LITERATURA ROMÂNEASCĂ DE CEREMONIAL

LITERATURA ROMÂNEASCĂ DE CEREMONIAL

CONDICA LUI GHEORGACHI, 1762

STUDIU ŞI TEXT DE

DAN SIMONESCU

BUCUREŞTI
FUNDAŢIA REGELE CAROL I
1, Strada Wilson, 1
1939

INTRODUCERE

Nu cunosc în literatura românească veche o operă peste care să se fi trecut cu mai multă ușurință decât s'a trecut peste *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a prea înălțaților Domni* scrisă de Gheorgachi [1] al II-lea logofăt, la 1762, în Iași, din porunca Domnitorului Grigorie Calimachi.

Indiferența cu care s'a privit până acum această operă literară este cu atât mai nedreptățită, cu cât *Condica* este nu numai o operă *unică* în literatura românească, în ceea ce privește *genul* căruia îi aparține, dar prezintă, după cum vom vedea, o mare însemnătate din punct de vedere istorico-politic, etnografic, din punctul de vedere al evoluției ceremonialului bisericesc și al limbii în care este scrisă.

Opera a intrat în patrimoniul public, prin tipărirea ei în caractere cirilice de către M. Kogălniceanu, în colecția *Letopisițile Țării Moldovii*, tom. III, Iași 1846, p. 287—328, cu următorul titlu: *Condică ce are întru sine obiceiuri vechi și noue a prea înălțaților Domni care s'au făcut din poronca prea înălțatului, luminatului și iubitorului de Hristos Domnului meu și oblăduitorului a toată Moldavia Ion Grigorie Ioan V. V. Care s'au alcătuit și s'au scris de mine prea plecată slugă Gheorgachi al doile logofăt aici în orașul Iașului, la anii 1762 Noemvrie 5* [2].

---

[1] Despre numele autorului, v. mai jos p. 241, nota 1.

[2] Acesta este, cu oarecari modificări, titlul manuscrisului original, pe care-l împrumutase M. Kogălniceanu dela vornicul Alecsandru D. Sturza Miclăușanu, pentru a-l publica. (Vezi: *Letopisițile Țării Moldovii*, III, Iași 1846, p. 2 nenumerotată dela sfârșit). Despre circulația operii în formă manuscrisă, vezi mai jos, p. 242—245.

Republicarea *Condicei*, de data aceasta în caractere latine, de M. Kogălniceanu, în 1874 [1], a contribuit la o mai largă cunoaștere a ei. *Condica* începe să fie consultată ca izvor de informație istorică, mai ales în legătură cu moravurile noastre sociale și politice în secolul al XVIII-lea.

Astfel, pentru a cita pe cei mai de seamă, *Alex. Papadopol-Calimah* numește pe autor *Iordachi al doilea logofăt*, iar din opera lui scoate știri interesante despre curtea domnească din Iași [2]. *V. A. Urechia*, descoperind un manuscris grecesc din secolul al XVIII-lea, care cuprinde între altele și 3 fragmente de ceremonial din vremea lui Mihail Suțu, compară în mod foarte sumar *Condica* lui Gheorgachi cu acele fragmente și găsește că « nu s'a schimbat mult din obiceiurile descrise de Gheogache, decât că s'a substituit boierimei române fel de fel de venetici » [3]. *A. D. Xenopol* găsește opera lui Gheorgachi « interesantă din punctul de vedere al moravurilor secolului al XVIII-lea » pentrucă « descrie cu deamănuntul toate ceremoniile, toate serbările politice și religioase câte se făceau la curte și la biserica Sf. Neculae, de exemplu ceremonia încoronării domnilor și altele » [4].

Gheorgachi și opera lui figurează și în istoriile literare; istoricii literari însă n'au făcut o analiză a *Condicei*, nici n'au determinat izvoarele ei. Cu excepția d-lui N. Iorga, nimeni n'a căutat să identifice autorul, nimeni n'a încercat să schițeze măcar o biografie a lui.

Unii dintre ei, cum de ex. Aron Densușianu, au avut chiar o părere ciudată despre operă: o consideră ca produsul unei epoci

[1] M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua edițiune*. Tom. III, București, 1874, p. 297—333.

[2] Alex. Papadopol-Calimah, *Amintiri despre curtea domnească din Iași*, în *Convorbiri literare*, 18 (1884), p. 408.

[3] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. V, București, 1893, p. 535. Asupra acestui manuscris grecesc din secolul al XVIII-lea, cu fragmente de ceremonial românesc, pe care V. A. Urechia le-a crezut dela curtea lui Mihail Șuțu, deci posterioare *Condicei* lui Gheorgachi, vezi pe larg mai jos, p. 179—187. V. A. Urechia, *Din portofoliul doctorului Sutzu (1740—1766)*, în *Ateneul Român*, 1 (1894), p. 257—268. Manuscrisul acum este la Academia Română și are cota nr. 116, fondul grecesc. (Cf. Const. Litzica, Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, 1909, p. 396—398).

[4] A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia Casei Callimachi*, București 1897, p. 59—60.

de decadență literară și atribue caracterul ei de ceremonial împrejurării că nu mai existau fapte care să merite atenția cronicarului: « De atât se mai interesau oamenii, căci domniile treceau iute, una după alta, fără fapte de valoare; tot ce se mai vedea, erau ceremoniile seci, cari se repetau la sărbători... »[1]. Această concepție ciudată asupra genezei operei se datorește însă necunoașterii genului în care se încadrează opera și anume *literatura de ceremonial*, atât de răspândită la Bizantini, care este cu totul altceva decât cronica istorică, obișnuită.

Petre Răscanu folosește deseori *Condica* lui Gheorgachi, dar greșește când afirmă că Gheorgachi a scris despre obiceiurile curții « din ordinul lui Grigore A. Ghika »[2].

D-l N. Iorga este cel dintâi istoric literar care acordă *Condicei* și autorului ei atenție: « Asupra cuprinsului — zice d-sa — e puțin de spus. E pe atât de prețios, pe cât de neanalizabil »[3]. Negreșit, într'o lucrare de sinteză ca *Istoria literaturii române*, ar fi greu să scrie cineva pe larg și să analizeze *Condica*, bogată în așa de multe amănunte; noi totuși, aici, vom încerca o analiză sistematică a *Condicei*, pentrucă succesiunea diferitelor ceremonii în opera lui Gheorgachi urmează un plan bine definit.

Pe d-l N. Iorga îl preocupă însă alte două probleme și anume: identificarea autorului și determinarea izvoarelor *Condicei*. Pentru d-sa Gheorgachi nu poate fi altcineva decât Iorgachi sau Iordachi Șuțu, pentrucă urmărește în operă « cu deosebită atenție și simpatie pe membrii puternicii familii a Suțeștilor »[4]. Se schițează chiar o biografie a autorului, urmărit în documente, începând cu 7 Oct. 1777 și sfârșind cu anul 1802.

Manuscrisul grecesc cu nr. 116 din Biblioteca Academiei Române, care nu este altul decât « portofoliul Dr. Sutzu (1740—1766) » studiat de V. A. Urechia[5] (această identificare a rămas neobservată

[1] Aron Densușianu, *Istoria limbei și literaturei române*, Iași 1885, p. 186 (în ed. II, Iași 1894, p. 234).

[2] *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document de la Grigorie A. Ghica V.V. publicat cu o introducere de Petru Răscanu*, Iași 1887, p. III; repetă greșeala și la p. XLV.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București 1901, p. 496—499 (în ed. II, *Istoria literaturii românești*, II, București 1926, p. 554—557).

[4] *Ibidem*, ed. II, București 1926, p. 554.

[5] Vezi mai sus. p. 6, nota 3.

d-lui N. Iorga şi în ed. II, Buc. 1926) dă prilej d-sale a se pronunța și mai precis asupra autorului și asupra izvoarelor *Condicei*. Autorul, Iordachi sau Iorgachi Şuțu, este strănepotul lui Constantin Şuțu, zis Draco, fost capuchehaie a Moldovei la 1711. « El a avut însă un frate — adaogă d-l N. Iorga — acest frate un fiu, poet, scriitor, diplomat, autorul interesantului carnet grecesc (ms. gr. 116), iar fiul acestui *nepot al Dracului* e Iordachi, care a redactat... *Condica de obiceiuri* »[1]. Şi, pentrucă *interesantul carnet grecesc* cuprinde, cum am mai spus, între altele, trei fragmente[2] de ceremonial, faptul acesta determină pe d-l N. Iorga să ajungă la concluzia că Gheorgachi a redactat *Condica* după *însemnările* acestea ale *tatălui său.*

Deci, în timp ce V. A. Urechia socotia fragmentele de ceremonial din « portofoliul dr. Sutzu » posterioare *Condicei*, d-l N. Iorga, nu numai că le socotește anterioare, dar le consideră în strânsă dependență cu *Condica* lui Gheorgachi, căreia i-au folosit ca izvoare.

Nu voiu lămuri această controversă în *introducere*, pentrucă prin ea nu urmăresc altceva, decât să arăt care este stadiul actual al cercetărilor în jurul *Condicei* ce-mi propun a o studia. Sigur este însă că și alți cercetători ai noștri au admis părerea d-lui Iorga[3].

Pentru a încheia această *introducere*, trebue să mai amintesc și părerile lui D. Russo, care a determinat, cel dintâi, genul literar în care se încadrează opera: « In timpul Fanarioților în special, se dădea o deosebită importanță ceremonialului și *nu*

[1] N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, Buc. 1926, p. 556; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc. 1902, p. CXVII, nota 1: *Condica de ceremonii a lui Iordachi Şuțu.*

[2] Academia Română ms. gr. 116, f. 7 r.: Τὶ πρέπει νὰ κάμῃ ἐκεῖνος ὁποῦ ὑπάγει μὲ μουκαρεῖου φερμάνι καὶ γούναν εἰς ἕνα αὐθέντην κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁλαγίου (Ce trebue să facă acela care se duce cu firman de mucarer și cu blană la Domn în ziua alaiului). — F. 25 r.: Ἡ τζερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων (Ceremonia care se face în ajunul Bobotezei). — F. 25 v. — 26 r.: Ἡ τζερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων (Ceremonia care se face în ziua Bobotezei). C. Litzica, *op. cit.*, p. 397, n'a observat și această din urmă ceremonie.

[3] Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române* (Biblioteca pentru toți), p. 169; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. II, Sibiiu 1930, p. 245; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* (Academia Română, Studii și cercetări, XVII), Buc. 1930, p. 260, în indice: « Gheorgaki, al doilea logofăt (Suțu) ».

lipsesc anume tratate cari prescriu foarte amănunțit ceremoniile și obiceiurile ce se fac la ocaziuni solemne, ba chiar și la ocaziuni cu totul ridicule ».

D. Russo a pus într'altfel și problema izvoarelor: « în condica lui *Gheorgachi al doilea logofăt* găsim între altele: *ceremonia domniei nouă, când vine domnul în scaun, ceremoniele în ziua nașterii domnului, la Sfântul Vasile, ceremoniile ce se fac la solii străini*, etc., ceremonii cari au fost inspirate, parte de cartea lui Constantin Porfirogenit Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (Descrierea ceremoniilor curții), parte din cartea lui Pseudo-Codin: Περὶ τῶν ὀφφικίων (Despre demnitățile palatului) » [1].

Mergând pe urma acestor precizări și pe urma altora sugerate de d-l N. Cartojan, căruia îi aduc și pe această cale deosebite mulțumiri, am ajuns în posesia unui bogat material de investigație.

Datele pe care ni le dă d-l G. Pascu în *Istoriea literaturii romîne din secolul XVIII.* I. *Cronicarii moldoveni și munteni*, Buc. 1926, p. 94—95, nu adaogă nimic la cele cunoscute; în ultimul rând (« opera este foarte interesantă pentru terminologiea vremii »), d-sa pune însă o problemă foarte îndreptățită și însemnată, a cărei documentare va avea partea ei în monografia de față.

Problemele care rămân deci deschise unei monografii asupra *Condicei* sunt următoarele: 1. Determinarea genului de literatură — aceasta luată în sensul larg al cuvântului — din care face parte. 2. Dece acest gen a culminat în literatura românească prin *Condica* lui Gheorgachi, în vremea domniei lui Grigorie Calimachi. 3. Analiza completă a operei, care să pue în adevărata lui lumină ceremonialul politic, cel bisericesc, elementul etnografic și cel folkloric, elementul descriptiv și narativ. 4. Izvoarele. 5. Studiul limbii. 6. Autorul probabil și personalitatea lui culturală, pentrucă, dupăcum se va vedea, de o identificare a lui precisă nu poate fi vorba, lipsind documentele necesare. 7. In sfârșit, circulația operei și studiul edițiilor.

Am găsit absolut necesar, în urma studiului edițiilor, să public și textul *Condicei* după manuscrisul original [2].

N'am înțeles să fac un comentar ediției, întrucât însuși studiul ce precede publicația textului constitue un fel de comentar. Arha-

[1] D. Russo, *Elenizmul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București 1912, p. 60.

[2] Biblioteca Academiei Române, ms. rom. nr. 19.

ismele și străinismele își vor găsi explicația în capitolul cu studiul limbii. Am găsit însă de cel mai mare folos alcătuirea unui indice de nume proprii și de lucruri, fără de care ar fi fost greu pentru cititor să găsească ce-i trebue, ori de câte ori ar fi recurs la *Condică.*

In cuprinsul studiului, citatele din *Condică* s'au făcut pe baza ediției de față. In textul ediției am notat, la margine, numerele foilor din manuscrisul original, cât și numerele paginilor din ediția a doua a lui M. Kogălniceanu, acestea din urmă notate cu K.

LITERATURA DE CEREMONII INAINTE DE GHEORGACHI

LITERATURA DE CEREMONII LA POPOARELE INVECINATE

Condica de ceremonii a lui Gheorgachi, sau «de obiceiuri vechi şi nouă», cum îi zice autorul însuşi, nu este o cronică propriu-zisă. Elementul informativ, deşi foarte bogat şi interesant, nu este de ordin istorico-politic, ci de ordin protocolar, tratând despre: încoronarea Domnilor, rânduiala boierilor şi a divanului, reînoirea domniei (mucareriu) şi despre primirea solilor. Intr'o altă serie de capitole autorul arată diferitele ceremonii desfăşurate la curtea şi biserica domnească, cu prilejul marilor sărbători, ca: Ajunul Crăciunului, Crăciunul, Sf. Vasile, Ajunul Bobotezei şi Boboteaza însăşi; obiceiuri în postul mare, la Inviere, la Sf. Gheorghe şi la Sf. Paraschiva. In legătură şi imediat după aceste capitole urmează expunerea festivităţilor la instalarea mitropolitului sau episcopului, precum şi acelea la demiterea lor. Cu aceste numeroase festivităţi se întreţes elemente de folklor şi de cronică: obiceiuri azi dispărute sau schimbate; scurta naraţiune a instalării Domnului Grigorie Calimachi, sau amănunţita povestire a petrecerii lui Hamza Paşa la Iaşi.

La Bizantini. Opera, prin această împătrită înfăţişare în economia ei, este unică în literatura românească veche.

Genul literar în care se încadrează trebue căutat cu câteva secole mai înainte, la Bizantini. Găsesc necesar să precizez ce a fost literatura de ceremonial, arătând şi evoluţia ei, nu numai pentrucă opera lui Gheorgachi urmează în multe puncte cele mai

reprezentative opere bizantine ale genului, dar şi pentrucă la noi opera lui Gheorgachi a fost considerată ca o operă de decadenţă literară [1], în timp ce ea, prin sobrietatea expunerii şi prin excluderea amănuntelor inutile şi ridicole, întruneşte toate calităţile acestui gen [2]. Studiul operelor bizantine învederează în ce mare măsură ceremonialul bizantin a pătruns în toată lumea: « Paradele şi ceremonialul bizantin trăesc până astăzi în multe curţi moderne şi chiar democratice, ba şi ceva mai pompoase, deşi mai puţin pitoreşti » [3].

Petrus Patrikios. Pentru prima dată, puţin material de acest gen, aduce *Petros Patrikios*, supranumit şi Magister, după rangul de *magister officiorum* ce a ocupat la curtea împăratului Justinian (527—565). Opera lui, Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως *(Despre rânduirea politică)*

---

[1] Vezi mai sus p. 6—7.

[2] Mă voiu mărgini să dau aici numai bibliografia *generală* asupra literaturii bizantine de ceremonial, pe care am şi utilizat-o. Bibliografia *specială* să se vadă la fiecare categorie de ceremonial, în parte.

A. Rambaud, *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870, în 8°, 551 pag., dar mai ales capitolul *Du rôle littéraire de Constantin VII*, p. 51—78. Dr. Ferd. Hirsch, *Kaiser Constantin VII Porphyrogennetos*, în *Jahresbericht über die Königstädtische Realschule...*, sub direcţia lui Franz Wenzlaff, Berlin 1873, p. 1—25.— O autoritate în ce priveşte studiul vieţii şi operii lui Constantin Porphyrogenetul este germanul Dr. Hermann Wäschke; dintre multele lui studii, de aproape interesează mai ales *Studien zu den Ceremonien des Konstantinos Porphyrogennetos*, în *Zur Begrüssung der XXXVII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Dessau*, Zerbst 1884, p. 6—14. Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527—1453). Zweite Auflage. München 1897 şi anume: p. 237—240 despre Petros Patrikios; p. 252—257 despre Konstantin Porphyrogennetos; p. 422—427, despre Georgios Kodinos. Numeroasele informaţiuni bibliografice indicate de Krumbacher măresc valoarea lucrării, dar studiile citate nu se găsesc în bibliotecile din ţară; pe unele dintre ele le-am folosit în biblioteca lui Ghenadius din Atena. — H. Leclercq, *Constantin Porphyrogénète et le livre des cérémonies de la cour de Byzance*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* publicat de Fernand Cabrol şi Henri Leclercq, III, Paris 1914, col. 2695—2713; aici altă bogată bibliografie, care completează în mare parte pe aceea dată de Krumbacher. Pentru materialul publicat în *Byzantinische Zeitschrift* (în primele 12 volume) vezi *Byz. Zeitschrift, General-Register zu Band I—XII*, 1892—1903 alcătuit de Paul Marc, Leipzig 1909, p. 250—251 (Konstantinos VII Porphyrogenetos).

[3] D. Russo, *Lecţie de deschidere a cursului de bizantinologie*, Ianuarie 1915 (curs dictat).

cuprinde între altele, şi descrierea festivităţilor la instalarea diferiţilor demnitari; ea însă ni s'a transmis numai atâta, cât a intrat în compoziţia primei cărţi din *De cerimoniis* a lui Constantin Porphirogenetul, unde, după concluziile celor mai mulţi bizantinologi [1], alcătueşte în mod sigur capitolele 84 şi 85. O parte din evenimentele relatate poartă pecetea contemporaneităţii, amintind pe Justinian ca fiind în vieaţă [2]. Pentru împăraţii anteriori lui Justinian se dau amănunte care nu se pot explica, decât ca fiind povestite de cineva mai din apropierea acelor evenimente. Aceasta a făcut pe bizantinologi să le atribue unui contemporan. Şi, pentrucă în *De cerimoniis* sunt amintite ca fiind *dintr'ale maestrului Petru*, sau numai *ale acestui Petru* [3], s'a identificat acest Petru, cu Petru Patrikios, maestru de ceremonii la curtea împăratului Justinian.

Philotheus. Pela anul 900, sub Leon-cel-înţelept (886—912), protospatărul *Philotheus* alcătueşte o listă în care erau înşiraţi demnitarii bizantini şi oaspeţii străini în ordinea în care, conform rangului, luau parte la ospeţele dela curtea imperială: 'Ακριβολογία τῆς τῶν βασιλικῶν κλητωρίων καταστάσεως καὶ ἑκάστου τῶν ἀξιωμάτων πρόσκλησις καὶ τιμὴ συνταχθεῖσα ἐξ ἀρχαίων κλητωρολογίων ἐπὶ Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου καὶ σοφωτάτου ἡμῶν βασιλέως, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτ. γ'. ἔτους ἀπὸ κτήσεως κόσμου, ϛυη' ὑπὸ Φιλοθέου βασιλικοῦ πρωτοσπαθαρίου καὶ ἀτρικλίνου. (Precizarea rânduielii ospeţelor imperiale şi invitarea şi valoarea fiecăreia dintre demnităţi, alcătuită, după cletorologhioanele [4] vechi, în vremea iubitorului de Christos şi prea înţeleptului nostru împărat Leon, în luna Septemvrie, indict. 3, anii dela facerea lumii 6408 (=900), de

---

[1] Krumbacher, *op. cit.*, 239. Diferitele discuţiuni sunt urmărite critic de H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2699.

[2] τὸν εὐσεβέστατον ἡμῶν δεσπότην 'Ιουστινιανόν (... pe prea evlaviosul nostru stăpânitor Justinian), Const. Porthyrogeniti, *De cerimoniis*, (titlul complet, v. mai jos, p. 15, nota 2) I, 95, p. 432—433 (apud Leclercq, *loc. cit.*, nota 3, unde se trimite şi la alte pagini, la care găsim expresii ca: τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν δεσπότου 'Ιουστινιάνου = ale evlaviosului Domnului nostru Justinian, etc.).

[3] 'Εκ τῶν τοῦ Μαγίστρου Πέτρου, *De cerimoniis*, I, 84, p. 386; Τοῦ αὐτοῦ Πέτρου, *ibidem*, I, 85, p. 388 (apud Krumbacher, *op. cit.*, p. 239).

[4] Κλητόριον = Convivium Imperatoris, cf. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I, Parisiis & Lipsiae, 1905. *Suidae Lexicon graece et latine*, Halis et Brunsvigae, 1853, t. II, col. 295: Κλητόριον—ἡ βασιλικὴ τράπεζα. Κλητωρολόγιον—doctrina rituum illorum est, quibus sollenes epulae

către Philotheiu protospătarul imperial şi atriclin). Dar şi acest tratat al lui Philotheiu s'a păstrat datorită tot lui Constantin Porphyrogenetul, care l-a intercalat în *De cerimoniis*, unde formează capitolele 52—56 din cartea II-a. Dintre acestea, cap. 54 nu aparţine lui Philotheus, ci, după cum aflăm din titlu, este alcătuit de arhiepiscopul Epifanius al Ciprului (sec. IV) şi tratează despre locurile de onoare ce trebue să ocupe patriarhii şi mitropoliţii la ospeţele imperiale [1].

Const. Porphirogenetul. Oricât de însemnate sunt aceste începuturi pentru evoluţia genului, ele însă erau numai scrieri fragmentare şi unilaterale. Nu îmbrăţişau întregul ceremonial al curţii imperiale şi nici nu subordonau această descriere a ceremonialului unei concepţii mai înalte despre vieaţa statului şi a monarhilor. Acela care a ridicat aceste simple însemnări la rang de gen de sine stătător, a fost Constantin VII Porphirogenetul, fiul lui Leon VI cel înţelept. Născut în 905, după tată era nepotul marelui Vasile I Macedoneanul, iar după mamă nepotul Sf. Theophanes (741—775)[2]. Incă de tânăr a arătat aptitudini şi o dorinţă neţărmurită pentru studii. Biblioteca era locul unde-şi petrecea tot timpul, înconjurat de o pleiadă de scriitori renumiţi. In campanii militare pleca întotdeauna cu bibliotecă ambulantă, din care nu lipseau cărţi bisericeşti, militare şi meteorologice[3]. O trăsătură caracteristică a activităţii lui de împărat (913—959) — şi chiar de scriitor — a fost *tradiţionalismul*. Increzător în vechile tactice militare şi în vechile formule magice, întreprinde o acţiune vastă de colectare a vechilor comori literare bizantine, cu scopul de a le folosi cât mai spornic spre binele statului şi al bisericii. Urmărind aceasta, nu numai că îndemna şi ajuta pe scriitorii generaţiei lui, dar el însuşi a desfă-

Impp. Cptanorum celebrari solebant *De cerim.*, I, p. XXX, comentariul lui Reiskius; sau cum îi zice Leclercq *(l. c.*, col. 2700): «Traité des festins impériaux». O ediţie independentă de textul lui Const. Porphyrogenetul a publicat, împreună cu un studiu introductiv, J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, London 1911; textul dela p. 131—179.

[1] *De cerimoniis*, vol. I, p. 791—798: Ἐπιφανίου ἀρχιεπισκόπου Κύπρου ἔκθεσις πρωτοκλησιῶν πατριαρχῶν τε καὶ μητροπολιτῶν (A lui Epifaniu, arhiepiscopul Ciprului, arătarea locurilor de onoare ale patriarhilor şi mitropoliţilor); Krumbacher, *op. cit.*, p. 255. *De cerimoniis*, vol. II, p. 892.

[2] H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2696.

[3] Alfred Rambaud, *op. cit.*, p. 64.

şurat o bogată activitate [1]. Voiu trece peste alte opere ale lui şi voiu rămâne la singura operă importantă pentru subiectul nostru, anume: [Ἔκτεσις τῆς βασιλείου τάξεως.] Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ τῷ αἰωνιῷ βασιλεῖ βασιλέως υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως σύνταγμά τι καὶ βασιλείου σπουδῆς ὄντως ἄξιον ποίημα [2].

(Descrierea ceremoniilor curţii imperiale. Lucrare a lui Constantin iubitorul de Hristos şi a împăratului întru acest Hristos veşnic împărat, fiul Impăratului Leon cel prea înţelept şi în veci neuitat, fiind operă demnă de silinţa imperială).

Opera nu ni s'a păstrat sub forma ei iniţială, ci singurul manuscript complet [3], cunoscut, un pergament din secolul al XI—

---

[1] Krumbacher, *op. cit.* p. 252—257.

[2] Krumbacher, *op. cit.*, p. 254. Ediţia de care m'am folosit este din *Corpus scriptorum historiae byzantinae:* Constantin Porphyrogeniti Imperatoris, *De cerimoniis aulae Byzantinae libri duo, graece et latine, e recensione Io. Iac. Reiskii cum ejusdem commentariis integris*, vol. I, Bonnae 1829; vol. II, Bonnae 1830. Vol. I cuprinde: lămurirea lui Niebuhr (V—VIII) alta din partea Direcţiunii colecţiei (IX—X); dedicaţia lui Chr. Andreas Leich, primul care s'a îngrijit de o ediţie a cărţii *De cerimoniis* (XI—XII); prefeţele foarte importante ale lui Reiskius, care, terminând ediţia lui Leich, a însoţit-o de traducere şi comentarii în limba latină (XIII—XXXI); studiul despre vieaţa şi faptele lui Constantin Porphyrogenetul, alcătuit de I. Henr. Leich (XXXII—LX); textul cărţii I-a (97 capitole, p. 1—443); urmează *Appendix ad librum primum. Constantini, Romanorum Imp. Porphyrogeniti, praecepta Imperatori Romano bellum cogitanti, ad castra pergenti, in castris agenti, in hosticum intranti et inde cum victoria in Urbem redeunti, observanda. Item de ipsius comitatu, sellariis, sagmariis, cibo, potu, supellectile vestiaria et culinare, vigiliis castrensibus, congiariis, aliis, expositio, ad Romanum, Imp. Porphyrogenitum, filium* (p. 444—508). Textul cărţii a II-a (56 capitole, p. 509—807). Volumul II, 903 pag., cuprinde comentariile bogate în informaţii scrise de Reiskius (puţine şi de Leich); la pag. 905—940 indice de lucruri şi de autori.

Ediţia începută de Leich şi terminată de Reiskius s'a tipărit întâi la Lipsca 1751—1754 şi a fost reprodusă în *Corpus script. hist. byz.* O ediţie nouă, în curs de tipărire, a dat Albert Vogt, *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies*, Paris 1935, 2 vol., în «Collection byzantine... Guillaume Budé»; restabileşte textul grecesc şi-l traduce în limba franceză. Până acum s'a publicat numai cartea I, cap. 1—46 şi comentarii asupra ei. (Recensii: V. Grumel, *Échos d'Orient*, 35 (1936), p. 117—121. Ph. Kukules, Ἐπετηρὶς ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν, 11 (1935), p. 458—463).

[3] A rămas neobservat cercetătorilor un ms. fragmentar şi nedatat, din Biblioteca oraşului Hamburg; îl descrie H. Omont, în *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 7(1890), p. 364, nr. 41.

XII-lea din Biblioteca orășenească din Lipsca (Leipziger Stadtbibliothek) are interpolări ulterioare și disparate. Din cauza adaosurilor ulterioare și a variatelor izvoare utilizate, opera n'are o unitate de stil și formă (limba și planul) [1], ci se prezintă ca « o massă foarte încurcată » [2].

Nu e locul nimerit să fac aici o analiză a operei despre ceremonial a lui Constantin al VII-lea Porphirogenetul [3]. Totuși e necesar să arăt în linii generale cuprinsul operei, pentrucă, după cum se va vedea [4], prezintă unele analogii cu *Condica* lui Gheorgachi, atât în ceea ce privește elementele de protocol, cât și în prezentarea lor.

Ceremoniile descrise sunt *religioase*, *civile* și *profane*.

In cartea întâia, primele 37 capitole descriu ceremonii de ordin religios: alaiul ce se face, când merge împăratul la Sfânta Sofia, precum și la întoarcerea de acolo la palat [5].

Arată protocolul desfășurat cu prilejul diferitelor sărbători: Boboteaza, Paștile, Înălțarea, Rusaliile, Sf. Ilie, Sf. Dumitru, Ziua Prăznuirei Sf. Cruci, Crăciunul și Sf. Vasile.

Capitolele 38—64 cuprind material de ceremonii civile: la încoronare, la nunți imperiale, când se naște copil de împărat, și cu prilejul înființărilor de demnități și funcțiuni superioare, sau la ziua de naștere a împăratului.

---

[1] Așa, cartea a II-a cuprinde în mare parte aceleași ceremonii ca și cartea I-a; dar, în timp ce pentru ceremoniile cărții I-a a consultat numai sursa literară scrisă, pentru aceleași ceremonii în cartea II-a, n'a consultat decât tradiția. Astfel, bine observă Leclercq *(op. cit.*, col. 2697): « Le livre II semble donc, en plusieurs parties, comme un *auctarium* du livre I ».

[2] Dr. Ferd. Hirsch, *op. cit.*, p. 23 (eine sehr verworrene Masse), sau cum o caracterizează Leclercq *(op. cit.*, col. 2696): « une compilation curieuse et indigeste ».

[3] O analiză completă, bazată pe ultimele cercetări și cu o bogată informație bibliografică, a dat H. Leclercq, *loc. cit.* Se citează adesea — mie mi-a rămas inaccesibil — studiul clasic al lui Bury, *The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogennetos*, în *The English historical review*, 22(1907), p. 209—227, 417—439.

[4] Vezi mai jos, p. 187—194, capitolul despre *Izvoare*.

[5] Rolul Sfintei Sofii și al palatului în viața particulară și publică a împăraților bizantini, așa cum reiese din cartea de ceremonii, s'a studiat, între alții, de J. Ebersolt, *Le grand palais de Constantinople et le livre des Cérémonies*, Paris 1910 și în *Sainte-Sophie de Constantinople, Étude de topographie d'après les Cérémonies*, Paris 1910.

O parte însemnată ocupă ceremonialul profan (cap. 64—83), având informațiuni despre primirea împăratului în hipodrom [1], despre ospețe, după care urmau jocuri și dansuri; despre organizarea și desfășurarea curselor, împărțirea premiilor, etc.

Materialul de ceremonial din cartea a doua, deși bogat, este însă împrăștiat în diverse capitole distanțate între ele. Astfel, în cap. 1—2 și 6—13, găsim ceremoniile recepției în palatul imperial și ale procesiunilor la diferite biserici. In capitolele 3—5, 24—25, 33—34 și 36 se arată formalitățile ce se fac cu prilejul numirilor și înaintărilor în diferite demnități și funcțiuni. Găsim și informațiuni cu o desvoltare mai redusă: nașterea, botezul și tunderea noului născut imperial (cap. 21—23); sărbătorile cunoscute sub numele de Brumalia [2] (cap. 18); dansuri și recepții între partidele hipodromului (cap. 32—35); lista obiectelor și hainelor scumpe păstrate în palat (cap. 40—41), etc.

Scriitorul împărat purta o grije stăruitoare să pue sub ochii tuturor vechile și uitatele obiceiuri ale patriei sale și, ca pe niște flori culese de pe ogoare, să le folosească spre strălucirea incomparabilă a Imperiului [3].

Intr'altă parte, autorul afirmă că opera lui, care, poate, unora li se pare nefolositoare, nu urmărește decât să arate demnitatea imperiului într'o lumină mai strălucitoare, să o ridice la o împodobire și glorie mai mare, pentru a fi obiect de admirație nu numai străinilor, dar chiar cetățenilor bizantini [4].

[1] Asupra hipodromului — le miroir de la société grecque au moyen âge — cum îl caracterizează A. Rambaud, a scris Alfred Rambaud o teză latină *De Byzantino Hipodromo et circensibus factionibus*, Paris 1870, rezumată apoi sub titlul *Le sport et l'hippodrome à Constantinople*, în *Revue des deux mondes*, 41 (1871), p. 761 — 794. Articolul s'a republicat de Ch. Diehl, cu adnotări și completări bibliografice, în A. Rambaud, *Études sur l'histoire byzantine*, Paris (Armand Colin), 1912, p. 1—61. Albert Vogt, *L'hippodrome de constantinopole*, în *Byzantion*, 10 (1935), p. 471—488.

[2] *Brumalia* erau sărbători de iarnă la Romani, începând dela 24 Noemvrie—17 Dec., adică 24 zile, după literele alfabetului grecesc; v. Dr. P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi*, Iași 1931, p. 4; extras din *Arhiva*, 38 (1931).

[3] ... ὅτε διὰ τῆς ἐπαινετῆς τάξεως τῆς βασιλείου ἀρχῆς δεικνυμένης κοσμιωτέρας καὶ πρὸς τὸ εὐσχημονέστερον ἀνατρεχούσης καὶ διὰ τοῦτο θαυμαστῆς οὔσης ἔθνεσί τε καὶ ἡμετέροις (*De cerimoniis*, I, p. 3—4).

[4] ... ταῦτα φιλοπόνῳ μελέτῃ ἐκ πολλῶν ἐρανίσασθαι καὶ πρὸς εὐσύνοπτον κατήληψιν τῷ παρόντι ἐκθέσθαι φιλοτεχνήματι, καὶ πατρίων ἐθῶν παρεωραμένων παράδοσιν τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἐνσημήνασθαι, καὶ ὥσπέρ τινα ἄνθη ἐκ λειμώνων δρεψαμένους εἰς ἀσύγκριτον εὐπρέπειαν τῇ βασιλικῇ παραθέσθαι λαμπρότητι (*De cerimoniis*, I, p. 4).

Opera *Despre ceremonii* a Porphyrogenetului a fost și este mult prețuită [1] pentru bogăția informațiilor în care se oglindesc așa de bine moravurile societății bizantine. Pentru noi este și mai importantă, întrucât ea reprezintă genul literaturii de ceremonial la maximum de desvoltare și pentrucă, după cum vom vedea mai jos (p. 63 și 191—192), a fost cunoscută în țările noastre, ba chiar a influențat pe Dim. Cantemir și pe Gheorgachi, când aceștia au descris ceremoniile curții domnești din Moldova.

Pseudo-Codinos. După bogata operă a Porphyrogenetului, genul literaturii de ceremonii nu a mai fost cultivat; de altfel, nu știm ce s'ar mai fi putut adăogi ca protocol și ceremonial la amănunțita expunere din cartea *Despre ceremonii.* Târziu, la câteva secole după opera împăratului Constantin VII-lea, se ivește o nouă lucrare de ceremonial, cunoscută îndeobște sub titlul: Περὶ τῶν ὀφφικιάλιων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. (Despre oficialitățile Palatului din Constantinopole și despre oficialitățile marei Biserici) [2]. Această operă, transmisă anonim de cele mai multe manuscrise, este atribuită în altele — și anume în acelea provenite din copia făcută în prima jumătate a secolului al XVI-lea de cunoscutul copist, Epirotul Andreas

[1] Operele Porphyrogenetului sunt așa de importante pentru istoria sud-estului european, încât Comisia ruso-bizantină istorico-lexicală din Rusia a hotărît, în ședința din 10 Apr. 1918, să se reediteze *De cerimoniis* pe baza colaționării cu ms. din Leipzig și cu un comentar foarte întins. A. A. Vasiliev a tradus mult din operă și pregătește un studiu asupra lui Constantin Porphyrogenetul. (*Byz. Zeit.*, 25 (1925), p. 507—509). Vezi și studiul asupra activității literare a Porphyrogenetului, publicat de V. Latyšev, în *Vizantijskij Vremennik*, vol. 22-23 (1915—1916), p. 13—20.

[2] Va fi citată sub titlul *De officiis*, după ediția din *Corpus scriptorum historiae byzantinae: Codini Curopalatae de officialibus Palatii Cpolitani et de officiis Magnae Ecclesiae liber.* Ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1839, XII+ 435 pag. Cuprinde: dedicația lui Jacobus Goar către Arhiepiscopul Michael Mazarinus (p. V—VII). Lămurirea lui Jacobus Gretserus, primul interpretator științific al operii (p. VIII—IX). Prefața lui Goar către cititori (p. X—XII). Textul în grecește și latinește (p. 1—108). Interpretarea erudită a textului, precum și explicarea altor monumente greco-latine în legătură cu opera, redactate de Gretserus, care însă a folosit în note, și observațiuni ale lui Goar (p. 109—384). Indicele (grec și latin) sunt ale lui Gretserus (p. 385—435). Asupra operii v. Karl Krumbacher, *op. cit.*, p. 422—427, cu bogată bibliografie. Pentru studiile publicate în *Byz. Zeitschrift* (primele 12 volume) v. *Generalregister zu Band*, I—XII (1892—1903), alcătuit de Paul Marc, Leipzig 1909, p. 241 (Kodinos Georgios).

Darmarios [1] — *prea înțeleptului curopalat* (τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου), sau, luând acest nume de funcțiune [2] drept nume propriu, lui *Curopalat.*

Lucrurile, încurcate de Darmarios, au fost și mai mult încurcate de Franciscus Junius, editorul operii, la 1588 și 1596. Ediția din 1588 [3] atribue opera lui Curopalat, despre care, în

---

Andreas Darmarios, copist cunoscut prin procedeul de a amesteca conținutul operelor copiate, încât cu greu se putea deosebi o operă de alta (așa a făcut cu *metafizica* lui Herennios, pe care a amestecat-o cu părți din operele lui Philo, Alexandru de Aphrodisias, Proklos, Damaskios și Georgios Pachymeres), dar mai ales prin procedeul de a inventa titluri și autori la opere lipsite de aceste elemente (așa a făcut cu 'Ιστορία φυσική atribuită lui Pseudo-Julios Polydeukes și cu opera lui Curopalat). Exista, de altfel, o întreagă școală de copiști cari întrebuințau aceste procedee de falsificare; v. Krumbacher, *op. cit.*, p. 363—364. 431 și 542—543 și studiul, nefolosit de Krumbacher, scris de Dr. Ludw. Schmidt, *Andreas Darmarius*, în *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 3 (1886), p. 129—136.

[2] Acest nume a produs multe confuziuni, până să se stabilească adevăratul lui sens. Astfel Hoefer, în *Lexique de mytologie* a mers până acolo cu confuzia, încât a socotit acest nume ca pe al unui zeu asociat Irenei, zeița păcii (vezi Théodore Reinach, *Un intrus byzantin dans le Panthéon hellénique: le faux dieu de Kyropalatès*, în *Byz. Zeitschrift*, 9 (1900), p. 52—62). Acum în urmă M. F. Martroye, *L'origine du Curopalate*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, I, Paris 1924, p. 79—84, examinând *Notitia dignitatum Occidentis et Orientis*, editată de Böcking, revizuind părerile lui J. B. Bury asupra sistemului administrativ imperial în sec. IX, susține că această instituție datează din secolul al V-lea, fiind creată la curtea împăratului Anastase (491—518): funcțiunea *cura palatii* sau *curae palatiorum* nu se mărginea, cum spune Du Cange, la « intendance des bâtiments », ci un fel de « maréchal du palais sacré, disposant de toutes les troupes qui en formaient la garde et dont l'effectif s'élevait... à dix mille hommes ». Cu titlul de *cura palatii* mai exista și un grad secundar și subordonat, funcțiune exercitată de diverși titulari, numiți însă, pentru un timp oarecare, la anumite palate.

[3] Două exemplare din această rarisimă ediție am găsit în Biblioteca lui Ghenadius, din Atena; au adnotări cu cerneală, în latinește și franțuzește, importante pentru discuția paternității. Titlul: Τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου, περὶ τῶν ὀφφικιάλιων τοῦ Παλλατίου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τ' ὀφφικίων τῆς μεγάλης 'Εκκλησίας. Sapientissimi (Curopalatae, De Officialibus Palatii Constantinopolitani, & officiis magnae Ecclesiae). Libellus Graece & Latine nunc *primum* in lucem editus, ad historiae civilis, ecclesiasticae & totius antiquitatis intelligentiam perutilis & necessarius. Ex bibliotheca viri clariss. et consultiss. Julii Pacii I. V. D. Additus in fine Notarum libellus. Cum indice rerum et verborum locupletiss. Apud Ioannem Mareschallum Lugdunensem MDLXXXVIII. (necunoscută lui E. Legrand). După *Curopalatae* urmează, scris de mână, cu cerneală (cca. sec. XVII): *Georgii*

nota dela p. 244, spune: *Curopalátae*) Κουροπαλάτου. *Hoc nomen autoris proprium videtur esse, a quo hic liber conscriptus est.* In ediția aceluiași, din 1596[1], se precizează pentru prima dată, încă din titlu: Γεωργίου τοῦ Κωδίνου. *Georgii Codini (sive, ut vulgo, Curopalatae)*, pentru ca la pag. 20, nota 3, Junius Franciscus să adaoge: *Georgium Codinum*) Γεωργίου τοῦ Κωδίνου, *alii* Κοδίνου *prius magis probo ex conjecture et librorum probatiorum fide. De hoc autem non memini adhuc me usquam legere. Codinensem qui vertunt, a loco appellatum putent. Ego magis familiae nomen esse putaverim.* Dar, cu toată lipsa de informație asupra autorului, totuși opera este până azi cunoscută ca a lui Georgios Codinos[2]. Tot atât de nesigur se poate fixa data scrierii acestei opere, pentrucă ea nu este arătată. Krumbacher (*op. cit.*, p. 425) bazat pe « frapanta descriere » ce se face împărăției lui Ioan Cantacuzen (1341—1355), admite că nu a putut fi scrisă înainte de 1350, ba chiar presupune că autorul a trăit în timpul domniei acestuia.

Opera este de mare importanță pentru studiul ceremonialului, cât și pentru evoluția acestui gen de scrieri. Cuprinde 22 capitole, care se pot împărți, după cuprins, în patru mari grupe:

1. *Oficialități bisericești, civile și militare* (cap. 1, 2, 5, 16 și 20), tratând despre diferitele lor ranguri; despre datoriile fiecărui demnitar în parte, la palat, sau în armată.

Codini. Apoi « Franciscus Junius, éditeur de cet ouvrage c'est caché sous le nom de Nadabus Agmonius. L'édition de 1596 porte son veritable nom ». (Cf. Krumbacher, *loc. cit.*, p. 426). Pe alt exemplar al aceleeași biblioteci, pe titlu, cu cerneală: « Auctor esse dicitur Codinus ».

[1] Am consultat exemplarul Bibl. Ghenadius din Atena. Titlul grecesc, la fel ca în ed. 1588; cel latinesc: Georgii Codini (sive, ut vulgo, Curopalatae...) restul la fel ca în ed. 1588. Apoi continuă: F. Junius in Latinum sermonem transtulit, notis illustravit & recens lacunas non exiguas ope Mss. Palat. bibliothecae August. & Scileranae supplevit. Apud Hieronymum Comasselinum, Anno CIↃIↃXCVI (cu cerneală: 1596). Pe fișa catalogului din sala de citire se arată locul imprimării: Heidelberg, amănunt observat și de Krumbacher, *op. cit.*, p. 426; ediția însă este necunoscută lui Legrand. Alte ediții cunoscute: Paris 1625, ed. îngrijită de J. Gretserus; Paris 1648, îngr. de J. Goar; Veneția 1729; Bonn 1839, îngr. de Bekkerus (fiind ediția de care m'am folosit, am descris-o mai sus pe larg); ediția lui Migne, *Patr. gr.* 102, 563—574.

[2] C. N. Satha, Νεοελληνικὴ φιλολογία, I, Atena 1868, p. 103 (nota 2) emite o idee foarte ingenioasă: mai de grabă crede că lui Codinos i s'a dat porecla de Curopalat, tocmai că scrisese despre oficialitățile palatului, decât să admită că ar fi obținut vreodată această demnitate.

2. *Imbrăcămintea demnitarilor* (cap. 3 și 4), descriind atât confecționarea hainelor, cât și a pălăriilor cusute cu fir de aur sau argint, din postavuri fine sau blănuri scumpe.

3. *Ceremonialul bisericesc* (cap. 6—15) cuprinde partea cea mai desvoltată și arată alaiurile și obiceiurile la Crăciun, Bobotează, Inchinarea Sf. Cruci, Florii, slujba în Săptămâna-mare, Paștile și vizitele împăratului, făcute la diferite lăcașuri sfinte în alte sărbători ale anului.

4. *Ceremonialul privind persoana împăratului însuși* (cap. 17—19, 21—22), o parte foarte importantă din punct de vedere istoric, prin desele comparații ce le face cu formele mai vechi de manifestare protocolară. Găsim deschisă încoronarea, confirmarea lui în domnie, precum și arătarea diferitelor obiceiuri și hainele la înmormântări și logodne imperiale.

Opera lui Pseudo-Codin a fost mult căutată în orientul Europei; a fost mai răspândită chiar decât opera lui Constantin Porphirogenetul, după cum dovedesc numeroasele copii manuscrise din bibliotecile diferitelor mănăstiri [1].

La Slavi. Bizanțul exercită o puternică influență asupra popoarelor slavice, mai întâi la Bulgari și Sârbi, apoi la Ruși, atât asupra organizării politice a statelor, asupra vieții sociale, cât și asupra literaturii și culturii în genere. Cu toate acestea, nu există în nici una din literaturile slavice o operă literară, nici istorică, în care să se evidențieze preocupările de ceremonial. Nu avem la Slavi nici o operă literară consacrată exclusiv studiului diferitelor ceremonii dela curte sau bisericești. Când se descrie cu mai multe amănunte o ceremonie oarecare, aceasta se face incidental, în cadrul unei opere pur istorice, iar nu ca preocupare de sine stătătoare, cum am văzut în literatura bizantină și cum e cazul *Condicei* lui Gheorgachi, din literatura românească.

Bulgarii. Aceasta nu înseamnă că nu se practicau asemenea ceremonii. Din cercetările făcute până acum în această direcție, se constată, cum am spus, o asemenea vieață de fast și protocol, împrumutată direct dela Bizantini. La Bulgari, de pildă, țarul, deși avea o putere îngrădită în marginea atribuțiunilor *boljarilor*,

---

[1] La Cutlumuz și Pantelimon din Muntele Athos (cf. Sp. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, Cambridge 1895, p. 299, nr. 3293^{14} și p. 303, nr. 5658^{16}).

totuși primea o veneraţiune deosebită, care se manifesta mai ales prin mulţimea titlurilor onorifice [1].

Piosul și credulul cavaler — cum îi zice Gaston Paris-— Robert de Clary (lângă Amiens) ne povestește, cam pe la 1210, că la nunta fiicei lui Boril, Maria, cu împăratul franc Henric « 60 de de vite de povară au adus zestrea ei, compusă din aur, argint, mătase și podoabe; fiecare animal era acoperit cu catifea roșie, care atârna după el ca o trenă, în lungime de câteva picioare » [2]. O idee despre bogăţia și gustul rafinat la curtea bulgară ne putem face și după darurile preţioase ce s'au făcut de ţari în diferite împrejurări [3].

Georgius Akropolites (1217—1282) a petrecut din iarna anului 1260 până în vara anului 1261 la curtea ţarului Constantin, ca trimis al împăratului Mihail al VIII-lea al Bizanţului. « S'au nimerit, spune el, tocmai sărbătorile Naşterii și Botezului lui Christos, cu care prilej ţarii bulgari desfășoară cel mai mare fast [4]. . . ».

Vânătoarea se desfășura la curtea ţarilor bulgari cu un fast și cu o pasiune deosebite. Când Sf. Sava a venit la Trnovo — ne spune Jireček [5] — ţarul Asan II îl întâmpină, dar imediat după îndeplinirea acestei îndatoriri oficiale, îl părăsi pentru a se îndrepta spre palatele sale de vânătoare, unde-l aşteptau șoimii și ogarii dresaţi de un anumit funcţionar, ce se numea *psari* sau *pesjaci;* iar printre darurile primite de împăratul Friederich I, la 1189, în Niș, dela Nemanja al Sârbilor, erau și animale, precum foce, mistreţi și cerbi domestici.

Groaznica înfrângere pe care au suferit-o Bulgarii din partea Sârbilor, în lupta dela Velbužd (Sâmbătă, 28 Iunie 1330), grăbi sfârșitul acestei vieţi de fast și de bogăţii.

[1] Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga 1876, p. 387.

Insuși titlul vechiu bulgar de Цѣсарь era tot una cu βασιλεύς (cf. St. Romanskij, Симеоновата титла цѣсарь, în Български Прегледь I (1929), 125—128.

[2] Apud C. Jireček, *op. cit.*, p. 389. Ultima ediţie a operii lui Robert de Clary, *La conquête de Constantinople*, a publicat-o Philippe Lauer, Pa is 1924.

[3] C. Jireček, *op. cit.*, p. 390.

[4] Apud C. Jireček, *op. cit.*, p. 389 (folosește ed. Bonn, cap. 84, p. 187). Vezi și *Georgii Acropolitae Opera.* Recensuit Augustus Heisenberg. Vol. I, Lipsiae MCMIII, p. 175^{26}—176^{10}.

[5] *Op. cit.*, p. 390. Compară cu ceea ce ne informează D. Cantemir *(Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, p. 98—99) și Gheorgachi (mai jos, p. 167—168) despre vânătoarea domnilor români.

Sârbii. Scriitorul sârb, episcopul Danilo [1] (Daniil), ne arată ce pradă bogată de veşminte, comori şi cai minunaţi au luat Sârbii dela Bulgari. *Tânguirea* boerilor după ţarul lor Mihail (1323—1330), căzut în luptă, este foarte semnificativă din punctul nostru de vedere şi deaceea o reproduc întreagă: « unde este acum tronul tău de aur? unde este faima bogăţiilor tale? unde sunt perlele tale nepreţuite şi giuvaerurile şi feluritele tale veşminte de aur? » [2]. Hegemonia în Balcani trece dela această dată de partea Sârbilor.

Cu privire la Sârbi, informaţiile în acest sens sunt şi mai numeroase. Vecinătatea cu Italia, legăturile cu întregul Occident prin Ragusa (Dubrovnik), arteră atât de vestită în evul mediu, au contribuit ca vieaţa politică şi socială în Serbia să se desfăşoare cu o strălucire mai mare decât la Bulgarii rămaşi izolaţi şi apăsaţi de Turci. Dela 1346, când Ştefan Duşan (1331—1355), în urma strălucitelor victorii repurtate în contra Bizantinilor, se încoronează ca *car Srbljem i Grkom* — βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας — în catedrala din Uskub, Serbia împrumută tot mai mult organizarea imperiului bizantin. Insuşi ceremonialul încoronării, prin primirea coroanei şi a sceptrului imperial, prin îmbrăcarea unor veşminte de purpură, după moda bizantină, înseamnă « o ruptură cu trecutul » [3]. Demnitarii curţii au împrumutat odată cu titlurile demnitarilor bizantini şi costumele de ceremonii şi insemnele bizantine. Ştefan Dušan schimbă până şi felul vechiu de a saluta boerii pe rege: în loc să se coboare de pe cai şi regele şi boerul, pentru a-şi da obişnuitele îmbrăţişări şi sărutări (era şi obiceiul salutului, fiind ambii pe cai), el introduce ceremonialul

---

[1] Mort în 1338, a fost istoricul epocii, biograful mai multor regi şi episcopi predecesori lui. A jucat mare rol în vieaţa statului sârb, fiind consilierul regilor şi un diplomat abil. Opera lui istorică, plină de amănunte, este foarte exactă şi utilizată cu multă încredere de istoricii sârbi vechi şi moderni. Descrierea crâncenei lupte dela Velbužd este unul din pasagiile cele mai plastice din opera lui istorică, prin descrierea realistă a tuturor mizeriilor războiului. Cf. Pavle Popovič, *La littérature yougoslave*, Paris 1931, p. 17—19.

[2] Apud Jireček, *op. cit.*, p. 389.

[3] Const. Jireček, *La civilisation serbe au moyen âge*, Paris 1920, p. 7 (traducere din nemţeşte de L. Eisenmann, cu prefaţă de E. Denis, în *Collection historique de l'Institut d'études slaves*, no. 1). Această carte este traducerea cap. V şi VI din *Geschichte der Serben*, vol. II, Gotha 1918, p. 3—95 (în colecţia *Geschichte der europäischen Staaten).*

bizantin cu sărutarea piciorului. Impăratul rămânea călare, în timp ce boerul, descălicând, săruta genunchiul împăratului [1].

Numai când primea vizita vreunui episcop, împăratul îl întâmpina, îi conducea calul de frâu, îi ajuta să se coboare de pe cal şi primea apoi binecuvântarea sfântă [2].

Jireček ne dă un interesant tablou, în care se poate urmări pas cu pas tendinţa de a imita fastul bizantin, în ceea ce priveşte ceremonialul recepţiei ambasadorilor şi solilor la curtea regală sârbă [3]. Călugărul şi scriitorul sârb Teodosije [4], precum şi diferiţi cronicari bizantini, ne povestesc că la mesele pe care le da Ştefan I (+24 Sept. 1228) se putea asculta cu plăcere o muzică din tobe şi flaute. Curtea lui Ştefan Uroš I (1243—1276) se prezenta destul de sărăcăcioasă. La curtea lui Ştefan Dragutin (1276—1282), soţia lui, Catherina, unguroaică de origine, a fost văzută, spre uimirea solilor, învârtind vârtelniţa de depănat, îmbrăcată într'un costum simplu. La 1299, Metochites vizitează pe Uroš II, despre a cărui curte spune că era « o copie după fastul bizantin, regele fiind în costum de ceremonie, acoperit de diamante şi de perle... ». Un scriitor mai fin şi cu un simţ al realităţii mai accentuat, Nicefor Gregoras, întrebuinţează următoarea amară ironie faţă de imitaţia servilă a fastului bizantin, dela curtea lui Uroš III (1327): « Maimuţele lucrează după obiceiul maimuţelor, iar furnicile după acela al furnicilor; ele nu pot face aceea ce sunt obişnuiţi vulturii

---

[1] C. Jireček, *op. cit.*, p. 89. Practica acestui fel de salut e amintită până şi în cărţile bisericeşti sârbeşti. Astfel, în epilogul *Psaltirei* tipărită la Mileševa (pe valea Lim-ului) în 1544, de ieromonahii, instruiţi în arta tipăritului la Veneţia, Mardarie şi Teodor, aceştia spun, textual: Vă rugăm pe voi părinţi şi fraţi întru Dumnezeu şi *cu genuchii ne atingem*, dacă va fi ceva greşit, nu prin mână ci prin limbă (мънм вн се ѡ гн ѿцн й брат҃ıа, и колѣнѡмъ кáсаюсѧ áщє не рꙋ́кою нъ їзыкомь, щє бꙋдетъ что погрѣшєнно. Vezi I.Karataev, Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатаныхъ кирилловскими вѣками, în Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словенсти Императорской Академій наукъ, 1883, p. 103).

[2] C. Jireček, *La civilisation serbe*, p. 89.

[3] *Ibidem*, p. 85.

[4] Nu se ştie exact dacă Teodosije a trăit la sfârşitul secolului al XIII-lea, sau la începutul secolului al XIV. Acest călugăr, învăţat la Athos şi biograf al Sf. Sava, a scris o operă cu însuşiri de roman; prin naraţiunea naturală, prin frumoasele descrieri, prin limba clară şi simplă, opera lui s'a bucurat de o popularitate mare în timpul şi după evul-mediu. Cf. Pavle Popovič, *La littérature yougoslave*, p. 15.

și leii să facă. Fericit este deci cel care a venit în lume ca Elen și nu ca Barbar »[1].

Bogățiile Sârbilor se cunosc din inventarele comorilor regelui Vladislav (începutul secolului al XI-lea), ale despotului George Brancovici (1428), dar și ale numeroșilor nobili[2].

Cerceii femeilor, din aur sau argint, împodobiți cu diamante, erau așa de mari și grei, încât se atașau de păr, în pieptănătură, cu lănțice de metale prețioase[3]. Frunțile lor erau împodobite de diademe speciale, făcute din 29 plăci de argint, fiecare din ele purtând o perlă[4].

Ar fi să depășim prea mult scopul lucrării noastre, dacă aș continua cu relevarea unor asemenea manifestări protocolare și de ceremonial la popoarele slavice sud-dunărene, după toate izvoarele care ne stau la îndemână. Am vrut numai să arăt, cu un număr mai restrâns de exemple, că aceste ceremonii politice, această vieață de stat și de curte a existat, fastuoasă la popoarele sud-slavice învecinate cu noi și e de mirare cum genul literar al ceremoniilor nu se găsește reprezentat în literaturile acestor popoare. Importanța acestor constatări, pentru lucrarea de față, este că ele învederează posibilitatea împrumutului unor forme de ceremonial bizantin pe cale indirectă, dela aceste popoare slavice sud-dunărene[5].

Polonii. Popoarele slavice, dela nord-estul țărilor românești, n'au atâta importanță, pentru noi, ca cele din sudul Dunării, din punctul de vedere al ceremonialului, pentrucă la primele atingeri ale noastre cu Polonia și Rusia, noi împrumutasem formele organizării noastre interne dela Slavii sud-dunăreni. De altfel, ceremonialul dela curte n'a fost o chestiune care să predomine în preocupările cercetătorilor poloni și ruși, încât, din această cauză, ne lipsesc și izvoarele necesare.

---

[1] Apud Const. Jireček, *La civilisation serbe*, p. 85.

[2] Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 388—389.

[3] Idem, *La civilisation serbe*, p. 82.

[4] *Ibidem*, p. 82.

[5] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris 1929. Despre îndatoririle și originea dregătorilor sub influența aceasta bizantino-slavă, vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, 5, București 1927, p. 1—176 și același, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, București 1925.

Polonia, prin religia ei catolică, prin puternica influență a renașterii italiene, s'a izolat de masa popoarelor slavice și a primit formele culturii latine apusene. Influența ei asupra noastră trebue considerată mai mult ca o influență occidentală decât slavică; ea a avut un caracter mai mult cultural și literar, decât de organizare politică interioară, încât nu putem găsi analogii cu ceremonialul nostru.

Fără ca ceremonialul să iasă în evidență într'o anumită operă în Polonia, totuși se găsesc pasagii interesante din acest punct de vedere în opera *Historiae Polonicae* a lui Ian Dlugosz (1415—1480), în *Kronika wszystkiego świata* (Cronica lumii întregi) a lui Martin Bielski (1495—1575) și în *Polonia sive de situ, magistratibus, legibus regni Poloniae* a lui N. Cromer (1512—1589).

Amintesc, de pildă, relațiunea lui Bielski (după Ign. Chrzanowski, *Historja literatury*, Varșovia 1920, pag. 104—106), despre moartea și înmormântarea lui Sigismund I (1506—1548). Fiecare stegar de provincie, cu steagul său și blazoanele locale, mergea pe cal în armură, urmat de 130 călăreți, îmbrăcați în brocart de colori diferite. Inaintea sicriului mergea Ian Tarto în platoșa dăruită mai înainte regelui Maximilian al Austriei. Insemnele regale — spada, bula imperială și sceptrul — erau purtate de înalții demnitari. Măreția slujbelor religioase din catedralele Cracoviei este descrisă de Bielski cu multe amănunte: frângerea suliței lui Sigismund, aducerea armurei lângă sicriu, înmânarea pecetei regale tânărului rege August, etc.

O altă relațiune de ceremonial, în versuri, a scris Matei Stryikowski (1547—1582), tipărită la Cracovia, 1574, sub titlul: *Przestaunego'wjazdu do Krakowa i pamieci godnej koronacjej Henryka Walezius za.... opisanie (Descrierea strălucitei intrări în Cracovia și a amintirei admirabilei încoronări a lui Henric de Valois).* Aceasta, domnind după primul interegn (1572—1574), a fost încoronat cu atâta fast, încât l-a ispitit pe Stryikowski să scrie o poemă în versuri, chiar în același an. La început autorul face o introducere, vorbind în general despre alte celebre încoronări din istoria universală. Incoronarea acestui fiu al Franței, care avea să domnească numai cinci luni, dar foarte sbuciumate, a avut loc la 21 Fevr. 1574; autorul însă descrie și intrarea lui glorioasă în Cracovia, la 18 Fevr. El arată cu multă scrupulozitate înșiruirea participanților, cu steaguri, călări, sau pe jos, înfățișarea

regelui, cum i s'a oferit pâine și vin, cuvintele rostite regelui și cele răspunse de el, etc. [1].

Rușii. Rușii au intensificat raporturile cu Bizantinii, dela creștinarea lor [2] și până prin sec. al XVI-lea, fapt care a avut urmări binefăcătoare mai ales asupra îndrumării vieții creștine a Rușilor, asupra organizării bisericii lor și asupra formelor artistice în construcția bisericilor și palatelor care, erau de o bogăție strălucitoare. Dar treptat, Rusia iese din sfera influenții bizantine, primind reforme occidentale și această modificare a vieții Rușilor s'a arătat, mai întâi, în timpul domniei lui Alexis Mikhailovici (1645—1676).

---

[1] Ediții nouă: 1843, la un loc cu alte obiceiuri în Polonia, editor Kraszewski, Varșovia 1846, la un loc cu cronica lui. Nu este lipsit de interes să adaog câteva note bibliografice în legătură cu studiile de ceremonial în Polonia: Ferd. Bostel în *Elekcya Aleksandra Jagiellónczyka* (Alegerea lui Alexandru Iagelon) în *Przewodnik naukowy i literacki*, 15 (1887), p. 515-517, redă ceremonialul religios al încoronării după un manuscris al catedralei din Cracovia. E o scriere care s'a făcut înainte de încoronare, ca să servească episcopilor pentru oficierea serviciului divin.

Stanislaw Kutrzeba, *Koronacye Królów i Królowych w Polsce* (Incoronarea regilor și reginelor în Polonia), Warszawa 1918, 22 pag. + 10 gravuri; precizează chiar origina acestui ceremonial, ca venind dela Roma și se găsește într'o colecție de ceremonialuri, întitulată: *Ordo Romanus*. Dela Roma s'a răspândit în țările catolice, la Nemți, Francezi, Cehi, etc. Se păstrează copii în diferite biblioteci. Ungerea n'a fost întotdeauna la fel.

Multe elemente de ceremonial se găsesc în lucrarea lui Wladislaw Lozinski, *Zycie polskie w dawnyeh wiekach* (Vieața polonă în veacurile trecute), ediția a 5-a ilustrată, Varșovia 1934, 251 pag. + 3 planșe. E o lucrare de sinteză în care autorul s'a servit de multe și diferite izvoare, fără să le citeze întotdeauna. Vorbește de îmbrăcămintea luxoasă dela curte (p. 99); de ținuta magnaților la zile de sărbătoare; deschiderea dietei, la încoronare, serbări regești în capitală (p. 207); de ținuta cancelarului, de foi de zestre în lumea nobililor, etc. La pag. 178 se reproduce un tablou care reprezintă un banchet la curtea regelui August III (1736—1763): o masă rotundă, la care stau regele, regina, oaspeții, nelipsind taraful de lăutari, împărțiți în două colțuri ale sălii (o mică apropiere de vechile petreceri din trecutul românesc).

Mai cunosc lucrarea lui Jan Stanislaw Bystrón, *Historja obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI—XVIII* (Istoria obiceiurilor în trecutul Poloniei a veac. XVI—XVIII), t. I, Varșovia 1932, t. II, 1935 (unele informații le datorez bunăvoinței d-lui Ion Chițimia, fost bursier român la Varșovia).

[2] Principesa Olga merge în 975 la Bizanț pentru a confirma împăratului și patriarhului convertirea ei la creștinism; se botezase probabil mai înainte, în Rusia. Împărat era Constantin VII Porphirogenetul care a descris în *De cerimoniis* recepția și onorurile făcute Olgăi (v. S. Platonov, *Histoire de la Russie des origines à 1918*, Paris 1929, p. 41).

Se pare ciudat când în Moscova pravoslavnică, diplomatul nobil Matveiev deschide, în acest timp, un teatru de comedii în saloanele propriului său palat, învață pe amicii lui arta dramatică și-i face să trăiască o vieață de convenționalism și etichetă ca în apusul Europei. Se amintește în această epocă chiar de un *Ritual al încoronării țarilor* [1]. Cu toată slăbiciunea caracterului său, Alexis Mikhailovici, înțelegând pericolul acestor « înnoiri » pătrunse în mijlocul nobilimei moscovite, « punea toată energia lui pentru a menține ordinea seculară a vieții religioase și eticheta nu mai puțin seculară a vieții dela curte » [2].

De unde aceste reforme occidentale sub Alexis Mikhailovici și sub Fedor Alexievici (1676—1682) se mărgineau mai ales la vieața galantă a nobililor și la organizarea armatei după modelul european, sub Petru cel Mare (1682—1725) aceste reforme modifică întreagă vieața socială a Rușilor și pătrund întregul organism de stat.

Aceste manifestări de lux, fast și protocol din *Rusia nouă*, au pătruns la noi și au lăsat urme în diversele noastre ceremonii, cât și în limbă, în timpul veacului al XVIII-lea, prin desele atingeri ce am avut cu ei și prin desele ocupațiuni rusești [3].

Din rândurile scrise până aici se desprinde origina literaturii de ceremonial, luată ca gen de sine stătător și evoluția acestei literaturi; de altă parte, am vrut să arăt vieața socială și politică a popoarelor învecinate, sub aspectul ceremonialului. M'am oprit la Bulgari, Sârbi Poloni și Ruși, deoarece cu aceștia atingerile noastre au fost și mai dese și mai efective. Aceste popoare neavând o literatură de ceremonial propriu zisă, a trebuit să mă mulțumesc numai la relevarea elementelor de vieață socială și politică în legătură cu ceremonialul.

LITERATURA DE CEREMONII LA ROMÂNI

După ce în paginile precedente am arătat care au fost operele istorice și literare de ceremonial la Bizantini și la popoarele slavice înconjurătoare, cred că acum se impune o privire și asupra ceremonialului în literatura românească până la *Condica* lui Gheorgachi.

[1] S. Platonov, *op. cit.*, p. 481—482. S. Soloviev, Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, vol. XIII, Moscova 1879, p. 54—92.

[2] S. Platonov, *op. cit.*, p. 487.

[3] N. Iorga, *Histoire des relations Russo-Roumaines*, Iași 1917, in 8° mic, 367 pag.

Numai privind în această perspectivă a timpului, ne vom putea da seama mai bine de noutatea pe care o aduce, la 1762, alcătuirea unui asemenea manual românesc de ceremonii; numai din studiul ambianței literare se vor desprinde mai clare nevoia și împrejurările care au determinat apariția *Condicei.*

Această privire istorico-literară se impune și din alt punct de vedere. Se va face într'un capitol întreg analiza operii lui Gheorgachi. Va fi nevoie cu acest prilej să raportăm informațiile *Condicei* și la alte informațiuni mai mult sau mai puțin similare, cuprinse în diferite opere anterioare. Pentru a nu strica unitatea analizei prin notițe sau digresiuni care să informeze pe cititor asupra acestor opere și asupra caracterului lor de ceremonial, voiu arăta de acum care sunt aceste opere, cine sunt autorii lor, când le-au scris și care este valoarea lor pentru subiectul nostru. In felul acesta, la capitolul analizei, raportul lor cu *Condica* se va vedea în mod neîntrerupt.

Țin însă de acum să fac o precizare. O lucrare care studiază literatura românească veche de ceremonial, având ca punct central *Condica* lui Gheorgachi, adică punctul culminant al acestui gen, este o lucrare, în primul rând, istorico-literară. Ea deci va lua în seamă numai produsele *naționale* de acest gen și le va judeca din punct de vedere istorico-literar. Dar ideea națională în veacurile trecute n'a avut o sferă, nici un conținut, așa de clare, de precise ca astăzi, din cauza organizării însăși a statului românesc și a evenimentelor politice. Noi am început prin a avea cultura în limba slavă, pentrucă și organizarea politico-bisericească era de tip slav. Incă un exemplu: din timpul Brâncoveanului, la curtea căruia au prins rădăcini atâția străini învățați, mai ales Greci, și mai departe în secolul al XVIII, o bună parte din literatura scrisă aici, *la noi și pentru noi*, a îmbrăcat forma limbii grecești, pentrucă înșiși autorii erau greci sau români, cari știau grecește, fără ca aceasta să pericliteze ideea națională de atunci. Așa se explică, dacă, în rândul operelor amintite, vor figura și din cele scrise în limba greacă. Acestea au fost scrise *la noi, pentru nevoile noastre*, au circulat *aici*; prin larga lor aplicare la vieața națională s'au încetățenit, fac acum parte din istoriografia greco-română a secolelor XVII și XVIII.

Informațiile de ceremonial din memoriile călătorilor străini cari ne-au vizitat țara, sunt și ele enorm de multe și de importante.

Autorii lor, izbiți de originalitatea manifestărilor protocolare, le descriau cu deosebită atenție, ca pe un lucru rar. Ceremonialul rezultat din asemenea memorii de călătorie ar putea forma, el însuși subiectul unei lucrări deosebite, dar trece de marginile impuse lucrării noastre. Informațiunile acestora *vor fi amintite numai la nevoie*, în capitolul analizei, în raport cu informațiunile *Condicei.*

Ceremonialul la Români, până la Gheorgachi, îl găsim exteriorizat prin patru feluri de opere scrise: 1. *scrieri parenetice;* 2. *opere cu caracter geografic;* 3. *cronici* și *hronografe;* 4. *opere propriu-zis de ceremonial.*

Dacă asupra primelor trei feluri de opere, cercetarea poate fi și mai generală, întrucât elementul ceremonialului figurează numai sporadic în ele, asupra felului din urmă privirea va trebui să fie cât mai atentă și desvoltată.

1. ELEMENTE DE CEREMONIAL IN LITERATURA PARENETICĂ

Operele parenetice din literatura bizantină și, prin imitație, din literatura română, urmăreau scopul de a forma o educație aleasă politică, socială și morală principilor moștenitori și viitorilor conducători ai statului [1]. Aceasca educație se făcea sub formă de sfaturi, de *învățături* scrise. Dată fiind preocuparea acestor opere, nu ne mirăm dacă în ele se găsesc și elemente de ceremonial. Interesant este că primele noțiuni *scrise* asupra ceremonialului, la Români, în operele parenetice își fac apariția.

Invățăturile lui Neagoe Basarab. Fie că admitem teza d-lui N. Iorga [2], sau pe aceea a lui D. Russo [3], *Invățăturile lui Neagoe*

[1] Literatura română parenetică este studiată de puțini: D. Russo, *Elenizmul*, p. 58—60. N. Cartojan, « *Ceasornicul Domnilor* » *de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, în *Revista Istorică Română*, 3 (1933), p. 159—171 și 334—346; același, în *Literatura română în epoca fanariotă*, curs universitar ținut în anii 1932—1933 și 1937—1938, la Facultatea de litere din București, p. 312—333—și 284—300.

[2] Ultima formulare din *Istoria lit. românești, introducere sintetică*, Buc. 1929, p. 56: « *Și Neagoe a avut de sigur un astfel de ajutor* (ca cei cari au ajutat Porfirogenetului să scrie cartea *De administrando imperio)*, dar sînt fără îndoială și părți dictate de dânsul ».

[3] Teza lui D. Russo se poate concentra în propriile sale cuvinte din *Studii și critice*, Buc. 1910, p. 4: autorul este un « călugăr admirator al lui Neagoe, trăind într'o mănăstire al cărei ctitor și binefăcător era el (Neagoe)

către fiul său Teodosie este prima operă parenetică la Români care cuprinde elemente de ceremonial. O analiză a operei din acest punct de vedere este necesară.

Capitolele care ne interesează sunt cele din partea a 5—6-a și tratează despre *cinstea boerilor și a slujitorilor*, *tocmirea boierilor*, despre *șederea la masă* și *despre soli* (ed. N. Iorga, tipărită la Văleniide-Munte 1910, pag. 184—215).

Domnului — spune textul mai întâi — « nu i să cade să aibă rudenii, ci numai slugi drepte », chiar dacă sunt recrutate aceste *slugi* (demnitari, boeri) dintre cei săraci, dar « cari se silesc și se nevoiesc ». Boerul trebue numit de Domn, după ce-i cunoaște el personal vrednicia, iar nu după îndemnul unora sau altora, căci aceștia, « ce-ți zic ție, pentru dânșii », au luat *mită*.

Ocupându-se apoi de modul « cum se cade Domnilor să șază la masă, când vor mânca și vor bea », sfaturile care se dau, au un caracter mai pronunțat de etichetă și protocol. « Dacă va avea la masa sa glasuri și cântece, să nu i se ducă mintea spre dânsele, sau către jocurile cele de multe feluri ». Rezultă din text că boerii cari ședeau la masa domnească aveau locurile lor anumite: « Așijderea, când ședzi la masă și vrei să aduci la masă boierii cei mari și cei de al doilea și cei mai mici și pe alții pe toți, să li păzești locurile, ca, la a doua ședere, să nu li schimbi ». Dar interesantă este aici concepția de a privi lucrurile, pentrucă pretindea să nu se schimbe locurile și rangurile la masă, nu pentru a nu se abate dela o regulă de ceremonial, ci pentru un motiv de ordin psiho-

---

și unde amintirea și cultul său a trăit viu prin tradiție timp îndelungat » (sec. XVII). O bibliografie cu privire la *Învățături*, reîmprospătată, a dat St. Glixelli, *Regulile de purtare la masă în românește*, în *Rev. Ist. Rom.*, 3 (1933), p. 327—336. A rămas totuși neobservată lui St. Glixelli, părerea lui P. P. Panaitescu, după care Învățăturile s'au scris în limba slavă, probabil în a doua jumătate a secolului al XVI, de vreun călugăr cărturar, într'una din ctitoriile lui Neagoe și au fost atribuite acestuia din cauza cultului care i se închina domnitorului în mănăstirile ridicate de el; cf. P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga 1931, p. 9—10. Adaog o notiță, pe cât de importantă, pe atât de nebăgată în seamă: în biblioteca din Blaj « se păstrează și cea mai veche traducere românească a *Învățăturilor* » (cf. Al. Lupeanu, *Blajul și biblioteca lui*, Blaj (1932), p. 9). O ediție fragmentară a publicat D. Ciurezu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab Voevod* (București) 1938, în *Biblioteca Albina* (Fundația culturală regală Principele Carol) nr. 4.

logic, sentimental: « dacă... tu-l pui mai jos, într'acel ceas i se întristează inima și se scârbește »[1].

Părțile privitoare la soli lasă să se vadă multe amănunte privitoare la protocolul recepției solilor. Solul este întâmpinat cu cinste, bucate și băutură din destul. Prezența dregătorilor pe lângă Domn, în acele momente, se impune ba încă « împodobiți frumos », în timp ce toți ceilalți, boeri mai tineri sau dregători mai mici « să stea, pe rând, care unde-i va fi locul ». Solul este chemat « să-și dea solia ». Urmează mai multe sfaturi de cum să trateze cu solul, dar ele nu prezintă importanță din punctul nostru de vedere. Masa se servea solilor cu cinste mare « cum este legea și obiceiul ». I se mai făcea și un dar, a cărui valoare să n'o precupețească și să i-l dea din toată inima, încât să reflecteze solul: « Mare lucru! Eu de-abia aș fi văzut un lucru minunat și frumos ca acesta, iar el iată că mi l-a dăruit mie! Dar la dânsul încă câte vor fi rămas! »[2].

Găsim, deci, în *Învățături* elemente de ceremonial privitoare la recrutarea dregătorilor, la săvârșirea ospețelor și la recepția solilor; însă motivele care stau la baza acestui ceremonial sunt de ordin etic, iar nu de ordin protocolar propriu zis. Apoi concepția religioasă, din care sunt privite faptele, întunecă însemnătatea lor, încât aceste elemente de ceremonial apar mai mult ca niște efecte ale înțelegerii divine.

Învățăturile lui Nicolae Mavrocordat. Cam pe la 1725, Nicolae Mavrocordat întocmea, după modelul bizantin, pentru fiul său Constantin, niște *Învățături*. Deși ceremonialul figurează în ele ca element secundar, totuși, îndemnurile tatălui spre o vieață simplă, modestă, lipsită de strălucirile deșarte, venind în contrast cu ceea ce a aplicat fiul din aceste sfaturi, contribue la interesul acestor învățături. Medicul Petre Depasta din Peloponez (mort la 1770), biograful lui Const. Mavrocordat, ne spune că tatăl « îi întrepunea câte odată o învățătură preliminară, inițiând pe tânăr în lupta cea agitată a domniei » pentruca « să devină diriguitor statului și popoarelor, acel ce cândva până la sațiu fu educat în

[1] Vezi și lucrarea citată a lui St. Glixelli, la p. 31 (nota), de altfel, singura în limba română, asupra regulelor protocolare la masă, din trecut.

[2] Raportează aceste elemente la ceea ce ne dă Gheorgachi, v. textul, mai jos, p. 269_1—270_5 (boeriile); 281_{10}—283_{20} (masă la Crăciun); 305_{31}—306_{39} (recepția solului).

ştiinţi şi în ocupaţiunile cu dânsele şi crescut în şcoala meditaţiunilor politice, consumându-şi anii vieţii în aceasta »[1].

Invăţăturile scrise poartă titlul următor, transmis cam la fel în diferite manuscrise:[2] Νουθεσίαι τοῦ ἀοιδίμου αὐθέντου Νικολάου Βοεβόδα τόν υἱόν αὐτοῦ Κωνσταντίνον Βοεβόδα αὐθέντην δοθεῖσαι ἐν ἔτει ἀψκς-φ. (Sfaturi ale răposatului Domn Nicolae Vodă către fiul său Constantin Vodă, date în anul 1726).

Invăţatul Domnitor îi recomandă « păstrarea demnităţii »; dar nu aceea pe care ţi-o dă forma exterioară, ci aceea rezultată din caracterul sobru, din severitate faţă de dregători, din vicaţă corectă: « Fala deşartă, multele haine, multele podoabe, mulţimea de cai, clădirile să lipsească. Darurile fără măsură, fie către străini, fie către ai tăi, aduc nume rău... Caută să te lipseşti de clădiri; câtă vreme eşti Domn, ai palate, când eşti la Constantinopole, îţi ajunge vatra părintească ». Intr'altă parte îi da sfat să nu risipească averea pe mese copioase, nici în vânători depărtate, nici în plimbări. Vedem în aceste sfătuiri influenţa lecturilor bisericeşti care recomanda vieaţa austeră. Ceremonialul este deci înfăţişat, dar sub aspectul lui negativ.

Nicolae Mavrocordat, Teatrul politic. Dar opera pe care şi-o însuşeşte Domnitorul şi mai mult, pentru morala ei severă şi religioasă, este *Teatrul politic* pe care o şi traduce în limba grecească[3].

---

[1] Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre Romîni, în epoca fanariotă* Bucureşti 1890, p. 303.

[2] Folosesc textul transmis de Daponte în ms. grecesc al gimnaziului Zographeion din Pera-Istambul, publicat de A. Papadopulos-Kerameus, *Texte greceşti privitoare la istoria românească*, Buc. 1909 (în colecţia *Hurmuzaki*, XIII), p. λθ'—μ' şi 459—462. Vezi şi *Scrieri şi documente greceşti privitoare la istoria Românilor din anii 1592—1837, culese şi publicate în tomul XIII din documentele Hurmuzaki...*, traduse de G. Murnu şi C. Litzica, Buc. 1914, p. XLIV—XLV şi 415—416. Pentru alte mse, vezi É. Legrand, *Éphémérides Daces ou chronique de la guerre de quatre ans* (1736—1739), vol. I, Paris 1880, p. XXIX—XXX; *ibidem*, vol. II, p. XXI—XXVII: ms. gr. 87 din *Bibliothèque Nationale*, copiat tot de Daponte, după originalul Domnitorului însuşi. Gh. Erbiceanu în *Arhiva Soc. ştiinţifice şi literare*, Iaşi 2 (1890—1891), p. 372—377, despre o copie după 1770. Const. Litzica, *Catalogul ms. greceşti din Bibl. Acad. Române*, p. 127 şi 399 (nr. Academiei 456 şi 144, ambele din secolul al XVIII-lea).

[3] Ediţii la 1758, 1776 (Lipsca), 1802 (Veneţia) şi 1933 (Volo); cf. Dan Simonescu, *O nouă ediţie din « Teatrul politic » tradus de Nicolae Mavrocordat*, în *Rev. Ist. Rom.*, 4. (1934), p. 294.

In această operă sunt mai multe capitole adresate direct capetelor încoronate, subordonându-le puterea lor domnească, puterii dumnezeiești. Intre altele recomandă «să unească puterea stăpânirii cu învățătura cărților..., să cinstească pe cei virtoși și învățați..., să citească cu sârguință sfintele cărți»[1].

Am spicuit elementele de ceremonial transmise în societatea românească veche prin intermediul operelor parenetice. Am văzut că aceste elemente se mărginesc mai mult la formularea principiilor generale ale ceremonialului, dar nu avem o descriere precisă a faptelor; iar într'alte opere parenetice[2] ceremonialul lipsește cu desăvârșire. Importanța literaturii parenetice pentru ceremonial nu este cantitativă, nici calitativă, ci *cronologică*, fiind primul mijloc literar (scris) de transmitere a ceremonialului.

2. ELEMENTE DE CEREMONIAL IN CRONICI ȘI HRONOGRAFE

In cronicele moldovene până la Gheorgachi găsim puține elemente de ceremonial: câteva rânduri la Miron și Niculae Costin, la Pseudo-Amiras și Neculce, despre instalări domnești, recepții de soli și despre nunți.

Aceste fragmente abia sunt observate din mulțimea știrilor politice, care preocupă într'o măsură mai mare pe cronicarii moldoveni decât pe cei munteni; ceremonialul deci nu se desprinde ca o atenție specială a cronicarilor în scopul de a ne informa despre diferitele festivități. La acestea ei asistau zilnic, le îndeplineau potrivit obiceiului transmis și tocmai de aceea nu le acordau o atenție specială.

---

[1] Capitolele 15—17, ed. românească în traducerea lui Gr. Pleșoianu, tom. II, p. 69—133. Titlul complet: «Theatron politicon alcătuit mai întâiu în limba latinească, apoi tălmăcit în cea grecească vorbitoare de răposatul întru fericire Domnul Nicolae Mavrocordat, iară acum în zilele prea înălțatului nostru Domn Alexandru Dimitrie Ghica. Prin îndemnarea și stăruirea iubitorului de Dumnezeu Episcopul Buzeului Kyriu Kyr Chesarie. Tălmăcindu-se în românește de D. Grigorie Pleșoianul și theorisindu-se mai pe urmă și de alții, s'au typărit cu toată cheltuĭala cuviosului iconom al sf(i)ntei episcopii Buzeul, Kyr Filotheĭu. In typografia sf(i)ntei Episcopii Buzeul. La anul mântuirii 1838, Octovrie în cinci. Supt direxia D. Vel pitar Vasilie Manole».

[2] Cum de pildă *Pareneticele lui Agapet* și *Învățăturile lui Vasilie Macedoneanul către fiul său Leon*, traduse ambele din grecește în românește în cursul veacului al XVIII-lea (cf. D. Russo, *Elenizmul*, p. 58).

Misail Călugărul. Am văzut însă, cu prilejul cercetării operelor bizantine de ceremonial, mai ales a Porphirogenetului (v. mai sus, p. 14 18) și a lui Pseudo-Codinos (v. p. 18—21), că ele cuprind și lista diferitelor demnități, atribuțiunile lor și, câteodată, chiar ceremonialul instalării în asemenea demnități. Din acest punct de vedere, observăm că istoriografia ia înaintea tuturor manifestărilor literare vechi, « prima expunere, făcută de un pământean, asupra dregătoriilor moldovenești »[1] fiind interpolarea la cronica lui Ureche, asupra așezămintelor lui Alexandru-cel-Bun. Această interpolare, transmisă numai în patru msse[2] (din 11), grupate de Const. Giurescu, editorul cronicei lui Ureche, sub sigla M, a fost atribuită lui Misail Călugărul, care a scris-o între 1660—1667[3].

Fragmentul cuprinde informații scurte, dar precise, asupra a 27 dregătorii, începând cu logofătul cel mare, terminând cu paharnicul al 3-lea, arătând atribuțiunile lor. Pentru unele din ele, în afară de atribuțiuni, se mai arată și unele obiceiuri ale dregătorilor în diferite ceremonii, obiceiuri care sunt întotdeauna în legătură cu atribuțiunile lor. Spătarul este « cu obiceiu îmbrăcat la zile mari cu haină scumpă domnească și dvorbitoriu, cu arme domnești încins, la spatele domnului... ». Paharnicul mare, « cu obiceiu să dreagă Domnului la zile mari cu păhar la masă ». Stolnicul mare « tocmește pre masă înaintea Domnului cu tipsiile » bucatele. Comisul mare împodobește povodnicii în podoabe domnești. Medelnicerul cel mare tae fripturile ce se aduc la masa Domnului. Vameșul mare duce « dulceți și cofeturi la masa Domnului la zile mari ». Interpolarea, pe lângă informațiunile acestea protocolare, mai cuprinde și altele de ordin religios: înființarea

---

[1] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători*, p. 15. Autorul în cuprinsul lucrării arată raportul dintre informațiunile atribuite lui Misail și acelea ale lui Miron Costin (în *Poema polonă)* și D. Cantemir (în *Descriptio Moldaviae)*. Noi vom adăoga în capitolul analizei și raportul cu Gheorgachi.

[2] Mss 103, 169, 440, 2506 din Bibl. Acad. Române. In *Cronicele României* (ed. M. Kogălniceanu), I, p. 138—139 fragmentul este atribuit lui Grigore Ureche. In *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* (ed. C. Ciurescu în *Comisia Istorică a României)*, Buc. 1916, p. 20_{26}— 24_{14}, e socotit ca interpolare a lui Misail Călugărul și deci reprodus în subsol. In *Gr. Ureche și Simion Dascălu, Letopisețul Țării Moldovei* (ed. Const. C. Giurescu în *Clasicii români comentați)*, Craiova 1934, este omis ca neavând valoare istorică, « fiind rezultatul unor confuzii sau informații greșite » (p. LVII).

[3] Const. C. Giurescu, prefața *ed. cit.*, p. LV—LVIII.

mitropoliei de Succava, a episcopiilor de Roman și Rădăuți, întemeierea bisericii din Vaslui, a bisericii Sf. Niculae-Domnesc din Iași, a mănăstirii Sf. Dimitrie din Suceava, toate ctitorii ale lui Ștefan-cel-Mare. Ori, tocmai caracterul religios al acestor informațiuni a făcut să se creadă mai mult în paternitatea lui Misail Călugărul[1], deși s'au ridicat și obiecțiuni în contra acestei paternități[2].

Importanța fragmentului interpolat, pentru studiul dregătoriilor și exactitatea lor, se poate desprinde din studiul citat al d-lui Const. C. Giurescu asupra marilor dregătorii. Când d-l Const. C. Giurescu caracterizează că « *aproape toate* interpolările din aceste patru msse *n'au valoare istorică* »[3], desigur s'a gândit la excluderea din cuprinsul acestei caracterizări, tocmai a informațiunilor protocolare, utilizate de d-sa în studiul despre marile dregătorii[4].

Informațiunile au fost utilizate și de Miron Costin în *Poema polonă*, de D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae;* prea puține au avut de adăogat aceștia la cele interpolate în cronica lui Ureche și anume ceea ce timpul adăogase ca element nou în atribuțiunile fiecărui dregător.

Miron Costin. Miron Costin admite fastul la curte în limita disponibilităților materiale. După el, podoaba și luxul arată lipsă de înțelepciune din partea celui care le practică, sau le pretinde. Scriind domnia a doua a lui Radu Mihnea (1623—1626), afirmă că el a făcut « mare pustietate țării ». Nedumerit asupra cauzei acestei memorabile sărăcii, adaogă: « Ce pricină are hi fostu, nu știu, fără de totu sburdată podoaba curții. Nime din boieri pân în cei alu treia, cu haine cevași proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copiii de case cu mari podoabe și cu fotaze la cai... Mare întunecare, că Domnul este să se poarte cum biruește venitul țărei »[5].

---

[1] Const. C. Giurescu, *Gr. Ureche și Simion Dascălu. Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova 1934, p. LVI—LVII.

[2] I. Minea, *Din istoria culturii românești*, I, Iași 1935, p. 135—136.

[3] Const. C. Giurescu, *Gr. Ureche și Simion Dascălu*, p. LVII.

[4] Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni...*, p. 15 (ca izvor), 83 (pentru vornic), 102 (pentru logofăt), 115—116 (p. vistiernic), 127 (p. spătar), 137 (p. paharnic), 145 (p. stolnic), 152 (p. comis) și 161 (p. postelnic). Pentru valoarea istorică a interpolării, vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Buc. 1925, p. 50—52.

[5] *Letopisețul Țărei Moldovei* (1594—1662), ed. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 287.

Intr'altă parte [1] ne descrie ceremonialul recepției solului polon, ducele de Zbaraz [2] (la Miron Costin *Cneazul Desbaraj*) la Țarigrad, în 1622, probabil după izvoare polone, dar și cu elemente legendare [3]. Suita era de 300 ostași, călări, pedeștri și în carete; până și vizitiii — spune Miron Costin — erau îmbrăcați cu urșinice; ciuberele cu care adăpau caii erau de argint, iar potcoavele de argint erau bătute așa de slab, cu câte un cuiu, încât, căzând pe ulițele Țarigradului, să se sperie Turcii de bogăția lor. Despre trecerea solului prin țară, cronicarul spune numai că «l-au petrecut cu cinste».

Nicolae Costin. La fiul său, Niculae Costin, ceremonialul este tratat cu mai multă bogăție de amănunte. Ne vom opri, de pildă, la pasagiul de ceremonial exotic din marea lui compilație de cronici: «Despre obiceele Leșilorŭ când facŭ craiŭ nou» [4]. Incoronarea se făcea la Cracovia («la Cracău»), în biserica Episcopiei lui Stanislav, cu episcopi, tot clerul și «sfetnicii crăiei». Craiul este adus dela curte la biserică cu alai, în care, firește, aveau loc și școalele. Craiul este îmbrăcat în haine episcopești, ceea ce arată atât de bine concepția divină ce aveau despre regi și împărați. Printre insemnele puse pe altar, în afară de coroană, sceptru și sabie, figurează și un măr de aur, «rotunzirea lumei închipuindŭ». După multe rugăciuni, cântece și orații, craiul se desbracă de hainele preoțești, primind apoi ungerea cu sfântul mir. Imbrăcat în alte haine, cele crăiești, primește pe rând insemnele, însoțite de anumite orații, «după care obărșescŭ orănduielile și obiceiurile coronației». A doua zi după încoronare, «ispravnicii târgului» aduc «în tipsie de aur, acoperită cu tafta roșie, cheile târgului, făcute de aur și alte daruri». Deși exotic, ceremonialul acesta este însemnat, fiind cea dintâi încercare la cronicarii noștri, de a-i consacra un capitol unitar și de sine stătător.

In privința izvorului folosit de N. Costin pentru acest pasagiu, trebue să precizez că a urmărit traducerea în polonă a cronicei

---

[1] *Ibidem*, p. 284—285.

[2] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București 1930, p. 13—21.

[3] Al. Ciorănescu, *Dela Gesta franceză la Miron Costin*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1 Mai 1934, p. 384—394, unde se precizează și izvoare similare din literatura medievală franceză.

[4] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 176 (nota 2)—177 și 400—403.

lui Guagnini (1538—1614), *Sarmatiae Europeae descriptio*. Intre versiunea latină și cea polonă a cronicei există mici deosebiri. In ceea ce privește tema noastră de ceremonial, versiunea latină prezintă ceremonialul de mai sus pentru încoronarea lui Henric de Valois [1], la fel reprodusă și de Pistorius [2]. Traducerea lui M. Paszkowski prezintă același ceremonial de încoronare, însă pentru Sigismund al III-lea [3], în timp ce N. Costin arată această ceremonie când scrie « de moartea lui Albert, craiul leșesc » (+1502).

Trecând la cealaltă operă a lui și anume *Cronica domniilor lui Niculae Mavrocordat și a lui D. Cantemir*, observăm că, mai mult ca M. Costin, Niculae, fiul, se ocupă de caftane, de instalări domnești, îmbrăcăminte, despre soli, despre conace, deci un material destul de bogat.

Astfel intrarea lui Niculae Mavrocordat în Iași (25 Ian. 1710) a fost « cu mare pohfală, cu alaiu împărătescŭ și cu iscusite podoabe » [4]. Biserica Sfântului Niculae din Iași este arătată de toți cronicarii ca fiind locul unde mitropolitul făcea ungerea Domnului.

Instalarea lui Dumitrașcu Vodă Cantemir (10 Dec. 1710) se face cu obiceiuri mai puțin obișnuite, pe care cronicarul le descrie cu oarecare mirare. In apropierea Iașilor boerii îi ies în întâmpinare cu tabulhana și cu alai, apoi continuă: « în loc de oarecare semnŭ, venia înaintea lui un Turc cu o ghigă lungă de lemn, țiind a mână » [5]. După molifta de domnie, i se citește firmanul în divan, apoi boerii îi sărută mâna și poala. Caimacamii sunt îmbrăcați în caftane, apoi domnul începe cuvântarea, « că era slovednic la aceste » — adaogă Niculae Costin.

Când Sultanul îmbrăcă pe Alexandru Mavrocordat Exaporitul cu blană de sobol, cronicarul adaogă imediat: « aceasta este cinstea cea mai mare la Turci... și nice odată aceasta până atunce nu

---

[1] *Sarmatiae Europeae descriptio*, ed. II, Spirae, 1589, f. 29—32.

[2] *Polonicae historiae corpus*, t. II, Basileae 1582, p. 373—379.

[3] Gwanin Al., *Kronika Sarmacyey*, Cracovia 1611, p. 228—238. M. Stryikowski are și el o descriere a ceremonialului de încoronare (cu prilejul întronării lui II. de Valois, petrecută la 21 Febr. 1574) sub titlul Matys Strykovius Preconides czytelnikowi (= M. S. P. către cititor), *Kronika*, II, Varșovia 1846, p. 458—466 (v. mai sus, p. 26—27).

[4] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, p. 74.

[5] *Ibidem*, II, p. 89.

se făcuse, ca să mai îmbrace pe vreun creștin cu blană, nice pe Domnŭ, nice pe altŭ cineva »[1].

Axinte Uricarul. Axinte Uricarul continuând scrierea domniei a doua a lui Niculae Mavrocordat în Moldova, de unde o lăsase Niculae Costin, ne vorbește întâi (25 Sept. 1711) despre îmbrăcarea caftanului, în « saraiul împărătesc » unde « merg domnii să sărute poala sau pământul înaintea Impăratului »;[2] și al doilea despre ungerea lui ca Domn, în Iașii Moldovii, unde făcu și masă mare, cu jocuri și cântece: « Și după ce au giucatŭ, au dăruit Nicolai Vodă tuturoru boierilor câte un postav și câte un atlaz »[3].

Alexandru Amiras. *Cronica anonimă a Țării Moldovei* (1662—1733), titlu sub care a publicat-o Kogălniceanu — atribuită însă lui Alexandru Amiras, cuprinde și ea ceremonialul înscăunării lui Grigore Ghica Vodă, ba chiar cu multe amănunte. Grigorie-Vodă a intrat în Iași la 18 Dec. 1726. S'a dus la biserica Sf. Niculae, unde l-au primit mitropolitul, episcopii și preoții, îmbrăcați în odăjdii; a intrat în altarul bisericii și, căzând în genuchi, a primit binecuvântarea care se citește de obicei în asemenea împrejurări de mitropolit. Mitropolitul i-a ținut un logos în limba moldovenească. S'au dus toți apoi la curte, unde a fost înscăunat de schemni-agasi. Apoi a îmbrăcat cu caftane pe demnitarii țării și pe caimacami[4].

Ion Neculce. Cronica lui Neculce, atât de bogată în informații istorice, ca nici o altă cronică moldovenească, este mai puțin însemnată din punctul de vedere al ceremonialului, care nu-l atrăgea pe cronicar. Abia găsim la el câteva mențiuni, cum de pildă: despre alaiul hatmanului Buhuș « cu dobe, cu surle, ca unui hatman ce era vestit »[5]. Când are prilej să scrie mai mult, ca unul care reprezentase Moldova la nunta lui Dinu Brâncoveanu (1706), trece repede cu vorbe ca acestea: « ...care să zicem nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască »[6]. Instalările domnești pentru Neculce se mărginesc la îmbrăcarea caftanului și numirea boerilor.

---

[1] *Ibidem*, II, p. 73—74.

[2] *Ibidem*, II, p. 128.

[3] *Ibidem*, II, p. 131.

[4] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 157.

[5] *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1932, colecția *Clasicii români comentați*, p. 72.

[6] *Ibidem*, p. 225.

Despre înscăunarea aceluiași Grigore Ghica, în 1726, despre care ne-a scris Amiras, scrie și Neculce ceva mai mult [1], părându-i-se ceva puțin obișnuit: « Iară Grigorie Vodă după ce au agiuns la Brăila, n'au venit pre uscat ca alți domni, ce dela Brăila au șezut în două șăici și au venit tot pre apă, cu multă pohvală, zicând din trâmbițe și din naiuri și dând și din pușce, până ce au agiuns la Galați și s'au împreunat toți boierii cu dânsul după obiceiu ».

Istoriografia munteană. Trecând în domeniul istoriografiei muntene, vom vedea că și aici, ca și în cea moldovenească, ceremonialul nu figurează ca element de sine stătător, ci intercalat în expunerea evenimentelor pur politice, ca element narativ și descriptiv. Din această cauză el constitue în cronici farmecul lor literar, aducând mai multă varietate, mai multă plasticitate și comunicativitate.

Pasagiile în care sunt descrise, uneori mai amplu, alteori mai sumar, asemenea ceremonii, sunt numeroase; mă voi opri numai la câteva dintre ele, și aceasta numai pentru a vedea cum se încadra ceremonialul în concepția istorică și literară a cronicarilor munteni.

Radu Greceanu și Cronica anonimă. Ceremonialul instalării Domnului în tron este acela descris cu mai multe amănunte, pentrucă acestui eveniment i se acorda cea mai însemnată atenție. Dintre instalările domnești, a Brâncoveanului (9 Noemvrie 1688) este mai importantă, fiind descrisă în două cronici: a lui *Radu Greceanu* [2] și în *Cronica anonimă* [3] aceasta din urmă cu mai multe amănunte.

Domnul îmbracă caftanul împărătesc, i se citesc în biserică molitvele « de domnie », după care i se sărută mâinile, zicându-i-se: « mulți ani ».

---

[1] *Ibidem*, p. 383—384.

[2] Cronica lui Greceanu o folosesc în ediția din *Magazin istoric pentru Dacia*, II, p. 132—133.

[3] Este vorba de *Istoria Țerei Românești de la anulŭ 1689 încoace, continuată de unŭ Anonimŭ*, publicată în *Mag. ist. pentru Dacia*, V, p. 93—184; despre instalarea lui Brâncoveanu, v. p. 95—99. Această cronică a fost atribuită de I. G. Sbiera și N. Iorga lui Radu Popescu, căruia însă i s'a contestat paternitatea de Const. Giurescu. O expunere clară a discuțiunilor paternității, împreună cu vederi nouă, o analiză a cronicii și bibliografie, vezi N. Cartojan *Literatura română în epoca lui Const. Brâncoveanu*, curs ținut în anul 1931—1932, la Facultatea de Litere din București, p. 147—190.

Eșind din biserica Mitropoliei, încalecă calul « cu toată podoaba și toți slujitorii », îndreptându-se spre curtea domnească, în timp ce răsunau clopotele bisericilor. La instalarea lui în scaun, se slobod tunurile, cântă « trâmbițașii domnești și turcești ». Ajunși la curtea domnească, intră din nou în biserică, în cea domnească, pentru depunerea jurământului « pre o foaie de hârtie scrisă », apoi sărută toți icoana. Se duc cu toții, în sgomot de clopote și de « zicături », în divanul cel mare, unde diferiții grămătici anunță, fiecare în limba proprie, alegerea lui ca Domn. La câteva zile sosește și confirmarea Porții, adică vizirul îi aduce « cartea », caftanul, cuca, în timp ce se dau tunuri și cântă « musicile ». Sfârșindu-se și această ceremonie, vizirul este condus la gazda lui.

O încoronare care impresionează pe Radu Greceanu, căreia îi și consacră două capitole din cronica sa, este: « ...coronația lui Tukeli, cum s'au coronat a fi craiu Ardealului »[1]. Incoronarea s'a făcut la satul « Cârstianul », iar nu la « Beligrad », unde este « scaun crăiesc ». Oastea se ridică din tabere « după poruncă cu gătire de alaiu, să ducă pe Tukeli Craiu cu pompă mare în sat, în Cârstianul ». Veni Brâncoveanu, Pașa, Serascheriul, au vorbit la cortul craiului « până s'au rânduit toate oștile, cu alaiu să meargă cinești după rânduiala lui... ». Alaiul: « ...Pașii câți era cu oastea turcească și după dânșii Sultanul și după Sultan, Domnul Țării-Rumânești Costandin Vodă și pre urma Domnului mergea Serascheriul, iar pre urma tuturora venia Craiul ». Au intrat în biserică. « Deci numaidecât cu trâmbițele au început a zice în biserică și cântăreții cânta după al lor obiceiu și rânduială ». Apoi « popa cel mare al lor » ținu « predicație »; craiul jură. « Deci pre Cabigibașa încă cu cinste mare acolea aducându-l. îndată îmbrăcat-au pe craiu cu caftanul cel împărătesc, căptușit fiind cu cojoc de samur... ». « Atuncea dar și Măria Sa Costandin Vodă... făcut-au Craiului frumoasă oratie pentru norocirea și înălțarea ce Dumnezeu îl învrednicise și ca să-i fie într'un ceas bun crăiea și alte cuvinte frumoase ». Apoi s'au suit « sus în case » unde Serascher-Pașa îl felicită. A doua zi, craiul « făcut-au ospăț mare Mării Sale lui Costandin Vodă... ». « Cum au venit Capegibașa împărătesc de au adus caftane Serascheriului, Sultanului, Craiului, Domnului,

[1] Cronica lui Radu Greceanu, *ed. cit.*, p. 167—173 (cap. 20—21).

de i-au îmbrăcat pentru izbânde ce au făcut »,... « întâi pre Sultanul, Paşa-Serascheriul... l-au îmbrăcat cu caftan, apoi... pre Tukeli Craiul şi după dânsul... pe Măria sa Costandin Vodă... l-au îmbrăcat cu caftan împărătesc » şi pe alţi 10 boeri de-ai Brâncoveanului.

Radu Popescu. Trecând la cronica recunoscută de toţi ca a lui Radu Popescu [1], observăm că ea conţine multe elemente de ceremonial, şi de multe ori cu note noi şi pitoreşti. Aşa, vorbind de încoronarea grăbită a lui Ştefan Cantacuzino, spune că: « nefiind cu caftan gătit, s'a desbrăcat Mustafa Aga de conteş », îmbrăcând conteşul în locul caftanului. Caftanul cel oficial, adus « degrab » de Bujoreanul, a fost apoi îmbrăcat cu « pompă domnească, cu toată taifaoa, cu zicături » mergând şi la curtea domnească [2]. De altfel singura calitate pe care o recunoaşte cronicarul lui Ştefan Vodă Cantacuzino este că avea « chipul şi ţermoniile cum se cade » [3]. Instalarea lui Niculae Mavrocordat s'a făcut şi ea « cu pompă mare... şi alte ţărimonii » [4].

Un loc însemnat în înţelegerea şi explicarea evenimentelor la Radu Popescu îl ocupă — cum zice el însuşi — « împreunarea Hanului cu Serascheriul », întâlnire descrisă de cronicar într'un capitol întreg [5]. Hanul Bengli-Gherei se întâlnea cu Adulah Serascheriu la Smil. Corturile şi mutpacul (bucătărie < turc. mutfak) se întind cale de două ceasuri depărtare de locul întâlnirii, unde are loc şi ospăţul. Darurile ce-şi fac, sunt dintre cele obişnuite: Serascherul primeşte un cal alb şi un armăsar vânăt. Dela corturi, în drum spre Smil, mergeau călări, dar Hanul « puţintel mai nainte şi Serascheriul puţintel mai pe urmă, ca cum ar veni capul calului Paşii drept piciorul Hanului ». Numai în oraş mergea Paşa înainte « ca în chipul unui postelnic mare ». Ajunşi în târg, « loc ca de 100 de paşi » se închină de trei ori cu mâinile la pământ, Seraskerul duce pe Han în saraiu cu « frumoasă ţerimonie » şi se slobod 12 tunuri. După ospăţ, la care s'a servit « cu argintării şi cu multe bucate », este rândul Paşii să dăruiască pe Han; acesta primeşte, deci, o

[1] Este vorba de *Cronica Ţării-Româneşti* (1714—1729), de Radu Popescu, publicată în *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, p. 21—62, 93—178.

[2] *Ibidem*, p. 30.

[3] *Ibidem*, p. 38.

[4] *Ibidem*, p. 104.

[5] *Ibidem*, p. 160—162.

blană de samur, 3 pungi cu bani și alte « osebite daruri ». Șederea Hanului a fost de trei zile, după care se îndreaptă spre Chilia.

Nu mai puțin însemnată, ca ceremonie bisericească, este târnosirea Mănăstirii Văcărești, la 13 Sept. 1724, slujbă la care a oficiat mitropolitul Daniil însuși, « cu sfintele moaște ținându-le în creștet » [1].

Plin de uimire se arată cronicarul cu prilejul întâlnirii lui Niculae Mavrocordat Vodă cu Hrisant, patriarhul Ierusalimului, în luna lui Septemvrie a anului 1728 [2]. Marele sluger Mihalache Roset iese Patriarhului întru întâmpinare la Dunăre și-l duce până la Văcărești, unde ies înainte chiar beizadelele, Constantin și Iancu Mavrocordat; când a venit la Curte, însuși Domnitorul a eșit înainte « până în pridvor și acolo i-au sărutat dreapta ». Cronicarul apoi asistând la convorbirea dintre cei doi mari învățați, în spătăria mică, exclamă: « ...mintea a mă ajunge ca să le scriu pre largŭ, nu este cu putință ».

Comparând istoriografia munteană cu cea moldoveană, din punctul de vedere al ceremonialului, observăm în cronicele muntene o bogăție mai mare de amănunte și de pasagii cu protocol, pe când cronicarii moldoveni erau preocupați mai mult de desfășurarea și expunerea evenimentelor politice. In linii generale, însă, ceremonialul ambelor țări este înfățișat la fel de cronicari.

Hronografele. Vom vedea acum ce aduc în această privință hronografele.

Aceste vaste compilațiuni de istorie universală, în care intervine deopotrivă farmecul legendelor istorice, poporane și hagiografice, au format și ele, încă din secolul al XVIII-lea, gustul literar românesc, căruia i-au strecurat câteva noțiuni despre ceremonialul curții imperiale bizantine și anume ceva din majestoasa organizare prin numeroșii ei dregători.

Ambele feluri de hronografe românești, care reflectă cele două tipuri de hronografe bizantine, al lui Dorotei de Monembasia și al lui Cigala, cuprind la sfârșit, întocmai ca în modelele lor grecești [3], câteva pagini cu expunerea celor 79 dregători dela curtea împăraților greci, începând — fixează ele — dela Constantin-cel-

---

[1] *Ibidem*, p. 138—139.

[2] *Ibidem*, p. 152—154.

[3] D. Russo, *Elenizmul*, p. 33—38, dar mai ales p. 35—37 (nota).

Mare. Iată ce spune o copie din anul 1689 în această privință: « Aicea scrisăi boeriile a Inpărățăii Grecilor, carele au miluit ș-au deplinit marele Constantin ț(a)riu și asemenea cu apostolii, începătoriu și întâiu înpărat Grecilor și creștinătățăi, carele pusă nume pre rând boeriilor și le tocmi precum sînt aici mai gios »[1]. După ce înșiră 79 dregătorii, face următoarea observațiune, pe care o găsim și în modelele lor grecești: « Acestea sînt boeriile înpărățâii grecești. Iar boiarii cei mari de svat au fost purtând pălării în cap după obiceiu ce-au fost având; decc, dela boeriia ce să chiamă Kesariu-pan ipersevastos au fost purtând pălării roșii cu aur, până la boeriia ce să zâce stratopedarhul; iar dela acesta, până la boeriia lui Curopalat, pre rând au fost purtându pălării prisne (prinse cu?) sârmă »[2].

Felul cum traducătorii[3] au tradus în românește oficiile palatului din Țarigrad, arată cum se înțelegeau la noi aceste dregătorii, atât de numeroase[4], față de ceea ce vedeau ei la curțile voevozilor noștri. Când acestor dregătorii le corespundea o dregătorie

---

[1] Ms. rom. al Academiei Române, nr. *86*, f. 423 v. Dintre ms. de hronografe arătate de D. Russo, *op. cit.* în nota precedentă, au *Oficiile palatului constantinopolitan*, următoarele: nr. *108*, f. 414 r. — 415 v.; nr. *3517*, f. 571 r. — 573 r; nr. *1469*, f. 401 r — 402 r.

Iată în original, mult mai simplificată decât traducerea românească, notița din hronograful lui Cigala, Νέα σύνοψις, Veneția 1650, p. φκς'-φκη': Τὰ 'Οφφίκια τῆς Βασιλείας τῶν 'Ρωμαίων, ὁποῦ ἐτύπωσεν, καὶ τὰ ἔστησεν αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος πρῶτος τῶν 'Ρωμαίων Βασιλεύς.

[2] Ms. rom. al Academiei Române, nr. *86*, f. 424 v.—425 r. Și această notiță, în original, Cigala, *op. cit.*, p. φκη', este mult mai simplificată: Τὰ χρυσοκόκκινα σκιάδια τὰ ἐφοροῦσαν ἀπὸ τὸν πανυπερσέβαστον. Μέχρι τοῦ μέγα στρατοπεδάρχου. Τὰ δὲ σιρματερὰ σκιάδια ἀπὸ τοῦ μεγάλου Πριμμικυρίου μέχρι τοῦ Κουροπαλάτου.

[3] Traducătorul hronografului lui Dorothei al Monembaziei, Βιβλίον ἱστορικὸν, Veneția 1631, este Grigore Dascălul Buză, iar al lui Matei Cigala din Cipru, Νέα σύνοψις, Veneția 1637 este Pătrașco Danovici. M. Gaster și I. G. Sbiera cunosc manuscrise în care se amintesc ca traducători pentru tipul Dorothei al Monembaziei, Nicolae sin Mihalache și Ion Buburuzăi (cf. N. Cartojan, *Legendele Troadei în lit. veche rom.*, în Anal. Acad. Rom., Mem. secț. lit., Seria III, tom. III, (1925–1927), p. 78—80; în extras p. 22—24).

[4] In versiunile românești se numără 79 boeri, câte sunt *expuse* și în modelele lor grecești. Acestea însă *numără* greșit 80 de boierii. Greșeala, la Βιβλίον ἱστορικόν, se explică prin repetarea dregătoriei ὁ ἀκολουθός, trecută odată la nr. νγ' și a doua oară la nr. νε'. Cigala observă repetiția, dar, ca să fie la fel cu modelul, sare pur și simplu, dela nr. 78 (οη') la 80 (π').

cunoscută și la noi, titulatura era însoțită de echivalentul boeriei dela noi:

Cigala, *op. cit.*: Ms. 86:

6. 'Ο πρωτοστράτωρ > Intâiul oștilor, adecă hatmanul.

8. 'Ο μέγας στρατοπεδάρχης > Mare stratopedarhu de pre oastea pedeastră, adecă aga.

10. 'Ο μέγας κοντοσταῦλος > Contostavlul cel mare, adecă comisul cel mare.

12. 'Ο πρωτοσέβαστος > Proto sevastos, adecă postĭalnicul cel mare.

13. 'Ο ἐπικέρνης > Epicurnis, adecă păharnicul cel mare.

18. 'Ο δομέστικος τῆς Βασιλικῆς τραπέζης > Domĭastihul measăi înpărătești, adecă medelnicear mare.

19. 'Ο ἐπὶ τῆς τραπέζης > Cei de pre giur masă, adecă medelnicearii ai doi ș'ai trei.

20. 'Ο λογοθέτης τῶν γυναικῶν > Logofătul muerilor.

54. 'Ο δικαιοφύλαξ > Dikeofilaxu, adecă socotitor de dreptate, etc.

Dregătoriile cărora nu le corespundeau boerii la noi, au fost traduse după înțeles:

26. 'Ο πάντων τῶν φιλοσόφων > Filosoful de preste toți filosofii.

55. 'Ο ὀρφανοτρόφος > Orfanotrofosu, adecă hrănitorĭul de săraci.

69. 'Ο δομέστικος τῶν ἀνατολῶν θεμάτων > Logofătul de tocmealele răsăritului, etc. etc.

Alteori aceste dregătorii au fost reproduse în forma lor grecească, fără de nicio explicație, fiind complet necunoscute la noi:

1. 'Ο σεβαστοκράτωρ > Săvastu-crator.

14. 'Ο παρακοιμώμενος τῆς σφενδώνης > Oparakimomenos tis sfendonie.

15. 'Ο παρακοιμώμενος τοῦ κοιτῶνος > Oparakimomenotu kitonos.

46. 'Ο 'Ακτουάριος > Actu arĭul, etc. etc.

Dacă în operele parenetice și ale cronicarilor ceremonialul apare ca un element disparat; dacă în hronografe apare într'un mod foarte redus și numai ca element exotic, privind curtea imperială constantinopolitană, cu totul altfel vom găsi ceremonialul în operele cu caracter informativ, geografic și istoric. In acestea, scrise de Români. pentru a informa pe străini despre țările române, el apare mai individualizat și mai bine definit.

3. CEREMONIALUL IN OPERE CU CARACTER INFORMATIV, GEOGRAFIC ŞI ISTORIC

In manifestările literare vechi studiate până acum, ceremonialul s'a înfăţişat disparat, ca un element de înfrumuseţare a stilului şi a limbii şi de înviorare a naraţiunii. Un anumit fel de ceremonial, acela referitor numai la dregătorii, am găsit, compact, în interpolarea din cronica lui Ureche (v. mai sus, p. 35 36) şi-l vom găsi deasemeni, dar mult mai bogat, într'un nou gen de opere literare vechi: în operele cu un pronunţat caracter informativ geografico-istoric asupra ţărilor şi obiceiurilor noastre. Aceste opere le-am desprins din rândul cronicilor, ele prezentându-se mai ales ca opere geografice. Felul cum se înfăţişează ceremonialul în ele, este cu totul deosebit, în comparaţie cu operele de până acum.

M. Costin, Poema polonă. In ordine cronologică, prima operă de acest fel este *Poema polonă* datată de Miron Costin, din Iulie 1684, la Dazsow, unde se găsea refugiat, în preajma casei regale de vânătoare. Poema, scrisă în versuri polone şi închinată regelui Ioan al III-lea Sobieski (1674—1696), cuprinde la sfârşit mai multe pagini, acestea în proză, despre *Funcţiunile Ţării Moldovei* [1], care se integrează în cadrul literaturii de ceremonial. Faţă de elementele precedente, acestea ale lui Miron Costin sunt superioare prin: 1) o prezentare mai sistematică a lor; 2) o referire mai completă asupra atribuţiunilor; 3) o tendinţă de a se arăta şi originea dregătoriei.

1. Funcţiunile sunt clasate în patru categorii:

Clerul este compus din mitropolit şi episcopii de Roman, Rădăuţi, Huşi şi cel catolic din Bacău. Informaţiunile despre episcopul catolic sunt nu numai mai bogate, decât despre ceilalţi, abia menţionaţi, dar şi măgulitoare pentru Polonii catolici, pentrucă, spune el, după tradiţia orală a Moldovenilor, episcopul catolic « pe vremea domnilor celor vechi şi înţelepţi, era mai sus de cei trei vlădici şi şedea în faţa mitropolitului ».

Funcţiunile laice, sunt împărţite în două grupe, din punctul de vedere al participării în divan. Participă: marele logofăt, cei

[1] Citez după ediţia publicată de P. P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone, despre Moldova şi Ţara-Românească* (1684), Buc. 1929 (extras din Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria III, Tomul X, Mem. 7), p. 114—121, şi anume versiunea manuscrisului bibliotecii Czartoryski din Cracovia, care, în ce priveşte funcţiunile, este cea mai completă.

doi mari vornici (al Ţării de jos şi al Ţării de sus), hatmanul, marele postelnic, marele spătar, marele paharnic, marele vistiernic. Nu participă, sau mai bine zis participă numai « în cazuri de nevoie grabnică, de pildă la orânduirea haraciului »: marii stolnici, comisul, medelnicerul, sărdarul, clucerul, sulgerul, jitnicerul, pitarul, şătrarul, armaşul, aga şi cei doisprezece vornici de poartă.

Funcţiunile teritoriale, în care Miron Costin înşiră pârcălabii diferitelor ţinuturi, fie că unii din ei primesc alte diferite numiri, ca staroşti (cel dela Cernăuţi şi Putna), hatman (cel dela Suceava), vornic (cel dela Botoşani). Pârcălabii au ca subalterni pe căpitani şi hotnogi, « după limba turcească *iusbaşi*, adică *sutaşi* ».

2. Referinţele lui Miron Costin asupra atribuţiunilor sunt mai bogate şi mai precise decât cele din interpolarea cronicei lui Ureche şi chiar decât ale lui Dimitrie Cantemir, din *Descriptio Moldaviae* [1]. Gheorgachi, care nu tratează în *Condică* în mod special dregătoriile, ci atribuţiunile lor reies numai din *desăvârşirea diverselor ceremonii*, are, firește, date şi mai puţine. Miron Costin dă o deosebită importanţă îndatoririlor fiecărui dregător şi arată insemnele fiecăruia, prin care dregătorul se evidenţia în faţa mulţimei, impunându-i o deosebită stimă; aceste insemne contribuiau nu mai puţin la imprimarea unei note de fast şi solemnitate în diferite ceremonii politice sau bisericeşti [2]. Logofătul cel mare purta « un baston verde, placat cu os văpsit în galben auriu ». Marii vornici aveau « baston cu împletitură de aur pe fond albastru ». Hatmanul în divan purta « baston roşu împletit cu aur », pe când în tabără avea buzdugan. Postelnicul purta înaintea Domnului un « baston acoperit peste tot cu argint », iar vornicii de poartă aveau bastoane vopsite numai în « culoare simplă ».

Un element nou de ceremonial la Miron Costin este şi precizarea pentru unii dregători, a hainelor de sărbătoare şi descrierea

[1] Pentru contribuţia lui Miron Costin la studiul dregătoriilor, vezi citatele studii ale lui Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni...* şi *Noi contribuţiuni...* Competenţa cu care sunt tratate de autor diferitele probleme în legătură cu dregătoriile, mă scuteşte de a relua problema, care, de altfel, privită istoric, trece dincolo de marginile lucrării de faţă. Un studiu numai despre personalul din cancelaria domnească (marele logofăt, logofeţii 2 şi 3, uricarii şi diecii) a publicat Nicolai Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova, până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în buletinul *Codrul Cosminului*, 9 (1935), Cernăuţi 1935, p. 129—231.

[2] Const. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 41—49.

lor, arătându-se uneori și însemnătatea lor simbolică. Astfel, marele spătar, la ceremoniile publice, îmbrăca o haină de brocart și o pălărie care amintește mitra princiară. O altă dovadă că el avea dreptul de a reprezenta puterea domnească (jus gladii), este că în urma Domnului mergea având atârnată de brațul stâng o sabie, iar cu dreapta ținea buzduganul.

Marele paharnic ședea la masa domnească în caftan de brocart, încins cu brâu de mătase roșie și umplea primul pahar la masă. Marele stolnic era îmbrăcat la solemnități într'un caftan împodobit cu ornamente în unde, un fel de ștofă cu galon; brâul care-l încingea era, ca și la paharnic și medelnicer, de mătase roșie. In schimb, caftanul marelui medelnicer avea podoabe în unde întretăiate. Vedem, deci, că Miron Costin merge până la notarea celor mai mici amănunte. Sunt preocupări cărora și reprezentanții ceremonialului bizantin, Porphirogenetul și Pseudo-Codinos, le acordau aceeași însemnătate.

3. Am spus că Miron Costin are și preocuparea savantă de a ne arăta origina unora dintre dregători: logofătul, hatmanul, postelnicul și spătarul. Funcția logofătului «a fost luată — spune el — dela împărații greci: ὁ μέγας λογοθέτης, din λόγος și φέρω adică purtător de cuvinte» [1]. Hatmanul a fost importat din Polonia de Ieremia Movilă (1595—1606). Postelnicului îi corespunde mareșalul polon. Cât privește pe spătar, acesta vine tot dela împărații bizantini «cari aveau cu acelaș ceremonial pe protospătari». S'a dovedit că niciuna dintre aceste afirmații ale lui Miron Costin nu rezistă criticei istorice [2]. Pentru noi prezintă importanță numai faptul că el este primul cercetător român, care își îndreaptă atențiunea spre ceremonialul bizantin, care cunoaște literatura bizantină de ceremonial și care este izbit de analogia termenilor dregătoriilor bizantine și române. Ar fi prea pretențios lucru să cerem lui Miron Costin, la 1684, să deosebească influența bizantină

[1] Aceeași părere a susținut N. Iorga, dar a fost combătută de D. Russo, *Elenizmul*, p. 63, nr. 1.

[2] Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 98—100 și 108: logofătul, împrumutat dela Bizantini prin intermediul Slavilor de sud și anume dela Sârbi; p. 15: hătmănia este pomenită întâi într'un document din 2 Apr. 1588, deci sub Petru Șchiopul, sau poate chiar mai de vreme (v. nota 6, p. 15); p. 162: vornicul corespundea slujbei de mareșal, iar nu postelnicul; p. 131—132: spătarul este probabil «un termen creiat în Moldova» dela spată.

indirectă, prin intermediul Slavilor sud-dunăreni, de cea directă, când astăzi, după mai bine de două veacuri, cercetătorii întâmpină dificultăți, în deslegarea acestei probleme pentrucă știrile despre dregătoriile bulgărești și sârbești sunt încă insuficiente.

Importanță mai prezintă *Istoria în versuri* și din punctul de vedere al utilizării ei. Unul dintre manuscrisele operei lui Miron Costin, înfățișează aceste elemente de ceremonial, cu o bogăție de informații mai mare decât celelalte două; și anume, este un ms. fost al lui Iosif Wargalowski, secretarul polon al lui Constantin Cantemir, care l-a dat la 10 Sept. 1700 unui Polon, membru al soliei lui Rafael Leszczynski, pentru a se informa asupra Țării-Românești [1].

D. Cantemir: Descriptio Moldaviae. A doua operă cu informații bogate asupra obiceiurilor curții domnești este cunoscuta *Descriptio Moldaviae*, a lui Dimitrie Cantemir, terminată în Rusia între 1716—1717 [2]. Dintre predecesorii lui Gheorgachi, Dimitrie Cantemir este cel mai de seamă, opera lui tratând, ca și *Condica de obiceiuri*, desfășurarea diferitelor ceremonii politice și bisericești; în plus față de Gheorgachi, adaogă ceremoniile câtorva acte din vieața rustică a poporului moldovean, ca logodna, nunta și înmormântarea.

Intinderea operei lui Cantemir, modul științific de a trata chestiunea, bogăția cunoștințelor și planul după care sunt desvoltate, fac din *Descriptio Moldaviae* o operă cu mult superioară *Condicei* lui Gheorgachi, chiar în ce privește ceremonialul. Ori, tocmai această superioritate ar implica un studiu mai amănunțit și mai atent decât asupra *Condicii* însăși. Un asemenea studiu s'a și făcut de regretatul profesor Constantin Giurescu, care a expus la Universitate un curs (mie inaccesibil) despre *Descriptio Molda-*

[1] P. P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone*, p. 2—3 și același, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (extras din Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III, tom. IV (1925), p. 125, nota 6).

[2] Dintre lucrările mai recente asupra operii *Descriptio Moldaviae* interesează subiectul nostru: I. Minea, *Despre D. Cantemir, omul, scriitorul, domnitorul*, Iași 1926, p. 79—101 și 283—284. P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *Revue des études slaves*, 6 (1926), p. 245—262 (în legătură cu *Descriptio*, p. 248, 253—255). Bibliografie completă, v. S. Pușcariu, *Ist. lit. rom. Epoca veche*, Sibiu 1930, p. 238—240.

viae [1]. De altă parte, materialul pe care-l aduce Cantemir în legătură cu dregătoriile a fost şi el utilizat de Const. C. Giurescu şi pus în justa lui valoare [2]. De aceea aci ne vom mărgini să privim în mod general elementul de ceremonial şi numai acela care nu se găseşte în *Condica* lui Gheorgachi [3]. Apoi vom fixa locul operei, în literatura românească de ceremonial.

In *Descriptio Moldaviae*, concepută în trei părţi, numai partea a doua cuprinde elemente de ceremonial şi este numită de autor *Pars politica* [4]. Din 19 capitole, câte sunt în această parte, numai 12 au ceremonial. Clasificând informaţiunile lui Dim. Cantemir, le vom putea grupa în jurul a patru feluri de ceremonii:

1. *Ceremonial privitor la diferite acte ale Domnitorului.*
2. *Ceremonial privitor la boieri şi dregătoriile lor.*
3. *Ceremonialul judecării proceselor* şi
4. *Ceremoniile la logodnă, nuntă şi înmormântare, în vieaţa particulară, mai ales cea rustică.*

1. Actele Domnului în legătură cu vieaţa de stat şi de curte, sunt înfăţişate de Cantemir cu multe amănunte: alegerea lui la Ţarigrad, întronarea la Iaşi (cap. 3), confirmarea în domnie (cap. 4) şi demiterea lui (cap. 5). Urmează descrierea alaiului când Domnul ieşea din palat, precum şi protocolul meselor domneşti (cap. 8), sau despre vânătorile Domnului (cap. 9). Capitolul 10, despre înmormântarea Domnului, încheie acest ciclu.

Cu privire la întronarea Domnilor, autorul deosebeşte datine şi ceremonii *vechi şi nouă*. Cât timp a existat succesiunea ereditară « era prilej de puţine ceremonii », fiind nevoie «numai de o proclamaţiune pentru urcarea pe tron » [5]. Mitropolitul rostea mai întâi

[1] Const. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni...*, p. 10, nr. 4 şi *Contribuţiuni*, p. 16, nota 3.

[2] Citatele opere *Contribuţiuni...* şi *Noi contribuţiuni..*, la care să se adaoge studiul lui Const. Giurescu, *Despre boieri*, Buc. 1920 (publicaţie postumă), p. 5—9.

[3] Pentru analiza părţilor comune *Condicei* lui Gheorgachi, v. mai jos, p. 75—111, capitolul *Analiza Condicei.*

[4] Mă folosesc de următoarele ediţii: *Operele Principelui Demetriu Cantemir, tipărite de Societatea Academică Română*, tomul I, *Descriptio Moldaviae*, Buc. 1872 (text latin, publicat de A. Papiu Ilarian). *Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei*, tradusă de Gh. Adamescu, Buc. (a. 1935), ediţie îngrijită şi foarte folositoare prin indicele de persoane şi lucruri (p. 161—168), cât şi prin explicaţiile complementare.

[5] D. Cantemir *Descriptio Moldaviae*, ed. Adamescu, p. 49.

o cuvântare. lăudând pe Domnul dispărut, apoi logofătul cetea testamentul și proclama pe noul Domn, care. stând în picioare și cu capul descoperit, răspundea puține cuvinte. Dela curte mergea cu alaiu la biserică, unde se ceteau rugăciunile obișnuite la încoronarea împăraților bizantini, apoi îl ungea cu Sf. Mir și îmbrăca caftanul. Intorși din nou la curte, Domnul primea în sala divanului felicitarea mitropolitului, a clerului, a boerilor, cari, după rang. î sărutau mâna și poala.

Cu totul altul este modul de a se înscăuna Domnul Moldovei, zice Cantemir, de când toate s'au turburat prin tirania Turcilor. Despre înscăunarea Domnilor în timpul suzeranității turcești tratează și Gheorgachi, dar numai dela venirea alaiului domnesc la Galați, adică procesiunile locale, din țară. Condica lui Gheorgachi fiind un manual oficial al protocolului, nu înregistra decât datele folositoare boerilor, pentru procesiunile de aici. Existau, de sigur, și la Țarigrad asemenea tratate de ceremonial în limba grecească, sau în limba turcă, potrivit cărora se desfășurau numeroasele ceremonii la învestitura Domnului român și unele din aceste tratate au ajuns până în zilele noastre [1]. Altfel stau lucrurile cu *Descriptio Moldaviae!* Aceasta fiind operă de pură informație pentru străinii cari nu se cunoșteau, autorul se simte dator să dea cât mai multe amănunte. Mai mult: Cantemir fiind un orientalist de seamă, cunoscând aceste ceremonii și din propria-i experiență, ca fost Domn al Moldovei, cunoscând intimitățile Curții imperiale otomane și însăși limba turcească — toate aceste împrejurări fac din opera lui Cantemir un izvor prețios prin autenticitatea lui, pentru cunoașterea ceremonialului dela curțile noastre domnești.

Fiindcă Gheorgachi nu arată ceremonia învestirii Domnului la Țarigrad, voiu arăta cum o descrie Dim. Cantemir [2]. Vizirul este cel care sugera sultanului pe noul Domn, printr'un act scris (talhis), care trebuia aprobat de sultan și de miniștrii lui. Criteriile după care vizirul recomanda pe candidatul tronului, erau

---

[1] D-l Emil Vîrtosu îmi atrage atenția că advocatul Vlastos din Istambul are o tipăritură grecească, traducere din turcește, care tratează despre diferite ceremonii ale Domnilor români la Poartă. D-l Vlastos a promis într'o scrisoare că va traduce în limba franceză acest tratat și-l va publica în *Revista Istorică Română*. Scrisoarea am dăruit-o arhivei *Revistei Istorice Române*.

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Adamescu, p. 52—63.

posibilitățile de a scoate câți mai mulți bani, sau însușirile lui războinice. Aprobarea sultanului luată, candidatul cerea audiență vizirului, care-l primea cu fast (funcționari și servitori, așezați în rânduială, de o parte și de alta a sălii), îl saluta cu denumirea de *Principe*. Acesta săruta un caftan, pe care apoi îl îmbrăca, săruta mâna vizirului și cerea protecția pentru el, cât și pentru reprezentantul său la Poartă (Kapu Kehaiasi). Prilejul de bucurie mai sinceră era în camera kehaiei, după ieșirea dela vizir. Cât timp kehaia îl trata, imbrohorul vizirului aducea un cal frumos împodobit Domnului, însoțit de o sută de cavaleri (ofițeri superiori), 24 ceaușî călări și patru alergători pedeștri, care țineau scările calului. După ce Domnul era parfumat cu diferite mirodenii, obiceiu practicat la despărțirea cuiva, Domnul călare și cu acel alaiu, se îndrepta spre biserica Patriarhiei din Constantinopol.

Alaiul turcesc oprindu-se la intrarea în curtea Patriarhiei, Domnul trecea dela formele protocolare musulmane și păgâne, la forma de ceremonial bizantino-creștin. Clerul în frunte cu Patriarhul îl întâmpina; se cântau axionul, ecteniile, rugăciunile de încoronare a împăraților; i se ungea fruntea cu mir. După polihronion se încheia slujba, Domnul se săruta cu Patriarhul, după care era primit din nou de suita turcească, care-l conducea acasă și primea din partea Domnului diferite daruri.

Ziua a doua era destinată ceremoniilor de recepție a ambasadorilor străini, care veneau să-l felicite.

In ziua a treia Domnul se supunea din nou obligațiunilor protocolare musulmane, primind steagul (sangiacul) și două coade de cal (tuiuri), dar plătind și din îndatoririle la care se obligase pentru a lua domnia. Ceremonia învestiturii la Constantinopol se încheia prin prezentarea Domnului în fața sultanului, înainte de a pleca spre țară, când primea cuca, împodobită cu un surguciu din pene de struț. In fața sultanului Domnul își pleaca capul până la pământ, la al treilea și la al șaselea pas. Părăsind sala de audiențe, mergea deandaratelea, nefiind permis să întoarcă spatele sultanului. Domnul primea și dela sultan un cal, cu frâu împodobit cu aur și pietre scumpe, covor cusut în aur și argint, sabie și topuz. Diferiți slujitori turci îl conduceau în alaiu din nou la Patriarhie, apoi acasă, de unde pleca spre țară, însoțit pe lângă boierii țării, de numeroși Turci, cu tabulhana.

Trecând peste capitolele cu elemente de ceremonial comune *Condicei* lui Gheorgachi (înscăunarea la Iași [1], mucarerul, ieșirea la biserică, ospețe, vânătoarea), voiu mai arăta cum înfățișează Cantemir demiterea Domnilor din domnie și înmormântarea lor.

Capugibașa vine la Iași cu două ordine, al căror conținut autorul îl reproduce în întregime, ca pe un formular. Unul se adresează în termeni foarte politicoși Domnului demis [2], iar celălalt caimacamilor noului Domn. După cetirea decretului, capugibașa ia de subțioară cu mare respect pe Domn și-l coboară din tron, pe un scaun mai jos. După trei zile, cu alaiu, este pornit spre Constantinopole, unde i se mai acordă — în cazul când nu i se găsește vina mare — încă privilegii deosebite, precum: calul poate fi oricât de împodobit, oamenii lui continuă a fi îmbrăcați în haine de orice coloare, (câtă vreme alți creștini n'auveau voie să poarte haine verzi, nici cisme galbene).

Dim. Cantemir, după modelul tratatelor bizantine, voia să prezinte cât mai complet actele de ceremonial domnesc, de aceea nu lipsește nici înmormântarea [3]. Iașii, capitala, iau un aspect de doliu ce cade asupra întregei populații, care crește în număr considerabil prin venirea din provincie a tuturor boierilor, a episcopilor, a tuturor egumenilor de mănăstiri, sau a altor călugări cuvioși. Toți au capetele descoperite până la înmormântare și clopotele sună ziua și noaptea. Cortegiul funebru este încadrat de trupe militare, care merg cu steagurile și armele plecate. Tristețea generală caută să o comunice până și cailor, cărora le provoacă lacrămi, picându-le în ochi zeamă de ceapă. Nu lipsește nici discursul funebru, rostit de un predicator în amvon. Dacă este înmormântat într'o mănăstire, insemnele se pun pe peretele bisericii și tot acolo i se pictează portretul [4]; acest din urmă amănunt

[1] O expunere amănunțită a încoronării lui D. Cantemir în întâia domnie, la 29 Martie 1693, reconstitue după *Descriptio Moldaviae*, I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, p. 345—346. Mai aproape de adevăr este reconstituirea ce face N. Iorga, după cele trei izvoare contemporane (Nicolae Costin, Neculce, Muste), care arată din contră, un ceremonial foarte redus și simplu; cf. N. Iorga, *Practica domnească a unui ideolog: Dimitrie Cantemir* (Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. III, t. XVI (1934—1935), p. 211—219).

[2] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, p. 70—77.

[3] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, p. 99—100.

[4] Compară aceste bogate date, cu puținul ce se povestește în cronica lui N. Costin despre înmormântarea lui Const. Cantemir (M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, p. 39).

ne face să acordăm o însemnată valoare de autenticitate portretelor domneşti zugrăvite pe zidurile din interiorul bisericilor.

Privind ceremonialul actelor domneşti transmis de Dim. Cantemir, constatăm din capul locului că el este primul scriitor român de ceremonial, care-i acordă un interes deosebit, înfăţişându-l într'un cadru mai complet şi cu amănunte bogate. Această concepţie despre ceremonial o vedem şi în altă operă a lui, anume în *Istoria imperiului otoman*, în care intercalează numeroase descrieri şi informaţii cu privire la protocolul curţii imperiale otomane şi al curţilor domneşti române, cum de pildă învestirea Domnilor români la Constantinopol [1], la fel descrisă ca în *Descriptio*.

De mare importanţă în literatura de ceremonial a lui Dim. Cantemir este informaţia privitoare la vieaţa de curte a Otomanilor. Importanţa este cu atât mai mare, cu cât izvoarele în privinţa acestei chestiuni sunt reduse ca număr şi de calitate inferioară [2]. Dim. Cantemir venea cu o dublă pregătire: cunoştea foarte bine limba şi vieaţa turcească, pentrucă trăise şi învăţase la Constantinopol; cât priveşte protocolul turcesc, raportat la cel românesc, îl cunoştea din proprie experienţă, fiind nevoit a-l aplica, în calitate de Domnitor. Din importanţa ce acordă în operele lui protocolului, deducem că a fost un Domn iubitor de ceremonii, pe care le săvârşea întocmai, după datele tradiţionale şi după recomandaţiile protocolare curente. Aşa se explică, dece într'o altă operă pe care o cunoaştem numai din titlu *(De statu politico aulae othomanicae)*, s'a ocupat « de Turcarum jurisdictionibus, *moribus palatii*, *institutionibus*, dogmatibus, exercituumque ordinibus, necnon de bassalatuum (paşalâcuri) numero et officialibus » [3].

---

[1] D. Cantemir, *Istoria imp. otoman*, trad. română de Dr. Jos. Hodoş, Buc. 1876, p. 276—279, nota 43. Pentru alte informaţiuni *ibidem*, p. 49, nota 11 (atribuţiunile agăi turc); p. 90, nota 11 (prezentarea în paşi iuţi în faţa sultanului); p. 163, nota 1 (sandgiak, guvernator de provincie); p. 201 (solemnităţi « la încoronarea lui Selim », 1522); p. 323, nota 6 (despre împărţirea bacşişurilor); p. 404, nota 13 (distincţiunea cu tugul la Domnii Moldovei); p. 427, nota 16 (atribuţiunile seraskierului); p. 542, nota 101 (procesiunea aducerii moaştelor Sf. Paraschiva la Iaşi); p. 581, nota 3 (bulukagalari, comandanţii regimentelor de ieniceri); p. 647, nota 10 (despre muzica militară, tubulchana); p. 700, nota 23 (despre ceauş), etc., etc.

[2] O numărare a lor, v. I. Minea, *op. cit.*, p. 61—62.

[3] *Ibidem*, p. 64 şi 286.

2. Cu privire la ceremonialul dregătoriilor, Cantemir are două capitole speciale — *Despre boierii Moldovei şi rangurile lor* (cap. 6), *Despre nobilimea Moldovei* (cap. 15) şi găsim unele elemente însemnate şi în cap. 8. *Despre ceremoniile curţii când ies Domnii din palat şi când dau ospeţe.*

Deşi autorul nu poate contesta origina slavă a termenului *boier*, totuşi pentru origina instituţiunilor ne trimite la Bizantini şi citează opera lui Georgius Codinos[1], în care vom găsi, spune el, « aceleaşi nume, aceleaşi ocupaţiuni, aceleaşi îndatoriri de a sta la sfat »... etc. Generalizarea lui Cantemir s'a arătat a fi pripită, în timp ce denumirile dregătoriilor noastre implică o triplă influenţă: « *o influenţă bizantină, indirectă*, prin intermediul sârb (logofătul, vistierul) şi bulgar (comisul), *o influenţă sud-slavică*, sârbă (vornicul, paharnicul, postelnicul) şi bulgară (stolnicul) şi în sfârşit, o *influenţă ungară* (banul) »[2].

Pe dregători îi împarte la început, în două clase: a) *boieri de sfat* sau consilieri şi b) *boieri de divan*, sau ajutători.

Ordinea ierarhică a boierilor de sfat şi atribuţiunile lor sunt aceleaşi la Dim. Cantemir, ca şi la Miron Costin şi anume: *marele logofăt, cei doi vornici, hatmanul, marele postelnic, marele spătar, marele paharnic şi vistiernicul.* Amănunte privind atribuţiunile lor dă mai multe Miron Costin, afară de cazul vistiernicului, despre care aflăm nou la Cantemir că n'avea scaun, nici rol în sfat; chiar în chestiuni băneşti era executorul hotărîrilor luate de ceilalţi: mai mult cu numele era al optulea între sfetnici, ne spune Cantemir; el ţinea cheile sălii unde se ţinea sfatul.

---

[1] Dacă lecţiunea « *Curopalates et Georgius Codinus* singulari commentario persecutus est » (Ed. Acad., p. 77) nu este greşala vreunui copist, care a adăogat un *et* inutil, atunci este negreşit o confuzie la D. Cantemir, când ne trimite la doi scriitori de ceremonial: *Curopalates şi Georgius Codinos*, când în realitate a fost unul singur, Georgius Codinos Curopalates (v. mai sus, p. 18—20). Eu cred însă că mai de grabă este greşala unui copist, care, neexplicându-şi titulatura *Curopalates*, l-a considerat drept nume propriu; uitând însă, potrivit interpretării lui, să acorde predicatul cu subiectul la plural, a lăsat *persecutus est*, cum era în original, în loc de *persecuti sunt*. In orice caz, interpretarea lui G. Adamescu (ed. cit., p. 77, nr. 4), care identifică pe *Curopalates*, cu Ioanes Skylitzes (la Adamescu: Scybitzes ?!), este cu totul neîntemeiată, pentrucă Skylitzes n'a scris opere de ceremonial, ci numai o cronică pentru evenimentele dintre 811—1079, din istoria Bizanţului.

[2] Const. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 58.

Boerii de divan sunt împărțiți de cantemir în trei clase. Miron Costin nu mai făcea această clasificare a boerilor divaniți, în care numea 12 dregători. Aceștia corespund celor din prima clasă a lui Dim. Cantemir, care însă numără 18 (mai mult cu 6) și anume:

1. marele stolnic
2. » comis
3. » medelnicer
4. » clucer (în ierarhia lui Miron Costin serdarul e al 4-lea și clucerul al 5-lea).
5. serdarul
6. marele sulger
7. » jitnicer
8. » pitar
9. » șătrar
10. » armaș
11. » logofătul al II-lea
12. » uşer

Pe aceștia doi M. Costin îi omite, venind al 11-lea aga și al 12-lea vornicii de poartă, ultimii din divaniți, la M. Costin, dar omiși de D. Cantemir.

13. » aga
14. » postelnicul al II-lea
15. » logofătul al III-lea
16. » căpitanul de darabani
17. » vameșul
18. » căminarul.

Cantemir precizează însă că cei dela nr. 11, 14, 15, 16, 17 și 18 erau privilegiați în această clasă, deși locul lor era mai nimerit în clasa a II-a, din cauza serviciului care-i cerea prezenți zilnic pe lângă principe; dintre ei, ultimii doi (nr. 17 și 18) nu aveau nici măcar loc hotărît în divan.

Boerii divaniți de clasa II-a sunt 13 în lista lui Dim. Cantemir, ierarhizați astfel:

1. spătarul al II-lea
2. paharnicul »
3. vistiernicul »
4. stolnicul »
5. comisul »
6. medelnicerul »
7. clucerul »
8. sulgerul al II-lea
9. jitnicerul »
10. pitarul »
11. șetrarul »
12. armașul »
13. uşierul »

Ierarhia celor 10 boeri divaniți de clasa a III-a este următoarea:

1. postelnicul al III-lea
2. spătarul »
3. paharnicul »
4. vistiernicul »
5. comisul »
6. sulgerul al III-lea
7. jitnicerul »
8. cămărașul de sulgerie »
9. cămărașul de jitniță »
10. vornicii de poartă (patru la număr, nu 12 ca la Miron Costin).

In afară de acești dregători, recrutați toți dintre nobili, autorul mai înșiră alți 18 slujbași mai mici, numiți *boierinași*. Aceștia, spre deosebire de ceilalți, nu se recrutau numai dintre nobili, ci chiar dintre robii cei mai de jos, acordându-li-se chiar privilegii boierești. Iată și lista acestor slujitori mai mici, după ierarhie:

1. marele cămăraș
2. vătaful de aprozi de divan
3. vătaful de stolnicei
4. vătaful de păhărnicei
5. cuparul
6. ciohodarul
7. medelniceri (3 sau 4)
8. cămărașul dinnăuntru
9. vătaful de copii
10. cămărașul de dulceți
11. cămărașul de rafturi
12. pivnicerul
13. logofătul de vistierie
14. cămărașul de catastife
15. cămărașul de lumini
16. vornicul de târg
17. vătaful de aprozi de târg
18. vătaful de paici.

Cinci dregători (doi vornici, un comis și doi cluceri) sunt în slujba Doamnei.

Ca să fim completi în redarea acestei armate de slujitori dela curtea domnească descrisă de D. Cantemir, trebue să amintim și pe slujitorii de serviciu zilnic, funcționari nobili cari se pregăteau « pentru demnități mai mari ».

50 camerieri ai divanului
24 camerieri de spătărie
12 camerieri ai cancelariei mari
3 camerieri ai Cancelariei mici
7 postelnicei superiori
24 (sau mai mulți) postelnicei inferiori.
50 aprozi de divan
24 păhărnicei
24 stolnicei
60 armășei
Ușieri (pentru găzduirea Turcilor trimiși dela Poartă și a Tătarilor Hanului).

Dacă numărăm dregătorii (mari și mici) ai curții domnești dela sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, vedem că ei apropiau numărul de 450, și aceștia numai din slujitorimea civilă [1]. Atribuțiunile lor sunt arătate de Cantemir aproape la fiecare, dar pe acestea le voiu aminti numai în comparație cu cele constatate și de Gheorgachi, câteva decenii mai târziu, la curtea lui Grigore Calimachi. Unele din atribuțiuni și anume ale boierilor din sfat și ale divaniților de prima clasă sunt aceleași ca cele amintite de Miron Costin, analizate mai sus.

Insă relatările lui Cantemir privitoare la felul boierimii după origina titlului de nobleție (v. cap. 15) sunt, după cum a constatat C. Giurescu [2], confuze, din cauza nepreciziei cu care interpretează situația *răzeșilor*, considerați mai bine *colonos liberos quam nobiles*. Și, în afară de răzeși, mai numără clasa *marilor boieri*, *a curtenilor* și *a călărașilor*. La toți aceștia nobleța apare ca o consecință a slujbei.

Nu mai puțin importante pentru subiectul nostru sunt informațiile lui Cantemir despre protocolul așezării boierilor în alai, când iese Domnul din palat și acela al locurilor pe care le ocupau boierii în biserică. Pentru acestea autorul, în afară de expunerea amănunțită, trimite și la o ilustrație [3], care însă nu s'a găsit și deci nu există în ediția Academiei. Pentrucă a existat în intenția autorului această ilustrație, pentru a nu repeta expunerea lui Cantemir, care ar trebui făcută cu aceleași vorbe, dar mai ales pentru a fixa printr'un procedeu cât mai practic obligațiunile protocolare în cele două împrejurări amintite mai sus, voiu reconstitui, după indicațiile lui Cantemir, ilustrațiile pierdute.

---

[1] Sistemele de clasificare și ierarhizare ale lui Cantemir au fost primite întocmai de Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria Românilor*, Buc. 1899, p. 498—499, în capitolul *Dregătoriile în Moldova* (omite însă din clasa I-a a boierilor divaniți pe serdar și căminar). Dela Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1905, p. XII, aflăm că Tocilescu a rezumat, fără să citeze, cursul lui I. Bogdan, *Vechile așezăminte române;* deci și Ioan Bogdan în acest curs ținut la Universitate la 1898, a utilizat același material dela D. Cantemir, cu privire la vechile așezăminte.

[2] Const. Giurescu, *Despre boieri*, Buc. 1920, p. 5—9.

[3] *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu. p. 93.

I. ALAIUL IN DRUM SPRE BISERICĂ:

Soldaţii şi alergătorii, cari cunosc drumurile

comandanţii — călărimea, steagurile, trupa 1-lui regiment, trupa 2-lea regiment — comandanţii

călăraşii şi alergătorii cu şefii lor
caii şi tunurile primite dela sultan

marele postelnic şi postelnicei — paicii — beizadelele, **Domnul**, spătarul — paicii — comişii şi şefii curţii

funcţionarii intimi
copiii de casă cu vătaful lor.

bulucbaşi — păharnici, stolnici, 3 steaguri — bulucbaşi

seimeni (supraveghiaţi de ceauşi) — seimeni (supraveghiaţi de ceauşi)

armaşi — tabulhanaoa, boierii veliţi, boierii cl. I, » cl. II, » cl. III — armaşi

boierii scoşi din slujbă

ceată amestecată (slugi boiereşti, cetăţeni, negustori).

2. ALAIUL IN BISERICĂ:

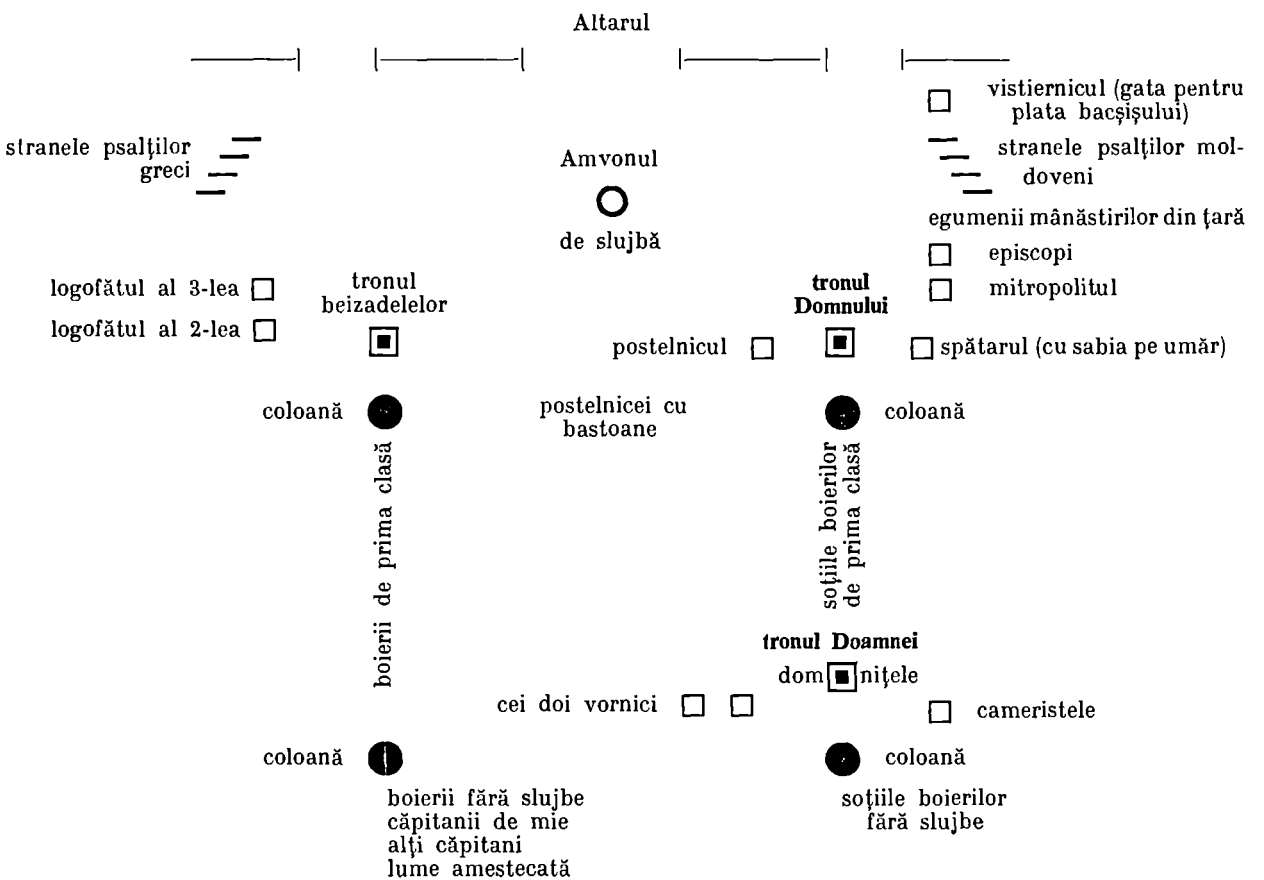

Această expunere « despre rânduiala scaunelor în biserică », zice Cantemir « nu va fi fără interes » (ed. Adamescu, p. 93) şi într'adevăr avem posibilitatea să constatăm că cele relatate de el se practicau şi la Ţarigrad. Astfel, când sosea Domnul la Patriarhie la Ţarigrad, pentru încoronare, descălica la o anumită piatră din curtea Patriarhiei, unde ceauşii îi adresau cuvinte solemne şi « la mulţi ani » (ed. Adamescu, p. 56). La aceeaşi piatră îl întâmpinau sau îl petreceau pe Domn toţi clericii Patriarhiei. (*ibidem*, p. 57). La fel în Iaşi, la piatra intrării din curtea bisericii ceauşii îi strigau « întru mulţi ani »; clerul îi ieşea înainte cu cădelniţe, cu Sf. cruce şi Evanghelia pe care o săruta Domnul (*ibidem*, p. 33).

3. Planul după care a conceput D. Cantemir opera sa este original şi larg cuprinzător, iar informaţiile lui sunt foarte bogate şi interesante. De pildă, cap. 12 *(Despre judecăţile Domnului şi ale boierilor)* cuprinde informaţii de două feluri: *de ceremonial*, descriind sala în care se ţine divanul, înşiruirea boierilor în divan; *de organizare* strict judecătorească, arătând felul judecăţilor, cine le făcea, efectul lor, etc. Oprindu-mă aici numai la informaţiile în legătură cu ceremonialul, reţinem următoarele obiceiuri: Domnul judeca în divan de 3—4 ori pe săptămână; se suspendau procesele în zilele de sărbătoare şi la marile ajunuri. Sala divanului era situată în mijlocul palatului, iar în mijlocul sălii era tronul Domnului, împodobit deasupra cu icoana Mântuitorului, drept judecător, la care ardea întotdeauna o candelă. Pe scaunele aşezate de-a-lungul pereţilor din stânga şi dreapta luau locuri mitropolitul şi boierii în funcţiune, în stânga (după obiceiul Turcilor, la care locul din stânga este cel de onoare), iar ceilalţi mai mici sau foşti în funcţiune, în dreapta; procesele erau publice. La dreapta Domnului spătarul ţinea spada. Postelnicul şi postelniceii formau un şir tot în dreapta, iar alţi funcţionari mai mici, ca aprozii, armăşeii şedeau în faţa tronului domnesc. Judecata începea printr'o rugăciune rostită de însuşi Domnitorul.

Datele lui Cantemir sunt exacte şi esenţiale. Comparându-le cu acelea ale lui Bandinus [1], care a descris un asemenea divan pe vremea lui Vasile Lupu, constatăm oarecare schimbare dela o epocă

[1] V. A. Ureche, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierei lui Bandinus dela 1646* (extras din Anal. Acad. Rom., Ist., s. II, t. 16), Buc. 1895, p. CXLVII—CXLVIII şi p. 146—147: *De tribunali Principis.*

la alta; de pildă, Bandinus arată o asistență mai mare de ostași și curteni. Felul judecării proceselor și reflexiile generale asupra severității și spiritului de dreptate al Domnitorului, sunt aceleași.

4. Faptul că D. Cantemir se ocupă în două capitole despre înmormântare (cap. 10: *Despre înmormântarea Domnilor* și cap. 19: *Despre înmormântare* în popor, aceasta din urmă punându-o alături de *Ceremoniile la logodnă și la nuntă* în vieața rustică, cap. 18), ne dovedește distincția ce făcea autorul între ceremonialul propriu zis și între etnografie. Diferitele obiceiuri înregistrate în literatura de ceremonial urmăresc a ne da imagina manifestărilor externe, cu un scop utilitarist: acela de a ne conforma în împrejurări similare, potrivit protocolului cerut. Etnografia înfățișează obiceiurile, ca să redea prin ele psihologia poporului; ea ne arată anumite înclinațiuni sufletești în popor, care îl duc spre anumite feluri de superstiții, potrivit condițiunilor de existență: rasa, tradiția, așezarea geografică, vârsta, sexul, etc. De aceea obiceiurile protocolare se nasc din pur convenționalism și mai ales în clasele sociale înalte, care dețin anumite demnități de stat, câtă vreme obiceiurile populare se practică în mod involuntar pe baza tradiției și mai ales în clasele sociale de jos, care stau departe de vieața de stat.

Pe cât recunosc de mult importanța capitolelor lui D. Cantemir despre înmormântare, logodnă și nuntă în popor, ca preocupări etnografice, pe atât constat că sunt străine subiectului de față, care urmărește numai ceremonialul dela curte. De altă parte observăm că ceremonialul acestor evenimente lipsește în *Condica* lui Gheorgachi.

Dintre precursorii lui Gheorgachi, Cantemir este cel mai de seamă; elementele lui de ceremonial, numeroase și variate, sunt puse în strânsă legătură cu ceremonialul la Turci. El, spre deosebire de ceilalți cronicari și într'o măsură mai mare decât Miron Costin, nu socotește expunerea unui obiceiu protocolar drept procedeu literar și stilistic, nici ca pe un element extraordinar prin neobișnuitul lui, ci ca o informație necesară, alături de cele geografice și istorice, pentru a da o imagine completă a vieții dela curtea Domnului moldovean. Era la el o concepție istorică mai largă decât a predecesorilor, de a îmbrățișa și studiul instituțiunilor, al organizării sociale și al diferitelor procesiuni. Faptele de ceremonial descrise, amintesc pe cele din literatura bizantină și mai ales pe Pseudo-Codin, citat, după cum am văzut, de Cantemir

însuși. Faptele comune cu Constantin Porphirogenetul și cu Pseudo-Codin sunt încoronarea, obiceiurile la nunți și înmormântarea [1]. Dacă nu se poate stabili o identitate de amănunte între opera lui D. Cantemir și izvoarele bizantine, apoi la acestea trebue să ne îndreptăm pentru concepția lui largă istorică de a studia și instituțiile, procesiunile și ceremoniile [2].

Descrierea anonimă Țării Românești (circa 1760). O altă operă românească istorico-geografică, dar mai puțin cunoscută, este cea publicată de N. Iorga cu titlul *O descripție a Țării Românești* [3]. Importanța cuprinsului ei a arătat-o N. Iorga [4]; rămâne să facem aici câteva observații asupra autorului și timpului în care s'a scris și să vedem, apoi, ce elemente de ceremonial aduce.

Opera ni s'a transmis fragmentară (așa de pildă, la p. 56, ed. N. Iorga, spune vorbind despre Constantin Postelnicul Cantacuzino: « Pentru care mai pe largu la rându neamului boeresc vom grăi ») și neterminată, legată greșit o parte la începutul manuscrisului 266 din Biblioteca Academiei Române, iar restul la sfârșitul lui. Din cele două table de materii rămase, se poate vedea ce capitole mai

---

[1] Sugestii prețioase despre un studiu al obiceiurilor la înmormântare, la Bizantini, pe baza izvoarelor bizantine și în special pe baza cărților lui Pseudo-Codinos și Constantin Porphirogenetul, a dat Phaedon Koukoulès, *Sur les coutumes des Byzantins relatives à la mort* (în *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare*, tome 9, 1935), *Actes du IV-e Congrès international des études byzantines*, publiés sous la rédaction de Bogdan D. Filov. Premier volume, Sofia 1935, p. 238—241. V. I. Drăghiceanu, *Les coutumes d'enterrement des princes roumains*, în *Bulletin de la section historique*, 11 (1924), p. 110—114.

[2] Pentru lucrări străine istorico-geografice anterioare și contemporane cu D. Cantemir, v. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, p. 80—82. V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, București 1937, extras din *Revista istorică*, 23 (1937), nr. 4—6. Franz Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-Vodă Ruset (1676)*, București 1937, extras din *An. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 19.

[3] N. Iorga, *Studii și documente*, III, Buc. 1901, p. 46—59. La pag. 47, r. 15: vorbele *Pentru ziditi vechi*, în original sunt scrise ca titlu. La pag. 56, r. 19—20: *Râmnicului la mănăstirea Hurez, ce este zidită de Constantin Voevod Brâncoveanu*, trebuiau transcrise după rândul 14, continuând cuvintele *eparhiia episcopii Râmnicului....* La aceeași pagină (56) nota trebue semnată nu după cuvântul *episcopii*, ci după cuvintele *școala, elinească*, la care se referă, potrivit originalului.

[4] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 502—504 (ed. II, Buc. 1926, p. 559—561).

trebuiau scrise: mărimea Ţării-Româneşti, judeţele, eparhiile şi ţinuturile ei, despre organizarea financiară, cronologia domniilor, oraşele, bisericile, aerul, apele, despre mănăstiri şi episcopi şi despre Cuţo-Vlahi. S'au păstrat, cu ştersături, corectări, intercalări, următoarele capitole: hotarele, numele ţării şi stăpânirile anterioare, despre religie, zidiri, lucruri rare, limbă, comerţ, obiceiuri şi şcoli. Nesemnată şi nedatată, a fost considerată ca scrisă de un « boier sau logofăt muntean, un om învăţat, o inteligenţă clară şi scriitor corect », dintr'o « epocă mai târzie » decât a stolnicului Constantin Cantacuzino [1], cu a cărui operă se aseamănă ca plan şi mai ales ca preocupări.

Opera cuprinde totuşi elemente care ajută la o datare, însă aproximativă. Intr'o notiţă la capitolul despre « Şcole » şi « vivliotichi » autorul spune că a văzut el însuşi («cu ochii noştri») risipirea (« răpunerea ») bibliotecii lui Nicolae Mavrocordat din Ţarigrad, « la casele lui, la Bata », când toate cărţile « le-au luat datornicii ce împrumutase bani fiiu-său Costandin-Vodă » [2]. Mai sus aminteşte de cea « mai mare vivliotichi », cu cărţi « elineşti, letineşti, franţozeşti, turceşti, la Mânăstirea Mărgineni », ctitoria postelnicului Const. Cantacuzino din jud. Prahova [3]. Se ştie însă că până la închiderea lui Const. Mavrocordat la Şapte turnuri (1758) de către creditori, nu se înstrăinase o carte din vasta bibliotecă părintească, măcar că o urmăreau toţi anticarii şi bibliofilii din Occident [4]. Deci, descrierea amintită este scrisă curând după 1758, dată la care autorul se găsea în Ţarigrad. Grecismele cu care este amestecată limba, cum de pildă: *eparhii*, *protimisis*, *arhistratigul*, *parataxis*, *epistimii*, *vivliotichi*, *chiverniseala*, mă fac a crede că autorul a fost vreun cărturar din apropierea curţii domneşti şi neprieten al Mavrocordaţilor, ale căror slăbiciuni nu cruţă a le spune [5].

---

[1] N. Iorga, *Ist. lit. rom., în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 502.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. 56 (nota).

[3] Biblioteca dela Mărgineni a început să se *împodobească cu cărţi*, dela începutul anului 1714, de dascălul grec Marcu Porphiropulos din Cipru şi de italianul Nicolae Da Porta (N. Iorga, *Documente greceşti*, în *Hurmuzaki*, XIV[1], p. 572—573).

[4] N. Iorga, *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre vieaţa muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Anal. Acad. Rom., ist.*, s. III, t. 6 (1926—1927), p. 137—144.

[5] Despre Nicolae Mavrocordat spune (ed. N. Iorga, p. 56, nota), că a ridicat cărţile dela biblioteca mănăstirii Mărgineni « şi le-au dus la vivliotichi al său

Capitolul care ne interesează este intitulat *Pentru obiceiuri.* Autorul, într'o românească confuză, începe prin a arăta nestatornicia obiceiului, care depinde de mila Domnului. Inscăunarea se face cu veselie, « cu tunuri, cu zicături de trâmbițe, meterhanè », apoi la 2—3 zile, întocmai cum scriu alți cronicari, ca la D. Cantemir și Gheorgachi, se dau boieriile. « Trebile », adică atribuțiunile, sunt clasate aici după alte norme decât în operele precedente și anume: boieri judecători (« de are acea purtare de grijă a judeca ») — boieri ai fiscului (« purtare de grijă a lua, a da și a socoti pe cei ce strângeu bani ») — boieri în administrația interioară (« cercetarea de de grijă. . . . ca să păzească țara de hoți, a trimite cu porunci domnești »). Vedem deci o prezentare mai generală a boierilor, orientându-se după cele trei ramuri principale de organizare a statului: judecătorească, economică și administrativă. Autorul își da seama că planul operei lui trebue să fie mai complex, pentrucă ne spune (ed. Iorga, p. 56, nota) « la rândul boierilor vom arăta acum pe fieștecare cu treaba sa » parte care, însă, nu ni s'a transmis.

Un amănunt în plus față de ceilalți, găsim cu privire la adunarea boierilor la curtea domnească, despre care spune că se făcea numai « dă dimineață », venind la curte « după mâncare, numai cei ce au treabă de a face într'acest ceas ». Despre ținerea proceselor nimic mai mult ca la ceilalți: se judecă jalba de boieri, sau « să cercetează înaintea Domnului, cându-i pricina mai mare ».

Puține cuvinte, dar esențiale, găsim privitoare și la ceremoniile bisericești. Mitropolitul este ales de Domn și boieri, primește «toiag» dela Domn și « carte » dela « Patrierșie ». Episcopii și egumenii se aleg de boieri și Domn, fără carte dela Țarigrad. Important este faptul că la alegerea de egumeni, între boieri, are drept de « protimisis » acela din neamul ctitorului. In timp ce boieriile se schimbă la un an, egumenii, episcopii și mitropolitul nu *se scot până la moarte, fără pricină.*

Despre ceremoniile marilor sărbători, cari « mult să strămută », autorul spune doar că « se face parataxis frumose ».

Autorul acestor puține pagini dintr'o operă mai mare, pierdută sau neterminată, era un spirit sintetic și concis, neimpresio-

---

ce făcuse la Țarigrad, la casele lui, la Bata»; cărțile, adaogă, le « strânsese... fără dreptate... luate, cum dela Mărgineni și dela mai mulți din boieri de țară ». Biblioteca încă nu s'a putut menține în familie, pentrucă « le-au luat datornicii ce împrumutase bani fiiu-său Costantin-Vodă ».

nabil la cerințele protocolare, pe care le ignorează, le disprețuește, pentrucă se tot « strămută ». Un plan sistematic în descrierea obiceiurilor nu găsim, ci numai o preocupare de a nota caracteristicile vremii.

4. OPERE PROPRIU-ZIS DE CEREMONIAL

Am lăsat intenționat să vorbesc despre aceste opere la sfârșitul capitolului de față, pentrucă ele fac legătura directă, dela operele în care ceremonialul l-am găsit numai ca element sporadic, la *Condica* lui Gheorgachi, care rămâne ca preocupare specială de a zugrăvi, în mod oficial și de sine stătător, obiceiurile protocolare la curtea Domnilor moldoveni și, prin extindere, și la aceea a Domnilor munteni.

« De cerimoniis » a lui Const. VII Porphirogenetul n'a avut răspândire la Români. Opera lui Constantin VII Pophirogenetul n'a avut răspândire la Români, ca și aiurea; nu se găsește tradusă în limba grecească vorbită și cu atât mai mult nu s'a tradus în limba română. Opera lui, scrisă înaintea operei lui Pseudo-Codinos, a rămas învechită pe lângă a acestuia din urmă. In schimb, *De officiis* a lui Pseudo-Codinos, concepută cu mai mult simț al realității și pe un plan mai clar și mai unitar, oferea un interes practic mai mare decât *De cerimoniis* a Porphirogenetului, scrisă cu mai multă erudiție și cu numeroase digresiuni istorico-geografice; valoarea acesteia din punct de vedere practic era redusă.

Ioan Stauos despre solii. C. Litzica, descriind manuscrisul grecesc al Academiei Române cu nr. 239, găsește la f. 22 v. și « cunoscuta scriere *despre solii*, cuprinzând excerpte din istoricii greci până în sec. al X-lea »[1]. Iar în indicele aceluiași catalog (p. 551) precizează că această descriere este anume din « Constantin (Porfirogenetul), despre solii ». S'a corectat însă această greșeală, afirmându-se că ea « este copiată după Βίβλος χρονικὴ περιέχουσα τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντίδος a lui Ioan Stanos, vol. 5, p. 1 (Veneția 1767) »[2]. Comparând într'adevăr operele, găsesc că *Despre solii*

[1] Const. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești din Bibl. Acad. Rom.*, p. 423—424. Iată, în traducere românească, titlul: « Introducere adică cuprinsul scrierii despre solie, cum adică se trimeteau soli către păgâni din partea împăraților Romeilor și cum primeau pe ai acelora ».

[2] D. Russo, *Studii și critice*, București 1910, p. 113, Despre compilația lui Stanos, v. același, *Elenizmul în România*, Buc. 1912, p. 56—57.

nu cuprinde decât p. 44—46 (numerotația cu cerneală a originalului) din manuscris și corespunde cu p. 1—2 din Stanos. Restul din manuscris, dela p. 46—265, copiază mai departe din Βίβλος χρονικὴ, p. 3 — 133 (extrase din Fotie, Suida, Petru Patrikios, Priscus retorul, etc.), oprindu-se brusc, cam la mijlocul capitolului din Menandru, privitor tot la solii [1].

«De officiis» a lui Pseudo-Codinos, la Români. Opera lui Pseudo--Codinos a avut un răsunet mai mare în țările românești. Cea mai veche traducere — din bizantină în greceasca nouă, vorbită — cunoscută până acum, datează din 28 Dec. 1691 și se datorește ieromonahului Hrisant, patriarhul de mai târziu al Ierusalimului. Învățatul Stolnic Const. Cantacuzino este acela din îndemnul căruia s'a făcut această traducere. Titlul, după un manuscript din biblioteca metohului Sf. Mormânt [2], este următorul: Τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου περὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Nu putem ști sigur, din descrierea pe care o face C. Erbiceanu, dacă acest manuscript din Constantinopol este sau nu originalul lui Hrisant Notara. Manuscriptul a circulat însă mai mult timp în țara noastră pe vremea Mavrocordaților. O notiță, scrisă de ieromonahul Gavriil din Galata, arată că Niculae Mavrocordat l-a dăruit lui Anastasie Gordios din Agraf [3], el însuși traducător în greaca vorbită al unor vieți de filosofi, culese din Laertius și alții [4].

In biblioteca lui A. Gordios, înseamnă călugărul din Iași, s'a găsit manuscriptul. Diferite notițe dintre 1752—1760, privitoare la evenimente din Moldova [5] și Valahia, arată circulația lui în ambele țări, în această epocă. Cum de a ajuns apoi dela noi la Con-

---

[1] La pag. 265 a manuscrisului este această notă contemporană italiană: «Riveduto non fu da me; ritrovato alcuna cosa contro la religione, prencipi, e buoni costumi. Dn. Agapito Loverdo Revisor, 21 Oct. 1766; Natal dalle Laste Rev(isor)». Agapius Loverdo este însuși îngrijitorul tipăririi vol. 5 din Stanos, amintit în titlul compilației.

[2] L-a descoperit Const. Erbiceanu și l-a descris în *Biserica ortodoxă română*, 14 (1890), p. 423—428.

[3] *Ibidem*, p. 426.

[4] Vezi Biblioteca Academiei Române, manuscrisul grec nr. 239, p. 273—411 (cf. C. Litzica, *op. cit.*, p. 424).

[5] Notița că la 1 Iunie 1761, Alexandru Calimah a succedat la domnia Moldovei, tatălui plecat la Constantinopole, trebue corectată, schimbând Grigorie în loc de Alexandru. *Bis. ort. rom.*, 14(1890), p. 426—427.

stantinopol, nu ne mirăm, pentrucă transportul cărților și al obiectelor de artă în întreg sud-estul Europei, în trecut, a fost frecvent. Cuprinde 21 capitole [1], cu toate ceremoniile descrise în Pseudo-Codinos (vezi mai sus, p. 20 21). Hrisant adaogă traducerii făcute 2 elegii personale, în care « deplânge soarta acestui schematism de boerii ale curții imperiale din Constantinopol, descris de Curopalat » [2].

Limba traducerii, ne asigură C. Erbiceanu, *este foarte corectă și îngrijită și apoi de o claritate rară.* Iarăși, bine observă, că traducerea s'a cerut « spre a se răspândi cunoștința însemnătății fiecăreia boierii și dintre care multe erau introduse și la Românii din Valahia ». Stolnicul Constantin Cantacuzino, cărturarul de elită, care avea să impresioneze atât de plăcut și solemn pe oaspele străin, epigrafistul Edmund Chisthull, la 1702, pentru întovărășirea căruia fusese autorizat de Const. Brâncoveanu [3], cetise mai înainte aceste regule de politeță bizantină și le-a aplicat cu prilejul recepției solului străin.

O copie după traducerea lui Hrisant Notara s'a făcut la 11 Sept. 1741 de Const. Ștefan Daponte, dascălul dela școala elină din București și secretarul Domnului Const. Nic. Mavrocordat, ceea ce dovedește necesitatea acestui tratat de ceremonii și la curtea domnească [4].

Hrisant Notara, Περὶ τῶν ὁφφικίων (1715). Traducerea oficiilor din Pseudo-Codinos nu este singura atingere a lui Hrisant Notara cu ceremonialul, în cuprinsul țării noastre. Traducerea

---

[1] Și această prelucrare neogreacă a operii *De officiis* are 21 capitole, iar nu 22 ca edițiile bizantine. Comparând prelucrarea neogreacă publicată de Stanos *(op. cit.*, IV, p. 313—382) cu ed. Bonn, observ că Stanos a omis cap. I, adică împărțirea oficiilor bisericești în pentade și modifică simțitor pe celelalte. Că versiunea dela Metohul Sf. Mormânt trebue să fie la fel cu cea din compilația lui Stanos, deduc și din faptul că ambele sunt urmate de *descrierea zidirii Bisericii Sf. Sofia* (Περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἁγίας Σοφίας; la Stanos, *op. cit.*, IV, p. 457—469; τοῦ Ναοῦ în loc de τῆς ἁγίας Σοφίας.

[2] *Bis. ort. rom.*, 14 (1890), p. 425.

[3] Edmund Chisthull, *Călătorie prin Țara-Românească (1702)*, trad. din englezește de Caterina Pitești eanu, Buc. 1925, extras din *Buletinul soc. regale rom. de geografie*, 41 (1922).

[4] Copia este în Biblioteca Camerei deputaților din Atena (ms. 35). A fost semnalată de Sp. Lambros, Νέος Ἑλληνομνήμων, 2 (1905), p. 234—235. Vezi și D. Russo, *Elenizmul*, p. 60—61 (nota 3). N. Iorga, *Revista istorică*, 19 (1933), p. 101.

amintită cuprindea îndatoririle mai ales cele de ordin politic. Lipsea un cod al ceremoniilor religioase, care totuşi erau aplicate cu multă stricteţă. O asemenea culegere cu date privitoare la demnităţile şi ceremoniile bisericeşti, urmată de instrucţiuni asupra organizării scaunelor patriarhale şi mitropolitane din trecut până în vremea lui, a tipărit Hrisant în greceşte, la Târgovişte, în 1715: Περὶ τῶν 'Οφφικίων, Κληρικάτων καὶ 'Αρχοντικίων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἁγίας 'Εκκλησίας, καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν (Despre oficiile, demnităţile bisericeşti şi boeriile sfintei biserici a lui Christos şi însemnarea lor) [1]. Izvoarele acestei culegeri, după declaraţiile autorului însuşi, făcute în titlu, sunt trei: diferitele manuale despre ceremonii, însemnările scrise sporadic şi descoperite de el, dar mai ales studierea personală a lucrurilor într'o călătorie a sa. Comparând între ele culegerea lui Hrisant şi *De officiis*, constatăm că aceasta stă la baza primei părţi din culegerea lui Hrisant, adică aceea privitoare la oficiile şi demnităţile bisericeşti: Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὀφφίκια. Titlurile acestor demnităţi în *De officiis* sunt înşirate în 9 ierarhii, fiecare din ele având câte 5 funcţiuni (pentade). Exact aceiaşi ierarhizare şi succesiune a titlurilor urmează culegerea lui Hrisant [2]. Numai că Hrisant, după ce înşiră aceste titluri, revine la fiecare în parte, pe pentade, expunând mai pe larg însemnătatea şi rolul fiecărei demnităţi în ierarhia bisericească [3]. Restul din culegerea lui Hrisant nu mai are nimic comun cu opera lui Pseudo-Codin, precum nici cu ceremonialul însuşi, ci urmează cu totul alte izvoare.

Preocupările stolnicului Const. Cantacuzino şi ale lui Hrisant Notara, deci, par a fi cele mai vechi (1691—1715) în legătură cu ceremonialul, în cuprinsul ţărilor româneşti.

Const. Rosset şi literatura de ceremonii. Const. Rosset, marele boier al Moldovei şi din Noemvrie 1732 socrul Domnului Const. Mavrocordat, nu ştim dacă va fi văzut, sau nu, în biblioteca ginerelui său, *Codul ceremoniilor* după Pseudo-Codin (copia lui Daponte amintită mai sus), atât de folositor celor cari participau la asemenea festivităţi; sigur e că în biblioteca lui s'a găsit o

[1] Titlul complet şi descrierea v. la I. Bianu-N. Hodoş, *Bibl. rom. veche*, I, Buc. 1903, p. 499—500, nr. 173.

[2] Pseudo-Codinos, *De officiis* (ed. Bonn), p. 3—6: Hrisant, Περὶ τῶν ὀφφικίων . ., p. γ'-ε'.

[3] Hrisant, *op. cit.*, p. ε'-κα'

copie a tratatului atribuit lui Pseudo-Codinos. Titlul copiei, după manuscrisul din Biblioteca Academiei Române [1] este următorul: Τοῦ σοφωτάτου Κουροπαλάτου περὶ τῶν ὀφικιαλίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ πρῶτων περὶ τών ὀφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Copia, în afară de primul capitol care este modificat [2], urmează întocmai textul bizantin al celor 22 capitole, așa cum e publicat în ediția Bonn.

Din studiul istoriografiei greco-române în legătură cu ceremonialul, până la *Condica* lui Gheorgachi, expus până acum, se poate desprinde o constatare generală: interesul pentru această literatură a fost viu la noi, începând dela 1691, dar mai ales în vremea lui Niculae și Const. Mavrocordat, până pe la 1750. Interesul s'a manifestat mai ales pentru opera atribuită lui Codinos, care a fost cunoscută *integral. Deci n'au fost insistențe asupra unui anumit fel de ceremonii, către care să meargă preferințele copiștilor, ale alcătuitorilor, sau ale acelora din îndemnul cărora scriau.*

Există însă în instoriografia greco-română și lucrări mai mici, care privesc numai un anumit fel de ceremonial, fie politic (de ex. încoronarea, numirea boierilor, etc.), fie religios (de ex. orânduiala ceremoniei la Bobotează, la Paști, etc.). Acest fel de ceremonial *divizat*, în ordinea cronologică a apariției lui, urmează celui precedent. Deci, atât din punctul de vedere cronologic, cât și din acela al cuprinsului, studiul acestui fel de ceremonial, ca manifestare istorico-literară, se impune în rândurile care urmează.

Gh. Papadopol despre încoronare. *Cerémonialul încoronării* se găsește mai întâi însemnat în limba greacă de un Gheorghe Papadopol, unul dintre mulții profesori greci ai școalei dom-

---

[1] Ms. grec 725, descris de Const. Litzica, *op. cit.*, p. 333, nr. 630 (725). Ultimul capitol din ms., corespunzător ultimului din Pseudo-Codin (al 22-lea ed. Bonn), se termină la f. 86 r., iar nu la 169 v., cum zice Litzica, pentrucă nu a făcut comparația textelor. Dela 86 v.—169 r. ms. cuprinde: Τάξις προκαθεδρίας τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν(Orânduiala scaunului sfinților patriarhi), anexată de obicei la prelucrările neogrecești ale lui Pseudo-Codin, care însă nu este opera lui. Un asemenea adaos vezi și la Stanos, *op. cit.*, IV, 383—395: Γεωργίου τοῦ Κωδινοῦ..., Περὶ τῶν πατρίων τῆς Κωνσταντινουπώλεως.

[2] Ms. are în plus următoarele: f. 3 r.—4 r., tabloul oficialităților *nu* pe pentade; f. 6 r.—9 r., aceleași oficialități, studiate mai pe larg, de data aceasta pe pentade; f. 9 r.—10 v., Ματθαίου μοναχοῦ, περὶ τῶν ὀφφικίων τοῦ Παλατίου τῆς Κωνσταντινουπώλεος.

nești din București. Fragmentul ocupă câteva pagini din manuscriptul colecției *Cornul Amaltiei* (Τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας) a lui Daponte, datează, după părerea lui A. Papadopulos-Kerameus, care l-a și publicat [1], dintre 1730—1780 și are titlul următor: Τάξις γινομένη εἰς στέψιν αὐθέντου (Orândueala obișnuită la încoronarea Domnului). Dascălul Papadopol relatează momentele slujbei cu precizie, ca și cum le-ar fi văzut, dar, repet, numai momentele slujbei bisericești: iese arhiereul întru întâmpinarea Domnului, se opresc amândoi în mijlocul bisericii, sunt tămâiați de diacon, arhiereul intră în altar, și după cântarea rugăciunilor de încoronare (dă înterg cuprinsul uneia), Domnul este binecuvântat și încoronat. Reproduce apoi și molifta post-încoronării. După ectenii, arhiereul și Domnul iau locuri în scaunele lor « după obiceiu », în timp ce corurile cântă, « cel din dreapta în cinstea arhiereului, iar cel din stânga în cinstea Domnului ».

Calitățile literare lipsesc acestui fragment, un motiv în plus ca termenul *literatură de ceremonial* trebue luat în accepțiunea largă a cuvântului [2]; nici valoare istorică n'are, rămânând o însemnare care a fost folositoare cel mult în cercul oamenilor de biserică.

Constantin Daponte despre învestitura lui Ioan Mavrocordat. Secretarul Domnului Const. Mavrocordat, scriitorul cu o inteligență atât de vie și cu o activitate atât de bogată și de interesantă pentru istoria Românilor, care a fost Const. Daponte, are în Γεωγραφικὴ ἱστορία, lucrare scrisă în versuri cam pe la 1760, un pasagiu de 56 versuri în care descrie învestitura, la Constantinopole, a lui Ioan Mavrocordat, Domnul Moldovei (Μπογδανίας). Fragmentul nu prezintă importanță din punct de vedere documentar, pentrucă adevărul istoric este subordonat elementului literar, autorul voind

---

[1] A. Papadopulos-Kerameus, *Texte grecești privitoare la istoria românească*, București 1909 (în colecția Hurmuzaki, XIII), p. μα' (despre autor), 533—536 (textul). Vezi și *Scrieri și documente grecești... culese și publicate în tomul XIII din documentele Hurmuzaki...*, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București 1914, p. XLVI și 481—482.

[2] De aceea amintesc și Πολυχρόνιον τοῦ βοεβόδα Οὐγγροβλαχίας, Μιχαὴλ Ῥακοβίτζα καὶ τῆς δόμνης Ἄννης (semnalat de É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, IV, Paris 1888, p. XIV) care s'a cântat, de sigur, la încoronarea lor, lui Mihail Racoviță și a Doamnei Ana.

să înfățișeze învestitura într'un ton de humor și cu un sentiment de admirație pentru « Mavrocordații săi » (οἱ Μαυροκορδατοί μου) [1].

Amănuntele, deși neprecise, totuși prezintă valoare, judecate prin prisma ceremonialului.

Actul se petrece în Serai, într'o cameră împodobită cu arme și cu doi crocodili dela Nil, împăiați. Domnul este introdus în cameră împreună cu boierii, printre care și autorul. După ce, într'o altă cameră, convoiul salută pe vizir, ies toți în meidan. Din cele 4000 de pungi de bani, puse la ușa camerii, se plătesc soldele ienicerilor, cărora li se așterne și masă; iau apoi masă bogată și bună și boerii, cu elgizii (τοὺς 'Ελτζήδαις). După masă Domnul este prezentat Sultanului, fiind prezenți vizirul și dragomanul. Primește caftanul, cuca și un cal cu zăbale de aur, împreună cu topuzul; aici autorul accentuiază, « numai cu topuz, nu și cu sabie ». Se formează alaiul cu meterhanea de ieniceri, pe jos și boieri călări, cari conduc pe Domn la Fanar. Alt cal, la fel cu cel împărătesc, primește dela vizir, care mai dă și câte o blană de samur, atât Domnului, cât și boierilor.

Relatarea merită atențiune și din punctul de vedere al formei, fiind versificată. Este o încercare izbutită de a se face din ceremonial, element de poezie — și aceasta înainte de 1762, data apariției *Condicei*.

Voiu termina capitolul acesta, semnalând și lucrările de ceremonial bisericesc.

Tipicuri de ceremonial bisericesc. In *Condica* lui Gheorgachi se acordă o deosebită importanță ceremoniilor bisericești. Acestea toate urmau, în desfășurarea lor, tipicul bisericii grecești. Emil Legrand a descoperit printre manuscrisele bibliotecii Sf. Mormânt din Constantinopol și un tipic grecesc, după care se practicau

---

[1] Textul grecesc s'a publicat de Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, III, Paris 1881, p. 247—249; semnalat apoi de D. Russo, *Elenizmul*, p. 61 (nota 1). Despre Const. Daponte (născut pela 1713, mort la 4 Dec. 1784) vezi pe larg É. Legrand, *Éphémérides daces...*, 3 vol., Paris 1880—1888, dar mai ales vol. al 3-lea, în care este studiul vieții și operii lui Daponte, cu bibliografie foarte bogată. La aceasta să se adaoge Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci...*, p. LXVI—LXIX; p. 5—63 (și pag. I—III cu note explicative); p. 87—227. O analiză amănunțită a operii Γεωγραφική ἱστορία, din care capitolul 15 tratează despre Dacia, v. Émile Legrand, *Éphémérides daces*, III, p. LVII—LXXV.

diferitele ceremonii bisericești la curtea palatului domnesc din Țara-Românească. Manuscrisul — pe care Legrand numai îl semnalează [1] — trebue să se fi scris la curtea vreunui Domn fanariot în jurul anului 1750. Titlul este următorul:

Τάξις γινομένη τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Πέμπτῃ ἐν τῷ τῆς Οὐγγροβλαχίας αὐθεντικῷ παλατίῳ, ἤτοι τοῦ ἱεροῦ νιπτῆρος, καὶ τοῦ μεγάλου Σαββάτου, τοῦ Πάσχα, τῇ Πέμπτῃ τῆς διακαινησίμου, τῶν Θεοφανείων, κτλ.
(Rânduiala ce se face în sfânta și marea Joi, la palatul domnesc al Ungro-Vlahiei, adică a sfintei spălări (a picioarelor) și cea a Sâmbetii mari, cea dela Paști, din Joia săptămânii luminate, dela Bobotează, ș. c. l.).

Lucrarea de față prezintă o mare importanță, nu numai pentru genul literar urmărit în aceste pagine, dar chiar pentru problema izvoarelor *Condicii* lui Gheorgachi [2].

Lăsând la o parte mijloacele indirecte care au răspândit noțiunea de ceremonial în rândurile claselor sociale din trecutul nostru și oprindu-ne numai asupra operelor propriu-zis de ceremonial, observăm că, înainte de *Condica* lui Gheorgachi, a existat o mulțime de mici tratate pentru determinarea ceremonialului politic, cât și cel bisericesc. S'au făcut din îndemnul Domnilor, uneori și pentru folosința de toate zilele la curte, traduceri din manualele mari bizantine de ceremonial *(De officiis)*. Toate izvoarele externe, precum memoriile de călătorie ale lui Paul de Alep, ale numerosilor soli străini pe la noi [3], ale multor străini cari ne-au cunoscut de aproape, ca Anton-Maria Del Chiaro, Bandinus, Sulzer, etc., confirmă desfășurarea diferitelor ceremonii potrivit acestor mici regulamente protocolare. Lipsea numai

[1] Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, IV, Paris 1888, p. XIII.

[2] Vezi mai jos, *textul*, p. 292_{1-30} Joia-mare și spălarea picioarelor; p. 293_{4}—296_{37} Sâmbăta-mare și zilele Paștilor; p. 296_{25-37} Osfeștania din Joia săptămânii luminate; p. 286_{18}—290_{7} Ajunul Bobotezii și Boboteaza însăși.

[3] Se găsește material imens, de pildă în volumele lui N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, 4 volume, București 1930—1929. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, etc., etc. Pentru aceasta să se vadă și rara publicație neterminată a lui Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini în ținuturile românești* 1246—1650, București [1916] in 8°, 160 pagini (199 călători).

adunarea acestora într'un corp unitar, redat în limba română și considerat ca oficial al curții domnești. Condițiile prielnice alcătuirii unui asemenea corp s'au ivit mai ales în timpul domniilor primilor Calimachi, Ioan (1758—1761) și fiul său Grigore (1761—1764), ceea ce se va arăta mai pe larg la începutul capitolului următor.

ANALIZA CONDICEI

CEREMONIALUL POLITIC

Am văzut în capitolul precedent că unele ceremonii dela curţile domneşti din ţările române se făceau potrivit *obiceiului*, sau chiar potrivit unor precise indicaţiuni protocolare *scrise* (mai ales ceremoniile bisericeşti). Am mai văzut că elementele de ceremonial nu lipsesc din operele istoriografice anterioare lui Gheorgachi, dar ele figurează mai mult ca elemente pitoreşti.

Primul domnitor român, care se gândeşte la o fixare a acestor ceremonii într'un corp unitar, este Grigore Calimachi al Moldovei, în întâia lui domnie (1761—1764) şi însărcinează cu această codificare a regulelor protocolare pe Gheorgachi al II-lea logofăt (1762), care, prin atribuţiile lui la curte în calitate de fost tretilogofăt (din *Condica* lui însuşi reiese că treti-logofătul făcea toate isvoadele ceremoniilor şi el le rânduia) cunoştea foarte bine toate aceste ceremonii [1].

Mediul. Fără să înfăţişez aici istoria acestui domnitor [2], voiu arăta totuşi numai acele date din vieaţa lui şi din istoria acestei domnii,

---

[1] Pentru elemente de ceremonial la curţile domnilor, înainte de Gr. Calimachi, v. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, Bucureşti 1938, p. 124 (la curtea lui Matei Basarab), 148—159 (la aceea a lui Vasile Lupu); vol. VII, p. 86 (la curtea lui Grigore Ghica, suit în tronul Moldovei în Oct. 1726).

[2] Pentru domnia lui vezi A. D. Xenopol, *Istoria şi genealogia Casei Callimachi*, Buc. 1897, p. 55—71. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc. 1902, p. CXXVII—CLIX, cât şi material foarte bogat de documente publicate în acest volum (pag.) şi în vol. II (Buc. 1903, XXXVIII + 760 pag.). Acelaşi, *Istoria Românilor*, VII, Bucureşti 1938, p. 177—190 (despre Theodor şi Grigore Calimachi).

care explică foarte bine formalismul protocolar al acestui Domn, care a ordonat lui Gheorgachi, alcătuirea *Condicei*.

Grigore Calimachi a fost fiul lui Ioan Th. Calimachi, fost dragoman al Porții otomane (1741—1758) și apoi Domn al Moldovei (1758—1761). Tatăl a dat copiilor săi (Alexandru era mai vioiu și mai cu talent) o educație alcasă cu dascăli străini, la Constantinopol. Dintr'o sursă contemporană aflăm că Ioan Vodă își creștea copiii într'un mediu de largă sociabilitate, obligându-i să ia parte la toate festivitățile curții. Când la mucarerul Domnului s'a încins petrecerea « cu mare bucurie și veselie », beizadelele au luat parte, pentrucă, adaugă cronicarul, « orice nuntă sau zăefetu se făcea, trebuia să meargă » [1]. Călătorii străini cari au vizitat casa bătrânului Ioan Calimachi și mai târziu curtea lui Gr. Calimachi, ni le arată pe acestea împodobite cu mare bogăție și cu gust artistic. Baronul de Tott a fost poftit (1767) de Gr. Calimachi pe *fauteuils*-uri de postav roșu turcesc, a fost tratat cu dulcețuri, primire care l-a cam obosit [2]. Abatele Boscovich ne descrie audiența pe care a avut-o la palatul lui Grigore Calimachi (1762), care i-a vorbit grecește. Exteriorul palatului lăsa de dorit, calificându-l « une antiquaille sans goût » [3]. A fost totuși mirat de preocupările științifice ale Domnului, care l-a dus în camera obscură pentru experiențe astronomice și a regretat că

---

[1] Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, publ. de M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 239.

[2] *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, 2 vol., Paris 1785; pasagiul citat, vol. I, p. 172. O copie din secolul XVIII, *Mémoires du Baron de Tott, seconde partie*, am văzut în ms. nr. 90 din Biblioteca Ghenadiu din Atena. Vezi și N. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, vol. II, Buc. 1928, p. 190—194. I. Hudiță, *Memoriile baronului de Tott*, în *Arhiva*, 29 (Iași 1922), p. 354—371.

[3] R. P. Ioseph Boscovich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*, Lausanne, 1772, p. 268—269. Pentru opera acestuia mai vezi ediția în italiană, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano 1784; ed. germană, Leipzig 1779. *Uricarul*, XXIV (Iași 1895), p. 254—333 sunt traduceri după ed. italiană. N. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, vol. II, Buc. 1928, p. 173—186. Buletinul *Ion Neculce*, 7 (Iași 1928), p. 219—239, interpretări de Gh. Ghibănescu, după traducerea făcută de Dochia Enrico Mezetti. Elena Eftimiu, *Un dalmatin prin Moldova anului 1762*, în *Adevărul lit. și artistic*, 13 (1934), seria II, nr. 720, p. 3; nr. 722, p. 7; nr. 723, p. 3. N. Iorga, *Rogeriu Josif Boscovich și Moldova*, în *An. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 19 (1936), p. 153—165.

nu a putut prelungi discuțiile științifice cu abatele [1]. Mai mirat rămâne Ruggiero Giuseppe Boscovich de palatul dela Frumoasa, care servea pe vremea aceea pentru primirea solilor. Era un palat mare și comod, mobilat cu sofale multe. La intrare se înălțau scări mari de piatră, cu coloane pictate în aur și împodobite cu sculpturi de preț. Pe lacul din jur se puteau face plimbări frumoase în gondole luxoase [2].

La Copou, Ioan Vodă bătrânul făcuse pentru beizadelele lui, un frumos chioșc înconjurat de grădină cu trandafiri, răcoritoare în zilele călduroase de vară [3].

Numeroși străini opriți la curțile noastre domnești, încă după timpul lui Niculae Mavrocordat au trezit și cultivat treptat gustul artistic al domnitorilor, obișnuindu-i cu vieața protocolară distinsă. Nicolae Mavrocordat a avut ca secretar pe doctorul Daniel de Fonsega, fostul medic al ambasadei franceze; Grigore Ghica (1747) pe Milo, francez; alt francez, Linchoult, pe vremea lui Scarlat Ghica. Grigore Ghica a colaborat cu italianul Gian-Pietro Nagni, căsătorit în Moldova [4].

Grigore Calimachi avea ca secretar pe francezul La Roche, foarte devotat Domnitorului, căruia îi ținea o corespondență întinsă și variată, mai ales cu agentul clandestin din Polonia, Francesco Giuliani, căruia, când îi mulțumea pentru felicitările ce trimisese Domnitorului, când îi cerea câini de vânătoare, când lua informații despre bucătari iscusiți, când îl ruga să procure cărți latine *(Diarium Europeum)*, enciclopedii voluminoase, sau hărți și globuri geografice [5].

---

[1] R. P. Ioseph Boscovich, *Journal*, p. 271—274.

[2] Buletinul *Ion Neculce*, 7 (Iași 1923), p. 222—223.

[3] N. Iorga, *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi, în Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 27 (1904—1905), p. 81.

[4] Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în *Revista istorică*, 18 (1932), p. 330—349.

[5] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 268—269, 270, 292 (felicitări de anul nou, de mucarer); vol. II, 130 (pentru ogari); *ibidem*, p. 292 (bucătar); *ibidem*, p. 301, 306 (cărți); *ibidem*, p. 299, 306 (hărți). Pentru alte numeroase scrisori dintre La Roche și Giuliani, v. acolo *indicele*. N. Iorga, *Istoria Românilor*, VII, București 1938, p. 189, nota 3. Cu mult folos pentru legăturile noastre politice cu Apusul se poate consulta studiul lui V. Mihordea, *Politica orientală franceză și Țările române în secolul al XVIII-lea (1749—1760). După corespondența agenților dela « Secret du roi »*, București 1937, în 8°, 552 pagini.

In acest mediu de civilizație importată din Occident, alături de elemente de viață orientală și-a desfășurat Grigore Calimachi cei câțiva ani de domnie săraci în evenimente politice de seamă, dar bogați în recepții și în ceremonii fastuoase.

Acest mediu a pregătit și a impus nevoia alcătuirii unei *Condici*, care să dea toată splendoarea curții și să fixeze toate regulele ei protocolare.

Condica, deși are un conținut foarte variat, totuși ceremoniile descrise în ea se grupează în jurul a două feluri de acte: politice și bisericești. Dar, în afară de ceremoniile cu caracter politic și bisericesc, mai sunt presărate elemente de un interes pur etnografic și folcloric.

O analiză completă a *Condicei* va trebui făcută, deci, din aceste trei puncte de vedere [1].

LUAREA DOMNIEI

Investitura. Actul cel mai însemnat, care se făcea cu o deosebită ceremonie, era instalarea în domnie. Ceremonia începea la Constantinopol, când Domnul primea « steagul de domnie » [2], dela sultan, continua în drumul ce-l străbătea alaiul dela Constantinopol la Iași (sau la București) și se sfârșea în capitala țării, cu încoronarea. Prima ceremonie, *învestitura*, deși se făcea ținându-se seama

---

[1] Codul ceremoniilor la Curtea regală sub regele Carol I prevedea tot trei categorii de ceremonii, în cadrul următoarelor titluri: 1. solemnități și primiri oficiale; 2. solemnități religioase (Sf. Vasile, Boboteaza, Paști, Sf. Constantin și Elena, Crăciun, aniversările familiei domnitoare); 3. serbări la curte. Vezi (Th. Văcărescu), *Ceremonialul curței domnești a României*, București 1876, în 8°, 112 + IV pag.; ediția a II-a a apărut la 1882, după proclamarea regatului României, cu titlul *Ceremonialul Curței regale a României*, în 8°, 173 + peste 2 pag.; a treia ediție, de titlu numai, în același an.

[2] Cronicele vechi pomenesc des această expresie (*Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 303), precum și aceea de a lua « cărți de domnie ». Mai multe steaguri de domnie ne descrie Generalul Radu Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la aceea a lui Matei Basarab*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 11 (1931), p. 266; cu drept cuvânt autorul face deosebire între « steagurile de domnie » și cele de unități, (*ibidem* p. 267—268).

de numeroase regule protocolare otomane [1], totuşi în opera lui Gheorgachi nu figurează, pentrucă el făcea un cod al regulelor practicate numai aici în ţară. Din această cauză nu vom adăoga alte cuvinte, decât cele scrise la pag. 50—52, unde am arătat acest ceremonial după opera lui Dim. Cantemir.

Menzilul de la Constantinopol la Iaşi (sau Bucureşti). Puţine cuvinte, de asemenea, scrie Gheorgachi [2] şi despre *menzilul* Domnului, adică despre drumul ce-l străbătea dela Constantinopol spre Moldova, până la Iaşi, care constituia al doilea element de ceremonial în cadrul luării domniei. Astfel, grija Domnului era să plece de acolo « cu zapt ferman şi cu cărţile » domniei, însoţit de alai, din care autorul nu pomeneşte decât pe călăraşi. Inlocuitorii Domnului din ţară, caimacamii, aveau grijă să trimeată Domnului rădvane, carete şi care pentru transportarea în ţară a « agarlâcului » [3]. La Galaţi « la vadul Dunării », Domnul era întâmpinat de boieri, care-l conduceau pe Domn în saivant « de-i săruta mâna şi poala », după obiceiul căpeteniilor turceşti, care sărutau la instalare poalele caftanului sultanului [4]. După această ceremonie a prezentării boierilor în saivant, mergea fiecare la gazda lui. A doua zi, Domnul împărţea dreptate norodului în « divan de judecăţi » şi apoi pornea cu alai la Iaşi. La conacele menzilului Domnul ţinea iar divanuri, asigurând norodul « că vor avea toţi o dreptate ». Obiceiul ţinerii divanurilor de judecată în drum, spre Iaşi, este confirmat şi de alţi cronicari moldoveni [5]. In apropiere de Iaşi, la Şanta, îl întâmpinau alte alaiuri

---

[1] Foarte mulţi scriitori au descris asemenea învestituri: D. Cantemir, M. Guer, Muradja d'Ohsson, Hammer, At. Comnen-Ipsilant, N. Şuţu, etc. O bună parte dintre aceste izvoare au fost folosite de Const. I. Karadja, *Despre învestitura domnilor români*, în *Bulet. Comis. monument. ist.*, 20 (1927), p. 57—59 şi de L. Şăineanu, *Infl. orientală, asupra limbei şi culturei române*, I, p. CXLI—CLIV. *Hurmuzaki*, VII, p. 18—19, ceremonia învestirii lui Const. Mavrocordat, în Muntenia.

[2] V. mai jos textul, p. 264_3—265_{13}.

[3] tr. agyrlyk = bagaj greu de transportat.

[4] M. Guer, *Moeurs et usages de Turcs*, II, Paris 1747, p. 5.

[5] In cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, publ. de M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 229 (Const. Racoviţă Cehan, la Focşani, trei zile a căutat « giudecăţile săracilor »; *ibidem*, p. 231: Scarlat Grigorie Ghica « făcând divanuri locuitorilor ».

pregătite de hatman, de agă şi alte rufeturi. La Şanta [1] (în vremuri mai vechi, « din giosu de Fântâna Papii » şi în vremea cronicarului la mănăstirea Galata) descăleca Domnul pentru schimbarea îmbrăcămintei şi pentru o tratație cu cafea. Amănuntele protocolare de acum înainte se înmulțesc, dat fiind că erau regule ce trebuiau bine păstrate de Domn şi boierime. Cu acestea intrăm în a treia fază a ceremonialului luării domniei, ceremonialul *instalării.*

Instalarea şi insemnele Domnului. Ceremonialul instalării avea o dublă înfățişare, după locul unde se desfăşura: în palatul mănăstirii Galata şi în spătăria palatului domnesc, după regule protocolare turceşti; în biserica Sf. Nicolae, după ritualul bizantin, asupra căruia voiu insista însă în cadrul ceremonialului bisericesc.

A doua zi, după ce Domnul descălecase la Galata, se făcea ceremonia instalării. Domnul îmbrăca haina împărătească numită cabaniță, punea apoi cuca pe cap. Se alcătuia alaiul [2], care înconjura pe Domn şi pe skemni-agasi (reprezentantul sultanului) şi intrau astfel în Iaşi, pe la Vamă, îndreptându-se spre biserica Sf. Nicolae, care era în fața curții domneşti. Străzile oraşului pe unde trecea alaiul erau împodobite [3]. Skemni-agasi rămânea la curtea domnească, în timpul oficierii slujbei de încoronare. După slujbă, ceremonia se continua în divanul cel mic, unde erau aşezate scaune pentru Domn, pentru reprezentantul sultanului, pentru prelați şi boieri. Domnul scotea din sân hatişeriful împărătesc, îl săruta, îl înălța până în dreptul frunții şi-l da apoi în mâna lui divan-efendi, care, pe lângă alte atribuțiuni [4], avea şi pe aceea

[1] *Ibidem*, p. 231, alai în întâmpinarea lui Scarlat Ghica. Emil Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor rimate*, Buc. 1936, (extras din *Cercetări literare* publicate de N. Cartojan, vol. II) p. 18, întâmpinarea aleasă făcută lui Grigorie Ghica, tot la Şanta.

[2] D. Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, Viena, 1819, p. 436—447 descrie alaiurile tuturor ordinelor. Pentru alaiuri v. C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, Paris—Bucarest 1925, p. 16—17. (J. L. Carra), *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel 1781, p. 14—23, relatează ceremonia instalării aproape identic cu Gheorgachi.

[3] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, 129.

[4] Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, II, Paris 1812, p. 494 şi *La Moldavie en 1785 faisant suite au journal d'un voyage de Constantinople à Iassy par le comte d'Hauterive*, publicat după ediția lui Ubicini, în *Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei prezentat.... la 1787 de Comitele d'Hauterive*, Bucureşti 1902, p. 356, nota 1.

de a ceti și tălmăci firmanurile și poruncile adresate Domnilor de către sultan.

După cetirea hatișerifului se slobozeau tunuri, cânta mehterhaneaua, după care urma ceremonia îmbrăcării caftanelor, obiceiu de origină turcească. Divan-efendi îmbrăca cu blană de samur, dăruită de Domn, pe skemni-agasi. Marele vistier cetea « tâlcuiala » hatișerifului, apoi marele postelnic îmbrăca pe divan-efendi și pe marele vistier în « blane rânduite ». Apoi marele vistier îmbrăca Turcii care însoțiseră pe Domn dela Țarigrad, « pe unii cu blane, pe alții cu caftane, pe alții cu capoturi și pe alții cu binișuri de postav, pe fiștecare după cinstea sa ».

Beizadelele și înaltul cler sărutau mâna Domnului, boierii sărutau mâna și poala cabaniței și treceau apoi toți în spătărie, să bea cafea. In spătărie Domnul mai îmbrăca și pe caimacami cu blane sau caftane — și astfel se terminau și festivitățile instalării.

Gheorgachi completează în *Condica* lui informațiile referitoare la ceremonialul luării domniei și printr'un alt capitol, de data aceasta nu cu caracter protocolar exclusiv, ci cu caracter narativ; este capitolul în care povestește instalarea lui Grigore Calimachi în scaunul Moldovei [1], Joi 7 Iunie 1761, în locul și cu buna învoială a tatălui, bătrânul Ioan Th. Calimachi, care domnise dela 7 August 1758.

Gheorgachi, obișnuit ca domnia să se dea dela Constantinopol, în schimbul unei mari sume de bani [2] și în urma unor mari intervenții, se minunează de acest procedeu excepțional al Turcilor la instalarea lui Grigore Calimachi și de aceea adaogă « ...acestŭ lucru, care n'au fost običnuitŭ nici s'au întâmplatŭ la vreo Domnie a vremilor trecute ». Intr'adevăr, se numea un Domn român, fără să fi făcut ceremonia învestiturii în capitala împărăției otomane, fără să fi obligat prin stăruințele lui pe toți dregătorii turci din jurul marelui sultan. Mai mult, sultanul însuși trimitea « fără zăbavă vreme » (cum zice Gheorgachi)

[1] V. mai jos, textul, p. 271_{18}—273_{39}.

[2] Se cheltuise totuși în această vreme, pentru ocuparea ambelor domnii, din Țara-Românească și din Moldova, ca la 800 pungi, adică 400.000 lei vechi, cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 17—18 și *Hurmuzaki*, IX, partea 2-a, p. 50.

doi oameni împărăteşti, pe savica spahilar-agasi şi pe Ahmet-Bei la Iaşi cu sangeac, caftan, cucă, tuiuri şi cal împărătesc cu tacâmul lui. Acest regim excepţional acordat de Turci este explicat de Gheorgachi prin voinţa sultanului Mustafa : « să mângâe bătrâneţele bătrânului Ioan Vodă ». La această presupunere a cronicarului trebue să adăogăm însă şi explicaţia raportului ambasadei olandeze [1], în care se afirmă că Ioan Calimachi se bucura la Poartă de o deosebită favoare, pentru marile servicii aduse Porţii, în răstimpul dela 1740—1750 şi 1752—1758, când fusese mare dragoman [2]; ca răsplată a acestor servicii, Turcii au admis punerea în domnie a propriului său fiu.

Alţi doi cronicari contemporani evenimentelor povestesc instalarea lui Grigore Calimachi. Ioan Canta povesteşte în termeni foarte asemănători cu aceia ai lui Gheorgachi [3]. Ienache Kogălniceanu, în cronica ce i se atribue, reproduce şi discursul ce-l va fi rostit voevodul mazil, noului domn [4]. Gheorgachi, spre deosebire de aceştia, dă o desvoltare mai mare elementului descriptiv, notând cu precizie diferitele momente în desfăşurarea festivităţii. Iată aceste momente: 1. proclamarea noului Domn; 2. aducerea firmanului de către Alexandru Muruzi, îmbrăcarea lui în conteş de samur, făcându-l şi mare cămăraş 3. întâmpinarea oamenilor împărăteşti la Frumoasa, care duceau insemnele domniei; 4. cetirea în cortul din faţa mănăstirii Frumoasa a hatişerifului; 5. alaiul dela Frumoasa la biserica Sf. Nicolae; 6 ceremonia bisericească; 7. în divanul cel mic se cetește hatişeriful în traducere românească şi urmează ceremonia îmbrăcării caftanelor; 8. conducerea lui spahilar-agasi la logofătul Sturza, gazda lui, în timp ce Ahmet-Bei « conăcise » la Frumoasa.

Am stăruit într'adins asupra acestor momente de ceremonial, risipite într'o naraţiune, pentru ca să se vadă că, în desfăşurarea

[1] N. Iorga, *Documente, Callimachi* I, p. 16—17.

[2] A. D. Xenopol, *Ist. şi genealogia Casei Callimachi*, p. 19—53. N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. XXXIII—LXXXVIII şi Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani (interpreţi) greci din imperiul otoman*, trad. de Const. Erbiceanu, Bucureşti 1898, p. 72 şi 73—74. N. Iorga, *Documente greceşti*, în *Hurmuzaki*, XIV, partea 2-a, Buc. 1917, p. 1148 (At. Comnen Ipsilante despre retragerea lui Ioan Th. Calimachi).

[3] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 191—192.

[4] *Ibidem*, p. 244—245.

lor, sunt aceleași cu cele relatate de cronicar în capitolul destinat exclusiv regulelor protocolare.

Din toate amănuntele expuse mai sus răsare în mod luminos puternica influență turcească ce pătrunsese în interiorul curților noastre domnești, cât și în ceremoniile impuse de situația de Domnitor. Prezența înalților demnitari turci ca reprezentanți ai sultanului, prezența paicilor turci în alai, dar mai ales înlocuirea vechilor insemne ale domnilor pământeni (coroana, buzduganul, poate sceptrul) [1] cu altele de origine turcească (sângeacul, cabanița, caftanul, cuca, tuiurile și calul tablabașa) sunt atâtea elemente care confirmă influența turcească asupra ceremoniei instalării Domnitorului.

Cabanița (tr. kabanitza) era o pelerină scurtă de blană scumpă, de obiceiu vulpe neagră, pe care o purtau sultanii la solemnități mari. Această haină de înaltă distincție o acorda sultanul numai la 3 dintre demnitarii turci (marele Vizir, Caim Mecam și Aga al ienicerilor), banului Crimeei și domnilor țărilor românești.

Caftanul (tr. kaftan) era o haină mai lungă decât cabanița, de blană de diferite animale (zibelină, hermină, râs, etc.), după rangul aceluia căruia se oferea. In ceremonialul nostru marele vistiernic era obligat să îndeplinească îmbrăcarea boierilor cu caftane.

Cuca (tr. kuka) era o cască de argint, împodobită cu pietre scumpe și pene de struț, pe care o acorda sultanul comandantului ienicerilor și domnilor noștri.

Sangeacul era un steag format din 2—3 coade lungi albe de cal, prinse printr'o capsulă de aur, de un băț roșu; deasupra globului de aur era aplicată semiluna. Acest insemn simboliza autoritatea și comanda militară și de aceea se acorda vizirilor guvernatori de provincie. Un alt termen întrebuințat la noi pentru desemnarea acestui steag, mai era și turcismul *tuiu*, iar domnilor români li se da câte 2 tuiuri (ickituilâi) [2].

[1] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întâi, București 1937, p. 355—357.

[2] Am crezut că nu este necesar să insist mai mult asupra acestor termeni, pentrucă ei sunt în parte cunoscuți din numeroasele opere scrise despre Turci, dar mai ales a lui M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, vol. VII, Paris, 1824, p. 42, 106—107 (cabaniță); p. 173, 199, 497 (caftan); p. 275—276 (sangeac, tuiuri). *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople (1672—1673) publié et annoté par Charles Schefer*, vol. II, Paris 1881, p. 114—115.

Tablabaşa era calul alb pe care-l dăruia sultanul Domnului la primirea domniei, în Constantinopol. « Tacâmul » (harnachement-ul) lui era alcătuit din pielea cea mai bună, iar piesele erau împodobite cu bucăţi de aur şi chiar de pietre scumpe, împodobire pe care o luase orientalii (Arabii şi Turcii) dela Bizantini, împreună cu simbolica acestor împodobiri, aşa cum a dovedit învăţatul rus Nicodim Kondakov, din studiul miniaturilor secolului al XVI-lea [1].

Deşi amestecul Turcilor în numirea domnilor români data ceva mai de mult — după împotrivirea lui Ioan Vodă Armeanul (1574) şi mai accentuat după răzvrătirea lui Miron Barnovschi [2] (1629) — totuşi aplicarea ceremonialului instalării cu fastul caracteristic otoman (ceremonia investiturei la Constantinopol, a menzilului, pe drum dela Constantinopol la Iaşi sau Bucureşti şi aceia a cetirii hatişerifului la reşedinţa scaunului domnesc) datează numai dela începutul secolului al XVIII-lea, odată cu primii domni fanarioţi, consideraţi ca reprezentanţi supremi ai sultanului în ţările româneşti. Mai târziu, în 1832, M. Sturza îmbracă pentru prima dată hervaneaua în locul cabaniţei şi fesul în locul cucei [3].

MUCARERUL

Un alt act de seamă în vieaţa Domnilor noştri era înoirea împuternicirii de a domni, acordată de sultan, act care se făcea de asemenea cu deosebită ceremonie, căreia Gheorgachi îi consacră un capitol însemnat [4].

In limba turcească *műkerrer* este adjectiv, şi înseamnă *répété, redoublé* [5], de aceea în vechea organizare politică a ţărilor româneşti, *mucarer* însemna acţiunea de reînoire a domniei din partea Porţii otomane, obiceiu introdus din vremea lui Mihai Racoviţă [6].

Cronica cunoscută sub titlul *Istoriile Domnilor Ţării-Româneşti* şi publicată de N. Iorga, pe numele lui Const. Căp. Filipescu, zice [7],

---

[1] Nicodème Kondakov, *Un détail des harnachements byzantins*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, II, Paris 1924, p. 399—407.

[2] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 48 şi 66—67.

[3] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, partea I, p. 68 şi 148.

[4] V. mai jos, textul, p. 270_6—271_{17}.

[5] S. Muhtar Alus, *Türkçe-fransizca yeni lûgat*, Ankara 1930.

[6] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, partea 2-a, p. 82—83.

[7] Pag. 159.

că în timpul lui Radu Vodă Leon (1665—1669) au înființat Turcii obiceiul confirmării domniei, din 3 în 3 ani (mucarer mare), când Domnul trebuia să meargă la Poartă « să sărute mâna Impăratului, să-și înnoiască Domniia ». Afară însă de marele mucarer, mai era o confirmare din an în an (micul mucarer) [1], pentru care nu era nevoie să meargă Domnul la Poartă, ci sultanul trimetea Domnului, firește în schimbul unei sume de bani, caftanul și firmanul de reînoire.

Ceremonia micului mucarer este descrisă de Gheorgachi în felul următor:

« Unul din boierii cei mai aleși ai Țarigradului » care însoțea caftanul, trăgea la mănăstirea Galata. A doua zi, ieșea Domnul întru întâmpinarea caftanului, însoțit de alai, « câte doi, câte trei în șireag », având în frunte pe hatman și pe agă. Alaiul se oprea la « ceardacul lui Mihai Vodă », spune Gheorgachi. Acest ceardac, cunoscut și sub numele de « ceardacul lui Ferenț, a fost ridicat pe dealurile dintre Nicolina și Cetățuia, lângă Iași, alături de o cruce mare, de Mihai Racoviță, în amintirea victoriei sângeroase ce a avut asupra oștirilor nemțești conduse de Ferentz Ernö » (1 Ian. 1717) [2]. Lângă acest ceardac istoric se făcea un cort domnesc (saivant), după modelul turcesc, în care aștepta Domnul apropierea caftanului. Dregătorul turc purta pe brațele întinse caftanul și blana de samur trimise dela împărăție. Domnul lua întâiu hatișeriful, îl săruta, îl ridica în dreptul capului, îl punea apoi « la sân »; îmbrăca blana și pornea alaiul mai departe în cântecele muzicilor turcești și în sgomotul clopotelor dela biserici, până se oprea la scările palatului domnesc. Aci se scoteau tuiurile, sub care se înjunghiau doi berbeci « pentru unŭ semnŭ de biruință ».

Sacrificarea berbecilor. Obiceiul tăierii berbecilor se practica și la începerea unei domnii, adaogă Gheorgachi. Era un obiceiu răspândit la Turci și *Condica* de cheltueli pe anii 1763—1764, adică tocmai din vremea lui Grigore Calimachi, înregistrează sume date « pentru 2 berbeci ce s'au tăiat la Paști, când s'au scos tuiurile după obiceiu»[3]. Deci,

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 70.

[2] D. Russo, *Cronica Moldovei de N. Chiparissà* (1716—1717), în *Revista istorică română*, 3 (1933), p. 133—151; dar în special p. 140, nota 1 (bibliografie). Aurel H. Golimas, *O informație nefolosită despre luptele Nemților cu Moldovenii și Tătarii pe dealul Cetățuei și Hlincea*, în *Arhiva*, 43 (Iași 1936), p. 224—227.

[3] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 127.

ori de câte ori se scoteau tuiurile, se tăiau berbeci. La Turci obiceiul sacrificării oilor era foarte răspândit. Sultanul însuși, de Bairam, făcea ceremonia aceasta în palat, simulând înjunghierea unui berbec cu coarnele aurite. Aveau credința că astfel cerul îi va lua sub protecția lui și vor birui în vieață [1]. In ajunul vreunei călătorii depărtate, a doua zi după întoarcerea dintr'o călătorie; când o familie are pe cineva bolnav; din ordinul guvernului, la deschiderea vreunei expoziții publice, sau la inaugurarea unei căi ferate, etc., iată prilejuri binevenite pentru Turci să sacrifice oi. In timpurile vechi, din oile sacrificate se pregătea mâncare și se împărțea vecinilor [2].

După sacrificarea berbecilor sub tuiuri ceremonia mucarerului continua în divanul cel mic, unde divan-efendi cetea cu glas tare hatișeriful și după cetire Domnul săruta caftanul și-l îmbrăca. Urma cetirea traducerii «pe românie» a hatișerifului de către marele vistier și ceremonia se termina cu îmbrăcarea caftanelor dăruite de Domn demnitarilor turci, care aduseseră mucarerul. Intâiu beizadelele și apoi boierii sărutau mâna și poala Domnului.

In timpul lungei domnii a lui Const. Brâncoveanu cheltuelile mucarerului apăsau mult și des bugetul țării [3]. De asemenea în condica de cheltueli din vremea lui Grigore Calimachi se pomenesc astfel de cheltueli [4].

Informațiunile lui Gheorgachi despre mucarer sunt foarte exacte. Au rezistat, cum am văzut, puse în fața diferitelor mărturii contemporane, interne și externe. Alte izvoare narative din Moldova, contemporane cu Gheorgachi, confirmă și ele afirmațiunile autorului nostru. Astfel, cronica atribuită lui Ienache Kogălniceauu, înfățișează mucarerul lui Ioan Mavrocordat [5] și mai ales al lui Ioan Calimachi [6], cu amănunte asemănătoare acelora

[1] *Bis. ort. rom.*, 3 (1876—1877), p. 126.

[2] *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople* (1672—1673), ed. Charles Schefer, vol. I, Paris 1881, p. 103.

[3] *Revista istorică a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 14. *Revista română*, 1 (1861), p. 664, 671, mențiuni din *Foletul novel* al lui Const. Brâncoveanu, publicate de Al. Odobescu. *Hurmuzaki*, supl. 1, vol. I, Buc. 1886, p. 705—706 (cheltuieli pentru mucarer în Aug. 1757).

[4] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 112.

[5] Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu și publ. de M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 208—209.

[6] *Ibidem*, p. 239.

din opera lui Gheorgachi: conăcirea la Galata a trimisului turc, întâmpinarea acestuia cu alai, cetirea firmanului la curte, ceremonia îmbrăcării caftanelor, sărutarea mâinii și poalei Domnitorului.

Mucarerul era un eveniment care avea răsunet și în străinătate. Știrea, comunicată vecinilor, aducea după sine felicitări din partea agenților diplomatici străini și mulțumirile Domnului, prin secretarul său, pentru atenția de a-l fi felicitat [1].

De altfel Gheorgachi asistase pe la sfârșitul lunei Iunie 1762 la ceremonia mucarerului lui Grigore Calimachi [2], căruia îi slujea ca logofăt al 2-lea, iar la 5 Nov. din același an terminase redactarea desfășurării ceremonialului la care asistase; observațiile și impresiile erau deci proaspete.

PRIMIREA SOLILOR

Am văzut mai sus (p. 32) ce îndrumări generale, izvorîte mai mult dintr'o datorie creștinească, se găsesc, cu privire la primirea solilor, în cea mai veche operă românească de ceremonial, în *Învățăturile* atribuite lui Neagoe-Basarab, către fiul său Teodosie.

Alte regule scrise despre recepția solilor, până la Gheorgachi, nu cunosc. Domnitorii se orientau, negreșit, după tradiție. Când solul polon Rafael Leszczyński (1700) pretindea o primire mai demnă din partea lui Antioh Cantemir, acesta i-a răspuns că « obiceiurile poruncesc altfel », dar că, în contra acestor *obiceiuri*, el totuși va ceda la anumite cerințe protocolare ale solului: de a-l conduce personal la gazdă, de a trage focuri de tun, de a descăleca la sosirea solului, etc. [3]. Deci existau anumite obiceiuri impuse de tradiție, după care se orientau.

Gheorgachi împarte în două instrucțiunile privitoare la recepția solilor: instrucțiuni cu privire la recepția *solilor străini* cari treceau prin Iași spre Țarigrad și instrucțiuni pentru recepția Hanului

---

[1] La Roche mulțumește la 14 Iunie 1762 lui Giuliani pentru felicitările trimise prin curier extraordinar « à l'occasione du moucarrer ». Cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 287—288.

[2] La Roche scria lui Giuliani (21 Iunie 1762): « ... le sieur Alexandre Ypsilanti est en route depuis environ une semaine avec le cafftan », cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 288.

[3] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* (Acad. Rom., Studii și cercetări, XVII), București 1936, p. 100—101.

sau a Pașei cu 3 tuiuri *(iuciutuiulun Paşa)*. Aceștia din urmă nu mai erau considerați ca « străini », ci Hanul ca un egal al Domnului, în ce privește supușenia lui față de Turci, iar Pașa ca un agent de control, de a cărui părere atârna în fiecare moment siguranța domnici.

Recepția solilor. Țara-Românească, dar mai ales Moldova, situate între regatul polon și imperiul rusesc de o parte și împărăția otomană de alta, au servit nu numai drept câmp de luptă între armatele acestor popoare, dar și ca drum de trecere pentru intensele legături economice-comerciale și pentru cele diplomatice. De aceea Gheorgachi dela început precizează, că ceremoniile care vor urma se practicau pentru « soli moschicești sau leșești », cei care treceau mai des prin Iași [1]. Cronicarul împarte acești soli în « oameni mai mici, » și « obrazŭ de cinste » sau « sol mai mare ». Pentru soli mai mici hatmanul, cu alaiul respectiv, conducea solul din marginea Iașilor, la gazdă. Pentru soli mai de seamă, alaiurile de întâmpinare erau mai multe: hatmanul la distanță de 2—3 ceasuri de Iași; rufetul agăi cu mehterhaneaoa, paici și ciohodari. Locul de întâmpinare al primului alai nu-l arată Gheorgachi, dar știm dintr'o altă parte a *Condicei* [2], precum și din alte numeroase izvoare [3], că era Scânteia, localitate înstărită și frumoasă, la trei mile de Iași, spre Sud; [4] era loc de conac pentru poștă. Alaiul agăi întâmpina pe sol chiar la marginea orașului, după ce, între cele două distanțe, îi ieșise marele postelnic (mareșalul palatului) înainte și îi rostise cuvânt de bună sosire. Ajuns la gazda lui (de obiceiu casa încăpătoare a vreunui boier mare), se slobozeau tunurile la curtea domnească. A doua sau a treia zi, avea loc audiența solului la Domn, solul șezând pe scaun la stânga Domnului, locul de cinste, după obiceiul turcesc. Până la domnia lui Matei Ghica, Domnul oferea și masă copioasă solului și acesta Domnului [5]. Acesta mai oferea

---

[1] Vezi mai jos, textul, p. 305_{31}—306_{39}.

[2] V. mai jos, textul, p. 308_{38}, 309_{1-2}.

[3] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 27. J. Deny, *Les pérégrinations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie* (XVII-e siècle), în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris 1933, p. 204. *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1932, p. 24.

[4] Scânteia este azi localitate în jud. Vaslui.

[5] Pentru mese cu prilejul recepției solilor, v. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10, 17, 51, 69 75, 115—116.

solului diferite daruri, la care solul răspundea cu alte daruri; se dăruiau cam aceste lucruri: casete și vase de argint, cai frumos împodobiți, bijuterii, stofe, și blănuri scumpe, tabac [1], etc. Gheorgachi amintește de solia lui « Voevoda Mazoveț-chie, care sol ca acesta foarte rar s'au întâmplat de au trecut » și de aceea Domnul însuși i-a ieșit călare întru întâmpinare, mergând amândoi călări, Domnul la dreapta solul la stânga. Intr'adevăr, solia lui Stanislav Chomętowski, voevodul Mazoviei, a avut loc în 1712—1714, pe vremea lui Nicolae Mavrocordat și relația de călătorie a solului, aceea a secretarului său, cât și aceea a unui participant din solie, iezuitul Francisc Gościecki, au fost publicate în limba polonă și în traducere românească, de P. P. Panaitescu, împreună cu prețioase note lămuritoare și bibliografice [2].

Datele lui Gheorgachi nu sunt, cum am văzut, prea multe, ele se mărginesc numai la indicarea darurilor, la întâmpinarea și la plecarea solului; instalarea lui la o gazdă și în mod sumar descrie recepția ce i se făcea la palatul domnesc.

Mult mai bogate informații găsim în rapoartele și relațiile străinilor despre călătoriile întreprinse. Ceea ce pentru Români era lucru obișnuit, deci nebăgat în seamă, constitue pentru străini un amănunt exotic, căruia îi da cea mai mare însemnătate.

Din acest punct de vedere sunt foarte prețioase relațiile celor 20 de soli poloni (1557—1843) cari au trecut prin țările noastre, publicate în limba originală, și în traducere românească de P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române.*

N. Iorga, în afară de cele 5 volume din *Istoria Românilor prin călători*, a mai publicat o serie de asemenea relații de călătorie, sub titlul *Călători ambasadori și misionari în țările noastre* [3]. Aceste două lucrări le citez în mod deosebit, pentrucă ele mi-au folosit continu la verificarea și completarea informațiilor date de Gheorgachi.

---

[1] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 116—117, 131.

[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119—146.

[3] In *Buletinul Soc. geografice române*, 19 (1898), p. 51—129. N. Iorga, folosește datele lui Gheorgachi, când descrie ceremonia strălucitei ambasade a rusului Kutuzov în Moldova (1793), în articolul *Sfârșitul veacului al XVIII-lea în țările române. După o anonimă carte de călătorii*, v. *Arhiva*, 3 (Iași 1892), p. 196—220.

Obiceiul întâmpinării solului și oferirea de daruri era vechiu în ceremonialul românesc. Ștefan-cel-Mare trimitea în întâmpinarea craiului polon Albert (1497) pe logofătul Tăut și pe vistiernicul Isac, cu multe daruri [1]. Intâmpinarea este pomenită în mai toate relațiile polone, începând cu secolul al XV-lea și terminând cu secolul al XIX-lea [2]. Alaiurile care însoțeau pe sol în drum spre Iași, sau la plecarea lui, se găsesc pe larg descrise cu prilejul diferitelor călătorii: Tommaso Alberti [3] (1612), Ioan Gniński [4] (1677—1678), Mniszek [5] (1755—1756), dar mai ales din solia lui Iosif Podoski. Iosif Podoski, solul regelui polon August al III, a trecut prin Iași spre Țarigrad în 1759, adică tocmai în timpul domniei lui Ioan Th. Calimachi, în timpul căruia, am văzut că pretențiunile protocolare au atins treapta culminantă. Două relațiuni ale acestei călătorii, franceză [6] și polonă [7], se completează una pe alta și arată pe bătrânul Domn ca pe un om de lume, cu mare experiență și diplomație, amator de fast, însușire pe care dorea să o insufle și copiilor lui, pe care-i lua la toate festivitățile.

Solii trebuiau distrați, după obiceiul ceremonialului turcesc. Distracțiile erau foarte variate și din cele mai ciudate, ca și la Turci: « toboșari, cântăreți din caval, jongleuri, precum și alți muzicanți și scamatori » [8], bufoni, vânătoare [9]. Știm bine că aceleași distracții se ofereau solilor și în Țarigrad [10].

Domnia lui Grigore Calimachi însuși a fost bogată în asemenea vizite de ambasadori străini. Porter, amabasadorul Angliei la

---

[1] I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, Buc. 1891, p. 197.

[2] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 42, 72, 95, etc.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, din *Buletinul Soc. geogr.*, 19 (1898), p. 60—61.

[4] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 88—95 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66—79.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, din *Buletinul Soc. geogr.*, 19 (1898), p. 78—90.

[6] N. Iorga, *ibidem*, p. 90—100.

[7] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 174—214.

[8] *Ibidem*, p. 32.

[9] *Ibidem*, p. 52, 96, 201, etc.

[10] « Rândueala primirii prietenești a marelui sol al Moscoviei Procopie Vozniţin », 18 Martie 1682 în Constantinopol, cf. G. Murnu și C. Litzica, *Scrieri și documente grecești privitoare la ist. Românilor din anii 1592—1837 culese și publicate în tomul XIII din Docum. Hurmuzaki, de A. Papadopulos-Kerameus*, Buc. 1914, p. 41—42 (tradusă în românește); textul grec v. *Hurmuzaki*, XIII, p. 44—45.

Poartă, a trecut în cursul anului 1762 prin Iași, însoțit de tânărul baron de Hochepied și de abatele Boscovich, care a și scris despre această solie [1]. In a doua lui domnie (1767—1769), în anul 1767, îl vizitează baronul de Tott [2]. Unii dintre acești străini nu erau amatori de primiri fastuoase și luau locuință îndepărtată de Iași « pour éviter tout cérémonial avec le prince » (cazul lui Porter) [3]; alții, (cei poloni) din contră pretindeau, dintr'o mândrie și ambiție înăscute, cât mai multe onoruri și sunt dese cazurile când solii duceau prin secretarii lor discuțiuni aprinse asupra felului cum să fie primiți de domnitori: Wojciech Miaśtkowski discuta cu Vasile Lupu (1640), Rafael Leszczyński cu Antioh Cantemir (1700) [4].

Recepția hanului tătăresc. De o parte și de alta de gura Nistrului, uneori până peste Prut, era o rămășiță de populație tătărască, veșnic în luptă cu Moldovenii, cărora le pretindea bani, vite, grâne, de multe ori în cantități mari.

In secolul al XVIII-lea, Tătarii au ajuns să încalce chiar din pământul moldovenesc. Erau constituiți într'o unitate politică nu atât de bine definită, totuși erau temuți din cauza cruzimii lor și din cauza raporturilor bune ce aveau cu Turcii. Șeful lor era un han, care deseori se întâmpla să se facă bei turc, Bugeac-caimacan, sau Bugeac-serascher [5]. Gheorgachi a ținut să fixeze ceremonialul recepției și a hanului tătărăsc [6].

Intâlnirea Domnului cu hanul avea loc sub un saivant, când Domnul trebuia să se supue unui obiceiu tătărăsc și să sărute piciorul hanului. Sărutarea se făcea cu capul descoperit, Domnul dând « gugiumanul » [7] unui copil de casă, care trebuia să-l pună pe capul Domnului, imediat după sărutarea piciorului; descoperirea hanului în timpul sărutării era *pro forma*, pentrucă — spune Gheorgachi — « de abia numai îl (șlicul) atinge cu palma ». Apoi Domnul se așeza în genunchi pe macat și vorbeau împreună « cele de

---

[1] V. mai sus, p. 76, nota 3.

[2] V. mai sus, p. 76, nota 2.

[3] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 292.

[4] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48, 100—103.

[5] Un scurt istoric asupra Tătarilor în sec. XVIII a făcut N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 24, p. 88—99.

[6] V. mai jos, textul, p. 307_{1-13}.

[7] Căciulă de samur, cu fundul alb pentru Vodă și beizadele, sau roșu pentru boieri (tr. güğemann).

trebuință pricini ». Se pare că în timpuri mai vechi, nu se săruta piciorul, ci numai poala hanului [1].

Recepția Pașei cu trei tuiuri. Pentru recepția Pașei cu trei tuiuri, Gheorgachi consacră mai multe pagini; odată descrie scurt și precis recepția [2]; a doua oară povestește, cum anume a primit Grigore Calimachi în Iulie 1762 pe Hamza Pașa, când trecea spre sarhatul Hotinului [3].

Cu drept cuvânt Axinte Uricarul regretă în cronica lui luarea de către Turci a cetății Hotinului, comparând această cucerire cu o rană în trupul țării, căci rana, deși la marginea trupului, dar îmbolnăvește și slăbește tot trupul [4]. Această veche cetate românească, așezată într'un minunat punct strategic, era stăpânită când de Români, când de Polonezi, când de Ruși, când de Turci [5]. Cucerită în 1712 de la Ruși de Turci, a fost transformată din anul 1713 în raia turcească [6], condusă de un Pașă împuternicit de sultan, cu 3 tuiuri [7]. In trecerea lui dela Țarigrad la Hotin, Pașa se oprea prin Iași, unde era găzduit cu mare pompă de Domnitor. Trecerea lui prin țară, însoțit de un alai de peste 100 Turci, rămânerea lui la conace, aduceau mare cheltuială țării și de aceea în cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu găsim compătimiri ca acestea de pe urma conacelor Pașii: « au trasŭ bieții săraci cu conacele lor » [8], sau « trăgândŭ mare supărări lăcuitorii cu trecerea acestui Pașă, atât săracii, cât și boerii » [9]. Din punct de vedere politic, ei exercitau o continuă supraveghere asupra Moldovei, având gata oricând și armată pentru a putea face față unor eventuale nevoi [10].

---

[1] Axinte Uricarul povestește întâlnirea lui Nic. Mavrocordat (1713) cu hanul, v. M. Kogălniceanu, *Cron. României* II, p. 160.

[2] V. mai jos, textul, p. 307_{14-26}.

[3] V. mai jos, textul, p. 307_{27}—312_{30}.

[4] M. Kogălniceanu, *Cron. României*, II, p. 158.

[5] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II (v. indicele, p. 714). O descriere a Hotinului sub ocupația turcească ne-a dat Marcelle C. Karadja, *Principatele române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în *Arhivele Olteniei*, 12 (1933), p. 269—273.

[6] P. P. Panaitescu, *Călători poloni* p. 147

[7] *Despre tuiuri*, v. mai sus, p 83.

[8] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 206—207 (trecerea Pașii Mosunol, sub Ioan Vodă Navrocordat).

[9] *Ibidem*, p. 224 (trecerea lui Numan-Pașa, sub Mihai Vodă Racoviță).

[10] O listă a Pașilor de Hotin a dat N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 24, p. 85—86.

Ceremonia ce a pregătit Grigore Calimachi în Iulie 1762 la trecerea lui Hamza-Paşa a fost deosebită, pentrucă Paşa era ginerele sultanului Mustafa.

Vel uşerul Dumitrache ştiind turceşte, a fost trimis întru întâmpinare cu daruri până dincolo de Dunăre, « în locurile ţărei turceşti », iar la Galaţi îl aştepta « o cocie bună împodobită şi cu şase telegari buni, potriviţi la toate ». Acest dar era obişnuit căpeteniilor turceşti, încă de pe vremea lui Const. Brâncoveanu [1]. Marele ban Vasile Costachi supraveghea conacele (« conacci-başa »). Se înşiră purtătorii de grijă ai conacelor dela Galaţi-Iaşi: Galaţi—Prival—Puţeni—Bârlad—Vaslui—Scânteia—Iaşi [2]. La Scânteia au venit marele logofăt Ion Bogdan şi marele postelnic să se intereseze de sănătatea Paşii. Domnul însuşi a ieşit călare întru întâmpinare, la Ezăreni, însoţit de câţiva boieri.

Când s'au apropiat unul de altul, Paşa a încălecat (era în caretă), iar Domnul a descălecat ca să sărute « scara calului cea din dreapta », după obiceiu, iar boierii sărutau picioarele Paşii. După aceasta, Paşa a invitat pe Domn să încalece şi a mers Domnul 2—3 paşi, înaintea Paşii; din când în când Paşa chema pe Domn şi şedea de vorbă « de aproape » adică fiind amândoi pe aceeaşi linie. Gheorgachi descrie sumar alaiul care a condus pe Hamza Paşa la palatul dela Frumoasa, unde a stat « oturac » [3], trei zile. Mănăstirea Frumoasa şi casele din jurul ei, reparate câţiva ani mai înainte (1753) de Matei Ghica, erau locuinţa de vară a Domnitorului.

Un lac mare în jurul palatului, pentru care Grigore Calimachi făcuse un frumos caic [4], răcorea aerul şi da o privelişte frumoasă ochilor. Acest loc liniştit şi frumos era ales pentru găzduirea Paşilor; în timpul şederii lor la Iaşi, ei fiind păgâni, în « dumnezăeştile lăcaşuri » nu se mai trăgeau clopotele, dar preoţii săvârşeau liturghia.

Cât timp a stat Paşa, Domnul venea zilnic să-l vadă şi şedea toată ziua în cortul său dela Frumoasa, iar seara venea în Iaşi.

---

[1] *Revista română*, 1 (1861), p. 673. *Rev. ist. a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 15, 103, 190, etc.

[2] Popasurile obişnuite moldovene, cf. N. Iorga, *Un drum la Ţarigrad, în secolul al XVIII-lea*, în *Rev. ist.*, 10 (1924), p. 245—248, completează pe Gheorgachi, indicând conacele dela Focşani-Constantinopol.

[3] tr. oturak « lieu ou l'on fait halte, siège, station ».

[4] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, 129.

Cu o zi înainte de plecare, Paşa a îmbrăcat în blăni de samur pe Domn, iar pe ceilalţi cu blănuri simple, cu caftane, capoturi şi benişuri. Ca distracţii: cânta la chindie mehterhaneaoa turcească, jocuri şi « luptături de pehliveni », muzică românească, despre care, spune Gheorgachi, că « au foarte plăcut Paşei meşteşugul şi zicătura » ei. La plecarea lui din Iaşi, Domnul l-a condus pe Paşă « până aproape de iazul mitropoliei pe, Cacaina şi i-a rânduit, spre Hotin, 3 conace: la Podul lui Gherman, la Tabără şi Ştefăneşti.

Un alt trimis extraordinar al Porţii otomane, care a vizitat Iaşii în August 1763, fiind oaspetele lui Grigore Calimachi, a fost istoricul Resmi-Ahmed Efendi. Trimis într'o misiune ştiinţifică în Polonia şi în Germania, a alcătuit jurnalul călătoriei lui, în care găsim descrierea frumosului palat dela Frumoasa, rezervat « pentru trimişii Inaltei Porţi »[1]. Gheorgachi, care terminase redactarea *Condicei* în Noemvrie 1762, n'avea cum să amintească despre recepţia acestui sol turc, dar ştim dintr'altă parte[2], câtă grije purta Grigore Calimachi bunei petreceri a suitei, până la hotarele Moldovei din spre Polonia.

Din expunerea critică de mai sus, rezultă că Domnitorul acorda solilor turci o atenţie mai mare decât celor de alt neam, dar în acelaşi timp şi Paşii turci considerau pe Domnitor, ca un reprezentant al sultanului în ţările româneşti şi de aceea Domnitorul se bucura de toată consideraţia.

* * *

Dacă aruncăm o privire generală asupra actelor de ceremonial analizate şi studiate până aici, constatăm o însuşire comună a lor. *Luarea domniei* (exceptând ceremonialul slujbei divine) cu cele

---

[1] Partea referitoare la Moldova, s'a publicat de B. P. Haşdeu în *Archiva istorică a României*, I, partea 1-a, Buc. 1865, p. 183.

[2] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor*, Bucureşti 1895, vol. I, p. 379 *(Extrait d'une lettre du prince de Moldavie* — Grigore Calimachi — *au Sr. Boscamp)*. In opera grecească cunoscută sub numele *Cronica Ghiculeştilor*, se povesteşte despre venirea în Moldova a imbroho-rului Mustafa-bei (1747—1748). Amănuntele povestirii confirmă datele lui Gheorgachi: întâmpinarea la Focşani, nu la Galaţi, pentrucă solul venea din Ţara-Românească; altă întâmpinare, a beizadelelor, în apropierea Iaşilor; audienţa la curtea domnească şi vizita repetată a Domnului la imbrohor; Domnul îi dăruieşte blană de samur. Cf. D. Russo, *Cronica Ghiculeştilor*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. 2, p. 71—72.

trei elemente de ceremonial (investitura, menzilul, instalarea), *mucarerul* şi *primirea solilor* străini şi turci, se făceau toate în cadrul unor obligaţiuni protocolare, influenţate adânc de ceremonialul otoman. Limba actelor oficiale în legătură cu aceste ceremonii (firmanul de numire şi de înnoire a domniei) era întâi cea turcească şi apoi se cetea « tâlcuiala pe românie ». Persoana care prezida oficial ceremonia, era un Turc (divan-efendi).

După ce acesta, prin predarea insemnelor imperiale, împuternicea pe Domn şi pe boieri, deveneau şi aceştia participanţi oficiali ai ceremoniei. Această stare de lucruri a durat numai în timpul domniilor fanariote, pentrucă până la 1711 şi 1714 amestecul Turcilor în actele de ceremonial nu se afirmase până într'atâta, iar de pe la 1832, intervenţia lor ia o altă înfăţişare.

In actele de ceremonial politic ce ne-au mai rămas a fi studiate (constituirea guvernului, funcţionarea divanului şi împărţirea darurilor de Paşti) Turcii nu mai intervin direct. Aceste ceremonii descrise de Gheorgachi, se înfăţişează ca nişte « obicee vechi », transmise din generaţie în generaţie, câtă vreme celelalte erau « obicee nouă », rezultate din noile condiţii de vieaţă politică. Se vede de aici cât de cugetat şi îndreptăţit este titlul pe care l-a dat Gheorgachi operei lui.

BOERIILE

Gheorgachi nu a alcătuit în opera lui ceea ce au alcătuit Miron Costin şi Dim. Cantemir. Aceştia, după cum am văzut [1], au întocmit scurte relatări asupra dregătorilor, au arătat atribuţiunile lor, precizând, aceasta mai rar, chiar rolul lor în diferitele ceremonii. Gheorgachi face numai o listă a dregătorilor şi alta a slujitorilor, înşiraţi în ordinea lor ierarhică. Atribuţiunile lor nu le arată, iar rolul lor în diferite ceremonii ale curţii domneşti nu este înfăţişat la fiecare în parte, într'un capitol unitar, ci reiese din descrierea diferitelor ceremonii.

Gheorgachi se ocupă în trei rânduri de boieri: la sfârşitul capitolului despre domnie nouă [2]; într'un capitol separat, intitulat

[1] V. mai sus, p. 46—49 şi 55—61.

[2] V. mai jos, textul, p. 267_{24}—268_{39}.

«Alte boerii a curții carii au osăbită rânduială» [1] și în sfârșit, într'un capitolaș care are ca titlu « Partea slujitorească ce rânduială are » [2].

A treia zi dela instalare, Domnul constituia, ca să ne exprimăm cu vorba de astăzi, guvernul. Data aceasta (a treia zi și în cronica lui Neculce) se schimbă la alți cronicari în a patra zi (Ioniță Canta), iar după Ienache Kogălniceanu, boeriile se împărțeau chiar a doua zi [3]. Gheorgachi arată că în timpurile din urmă (deci apropiate de 1762) lămurirea orânduelii boierilor se făcea cu întârziere chiar de o săptămână [4].

Iată lista boeriilor, așa cum rezultă din relatările lui Gheorgachi:

1. Marele logofăt
2. » vornic de Țara de jos
3. » » » » » sus
4. Pârcălabul de Hotin
5. » » Neamț
6. » » Cetate-Noao
7. » » Suceava [5]
8. Hatmanul
9. Marele postelnic
10. » spătar
11. » spătar
12. » ban
13. » paharnic
14. » vistiernic
15. » stolnic
16. » comis
17. Marele medelnicer
18. » clucer
19. » serdar
20. » sluger
21. » căminar [6]
22. » jicnicer
23. » pitar
24. » șătrar
25. » armaș
26. Al II-lea logofăt
27. Marele ușer
28. » agă [7]
29. » gramatic
30. » cămaraș
31. » vameș

[1] V. mai jos, textul, p. 269_{1-26}.

[2] V. mai jos, textul, p. 269_{27}—270_{5}.

[3] Ioan Canta, M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 183; Ienache Kog., în M. Kog., *op. cit.*, III, p. 197, 198, 203, etc.

[4] Vezi și Alex. Amiras, M. Kog., *op. cit.*, III, p. 157.

[5] D. Cantemir omite pârcălabii.

[6] La D. Cantemir ocupă rang inferior, după vel vameș.

[7] Din timpul domniei a doua a lui Grigore Ghica (1735—1739) vel aga ocupă rang superior, după vel comis și purta toiag în loc de baltag.

A doua clasă:

1. Al II-lea postelnic
2. Al III-lea logofăt
3. Al II-lea spătar
4. » » paharnic
5. » » vistiernic
6. » » stolnic
7. » » comis
8. » » medelnicer
9. Al II-lea clucer
10. » » sluger
11. » » jicnicer
12. » » pitar
13. » » șătrar
14. » » armaș
15. » » ușer

A treia clasă:

1. Al III-lea postelnic
2. » » spătar
3. » » paharnic
4. » » vistiernic
5. Logofătul de vistierie
6. Logofătul de taină, zis și cămăraș de izvoade
7. Al III-lea stolnic
8. » » comis
9. Al III-lea medelnicer
10. » » clucer
11. » » sluger
12. » » jicnicer [1]
13. » » pitar
14. » » șătrar
15. » » armaș
16. » » ușer

Luând în seamă deosebirile dintre Cantemir și Gheorgachi, semnalate mai sus, observăm că ierarhia rangurilor boierești din secolul al XVIII-lea nu mai era întocmai aceeași ca în secolul al XVII-lea.

De altfel însuși Gheorgachi semnalează câteva deosebiri de mare importanță pentru studiul unora dintre dregătorii:

1. In urma concluziilor la care au ajuns Teodor Bălan și Const. V. Dimitriu în niște lucrări documentate și bogat informate [2],

[1] Dela jicnicer înainte nu se mai pot urmări comparativ cele două liste, pentrucă, în timp ce D. Cantemir continuă în mod ordonat lista lui (v. mai sus, p. 56—57), Gheorgachi trece la o altă clasificare. Rangurile 13—16 la D. Cantemir sunt înlocuite cu cămărași de slugerie, de jitnicie și cu vornicii de poartă.

[2] Teodor Bălan, *Vornicia în Moldova*, în buletinul *Codrul Cosminului*, 7 (1931—1932), p. 61—204; în chestiune p. 168—169. Const. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni* I. *Portarul de Suceava;* II. *Hatmanul și pârcălabul de Suceava*, Buc. 1935, în 8°, 136 pag. Un rezumat al părerilor mai vechi și precizări noui a făcut general Radu Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan-cel-Mare*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 4 (1924—1925), p. 396—398 (în realitate 496—498).

vedem cât de exacte sunt observațiunile lui Gheorgachi, cu privire la titulatura hatmanului: acesta se numea « și pârcălab *Socevii* », ba avea și vornicia acestei cetăți. Când Suceava era reședință domnească, *portarul de Suceava* era numai comandantul ei militar. Sub influența cuvântului unguresc « porkolöb » (portar), titulatura românească *portar* a devenit *pârcălab de Suceava ;* atribuțiile lui nu au mai rămas pur militare, ci s'au adăogat altele de ordin general (misiuni diplomatice, judecarea certurilor între boieri) [1]. Până pe la 1542, în fața titulaturei *pârcălab de Suceava*, apărea uneori și aceea de *hatman*, care deveni boierie de sine stătătoare dela 1542; se continuă totuși și după acest an, în virtutea tradiției, să se numească *hatmanul și pârcălab de Suceava*, până la 1762, după cum spune însuși Gheorgachi.

2. Marele ban, spune Gheorgachi, « nu de mult s'au adaos »; ca rang îl pune după marele spătar. Mai jos ceva, spune că Grigore Vodă Ghica, a făcut ban pe Ioan Cantemir, fiul lui Antioh Cantemir [2]. Atribuțiile banului în Moldova nu sunt bine lămurite; erau totuși mult mai reduse ca ale banului din Muntenia.

Const. C. Giurescu consideră bănia introdusă abia în secolul al XVII-lea, din Țara-Românească [3]. N. Iorga o consideră « o inovație a Fanarioților veniți din București » [4], deci în secolul al XVIII-lea. Dar s'a trecut ușor peste o parte din cronica lui Neculce, foarte însemnată pentru această dregătorie: în Febr. 1705, când vine pentru a doua oară Domn al Moldovei Antioh Cantemir, numește mare ban pe Savin Zmucilă, și apoi continuă: « Și de atunce se așăză această boierie cu temeiu în Moldova, de este așezată la rând. Că mai înainte vreme, deși era la vreun Domn, uneori ședea mai sus, iar alte ori mai gios. Dupre cum le fusăse alte boierii, așa ședea și cu bănia la divan. Iar de aici înainte *i s'au așezat rândul după spatarul cel mare și i s'au făcut și venit boieriei câte un ban de drobul de sare de la ocnă* » [5]. In ce privește rangul, deci, Gheorgachi

---

[1] Const. V. Dimitriu, *op. cit.*, p. 18—22.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, Buc. 1926, p. 546, nota 3, atribue bănia lui Ioan Cantacuzino, în loc de Ioan Cantemir.

[3] Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, în *Buletinul Comisiei ist. a Rom.*, vol. V, p. 66.

[4] N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 13—14.

[5] *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. I, Al. Procopovici, p. 220.

păstrează ierarhia lui Ion Neculce, dela care mai împrumută și precizarea venitului, cu aceleași cuvinte « un ban de drobul de sare dela ocnă ». Cum se face că Dim. Cantemir, care a scris lista boeriilor în 1715 pentru *Descriptio Moldaviae*, n'a amintit totuși această boerie, deși exista din 1705, deși el însuși numise [1] printre boierii divanului, în 1710, pe Dabija, vel ban? Un singur răspuns se poate da. Cu toată confirmarea lui Ion Neculce, cred că bănia nu luase o formă definitivă între dregătoriile moldovenești, decât pe la 1720—1730, după ce a scris Dim. Cantemir opera lui. Acest răspuns justifică și mai bine expresia lui Gheorgachi « nu de mult s'au adaos și această boerie ».

3. Cetim printre rândurile lui Gheorgachi amărăciunea că în timpurile lui, boeriile nu-și mai păzesc cinstea și rânduiala lor. El semnalează cazuri când Domnitorii nu mai respectau ierarhia dregătoriilor, ci schimbau vornicii mari în hatman și în vistiernici, adică din al 2 și al 3-lea rang, într'al 8-lea și al 13-lea rang. Aceasta nu era propriu zis o degradare, ci simțul demnității la boieri fusese înlocuit cu lăcomia îmbogățirii rapide, luând o funcție « mai cu venit », cum zice cronicarul însuși.

4. Gheorgachi se oprește cu mai multe lămuriri asupra logofătului de vistierie și asupra logofătului de taină. Spune că logofătul de vistierie s'a îmbrăcat în caftan, dela Constantin Mavrocordat încoa, o influență vădită din Țara-Românească.

Celălalt logofăt, de taină, era funcționar în cancelarie. Avea cameră de lucru osebită, la curtea domnească, numită și ea « cămară de taină », dar în același birou scriau și uricarii și « diecii de divan », care, din această cauză, nu s'au mai numit așa, ci s'au numit « dieci de cămară ». « Zapciul lor » (adică șeful de birou) era tretilogofătul, iar toți alcătuiau rufetul (serviciul) marelui logofăt. Deși Gheorgachi nu spune cine a făcut această modificare în serviciul cancelariei, totuși, din cronica lui Ioniță Canta [2], aflăm că Const. Mavrocordat, în a doua domnie (1741—1744), a ales șase logofeți de taină, care ceteau răvașele în fața Domnitorului și scriau răspunsurile indicate de Domn; răvașele erau transcrise apoi de treti logofăt în condică. Deoarece ei ceteau răvașele, adică scrisorile oamenilor adresate Domnului, erau un fel de secretari

[1] *Ibidem*, p. 263.

[2] M. Kogălniceanu, *Cronicele României.*, III, p. 183.

particulari ai Domnului și de aceea, negreșit, se numeau « de taină » [1].

Informațiile lui Gheorgachi despre dregătorii nu sunt numeroase, dar sunt foarte exacte. Erau, cum am văzut, unele dintre ele creațiuni ale secolului al XVIII-lea, dar în organizarea intimă a lor, în succesiunea ierarhiei, ele reproduceau obiceiul vechiu, tradiția. Comparate cu ceea ce știm dela Dim. Cantemir, aceste informațiuni se suprapun; se suprapun și altora [2] din cursul veacului al XVIII-lea, cum de pildă « Intâia condică de orânduieli a lui Grigore-Vodă Ghica, Domnul Moldovei (1775) » [3].

* * *

Gheorgachi trecând la altă categorie de boierii cu « osebită rânduială », alcătuește următoarea listă:

1. Vornicul Doamnei.
2. Cupariul (dela Const. Mavrocordat « vel cupar »).
3. Vătaful de păhărnicei.
4. » » stolnicei.
5. » » aprozi (aprozi de târg și aprozi de curte).

---

[1] Pentru organizarea cancelariei domnești, vezi studiul amănunțit (totuși n'are nimic despre logofeții de taină) al lui Nicolai Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în buletinul *Codrul Cosminului*, 9 (1935), p. 129—231.

[2] Reforma lui Matei Ghica, din 23 Noemvrie 1754, publicată în *Uricarul*, vol. II, ed. 2-a, p. 273—283 (orig. la Acad. Rom., doc. 323, X). T. G. Bulat, *Boeriile-slujbe din Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, 4 (1932), p. 32—46, 179—203. Capitolul 33 din ms. 19 al Bibliotecii Episcopiei unite din Oradea-Mare; v. descrierea lui Dr. Iacob Radu, *Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea-Mare*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 1 (1923), p. 266: « Boeriile Țării-Rumânești și fiștecare ce purtare de grijă are supt ocârmuïala boerii sale. Boïarii curții domnului »; o copie fotografică a paginilor care alcătuesc acest capitol, atât de însemnat pentru studiul dregătoriilor, se găsește în biblioteca Seminarului de istoria literaturii române vechi (Facultatea de litere din București).

In *Monitorul Oficial*, 1860, p. 742, col. 1, punctul *c*, se pomenește de o carte a m-rii Radu-Vodă din București, întitulată « Tipicul boerilor de Crisant, în limba grecească, pentru boieri; din acest tipic — continuă notița — s'ar fi putut vedea multe obiceiuri vechi ale țării ».

[3] Publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 1—44 și observațiile din introducere, p. 9—25.

6. Vel cafegiu.
7. Credinceriul.
8. Al doilea cămăraș.
9. Vătaful de copii (copiii de casă).
10. Divictariul (dela Grigore Vodă Ghica; îngrijea de penele de scris și de călimara Domnului).
11. Mehtupciul (sau chiesadariu, arhivarul divanului).
12. Cibucciul (curăța, umplea și aprindea ciubucul lui Vodă).
13. Ciohodarul (îngrijea de încălțămintea Domnitorului).
14. Beceriul.
15. Pivnicerul.
16. Satârbaș (căpetenia satârilor, adică grupul de ciohodari ce intrau în alai).
17. Baș-ciohadar.

Cu privire la vătaful de aprozi, cronicarul constată cu părere de rău că breasla a decăzut: nu li se mai dă cinstea de odinioară, când boierii îi primeau chiar în casele lor, ascultând porunca Domnitorului transmisă prin ei, cu capul descoperit și stând în picioare. Apoi, până și neamurile cele mai de cinste (de exemplu al Cantacuzinilor) dădeau vătafi de aprozi, iar acum ei se fac din « oameni proști », de origine joasă.

« Osăbit » în această rânduială, vedem lucrul următor: grupa este formată numai din boerinași, care făceau servicii intime ale Domnitorului, unele dintre ele creațiuni noui, sub impulsul influenței otomane (boieriile dela nr. 10—17).

Pentru a termina tabloul lui Gheorgachi cu dregătorii, va trebui să alcătuesc și lista « părții slujitorești », cum o numește el:

1. Marele căpitan de Iași.
2. Marele căpitan de Codru; comanda pâlcurile ostășești în ținutul Fălciului. Se numia « de Codru », fiindcă sub comanda lui erau Codrenii, adică locuitorii dela Codrul Tigheciului, cari în vechime erau toți ostași. Avea reședința la Târgul Fălciu [1].
3. Marele căpitan de Coțman (era județ în Bucovina, azi încorporat la jud. Cernăuți).
4. Marele căpitan de Soroca.
5. » » » Tecuci.

[1] Melchisedek, *Cronica Hușilor și a episcopiei*, București, 1869, p. 48.

6. Marele căpitan de Ropcea (era județ în Bucovina, azi încorporat la jud. Storojineț).
7. Marele căpitan de Dorohoiu.
8. » » » Cohurlui.
9. Porușnicul hătmănesc.
10. Căpitanul de dărăbani.
11. Polcovnecul.
12. Baș-bulucbaș de curte (comandantul arnăuților și al seimenilor din garda domnească).
13. Bulucbaș al doilea.
14. Căpitan de drăgani.
15. Sotnecul de Cazaci.
16. baș-bulucbaș hătmănesc.
17. » » agesc.
18. Căpitan despre Doamna (comanda un steag de călărași, pușii în serviciul Doamnei).

Vedem din acest tablou că numai căpitanii câtorva județe [1] se bucurau de cinstea de a fi puși în rândul slujitorilor domnești.

Atribuțiunile mari pe care le aveau acești boieri în cârmuirea țării [2] nu-l interesau pe Gheorgachi, într'o operă rezervată exclusiv ceremoniilor. Rolul lor în diferitele festivități ale curții nu se arată la fiecare boier în parte, ci Gheorgachi descrie desfășurarea ceremoniei la care participau firește, mai mulți boieri și de acolo putem extrage rolul fiecăruia dintre ei. Rolul lor în ceremoniile curții îl poate urmări cetitorul din analiza critică ce am făcut fiecărei ceremonii în parte, fie politică, fie bisericească.

Din cei 95 dregători domnești (mari, mici, slujitori) pomeniți de Gheorgachi în *Condica* lui, aveau atribuțiuni însemnate în cere-

---

[1] Despre ținuturile Moldovei (afară de ținutul Codrului, Cotmani și Ropcea), v. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întâia, Buc. 1937, p. 395—404 și bibliografie p. 416—417

[2] Acestea au fost cercetate în amănunt de Const. Giurescu, Const. C. Giurescu, T. Bălan și C. V. Dimitriu în studiile de multe ori citate aici (v. bibliografia completă mai sus, p. 50 și 97). Adaogă: Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întâia, p. 365—385 (cu bibliografie). I. B. Bobescu (Wangi), *Curtea domnească, garda domnească și ridicarea la rangurile boerești înainte de Regulamentul organic (sub Domnii fanarioți)*, în *Rev. p. ist. arch. și filologie*, 10 (1909), p. 53—57; același, *Mecanismul de guvernare al Țării-Românești înainte de Regulamentul organic*, *ibidem*, p. 314—323.

monial numai logofătul, vornicul Doamnei, hatmanul, postelnicul, spătarul, paharnicul, vistiernicul, stolnicul și comisul, uneori cu subalternii lor. Ceilalți figurau în alaiuri la locul respectiv, dar nu aveau atribuțiuni speciale.

Iată, după Gheorgachi, atribuțiunile de ceremonial ale marilor dregători:

Logofătul cel mare: ocupă primul loc în ierarhia boierilor, 267_{24}.

Logofătul al doilea: la instalarea mitropolitului, în timp ce Domnul ședea în scaunul domnesc, în divanul cel mic, el ținea în mâini mantia, pe care apoi o preda marelui vistier, care-l îmbrăca pe mitropolit. In lipsa logofătului al 2-lea, o ținea al 3-lea logofăt, 302_{2-4}.

Logofătul al treilea: îngrijește masa egumenilor din țară, a 3-a zi după Bobotează, la una din mănăstirile grecești din Iași, cu cheltuiala Domnului, 290_{5-7}; avea ajutor dela uricari și dieci, 284_{10-25}; îngrijește ca audiențele și ceremoniile curții să se facă după obiceiul lor, 303_{7-9}; aduce la Bobotează pe egumenii greci, pe cei din țară, pe protopop, cu preoții de târg, să facă orații Domnului, 287_{9-11}; anunță fețelor bisericești și boerilor ora strângerii lor la ceremonia Invierii, 293_{5-8}; pregătește familiei domnești cruci împodobite, la Inviere, 293_{20-27}; ia demisiile din mâna mitropolitului sau a episcopului și le dă Domnului, 302_{24-25}; «om învățat la tălmăcirea sloveniei», avea lângă dânsul 5—6 uricari, 305_{9-15}

Vornicul Doamnei: «zvoritor» mesii ce face Doamna jupâneselor, la Crăciun, 283_{27-29}; la Bobotează, când vine Doamna la Iordan, vornicul merge înaintea ei, îmbrăcat în feregea de postav și cu toiagul în mână, 288_{18-19}; la Inviere, când Doamna nu coboară cu Domnul la ceremonie, vornicul ia crucea gătită de logofătul al 3-lea și o predă Doamnei, 293_{27-29}.

Hatmanul: așteaptă cu rufetul lui la Șanta pe Domn, când acesta vine să ia domnia, 265_4; la mucarer, merge înaintea tuturor dela Iași la Galata, unde a conăcit Turcul cu caftanul adus din Țarigrad, 270_{17-18}; împreună cu aga, are grija șănlicului de tunuri și puști («foc mărunt») la ospețe, 282_{22-23}; duce cu alai pe sol la gazdă; dacă solul este persoană mai însemnată, îi iese înainte cale de 2—3 ceasuri și-l salută în numele Domnului, 305_{34} 306_3 [1].

[1] Cf. și Const. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, p. 53—54.

Postelnicul: la instalare îmbracă pe divan efendi și pe marele vistier în blănuri, 267_{4-5}; de Crăciun, la masă, stă cu toiagul în mână la spatele Domnului, îmbrăcat în caftan, 288_{15-17}; la instalarea mitropolitului, sau a episcopului, când acesta iese dela Domn pentru a merge la biserică, marele postelnic, cu toiagul, merge înaintea alaiului, până-l sue în leftică, 302_{15-16}; întâmpină solul în marginea Iașului, zicându-i vorbe de bună sosire, în numele Domnului, 306_{7-11}

Postelnicul al treilea: în alai, spre biserică la Crăciun, stă alături de ceilalți doi postelnici și alături de postelnicei, 274_{35-36}; tot grupul postelnicilor și cu postelnicei au loc în biserică, la Crăciun, 275_{34-36}; toți postelnicii ocupau un anumit loc în palatul domnesc, numit « postelnicie », 279_{24}.

Spătarul: de Crăciun, la masă, stă la spatele Domnului (ca și postelnicul) cu sabia la umăr și cu buzduganul în mâna dreaptă, îmbrăcat în caftan, 281_{20-22}; la Bobotează, stă la stânga Domnului (casi postelnicul), în timp ce boierii ceilalți stau la spatele lui, $288_{15-16,31}$ [1].

Spătarul al doilea: în ajunul Crăciunului, când se pregătește Domnul să meargă la biserică, încinge sabia împărătească, ia buzduganul, primește cuca Domnului, 274_{29-33} ; cu aceste insemne domnești și cu o năframă în plus, ia loc în biserică, 275_{36-39}.

Paharnicul: la Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează și la Pasti oferă Domnului cupa cu anaforă; în lipsa lui, e înlocuit cu al 2-lea paharnic; Duminicile înlocuit cu vel-cuparul sau credincerul, 277_{22-27}; îmbrăcat în caftan și împodobit cu taftă naramgie peste umăr, zvorăște înaintea Domnului, la masă, 281_{22-26}.

Paharnicul al doilea: săvârșește ceremonia oferirii cupei în Ajunul Crăciunului, 277_{24-25}.

Vistiernicul: cetește firmanul de numire în domnie pe românește, 267_{2-4}; la fel firmanul de mucarer, 271_{8}; este îmbrăcat în caftan de marele postelnic, 267_{4-5}; pentruca apoi vel vistiernicul să îmbrace în caftane pe oamenii împărătești (dela Poartă), 267_{5-9}; oferă cuca spătarului al 2-lea, 274_{31-33}; împarte bacșișuri de Sf. Vasile, 285_{33-34}; îmbracă pe mitropolit cu mantie, 302_{5-6}.

---

[1] Intre manuscrisele Bibliotecii Academiei Române, fondul Gaster, nr. 171, este un in folio nedatat (copie sec. XVIII) cu 7 pagini scrise despre « întocmirea spătăriei cum trebue să fie ».

Stolnicul: poartă grija cuhnii și a bucatelor: ceremonia mesii, 281_{27-31}.

Comisul: rânduiește povodnicii domnești la Iordan, 289_{16-20}; apare călare pe calul împărătesc, la Bobotează, în mijlocul alaiului, 289_{20-26}; conduce ceremonia scoaterii cailor la ciair, 298_{25}—299_{19}; face masă de Sf. Gheorghe boierilor, la câmp [1], 299_{19-20}.

Ceilalți boieri și slujitori apar foarte rar în *Condică* având atribuțiuni în ceremoniile curții; când apar, ei au atribuțiuni foarte puțin însemnate. Atribuțiunile care reies din *Condica* lui Gheorgachi, comparate cu ceea ce știm dela D. Cantemir, Dionisie Fotino [2] și alții, sunt foarte exacte, precise și bogate. Din acest punct de vedere *Condica* lui Gheorgachi are o însemnată valoare istorică, contribuind cu foloase reale la studiul instituțiilor noastre vechi.

DIVANUL

In strânsă legătură cu organizarea instituțiilor noastre vechi este alcătuirea divanului. Deși această problemă este în mai puțină legătură cu ceremonialul, totuși Gheorgachi îi consacră câteva rânduri foarte prețioase [3].

Cuvântul divan este de origine arabă; cunoscutul turcolog M. d'Ohsson îl traduce prin *assemblée* [4]. La Arabi *divan*-ul era un fel de *Consiliu de stat* cu duble atribuțiuni, administrative și judiciare. Noi am împrumutat cuvântul dela Turci [5]. In limba română înseamnă întâi: *sfatul țării*, un fel de adunare legislativă, cât și un tribunal pentru judecarea proceselor și împărțirea dreptății. Mai înseamnă și sala din palatul domnesc, unde se întrunea

---

[1] Aspecte locale din convoiuri militare călare și pedestre s'au strecurat în picturile mănăstirii Sucevița, cf. general Radu Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la aceea a lui Matei Basarab*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 11 (1931), p. 270.

[2] Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, p. 447—538.

[3] V. mai jos, p. 304_{16}—305_{30}.

[4] M. d'Ohsson, *Tableau général de l'empire othoman*, vol. VII, Paris 1824, p. 211—232. Vezi mai jos, p. 222, nota 1.

[5] L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. II, partea 1-a, p. 158—160.

acest sfat. Se mai numea această sală *divanul cel mare*, ca să nu se confunde cu *divanul del mic*, denumire atât de des întâlnită în *Condica* lui Gheorgachi și care era sala, în care aveau loc cele mai multe ceremonii, alături de *spătărie*, altă sală de ceremonii, dar mai mare.

Divanul descris de Gheorgachi este *cel mare*, pentrucă spune că luau parte Domnul, « veliții boeri, cari suntŭ ğudecători » și mitropolitul. Se știe dintr'alt izvor [1], cari erau acești veliți boeri judecători: vel-logofătul, cei 2 vornici, hatmanul, vel-postelnicul, vel-spătarul, vel-paharnicul și vel-visternicul. Se știe însă (și Gheorgachi însuși o confirmă), că mai participau — nu însă cu vot deliberativ — și alți boeri, precum: vel-aga, vel-armașul, vătaful de aprozi, vtori-armașul, treti-armașul, vornicii de poartă, izbașa de divan; paicii, ciohodarii, se aflau și ei gata să împlinească eventualele porunci ale Domnului. Domnul putea invita să ia parte în divan și pe boerii mazili « pe cari-i va Domnul », cum zice Gheorgachi însuși.

Dintre acești slujitori mai mici, unii erau chiar în atribuțiunile divanului. Astfel, vătaful de aprozi gătea divanul; vornicii de poartă înștiințau pe pârîți și pe reclamanți (« amândouă părțile dovagii »). Știm dintr'alt izvor [2], că slujitorul din curtea Domnului care strângea răvașele dela oameni se numea « izbașa ». Dacă dăm crezare lui Bandinus, care a descris divanul moldovenesc pe vremea lui Vasile Lupŭ [3], participau la o ședință până la 2.000 oameni. Că ședințele erau publice, ne-o spune însuși Gheorgachi: « oricine din locuitori se va trage la divanŭ, să le fie ușa deschisă », era porunca Domnului către vătafii de aprozi.

Gheorgachi nu precizează când se întrunea divanul. Bandinus spune că în toate zilele [4], afară de Dumineci și sărbători; Dionisie Fotino arată că Lunea, Miercurea, uneori și Vinerea [5]».

---

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 78—80.

[2] Cronica lui Ioniță Canta, M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 183.

[3] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, extras din *Anal. Acad. Rom.*, ist, s. II, t. 16 (1895), p. CXLVII—CXLVIII.

[4] La fel lucra Const. Mavrocordat, v. Cronica lui Ioniță Canta, *loc. cit.*, p. 183 și *Cronica Ghiculeștilor*, publ. de D. Russo, în *Bulet. Com. ist. a Rom.*, 2 (1916), p. 73—74 (și nota 1).

[5] Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, p. 541.

Un procedeu constant la Gheorgachi este de a arunca priviri, uneori critice și judicioase, asupra trecutului, pe care-l compară cu prezentul. In ce privește divanul, ne spune că treti-logofătul cetea jălbile oamenilor în divan până pe vremea lui « Cantemir Vodă » (de sigur Antioh). Pentrucă cele mai multe procese se refereau la hotărnicii de moșii și pentrucă actele de hotărnicie cele mai vechi erau scrise slavonește, « logofătul al treilea, continuă autorul, se făcea cu această alegere, să fie om învățatŭ la tălmăcirea sloveniei, ca să poată ceti și tălmăci hrisoavele cele slavonești de moșii înaintea Domnului ».

Treti-logofătul era ajutat de 5—6 uricari, « cari trebuiau să știe și aceia sloveniea ». Ce este mai caracteristic pentru psihologia de atunci (în bună parte și acum se întâmplă la fel), Gheorgachi ne spune că « acele urice domnești pe slovenie n'au nicio îndoială a nu se crede », pentrucă erau « mai de cinste și mai de credință », ca cele scrise în « limba țărei ». Lucru explicabil. Actele slavonești nu se puteau ușor contraface, întru cât erau scrise într'o limbă pe care o cunoșteau foarte puțini.

Cronicarul termină capitolul despre divan, arătând în ce fel se garanta hotărîrea judecătorească luată: puneau credință Domnul, beizadelele și velitii boeri; mai în vechime și pârcălabii de Hotin, Neamț, Cetatea-Nouă și Suceava figurau semnați în hrisoave, « eară dela o vreme s'au rădicatŭ rânduĭala pârcălabilor ».

Informațiunile lui Gheorgachi cu privire la divan, deși exacte și precise, totuși sunt prea puține pentru a ne putea face o idee completă de ce era divanul. Pentru acesta, deci, rămân mai prețioase informațiunile date de D. Cantemir [2].

DARURI DE PAȘTI BOERIMEI ȘI ARMATEI

Acest ultim capitol, din domeniul ceremonialului politic nu constitue un capitol de sine stătător în opera lui Gheorgachi, ci figurează în cadrul ceremoniilor obișnuite la Paști [1]. A doua observație ce trebue să facem, dela început, este următoarea: în acest capitol obiceiul în sine nu interesează, cu atât mai mult, cu cât

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Adamescu, p. 102—107. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea 2-a, p. 484—506 (cu bibliografie).

[2] V. mai sus, p. 61—62.

el (împărțirea de daruri boerilor și ostașilor din garda domnească, cu prilejul Paștilor) dispăruse pe vremea lui Gheorgachi, «fost-au obiceĭu vechiu», iar în vremea lui «prea puțin se urma». Gheorgachi, însă, descriind sumar obiceiul, ne dă foarte prețioase informații asupra organizării gărzii domnești. Informațiile lui Gheorgachi, fiind introduse în mijlocul informațiilor despre obiceiurile la Paști, au rămas neobservate istoricilor de până acum ai armatei române [1].

Obiceiul vechiu era acesta: în ziua de Paști Domnul trimetea boierilor (dela logofăt până la comis) câte un «postav mahut» adică postav fin, negru și câte un «atlaz florentin». Această mătase era fabricație italiană «de Florintia», după cum arată izvoarele timpului [2]. Jupânesele primeau și ele daruri, ca din partea Doamnei, taftă cu fir, iar boerinașii și slugile curții, postavuri mai puțin fine, atlaze și tăfti simple. Comandanților diferitelor steaguri le da numai postavuri (Gheorgachi întrebuințează pluralul «postăji»), iar slujitorimei din steaguri (soldaților) postavuri groase și «comănace» (chipiuri) cu semnul steagului respectiv.

Avem confirmarea că Domnitorii nu așteptau ziua Paștilor să distribue aceste daruri, ci le da cu 10—12 zile înaintea Paștilor, pentru ca beneficiarii să aibă timpul necesar să-și pregătească hainele și podoabele din aceste postavuri [3]. De altfel Gheorgachi însuși spune că Domnitorul pretindea ostașilor din garda lui să se prezinte în Joia-Mare (după masă) în hainele cele nouă, pentru a le face «căutare» (inspecție). Cu prilejul acestei inspecții, soldații erau puși să tragă cu pușca și dacă la vreunul bătrân nu lua pușca foc, îl libera din serviciul militar, dar îl scutea de bir. Era deci această «căutare» a Domnului mai mult decât o inspecție a efectelor militare; era un prilej de reîmprospătare a cadrelor militare, înlăturând pe cei bătrâni și înlocuindu-i cu elemente tinere.

---

[1] Bibliografie bogată asupra chestiunii v. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea 2-a, p. 537—538; dela pag. 507—537 autorul face un studiu asupra organizării militare în epoca mai veche. Général R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, București 1935, p. 30—34 (cu bibliografie bogată, la pag. 193—200). Ioan C. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în Principatele Române până la Regulamentul Organic*, București 1936, în 8°, 26 pag.

[2] L. Șăineanu, *Inf. orientală*, II, partea 1-a, p. 28—29.

[3] Anton-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București 1914, p. 58.

Impărțirea darurilor la boeri și la slujitori era un obiceiu vechiu, practicat și în Țara-Românească. Paul de Alep ne spune că Domnitorul îmbrăca în veștmintele de onoare pe boeri în ajunurile sărbătorilor [1], dar mai ales de Anul nou și de Bobotează [2].

In achimb condica visteriei din timpul lui Const. Brâncoveanu înregistrează sume mari de bani cu care se cumpărau dela Țarigrad, marfă (tafta, atlaze, ghete, postav) pentru a fi distribuite căpeteniilor și slujitorilor de Pași [3].

Din informațiile ce avem în acest capitol al Condicei lui Gheorgachi, rezultă următoarea organizare a ostașilor care « zvoreau » înaintea Domnitorului, adică erau gata să primească ordinele lui, în jurul curții domnești :

4 steaguri, de câte 33 oameni fiecare steag, cu zapciii (comandanții lor). Denumirea acestei unități militare « steagul », se întâmpină din secolul al XV-lea [4].

2 steaguri de vânători, de câte 100 oameni fiecare steag. Ele fuseseră create sub Grigorie Vodă Ghica (1726—1733), după propunerea agăi Enaki, fiul hatmanului Const. Ipsilanti. Până la organizarea lui Grigore Ghica exista un corp de vânători (de 20—30 oameni) condus de un vătaf de vânători; ei ședeau însă la țară, îngrijind de vânătoarea Domnului.

1 steag al Roșilor, de 100 oameni, condus de un polcovnic. Aceștia se numeau astfel, pentrucă purtau haine roșii și bărăți arnăuțești pe cap. Il crease tot Grigore Ghica. Cronica atribuită lui Muste confirmă spusele lui Gheorgachi: «...portul lor le-au schimbat, o samă totu cu haine verzi, alții roșii, iară în capul lor chivere negre; și era curtea împodobită » [5].

Toate aceste șapte steaguri erau sub comanda agăi.

---

[1] E. Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653—1658)*, București 1900, p. 81.

[2] *Ibidem*, p. 87. și 90. Cf. și general R. Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab*, II. *Organizarea*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. 11 (Buc. 1931), p. 255.

[3] D. Russo, *Din corespondența Doamnei Ana Racoviță* (1708-9), București 1911, p. 5, nota 4 (bibliografie). *Revista istorică a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 13, 38, 74, 539, etc.

[4] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 7. General R. Rosetti, *op. cit.*, p. 265—269.

[5] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 72.

Mai exista, înființat din timpul domniei a doua a lui Const. Mavrocordat (1741—1743), un steag al Arnăuților, care făcea slujbele « cele mai de trebuință a Domnilor ». Acest steag era în grija hatmanului. Gheorgachi, însă, nu spune câți oameni intrau în acest steag.

Deci o gardă de peste 600 oameni era la curtea domnească.

Călătorul suedez Erasm Henric Schneider de Weismantel, în însemnările lui din 1709—1714, spune că la curtea domnească din Iași erau 150 oameni călări în uniformă verde, cu armament ca al Arnăuților, iar 6.000 seimeni patrulau ziua și noaptea [1].

Gheorgachi spune că înzestrarea slujitorilor curții cu haine din cheltuiala domniei se practica în timpul domniei lui Grigore Ghica, fapt care găsește confirmarea și în cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu. Acesta arată că tăia « strae câte două părechi la toți ai curței și de drumŭ și de alaiŭ » [2]. Din cauza cheltuielelor de mucarer, nu toți Domnii puteau face față acestui vechiu obiceiu și de aceea — încheie Gheorgachi — « prea puțin » se mai urma.

Rezumând cele constatate din analiza actelor de ceremonial politic, am observat mai întâi ceremonii adânc influențate de ceremonialul turcesc și ceremonii independente de acest ceremonial. In acestea din urmă, Domnul nu făcea decât să continue o veche tradiție, căreia îi mai introducea unele modificări, rezultate din prefacerea vremilor. Ca inovatori pricepuți, pătrunși întotdeauna de un simț al *progresului și al civilizației*, am văzut că se înfățișează în *Condica* lui Gheorgachi, Grigore Matei Ghica (1726—1733) și Const. Mavrocordat în a doua lui domnie (1741—1743).

Cronicarul nostru, fără să fie un *laudator temporis acti*, arată totuși oarecare admirație și aprobare pentru vechile stări și explică uitarea lor din cauza sărăciei în care căzuse Moldova, din cauza marilor biruri ce plăteau Turcilor: « cându era giugul țării mai ușoru ».

Insemnăta ea *Condicei* din punct de vedere politic și istoric este de netăgăduit; este chiar superioară celorlalte opere contem-

[1] *Revista istorică*, 16 (1930), p. 8.

[2] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 213.

porane, cronicei lui Ioniță Canta și aceleia publicată pe numele lui Ienache Kogălniceanu. In timp ce acestea două din urmă intercalau rare ori în mijlocul povestirii faptelor, câte un element cultural, sau de organizare socială, administrativă și militară, *Condica* cuprinde numai 2 capitole narative (povestirea instalării lui Grigore Calimachi și a trecerii lui Hamza-Pașa prin Iași) pe când toate celelalte cuprind date foarte prețioase cu privire la organizarea vieții românești de stat.

Aceste date, confruntate cu alte izvoare românești sau străine [1], s'au găsit întotdeauna exacte și precise. Astfel, *Condica* lui Gheorgachi este o operă care ne-a desvăluit multe cunoștințe din viața socială a Moldovei în secolul al XVIII-lea.

CEREMONIALUL BISERICESC

Intocmai ca operele bizantine de ceremonial, *Condica* lui Gheorgachi are numeroase elemente de ceremonial bisericesc. Se va vedea în capitolul de față desfășurarea diferitelor ceremonii, se vor compara cu starea actuală a oficierii lor și vom constata, alături de forme existente și azi, altele care au dispărut din uz.

[1] Ultimul cuvânt în privința aceasta s'ar putea spune când vom avea traduse într'o limbă mai cunoscută și referințele transmise într'un formular de ceremonial în limba turcă, pe care-l amintește Fr. Babinger, *Quelques problèmes d'études Islamiques dans le sud-est européen*, în *L'Europe Orientale*, 7 (1937), p. 95—110; titlul manuscriptului la pag. 108: *Les cérémonies et les réceptions des Princes de Moldavie et de Valachie entre les années 1725—1775.* Că literatura ceremoniilor era foarte răspândită în limba turcească, ne-o dovedesc numeroasele manuscrise de acest gen răspândite în bibliotecile lumii. Vezi, de pildă, *Bibliothèque Nationale, Catalogue des manuscrits turcs par E. Blochet*, tome I. Ancien fond n-es 1—396. Supplément n-es 1—572, Paris 1932; tome II, Supplément n-es 573—1419, Paris 1933. Vechiul fond, manuscrisele nr. 21, 35, 146; Supl. nr. 52, 53, 69, 662, 718, 880, 884, 1065, etc. *Bibl. Nationale, Catalogue de la collection des manuscrits orientaux arabes, persans et turcs, formée par M. Charles Schefer et acquise par l'état*, publié par E. Blochet, Paris 1900, nr. 1064, 1065. Charles Rieu, *Catalogue of turkish manuscripts in the British Museum*, London 1888. Se știe că Mahomet al 2-lea, cuceritorul Constantinopolei, a fost primul sultan care a organizat ceremonialul turcesc după cel bizantin, adaptându-l pe acesta la religia musulmană. Codul protocolului a fost alcătuit imitând opera *De cerimoniis* a lui Const. Porphirogenetul și este cunoscut sub titlul *Kanounou Padichahi Sultan Mehmet ibni Mourat.* Cfr. N. Moschopoulos, *Le despotisme éclairé en Turquie*, în *Bulletin of the international commitée of historical sciences*, 9 (1937), p. 153—157. Vezi și mai sus, p. 51 nota 1.

Monografii sau studii de istoria liturghiei românești, care să-mi ajute cercetările, lipsesc; aceasta însă se încadrează în arheologia liturghiei ortodoxe, în general; cu privire la liturghia bizantină, care stă la baza liturghiei diferitelor popoare ortodoxe, studiile sunt mai numeroase și mai competente [1].

1. INCORONAREA DOMNULUI

Prima ceremonie bisericească amintită în *Condică* este aceea a *încoronării Domnului.* [2].

După ce Domnul, venit dela Țarigrad, șezuse o noapte în saivantul dela Fântâna Papii sau la mănăstirea Galata, a doua zi descăleca la biserica Sf. Nicolae, ctitoria lui Ștefan-cel-Mare dintre anii 1491—1493 [3]. Aici, la ușa bisericii, îl așteptau mitropolitul, episcopii de Roman, de Huși, și de Rădăuți, alți arhierei, precum și egumenii mănăstirilor din Iași, îmbrăcați toți în veștmintele arhierești și cu cârjele în mână, diaconii în stihare, cu cădelnițele, iar «citeții cu lumini aprinse în două sfeșnice». Urcând Domnul 2—3 trepte, mitropolitul scobora alte 2—3 [4] și se întâlneau, ofe-

---

[1] Dintre acestea amintesc unele. Studii: P. Lebedew, *Liturgica sau explicarea serviciului divin*, traducere din rușește și prelucrare de Iconomul Nicolae Filip, București 1899. Dr. Badea Cireșeanu, *Tezaurul liturgic al sfintei biserici creștine ortodoxe de Răsărit*, București, 3 tomuri (1910, 1911, 1912). Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica bisericei ortodoxe* (prelucrată și completată de Dr. Teodor Tarnavschi și Nectarie Nicolae Cotlarciuc), Cernăuți 1929. J. B. Thibaut, *Ordre des offices de la Semaine Sainte à Jérusalem du IV-e au X-e siècle*, Paris 1926.

Reviste: *Oriens Christianus*, Roma-Leipzig, întemeiată în 1901 de Dr. Anton Baumstark, sub auspiciile «Priestercollegium des deutschen Campo Santo in Rom». *Irénikon*, Bulletin mensuel des moines de l'union des églises Prieuré d'Amay-sur-Meuse (Belgique), apare din 1926. *Échos d'Orient*, Paris—Istambul—București, apare din 1897, ca organ al Institutului de studii bizantine din Kadiköy. Revista Institutului pontifical din Roma, *Orientalia Christiana* (Series II, De rebus christianis); apare în broșuri, din anul 1923. Dicționare: Fernand Cabrol și H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris 1907, continuă apariția în fascicole. F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, Paris, Libr. Letouzey, Paris 1910—1912, 5 volume și 3 suplemente de Louis Pirot, apărute la Paris 1928, 1930 și 1938.

[2] V. mai jos, textul, p. 265_{28}—266_{28}.

[3] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan-cel-Mare*, Buc. 1926, p. 60.

[4] Azi biserica nu mai are un soclu așa de înalt.

rindu-i mitropolitul Sf. Evanghelie s'o sărute, în timp ce protopsaltul [1] cânta Axionul.

Domnul lua cuca din cap și mergea să se închine icoanelor împărătești și la cea a proschinitarului. Intors în mijlocul bisericii, între cele două sfeșnice, era dus de brațe, în dreapta de episcopul Romanului, în stânga de al Rădăuților și ocoleau prestolul în altar, în sunetele imnului Ἡσαΐα χόρευε (Isaia dănțuește). Apoi cu omoforul și ipogonationul mitropolitului pe cap, Domnul, îngenunchiat în fața altarului, primea cetirea moliftei de încoronare, după care săruta mâna mitropolitului, iar acesta săruta pe Domn în creștetul capului. La ieșirea Domnului din altar, aceiași episcopi îl conduceau de subțiori la strana domnească, în timp ce diaconul cânta ultimele cântări: Ἐλεήσον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, (Miluește-ne pre noi, Dumnezeule...), Τὸν δεσπότην [2] și Πολυχρόνιον, imnul care amintește de prezența casei imperiale bizantine la slujbele vechi bisericești. După ce mitropolitul blagoslovea din ușile împărătești, Domnul ieșea afară din biserică, punea cuca în cap, și călare, însoțit de alai, mergea la curtea domnească.

Cum vedem, momentele desfășurării acestei ceremonii se petrec, pe rând, *la ușa* bisericii, *în naos*, *în altar*, iar *în naos*, *afară din biserică*. Momentele sunt descrise cu amănunte și precizie, dând mai multă atenție factorului bisericesc (rolurile slujitorilor bisericii, rugăciunile și cântările) decât factorului laic.

In comparație cu serviciul bisericesc la încoronarea împăraților bizantini [3], serviciul la încoronarea domnilor români, așa cum îl descrie Gheorgachi, era mult simplificat: nu avem nici pregătirile din ajun, nu este amintit nici jurământul ce-l făcea împăratul, nici așezările pe scut, ca să nu mai insist asupra obiceiului profan de a se arunca mulțimei bani legați în basmale de pânză.

Se aseamănă însă relatarea lui Gheorgachi cu aceea a lui Dim. Cantemir, cu aceea a lui Gheorghe Papadopol, dela care se cunosc

---

[1] Pentru explicarea termenilor liturgici mai puțin cunoscuți, v. mai jos, p. 203—217 (capitolul despre limba *Condicei)*.

[2] Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχερέα ἡμῶν, Κύριε, φύλατε εἰς πολλὰ ἔτη. Δέσποτα (Pre stăpânul și arhiereul nostru, Doamne, îl păzește întru mulți ani).

[3] Compară Pseudo-Codin, *De officiis*, Bonn 1839, cap. XVII, p. 86—99. O traducere română a acestui capitol a publicat Ghenadie Enăceanu, *Incoronarea imperatorilor bizantini*, în *Biserica ortodoxă română*, 5 (1881), p. 472—480.

până și moliftele grecești de încoronare [1]. Asemănarea cu aceste două izvoare ne convinge de exactitatea relatării lui Gheorgachi. De alfel rânduiala aceasta s'a urmat întocmai, cu toate amănuntele ei și în Aprilie 1834, când s'a încoronat la Iași Mihai Sturza, care a venit *cu toată pomba*, a fost întâmpinat de cler, *sprijinit* de episcopi, s'a închinat de 3 ori; i s'a cântat *axionul; a intrat în altar*, a primit moliftele încoronării, a fost uns, s'a îndreptat spre jilț *sprijinit* de mitropolit și episcopul de Roman, apoi mitropolitul a rostit *cuvânt*. Mitropolitul a făcut otpustul, în timp ce se cânta polihronion și se trăgeau clopotele. Aproape la fel s'a procedat în Țara-Românească, la ungerea lui Gheorghe Bibescu [2].

Astăzi slujba încoronării este aceeași în momentele ei principale, însă privegherea la biserici și cetirea canonului Sf. împărtășanii se fac azi în ajunul zilei de încoronare și în prezența persoanelor regale [3].

(7 Iunie 1761) [4]. Autorul însuși a asistat la încoronarea lui Grigore Calimachi în calitate de vtori logofăt; avea loc însemnat în rânduiala boerilor din biserică, încât a putut observa slujba de aproape. Cultura religioasă pe care o aveau boerii în vremea aceea, făcea să-și dea seama de toate momentele slujbei și așa se explică, dece datele de ceremonial bisericesc din *Condică* sunt precise și exacte.

---

[1] Pentru Gheorghe Papadopol, v. mai sus, p. 70—71; vezi și comentarea, lipsită de interes, a lui C. Erbiceanu, în *Bis. ort. rom.*, 34 (1910—1911), p. 75—78. O altă relatare grecească a publicat K. Psachos, Οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας προχειριζόμενοι ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (Domnii fanarioți ai Moldovei sfințiți de patriarhul ecumenic), în Ξενοφάνης, 7 (1910), p. 193 sq., apud *Codrul Cosminului*, 8 (1933—1934), p. 544. Pentru Cantemir, v. mai sus, p. 52—53. O moliftă românească, în ms., colecția Gaster, nr. 77, f. 50 r. — 52 v. la Academia Română.

[2] *Rândulala urmată la ungerea prea înălțatului... Mihail Grigoriu Sturza Voevod in orânduirea* (mitropolitului...) *Veniamin Costachi*, Iași 1834, în 4°, 10 foi nenum. *Rânduiala rugăciunii la ziua ungerii M. S. Gheorghe Bibescu*, București 1843.

[3] *Ceremonia încoronării. Rânduiala și Te-deumul urmate la încoronare* (la încoronarea Regelui Carol I), în *Bis. ort. rom.*, 5 (1881), p. 481—504. Pr. P. Bizerea, *Slujba încoronării Regelui*, în *Bis. ort. rom.*, 48 (1930), p. 660—667.

[4] V. mai jos, textul, p. 271_{18}—273_{39}.

2. CEREMONIA IN AJUNUL NAŞTERII DOMNULUI IISUS CHRISTOS

Pentru desfăşurarea ceremoniei[1] nu mai serveşte biserica Sf. Nicolae, care era în afară de curtea palatului, dar în apropiere, ci «biserica cea mare dupe poartă», numită astfel după locul unde era zidită. Potrivit vechilor tradiţii bizantine, se obişnuia să se facă la curţile domneşti un paraclis, având directe legături de comunicare cu palatul. Era o biserică intimă a Domnului, în care acesta putea intra direct din palat, singur sau cu alai, oficial sau neoficial; la ea slujeau preoţi, zişi «domneşti», iar pentrucă în ea nu pătrundea publicul de rând, rămânând numai în cadrul ceremoniilor curţii domneşti, se mai numea şi «domnească» sau «despre Domnul»[2].

Logofătul al treilea comunica, prin «fustaşi» mitropolitului, episcopilor, boerilor mari şi celor de rangul al doilea, ora fixată de Domn pentru începerea slujbei, dimineaţa la ceasuri şi liturghie. Autorul arată întâi locurile ce ocupau prelaţii, dând şi acum locul superior episcopului de Roman, care sta la dreapta mitropolitului, câtă vreme cei de Huşi şi Rădăuţi la stânga; apoi arată locurile boerilor.

Domnul venea la biserică însoţit de mare alai; în biserică era aşteptat de mitropolit îmbrăcat în mantie, el ţinea în mână pateriţa arhierească, iar cpiscopii ţineau cârjele. Sosit în biserică, Domnul se oprea în miljocul ei, de unde făcea închinări spre icoanele tâmplii, apoi făcea înclinări către mitropolit şi boeri, după care lua loc în strana domnească, înconjurat de membrii familiei şi de boeri. Slujba nu este scrisă în amănuntele ei de desfăşurare şi nu se arată cântările, care sunt cu totul caracteristice.

Sunt amintite numai câteva obiceiuri, cum de pildă, mitropolitul, Domnul şi familia lui sărută evanghelia înainte şi după cetirea ei. Marele postelnic şi marele cămăraş stau în stranele lor,

---

[1] V. mai jos. textul, p. 273_1—279_{32}.

[2] C. Bobulescu, *O viaţă trăită, viaţa de paraclise*, (extras din *Revista Soc. ist.-arheologice bisericeşti din Chişinău*, vol. 22 (1932), p. 18—38. Franz Babinger, *Robert Bargrave. Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652), în *An. Acad. Rom.*, ist., s. III., t. 17. (1935—1936), p. 151—152, nota 2 şi p. 163—164, nota 5.

dar la cetirea evangheliei, la *Heruvico* [1] și la Tatăl nostru, vin de stau în apropierea Domnului. La sfârșitul slujbei «la priceasnă», în timp ce se cântă chinonicul *Unul sfânt, unul domn*, mitropolitul se închină la icoane, apoi blagoslovește pe Domn, familia lui, pe boeri și norodul; trece la icoana proschinitarului și miruește pe Domn. După miruire Domnul se înclină cu smerenie către toți și se așează în strana sa. In momentul așezării, marele vistiernic pune «în blid» zece lei din partea Domnului, înscriși în vistieria domnească, bacșiș numit «pomazanie mare» [2]. Bacșișul se reducea la sărbători mai mici, la trei zloți.

Autorul, în grija lui oficială de a înregistra toate cerințele eventuale ale ceremonialului, arată cine îndeplinea rolurile când lipseau titularii: lipsind mitropolitul, unul din arhierei (de obiceiu episcopul de Roman) îl suplinea; lipsind marele vistiernic *la pomazanie* (= la miruire), va da bacșișul al doilea vistiernic, sau logofătul vistieriei. Dacă este și Doamna în biserică, la miruire, urmează ea Domnului, apoi copiii lor. Câtă vreme este vreun arhiereu străin «musafir», acesta primește întâietatea ceremoniilor, apoi Domnul.

Cupa. Un act solemn în această zi este oferirea cupei cu anaforă voevodului. Vornicul de poartă, cu un păhărnicel, aduc dela cupărie cupa în biserică. Blagoslovită de mitropolit, o primește paharnicul al doilea, care «ia credință», apoi o dă Domnului, care atinge degetele de pâinea din cupă, apoi degetele le atinge de buze. Numai după darea cupii, iau și boierii miruirea și anafora.

In locul marelui paharnic (în lipsa lui paharnicul al doilea) care dă cupa cu anaforă la marile Ajunuri, cât și la Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează și Paști, la alte sărbători și Duminecile o dă marele cupar, iar în lipsa lui credincerul. Urmează indicații amănunțite despre molifta colivei, rostită de mitropolitul însuși; o ridică marele logofăt; la sărbători mai mici și la Dumineci o ridică logofătul al 3-lea. La Crăciun și la Paști o ridică marele vistier [3], iar la Sf. Gheorghe marele clucer.

---

[1] «Carii pe Heruvimi, cu taină închipuim...».

[2] помазаніе în slavă înseamnă miruire, ungere; pentru că bacșișul se da în momentul acesta al liturghiei, pomazania a luat și înțelesul de bacșiș.

[3] Lupu, vistiernicul lui Antioh Vodă într'a doua lui domnie, se și numea din cauza aceasta «Colivarul». V. *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. I, comentată de A, Procopovici, p. 220.

Prezența colivei în ziua Ajunului și a Nașterii Domnului ar însemna, după unii, că aceste sărbători între 25 Dec. — 6 Ian. sunt sărbători ale morților, zile consacrate pomenirei lor. Pentrucă în acest ciclu al sărbătorilor de iarnă, spiritele lor coboară pe pământ, există în popor o sumă de superstiții și tradițiuni în legătură cu cultivarea acestor spirite, dar și cu alungarea lor după ziua de 6 Ian. (Boboteaza) [1]. Să nu se exagereze și să nu se uite însă, că coliva nu este numai o mâncare tipică pentru pomenirea morților, ci și o « mâncare specific creștinească, ce simbolizează zădărnicirea planurilor anticreștine și victoria creștinismului » [2].

După molifta colivei, slujba s'a terminat. Domnul, salutând pe boeri și pe mitropolit, iese din biserică și merge în spătărie, în timp ce prelații și o parte din boeri rămân în sala divanului mic.

Ceremonia continuă în spătărie, deci nu într'un cadru bisericesc, deși în parte cu slujitori ai bisericii. Dar pentru studiul acestor ceremonii, care au mai mult un caracter etnic și folcloric, tratez la capitolul respectiv.

Din expunerea critică de mai sus [3], observăm că autorul, în legătură cu ceremonia din Ajunul Crăciunului, a dat prea puțin din momentele slujbei bisericești; în schimb a descris pe larg protocolul aducerii și încredințării cupei cu anaforă, al ridicării colivei, al venirii la biserică a Domnitorului și al plecării lui la spătărie. Cu alte cuvinte, îndatoririle laicilor și în primul rând ale Domnitorului în acest cadru bisericesc, iată ce a vrut să fixeze autorul în opera lui de ceremonial. Serviciul religios, se știe, urma încă din secolul al XVII-lea, ritualul urmat la Constantinopol. Aceasta o confirmă Paul de Alep, deci un bun cunoscător al acestui ritual [4]. Vedem că Ajunul era socotit — ceea ce nu se întâmplă astăzi — făcând parte integrantă din sărbătorile Nașterii Domnului; se făcea slujbă specială după tipic, la care asista și Domnitorul, împreună cu toată boerimea, toată preoțimea din

---

[1] Dr. Petru Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi*, Iași 1931, p. 67—79.

[2] Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 673, unde explică și origina acestui simbol.

[3] Alta, nu critică, reproducând pasagiile Condicii lui Gheorgachi, a făcut Teodor T. Burada, *Crăciunul*, în *Bis. ort. rom.*, vol. 35 (1911—1912), p. 69—75.

[4] (Paul de Alep) în *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia*, ed. Em. Cioran, Buc. 1900, p. 81.

Iași, ba și cu egumenii mănăstirilor din țară [1]. « Orele împărătești », care se cântă și astăzi în ziua Ajunului, amintesc, prin numirea lor, tocmai timpurile vechi, când împărații bizantini asistau cu mare pompă, cu familia întreagă, la oficiera lor [2].

3. CEREMONIA IN ZIUA NAȘTERII DOMNULUI IISUS CHRISTOS

In ce privește desfășurarea acestei ceremonii [3], asemănarea cu ceremonialul obișnuit la Bizantini este foarte evidentă. Constantin Porfirogenetul [4] ne înfățișează cu mai multe amănunte, aceleași momente, pe care le găsim și la Gheorgachi: pregătirile de plecare dela palat, slujba și diferitele îndatoriri ale Domnitorului în biserică, unde se împărțeau și lumânări, apoi întoarcerea la palat.

De cu seară Domnul spune logofătului al 3-lea, ora când va merge a doua zi la biserică, oră pe care acesta o comunică tuturor curtenilor. Dimineața Domnul se îmbracă, dar cu « altă îmbrăcăminte și podoabă », iar pe deasupra pune cabanița împărătească (dela sultan). Astfel îmbrăcat, iese în spătărie [5], unde-l așteaptă toți marii boieri. In fața Domnului care șade în scaun, marele vistier îmbracă în caftan pe marele postelnic și pe marele spătar, căruia îi mai pune pe cap și cuca. Marele spătar își aranjează sabia împărătească (dela sultan) în mâna stângă, buzduganul în dreapta, iar al doilea spătar ține o cecmea (năframă) în stânga. Aceste ceremonii fiind îndeplinite, merg cu alai la « biserica cea mare » (a Sf. Nicolae Domnesc).

---

[1] Pentru Țara-Românească ni s'a păstrat o scrisoare a mitropolitului Dositei Filiti, din 22 Oct. 1793, prin care anunță egumenii mănăstirilor din țară că « măcar odată pe an să vă arătați către Domn, către mitropolit, întru vedere de față, la sărbătorile Nașterii Domnului nostru Isus Hristos, când și episcopii vin, ca să fiți față țiremoniilor... » (v. Ioan C. Filitti, *Șapte scrisori păstorești dela Mitropolitul Dositei Filiti din anii 1793-5*, București 1934, p. 6; extras din *Biserica ort. rom.*, 52 (1934), nr. 9—10).

[2] P. Lebedew, *Liturgica*, 303—304. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 626—630.

[3] V. mai jos, textul, p. 279_{33}—285_{9}.

[4] Compară cu *De cerimoniis*, ed. lui A. Vogt, cap. 32, p. 119—126.

[5] εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος„ la Bizantini (cfr. *De cerim.*, ed Bonn, cap. 23, p. 128).

Urmează utrenia, despre care dă mai multe amănunte decât despre liturghie și anume: la vremea polieleului [1] se împart lumânări făcute din ceară, din fondurile vistieriei. Marele vistiernic însuși împarte făclii mitropolitului, Domnului, Doamnei, beizadelelor și domnițelor, care primesc lumânări împletite și poleite [2]. Logofătul de vistierie și diecii de vistierie împart făclii, « cărueași după cinstea sa », arhiereilor, egumenilor, marilor boieri, celor mazili, rufeturilor și norodului. Toți țin lumânările aprinse în mână, până ce se cetește evanghelia utreniei. Numai Domnul o dă marelui cămăraș sau celui de al 2-lea cămăraș [3], să o ție, iar beizadelele le dau la « unii din cei mai aleși copii în casă ce au ».

Deși Porphirogenetul dă amănunte multe și despre oficierea liturghiei, Gheorgachi despre aceasta nu scrie decât că se face « cu toată rânduiala bisericească », de către patriarh (dacă este vreunul în țară), mitropolit, cu alți arhierei și cu egumeni rânduiți.

După oficierea liturghiei, Domnul trece în spătărie, unde continuă ceremoniile cu caracter laic și petrecerile.

In comparație cu practicele liturgice actuale, observăm în plus, în acea epocă, obiceiul de a se împărți lumânări aprinse în biserică în timpul utreniei, lumânări, adaogă autorul, făcute din banii vistieriei. Obiceiul era bizantin [4] și la noi a trecut din practica bisericii constantinopolitane. Negreșit că obiceiul era restrâns numai la biserica domnească și numai când venea Domnul, pentru a da slujbei mai mult fast bizantin. Nu putem admite că obiceiul era general, pentru că, întâi vistieria nu putea susține cheltuiala procurării lumânărilor în întreaga țară; al doilea, biserica, atât de tradițională în ce privește practica liturgică, n'ar fi putut uita sau desființa un asemenea obiceiu, dacă el ar fi pătruns în lumea și bisericile satelor. Astăzi nu se împart lumânări aprinse, decât în Vinerea-mare, în timpul cântării prohodului și la slujba Paștilor.

---

[1] *Polieleul*, cântarea psalmilor 134 și 135, acesta din urmă repetând refrenul πολύς ἔλεος *(Că în veac e mila lui, Aliluia)*. Se cântă numai la sărbători, afară de ale Născătoarei Domnului.

[2] Pentru lumânări zugrăvite, v. mai jos, p. 123, nota 3 și 4 și p. 134, nota 2.

[3] τῷ πραιποσίτῳ, la Bizantini.

[4] Const. Porphirogenetul, *De cerimoniis*, ed. Vogt, I, p. 123: ἵσταται ἐνώπιον τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ λαβὼν κηρία ἀπὸ τοῦ πραιποσίτου se așează [împăratul] în fața sfintelor uși și primind lumânări dela preposit...». J.-B. Thibaut, *La solennité de Nöel*, în *Échos d'Orient*, 20 (1920), p. 153—162.

4. CEREMONIA LA SF. VASILE

Ceremonialul bisericesc cu prilejul sărbătoririi acestei zile ocupă un loc foarte restrâns [1].

In ziua Ajunului, Domnul asistă la slujba « de seară », dar autorul nu arată vreo ceremonie deosebită. In ziua Sf. Vasile, Domnul ieșea la biserică cu obișnuitul alai, iar la biserică, spune Gheorgachi, se făcea iar polieleu « cu dare de făclii de ceară ». Restul ceremoniilor care urmau, ies din cadrul strict bisericesc.

Aflăm, că sărbătoarea era întru pomenirea Sf. Vasile, arhiepiscopul Cesareei Capadociei († 379), dar și pentrucă începea un an nou: boierii și slujitorimea toată mergeau « pe rânduială » și sărutau « mâna Domnului pentru anul nou ».

Față de practica liturgică actuală, constatăm din nou obiceiul împărțirii lumânărilor aprinse, care azi nu mai există.

5. CEREMONIA IN AJUNUL BOBOTEZEI ȘI LA BOBOTEAZĂ

In biserica creștină a Orientului și apoi în biserica românească, Ajunul și ziua Sf. Bobotezi au fost socotite zile mari de sărbătoare și se sărbătoreau — de altfel, ca și astăzi — cu mare pompă.

Din fericire, informațiile date de Gheorgachi [2] se pot controla mai de aproape, pentrucă se găsește un material mai bogat de verificare în legătură cu aceste zile.

Scriitorii bizantini de ceremonial descriu ceremoniile, Const. Porphirogenetul mai amănunțit [3], Pseudo-Codinos mai sumar [4]. Arhidiaconul Paul de Alep descrie ceremonia religioasă care se obișnuia la Constantinopole [5] și la care a asistat, în drumul lui spre țările românești; tot el a descris ceremonia făcută chiar la Târgoviște, [6] în timpul lui Matei Basarab, în anul 1654. Ceva mai înainte,

---

[1] V. mai jos, textul, p. 285_{10}—286_{17}.

[2] V. mai jos, textul, p. 286_{18}—290_{7}.

[3] *Le livre des cérémonies*, ed. A. Vogt, I, p. 35—37.

[4] *De officiis*, ed. Bonn, cap. VIII, p. 64—65.

[5] Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, étude préliminaire*, Paris 1927, p. 73—75 și (Paul de Alep), *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, trad. par Basile Radu*, Paris 1930, p. 140—142.

[6] Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în țările române* (1653—1658), București 1900, p. 87—91.

la 1647, la curtea lui Vasile Lupu din Moldova asistase la ceremonia aceleiași zile minoritul Marcus Bandinus, care a și descris pe larg desfășurarea ei [1]. Aceste izvoare au fost analizate, uneori în comparație chiar cu ce afirmă Gheorgachi în legătură cu ceremonialul acestor zile, însă sumar și fără spirit critic [2], încât o nouă precizare este absolut necesară.

In primul rând voiu face o observație necesară. Obiceiurile la aceste zile, chiar când nu sunt cu caracter pur religios, ele sunt oficiate numai de preoți, sau de oameni ai bisericii, încât, pentru acest motiv, ele vor fi studiate aici.

Ajunul. In ajunul Bobotezii veneau la (Iași și la fel în București) egumenii mănăstirilor din țară, greci sau români și aduceau daruri (podoabe) domnitorului: blănuri de vulpi și jderi, pește de munte, brânză de oi, smântână, produse deci ale gospodăriei lor proprii, în jurul mănăstirii. Treti-logofătul trecea în registru ploconul fiecăruia și înlesnea audiențele lor cu domnitorul, în spătărie. Aceste ofrande, amintite și de Gheorgachi, erau așa de multe, încât călătorul suedez Erasm Henric Schneider (însemnările lui dintre 1709 — 1704) [3] spune că nu puteai călca pe jos de prea multe daruri. Observăm că obiceiul exista la 1762, când s'a scris *Condica*, deși Const. Mavrocordat, câteva decenii mai înainte, interzisese ca egumenii să mai aducă plocoane Domnitorului la Bobotează [4].

---

[1] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, extras din *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 16 (1895), p. CXL—CXLVI și mai înainte în revista *Ateneul Român*, 2 (1895), p. 272—278.

[2] D. Stănescu, *Obiceiuri de Bobotează*, în *Conv. literare*, 21 (1887), p. 348—356 (dela p. 349—356 obiceiuri în popor). C. E(rbiceanu), *Tipicul serviciilor bisericești la Români în sărbătorile mari*, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 700—701. Teodor T. Burada, *Cum s'a serbat Boboteaza la Iași în an. 1910 de către I.P.S.S. Pimen Mitropolit Moldovei și Sucevei*, în *Bis. ort. rom.*, 33 (1909—1910), p. 1326—1334 (pentru epoca trecută, numai p. 1326—1332). Emil Vîrtosu, *Boboteaza anului 1821*, în ziarul *Comuna*, 9 Ianuarie 1938, p. 4. Nu mai amintesc articolele de popularizare ce publică ziarele aproape în fiecare an, cu prilejul acestor sărbători.

[3] N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea, de un Suedez*, în *Revista istorică*, 16 (1930), p. 1—28, 85—102 (în chestiune p. 10).

[4] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. IX, ed. III, București (1929), p. 88.

După această scurtă întrevedere, Domnul și egumenii mergeau la biserică, la ceasuri, la liturghie și la oficierea osfeștaniei mari [1], oficieri pe care le îndeplinea întotdeauna episcopul Romanului și la biserica curții domnești. Astăzi, în Ajun, se slujesc la biserică numai ceasurile și osfeștania, foarte de dimineață, pentru a rămânea timp preoților să umble cu Iordanul. Apoi astăzi Regele nu ia parte la slujbele religioase din Ajun.

După biserică domnitorul se retrăgea în spătărie, unde venea și mitropolitul cu boierii. Abia așezați în scaune, veneau preoții curții, cu protopsaltul și alți cântăreți, cu icoanele și Iordanul, cântând condacul și troparul obișnuit *(In Iordan botezându-te, Doamne..)*. Mitropolitul stropea cu aghiasmă pe Domn și-i da crucea s'o sărute, apoi o da beizadelelor, arhiereilor și boierilor prezenți. Când Domnul săruta crucea se slobozeanu trei tunuri, după care cânta mehterhaneaoa. Și astăzi este obiceiul ca preoții să meargă la palat cu icoanele și cu botezul.

Urma apoi un obiceiu bine cunoscut, mai mult din relatările altora, decât dintr'ale lui Gheorgachi: rostirea orațiilor. *Orațiile* [2] erau scurte cuvântări rostite de boieri sau slujitori mai mici, prin care se adresa Domnitorului o urare. Gheorgachi spune numai pe scurt, că rosteau orații: diaconul curții, un reprezentant al egumenilor greci, altul al celor de țară, altul al preoților din târg și la urmă reprezentantul preoților catolici, *pater prefectus*, care rostea discursul în latinește. Cuvântătorii primeau bacșiș din mâna marelui vistiernic, iar ceilalți, în numele cărora s'a vorbit, luau bacșișul din mâna logofătului de vistierie.

Participarea preoților iezuiți era obligatorie pela 1860, ceea ce nu era cazul la 1647, când a participat Bandinus, care greu a convins pe pater Gaspar să vie la ceremonia făcută de Vasile Lupu. Ceremonia aceasta însă a fost mult mai strălucită, cuvântând și copiii diferitelor școli [3], așa cum relatează Gheorgachi, însă pentru sărbătoarea Crăciunului.

---

[1] Sunt două feluri în care se sfințește apa: ὁ μικρὸς Ἁγιασμὸς, ὁ μέγας Ἁγιασμὸς, fiecare dintre ele făcându-se după un ritual deosebit și în zile deosebite ale anului.

[2] Cuvântul, de origină cărturărească (lat. oratio), este vechiu în limbă: din secolul XVII se găsește în *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie* (1656). Corespondentul grecesc era ἐγκώμιον. Vezi mai jos, p. 156—161.

[3] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, p. CXL—CXLIII.

Boboteaza. Slujba în ziua Bobotezii are mai multe momente, după locul în care se săvârșește: utrenia, în biserica curții; osfeștania, în afară de biserică, « la Iordan ». Când vremea era rea, se făcea Iordanul în divanul curții. Doamna și jupânesele neputând ieși « pentru vreo pricină » oarecare nici în divan, se mulțumeau să privească ceremonia dela ferestre. După Iordan intrau iarăși în biserică, unde se oficia liturghia [1].

Mai întâi fac observație că astăzi, liturghia se face imediat după utrenie, lăsându-se Iordanul la sfârșit, cu care se și încheie ceremonia. In anul 1910, la Iași, Iordanul s'a făcut în Piața Unirii [2], iar la București, în prezența Regelui, a guvernului și a autorităților, se face pe malurile Dâmboviței, la începutul Căii Victoriei.

La utrenie intra Domnul în biserică, cu ceremonia obișnuită, ca la Crăciun. Se făcea, în plus, din banii visteriei, două lumânări mari, împodobite cu mătase, pe care le țineau în mână doi curteni îmbrăcați în « dulămi de taftă », înaintea icoanelor împărătești. Se împărțeau la polieleu, lumânări aprinse [3]. Lumânările împărțite Domnului și Doamnei erau împodobite (« zugrăvite ») [4].

Cortegiul pornea dela biserică la Iordan, condus de cei 2 curteni cu lumânările. La locul Iordanului se ridica un fel de cort (saivant) cu scaune pentru Domn și familia lui, pentru arhierei și boierii mari. Se mai instala o masă mare, la capetele căreia ședeau cei 2 curteni cu lumânările aprinse. In fața mesei sta Domnitorul, având la stânga « șiragul bisericesc », la dreapta pe marii boieri,

---

[1] *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 701: liturghia la sfârșit.

[2] *Bis. ort. rom.*, 33 (1909—1910), p. 1332.

[3] In condicele visteriilor banii cheltuiți pe lumânări împărțite la biserica domnească (a curții), reprezintă sume mari. V. de pildă, condica brâncovenească pentru anii 1694—1704, publicată de C. D. Aricescu în *Revista ist. a Arhivelor României*, Buc. 1873, p. 85, 176, 267, 407. etc. Obiceiul împărțirii lumânărilor era vechiu, din timpul primelor veacuri ale creștinismului, de unde vine și numirea sărbătoarei ἑορτὴ τῶν Φώτων (= sărbătoarea luminilor). La Bizantini de asemenea se practica, cf. Pseudo-Codinos, *De officiis*, cap. 8, p. 64—65. Pentru caracterul bizantin al acestor slujbe, v. și D. P. O., *Le Baptême dans le rit byzantin, selon les livres liturgiques paléoslaves*, în *Irénikon*, 6 (1929), p. 397—410 și vol. 7 (1930), p. 68—72, unde se și traduc din vechea slavă rugăciunile obișnuite la Botez. J.-B. Thibaut, *L'Épiphanie*, în *Échos d'Orient*, 20 (1920), p. 278—294.

[4] Bibl. Acad. Rom., ms. rom. 5380, f. 26 verso (anul 1819): « 4 lei zugrăvitul a 2 lumânări pentru gospodar și pentru Măria Sa. doamna ».

lângă el pe postelnicul mare și pe cămărașul mare în caftane, iar la spate slujitorii curții. Până aici aranjamentul nu se deosebește mult față de ce este astăzi. Astăzi, de pildă, nu se mai țin cele două lumânări aprinse la polieleu. Dar un obiceiu care azi nu mai există, era aducerea icoanelor de pe la bisericile Iașilor, între care excelau icoanele făcătoare de minuni ale Precistei, dela m-rea Golia și dela Sf. Vineri [1]. Uneori se aduceau și moaște [2]. Gheorgachi, înainte de a trece la descrierea slujbei, ne spune că și Doamna venea la Iordan, înaintea ei mergând vornicul Doamnei, « cu toiagul în mână » și îmbrăcat în feregea de postav.

Slujba o făcea mitropolitul, în veliglas, cădind de 9 ori pe Domn — ca și azi (de 9 ori se mai cădește icoana hramului unei biserici și spre arhierei) — și pe Doamna, numai de câte 3 ori pe beizadele.

După cântarea troparelor de 3 ori, întâi săruta crucea mitropolitul, apoi Domnul, când se slobozeau tunurile cu foc mărut, apoi cânta materhaneaoa. Sărutarea crucii și stropirea cu aghiasmă, după Domn, se făcea în ordinea următoare: Doamna, beizadelele, arhiereii, egumenii, boierii cei mari, zapciii curții; — autorul amintește însă și obiceiuri mai vechi, prin care se statornicea rândul jupâneselor la sărutarea crucii.

Slujba Iordanului sfârșea cu un obicei cu totul uitat: un fel de defilare a cailor din grajdurile domnești, încălecați de fiii de boeri, după instrucțiunile date de vel comis, care venea și el, defilând, la sfârșit, călare pe tablabașa, adică pe calul dăruit de sultan Domnitorului, la instalare. Toți erau stropiți cu aghiasmă de mitropolit. Obiceiul stropirii cailor cu aghiasmă, la Bobotează, se mai practică și astăzi, însă nu pentru caii grajdurilor regale. « Așa, în multe părți și mai ales în Moldova, este datină ca, atât când se duc, cât și când se întorc dela sfințirea apei, mai mulți feciori cu cordele la pălării și gătiți frumoși ca fetele, să alerge călări în sus și în jos » [3]. Fetele văzând flăcăii călări pe cai albi, prevestesc

---

[1] Despre aceste icoane se dusese vestea. Astfel o amintește Chesarie Daponte, v. C. Erbiceanu, *Descripțiunea geografică a Daciei de Cesarie Daponte*, în *Bis. ort. rom.*, 14 (1890—1891), p. 358. C. Bobulescu, *O viață trăită, viața de paraclise*, p. 139—141.

[2] Despre aducerea moaștelor la Bobotează, în afară de Gheorgachi, mai relatează Paul de Alep, ed. Emilia Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 89.

[3] Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. I, Buc. 1898, p. 204.

asupra vremii când se vor mărita. In alte părți (de pildă, în Câmpu-Lung, Muscel), la Iordan, în timpul slujbei, flăcăii așteaptă călări în apă, plimbându-se în susul sau în josul apei. Când se aruncă crucea în apă, călări fiind, se năpustesc asupra ei s'o prindă și preoții îi stropesc cu aghiasmă.

După Iordan se întorceau toți în biserică și începea liturghia. Doamna și jupânesele ascultau liturghia, însă în biserica « dinspre Doamna ». Mitropolitul însuși săvârșea liturghia [1].

Astfel se terminau slujbele bisericești pentru sărbătoarea Bobotezei, care era una dintre cele mai strălucite la noi, cum era și la Bizantini.

Paul de Alep mărturisește că « mulțimea și bucuria gloatelor în Țara-Românească, la Bobotează, întrece tot ce se petrece la Curțile celor mai mari principi ai creștinătății... » [2].

De Bobotează se pare că și în bisericile satelor se practica *kerodosia* (împărțirea lumânărilor) din daniile proprietarilor de moșii și ale altor credincioși, pentrucă în popor, lumânarea dela Bobotează are un termen special, *triță* (rut. triyća, I. A. Candrea, *Dicț.*), de care poporul a și asociat următoarea superstiție: « dacă-și pârlește cineva părul capului cu trița, apoi nu se sparie de lupi » [3].

6. ALTE OBICEIURI VECHI BISERICEȘTI
(Stretenia — Invierea Domnului)

Gheorgachi scrie un capitol intitulat: *Alte obiceae vechi ce avea Domnii cei mai denainte vremi* [4]. Capitolul acesta pe cât este de scurt, pe atâta cuprinde date foarte însemnate și foarte numeroase, pentru o perioadă de timp destul de lungă, începând cu Stretenia (2 Febr.) și până în noaptea Invierii Domnului Iisus Christos.

Dela început trebue să fac observația că, deși autorul spune clar în titlu, că va arăta, numai obiceiuri vechi, pe care le aveau domnii mai înainte vreme, totuși, alături de obiceiuri vechi dispărute, înregistrează și pe cele curente, uneori în comparație cu cele vechi, alteori le descrie în mod independent.

---

[1] Se cunosc și două relațiuni grecești cu slujba bisericească la Bobotează, în Principate. Pentru una v. pe larg, mai jos, p. 182—185. Cealaltă a fost publicată de N. Iorga, *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1040.

[2] Emilia Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 88.

[3] A. Gorovei, *Credințe și superstiții*, Buc. 1915, p. 305, nr. 3553.

[4] V. mai jos, textul, p. 290_8—293_3

In cele ce urmează, ne vom opri aci numai la acelea care au legătură cu biserica.

Procedeul acesta de a consemna diferitele obiceiuri și slujbe în timpul postului mare, este și în vechile tratate bizantine de ceremonial, al lui Constantin Porphirogenetul și Pseudo-Codinos cari insistă, după cum vom vedea, mai ales asupra ceremoniilor din săptămâna mare, sau a patimilor.

Nu ne vom opri, firește, asupra simbolicei acestor practice liturgice din biserica ortodoxă, [1] ci vom intra direct în subiect.

Stretenia. Prima sărbătoare amintită în acest capitol este *Stretenia* (numirea slavonească = Intâmpinarea Domnului nostru Iisus Christos), care cade întotdeauna la 2 Februarie. Biserica creștină sărbătorește în această zi atât *curățirea Sf. Mariei (festum purificationis)*, adică ieșirea Ei la biserică, după 40 de zile dela nașterea Mântuitorului, cât și primirea lui Iisus în templu.

In această zi, mai înainte vreme, Domnul mergea la mitropolie și asista la slujbă; câteodată și Doamna însoțea pe Domn. După slujbă, în casele mitropoliei, Domnului, Doamnei ,beizadelelor și boierilor, mitropolitul le oferea vutcă, confeturi și cafea, apoi masă, ospăț mare. După masă, la plecare, Domnul primea dar din partea mitropolitului un cal de preț. Pe vremea lui Gheorgachi obiceiul nu se mai practica întocmai, întru cât mitropolitul nu mai da masă, nici Doamna nu însoțea pe Domn [2].

Lăsatul secului de brânză. Când Paștele cade de vreme, în Martie sau Aprilie, Stretenia este mai apropiată de Dumineca în care se lasă sec de brânză. In această Duminecă, începătoare a postului, Domnul mergea la biserică, apoi se întorcea în spătărie, unde al 3-lea logofăt introducea pe diaconul curții, care ținea Domnului o scurtă oratie, cerând acestuia iertare, în numele mitropolitului, arhiereilor și boierimei, pentru greșalele ce-i vor fi făcut. Domnul de asemenea cerea iertare « dela toți, cu umilință », apoi săruta mâna mitropolitului, iar mitropolitul săruta pe Domn în creștetul capului. Beizadelele, arhiereii și boerii sărutau mâna Domnului,

[1] Pentru aceasta v. *Evhologhion sive rituale Graecorum complectens ritus et ordines*, ed. Jacobus Goar, Veneția 1730; Const. Erbiceanu, *Câteva cuvinte asupra zilelor din săptămâna mare*, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 1—16; Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 672—702.

[2] Const. Porphirogenetul, *De cerimoniis*, ed. A. Vogt, I, cap. 36, p. 137—144, arată că la Bizantini această zi se săvârșea cu ceremonial deosebit de fastuos.

care îi trata cu cafea, iar pe unii îi oprea și la masă pregătită « în lăuntru, despre haremŭ ».

Obiceiul orațiilor și al iertăciunilor la Dumineca lăsatului sec de brânză era o tradiție veche la curțile noastre domnești. Paul de Alep ne spune [1], că pe timpul lui Matei Basarab « dinaintea Sărbătorii de brânză, de dimineață, la mânecate, mai multe din soțiile boierilor veniră la Patriarh (Macarie al Antiohiei) să-i ceară să le citească rugăciunea de iertarea păcatelor », aruncându-se, în hainele lor elegante, în genunchi; la fel făcură și bărbații lor, până seara târziu. Mai este amintit obiceiul și de Antim Ivireanu într'una din predicele lui, din vremea lui Constantin Brâncoveanu. Oratia însă nu se făcea dimineața, după slujbă, ci spre seară: « Am înțeles cum că este obiceiu de vă adunați de seară în divan și faceți puțină orație înaintea Domnului și după aceia cereți iertăciune... » [2]. Se cunoaște chiar un mic discurs de iertăciune rostit de banul Țării-Românești în anul 1775 domnitorului Alex. Ipsilante: « plecămŭ genuchile inimilor noastre și ceremŭ dela stăpânul nostru iertăciune de toate cele ce vom fi greșitŭ înainte M. Tale... » [3].

Cât privește sărutările cu prilejul acestor rugăciuni pentru iertarea păcatelor, ele sunt ca un simbol al păcii și al împăcării și își au originea în cuvintele Sf. Apostol Pavel (Ep. c. Rom. XVI, 16): « Inchinați-vă unul altuia, cu sărutare sfântă » [4].

Primele 5 Dumineci din Post. Un obiceiu amintit de Gheorgachi, dar dispărut pe vremea lui, era participarea Domnitorului la slujbă, pe rând, la următoarele biserici din Iași: Trei Ierarhi, Golia, Barnovschi, Sf. Sava, Sf. Vineri [5], iar la 25 Martie, de Buna-Vestire,

[1] Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 99.

[2] Antim Ivireanu, *Predice*, ed. Ion Bianu, București 1886, p. 138 (ed. P. V. Haneș, Antim Ivireanu, *Predici*, București 1915, p. 33).

[3] V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din ist. Românilor dela 1774—1786*, în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 12 (1893), p. 49—50 (extrasul).

[4] Despre asemenea sărutări frățești scrie și Paul de Alep, că se practicau la curtea lui Matei Basarab, v. Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 14. Pentru interpretarea lor din punct de vedere liturgic, v. Pr. P. Vintilescu, *Incercări de istoria liturghiei*, în *Studii teologice*, 1, nr. 3, (1930), p. 87 și V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 451—453.

[5] Hramurile și anii de întemeiere la aceste biserici, sunt: *Trei-Ierarhi* — Sf. Vasile Grigore, și Ioan, an. 1639; *Golia* — Inălțarea Domnului, cca. 1540, refăcută 1660; *Barnovschi* — Adormirea Maicii Domnului, an. 1627; *Sf. Sava* — Adormirea Maicii Domnului, an. 1625; *Sf. Vineri* — Sf. Parascheva, circa 1617, azi nu mai există, fiind dărâmată din 1878.

din nou la Golia. Obiceiul acesta, spune autorul, a fost « tăiat » de Nicolae Mavrocordat, de când Domnitorul merge numai la prăznuirea hramurilor bisericii, dar și aceasta, cu următoarea rânduială: egumenul mănăstirii vine cu plocon (cafea, zahăr) și este introdus de al 3-lea logofăt la Domn, pe care-l invită să ia parte la prăznuirea hramului bisericii. De ziua Sf. Apostoli Petru și Pavel, hramu mănăstirii Cetățuia (an. 1672) și de Înălțarea Domnului Christos, hramul Mănăstirii Galata (an. 1584), Domnul lua masa la aceste mănăstiri, ele fiind mai depărtate de oraș. Cheltuiala meselor privea pe Domnitor.

Dumineca Floriilor. Dumineca a 6-a din post este a Floriilor pe care Gheorgachi o numește *a Stâlpărilor* (numită astfel după obiceiul de a se aduce la biserică stâlpări înflorite de salcie [1]). Se sărbătorea în prezența Domnului, se cânta polieleu și se împărțeau făclii aprinse [2], ceea ce azi nu se mai obișnuește. Altceva nu ne spune Gheorgachi despre slujba acestei însemnate zile. [3]

Săptămâna-mare (primele denii). In primele trei zile de denii (Duminecă, Luni, Marți) din săptămâna mare Domnul mergea la biserica cea mare, cu toată boierimea, de asculta utrenia « la unŭ ceas din noapte » [4], adică la 7 seara. Uneori mergea și la « biserica despre Doamna ».

Miercurea-mare. In Miercurea săptămânii mari, dimineața, Domnul făcea maslu « înăuntru cu ai lorŭ ; iară boierii își facu masle pe la casele lorŭ », obiceiu care astăzi nu mai există. Mai înainte

---

[1] *Stâlpare* e cuvânt vechiu în limba noastră. Neagoe Basarab spune *(Inv. către fiul său Teodosie*, circa 1650): « O fiul meu Petre... pentrucă tu-mi erai stâlparea mea cea înflorită... ». In cărțile vechi bisericești se întrebuințau, ambii termeni: Sâmbăta *Stâlpărilor (Triod*, Râmnic 1761, f. 269 r), și Dumineca *Florilor (ibidem*, f. 271 v).

[2] Practica cherodosiei era în ritualul bizantin, cf. A. Baumstark, *La solennité des palmes dans l'ancienne et la nouvelle Rome*, în *Irénikon*, 13 (1936), p. 3—24.

[3] La Bizantini, fastul acestei zile, l-au descris Const. Porphirogenetul, *De cerimoniis*, ed. A. Vogt, I, p. 158—164; Pseudo-Codinos, *De officiis*, ed. Bonn, cap. 10, p. 67—69. Un bun studiu istorico-liturgic a scris J.-B. Thibaut, *Ordre des offices de la Semaine Sainte à Jérusalem du IV-e au X-e siècle*, Paris 1926, p. 13—24. Același, *Solennité du Dimanche des Palmes*, în *Échos d'Orient*, 21 (1921), p. 68—78.

[4] Gheorgachi folosește întotdeauna, pentru determinarea timpului, ceasurile orientale; de aceea voiu copia aici (după Basile Radu, *Voyage du Pa-*

vreme însă, maslul se făcea în spătăria mică de către mitropolitul însuși, asistat de episcopi și de preoții curții, în prezența Domnului și a boierilor. Boierii apoi, pentru a doua oară în acest post (prima dată la Dumineca lăsatului sec de brânză) « mergeau de-și luau dela Domn iertăciune » — obiceiu care a rămas mai târziu să se îndeplinească, după cum vom vedea, în Joia-mare. Clerul primea bacșiș din partea marelui vistiernic, în galbeni de aur.

Intr'adevăr tratatele de liturgică ortodoxă recunosc că sfânta taină a oleoungerii se practică mai ales pentru tămăduirea de boale, dar amintesc și cazuri când mir-ungerea se împărtășește și oamenilor sănătoși, și anume în Joia ori Sâmbăta-mare [1]. Ziua de Miercuri, indicată de Gheorgachi ca zi de maslu, pentru curtea domnească din Moldova, este arătată la fel de alții în Țara-Românească [2].

Joia-mare. Simbolica practicei liturgice în această zi este clar exprimată în icosul însuși-al zilei: « Apropiindu-ne toți cu frică la Masa cea de taină, să luăm pâinea cu sufletele curate, petrecând împreună cu Stăpânul, ca să vedem cum spală picioarele ucenicilor și să facem precum am văzut, plecându-ne unul altuia și spălând picioarele unul altuia » [3].

---

triarche Macaire, Paris 1930, p. 12), tabloul care arată corespondența ceasurilor turcești cu cele occidentale:

Orele occidentale	Orele orientale	Orele occidentale	Orele orientale
6 dimineața	12	6 seara	12
7 »	1	7 »	1
8 »	2	8 »	2
9 »	3	9 noaptea	3
10 »	4	10 »	4
11 »	5	11 »	5
12 prânz	6	12 miezul nopții	6
1 după prânz	7	1	7
2 »	8	2	8
3 »	9	3	9
4 »	10	4	10
5 »	11	5	11

[1] V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 851.

[2] E. Cioran, *Călătoriile...*, p. 152.

[3] *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 7 și *Evanghelia lui Ioan*, cap. 13, vers. 4—15.

« Pricistuirea cu sfintele Taine » și umivania, adică niptira [1], fac obiectul serviciului divin al acestei zile, descris sumar și de Gheorgachi.

Joia-mare este amintită de cei mai mulți scriitori contemporani ca zi rezervată împărtășaniei Domnului, boierilor și slujitorilor. Paul de Alep o și numește, pentru acest temei « joia pocăinții » [2] și tot așa era socotită în ritualul bisericii bizantine și slave ortodoxe [3].

Pentru vremea lui Const. Brâncoveanu ne afirmă categoric Del Chiaro: « Sfânta împărtășanie pentru tot anul nu se face decât în dimineața Joiei Sfinte » [4]. Mitropolitul Antim Ivireanu, într'una din predicile Floriilor, se deosebește de Gheorgachi spunând că boierii se cumineca « unii la Joi mari, alții Sâmbătă, alții Duminecă, în ziua de Paști » [5].

Iată, după Gheorgachi, ceremonia împărtășaniei pe la 1762: în biserica mare, sunt prezenți Domnul cu toată boierimea, mitropolitul, care oficiază liturghia (a Sf. Vasile), preoții curții și 2—3 diaconi. După ce se cântă Τὴν γὰρ σιν μήτρναν [6], Domunl se închină la icoane cere iertare boierilor și norodului, apoi ia sfânta împărtășanie; după el urmează beizadelele, apoi boierii. Impărtășiți, mergeau toți la spătărie, unde se da câte un pahar de vin și cafea boierilor împărtășiți.

După împărtășanie urma spălarea picioarelor, *umivania* sau *niptira*, cum îi zice Gheorgachi. Odată cu dispariția obiceiului, negreșit au dispărut și noțiunile corespunzătoare. Iată cum ne înfățișează Gheorgachi acest obiceiu, aproape dispărut astăzi [7], la noi.

---

[1] Pricistuire și a se pricistui <slav. причастовати = comunicare; umivania <slav. оумъıканиıе = lavatio; niptira < gr. νιπτήρ însemna în vechime basinul în care se spălau picioarele; astăzi însemnează întreagă această ceremonie.

[2] Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 103 și 152.

[3] D. P. O., *La pénitence dans le rit byzantin selon les livres liturgiques paléoslaves*, în *Irénikon*, 7 (1930), p. 577—588.

[4] Anton-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (ed. N. Iorga), București 1914, p. 95—96.

[5] Antim Ivireanu, *Predice*, ed. Ion Bianu, Buc. 1886, p. 149.

[6] In liturghia Sf. Vasile, se cântă, pe glasul al 8-lea, în locul Axionului, acest imn: Τὴν γὰρ σιν μὴτραν, θρόνον ἐποίησε, καὶ σὴν γαστέρα... (Că zgăul tău scaun l-au făcut și pântecele tău...). Cf. *Catavasier*, grec. și rom., Sibiu 1803, p. 36 și 136.

[7] Călugării dela Mitropolia din Chișinău mi-au povestit, că acolo se face și astăzi acest ceremonial bisericesc.

Mai întâi nu era, încă de pe atunci (1762), o ceremonie obligatorie, așa cum ne-o comunică, de pildă, Paul de Alep pentru epoca lui Matei Basarab. « De este voiea Domnului și poftește să se facă umivanie, adecă niptira » — spune Gheorgachi — numai în acest caz coborau Domnul cu boierii, Doamna cu jupânesele din spătărie, unde se cinstiseră după împărtășanie, în curtea palatului. Mitropolitul, care oficia personal ceremonia spălării, primea din partea visteriei « o fotă de cele bune », un burete, un prosop, care după întrebuințarea lor în ceremonie, rămâneau lui. Acela care închipuia pe Iuda Iscariotul, primea și el în dar « unŭ postavŭ de cele cotul câte unŭ leu » și în plus « zece lei bani ». Cu privire la desfășurarea ceremoniei, autorul însă nu ne spune nimic, decât că se săvârșea « după toată rânduiala bisericii »[1].

Consultând diferite izvoare[2], putem reconstitui ceremonia foarte ușor. Mitropolitul sau patriarhul alege preoții care închipuiau pe cei 12 apostoli; aceștia se îmbrăcau toți în veștmintele lor. Ceremonia avea loc în biserică sau în curtea palatului (în alte părți, în curtea bisericii). Se așezau un vas de argint, o *umivalnită*, cu apă, alături ibrice de argint, sau de alt metal, cu apă. Unul dintre preoți sau diaconi cete, dela o înălțime oarecare, din evanghelia lui Ioan (13, 4—15), pericopa în care se povestește cina cea de taină și spălarea picioarelor apostolilor de către Iisus Christos. Cetirea se face cu întrerupere, pentru ca acțiunile mitropolitului să corespundă fiecărui verset cetit. Mai întâi desbrăca hainele arhierești, până rămânea în stihar, își încingea mijlocul cu « o fotă de cele bune », turna apă în umivalniță și se apropia de cei 12

[1] Trioadele noastre vechi au indicații tipiconale prea reduse cu privire la ceremonia zilei, iar din cele recente lipsesc cu totul. Vezi de pildă *Triodul*, Râmnic 1761, f. 300 ; *Triod*, București 1798, f. 352 v. — 355 r.

[2] Paul de Alep, în ediția Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 101—103 și 152. Τάξις γινομένη τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Πέμπτῃ ἐν τῷ τῆς Οὐγκροβλαχίας αὐθεντικῷ παλατίῳ, ἤτοι τοῦ ἱεροῦ νιπτῆρος (Rânduiala ce se face în Sfânta și Marea Joi, la palatul domnesc în Ungro-Vlahia), adică slujba sfintei spălări a picioarelor, publicată de N. Iorga, în *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1038. *Rânduiala hirotoniei arhierești și a spălării la Cina cea de taină*, M-rea Neamțului 1845, p. 13—16. J. B. Thibaut, *Ordre des offices*, p. 75—77, în restul paginilor studiu istorico-liturgic. Același, *Solennité de la Cène du Seigneur, le Jeudi-Saint*, în *Échos d'Orient*, 21 (1921), p. 155—167. S. Pétridés, *Le lavement des pieds le Jeudi-Saint dans l'Église grecque*, în *Échos d'Orient*, 3 (1899—1900), p. 321—326. Arhiereul Ghenadie, *Liturgica*, în *Bis. ort. rom.*, 3 (1876—1877), p. 406—407.

preoţi care aşteptau desculţi să li se spele picioarele pe rând, la toţi, ştergându-i cu fota cu care se încinsese. La Ierusalim, chiar astăzi, ceremonia are mai mult dramatism, urmând deaproape scenele evangheliei: împotrivirea lui Simon Petru, răspunsul lui Iisus, cetirea la căpătâiul apostolilor care au adormit [1]. După spălare, mitropolitul se îmbrăca din nou în veştmintele arhiereşti, făcea mătănii în faţa vasului, înmuia degetele în apă şi făcea cruce. Un preot merge cu vasul la Domnitor, care face şi el cruce cu apă dintr'însul. Apoi Domnul se retrăgea în palat şi boierii pe la casele lor.

Obiceiul este de mult introdus la noi, negreşit din ritualul bisericii constantinopolitane, prin intermediul călugărilor greci veniţi de acolo, sau dela Muntele Athos. Pentru prima dată l-am găsit semnalat, dar în mod indirect, din secolul al XVI-lea: catastiful averii mănăstirii Galata din Iaşi, pentru anul 1588, înregistrează şi două umivalniţe, dintre care una făcută din argintul dăruit de Petru Şchiopul [2], ctitorul Galatei — şi aceasta curând după întemeierea ei. Pentru epoca lui Matei Basarab am văzut ceea ce ne confirmă Paul de Alep. Mai târziu Const. Brâncoveanu dăruieşte clerului în Joia-mare, în 1695, cu prilejul maslului domnesc, între altele, următoarele: părintelui Vlădica, măhramă de sârmă, un tulpan de 10 coţi şi o *fotă* de mătase, pentru la *umivanie* [3].

Nu numai în biserica ortodoxă s'a practicat această ceremonie, dar şi în cea catolică, încă aici pe o scară foarte întinsă şi cu deosebit fast, de multe ori făcând spălarea chiar capetele încoronate. Există o literatură foarte bogată pentru practica ceremoniei în Occident [4].

---

[1] S. Pétridès, *La cérémonie du lavement des pieds à Jérusalem*, în *Échos d'Orient*, 11 (1911), p. 89—99 (toată slujba, de un pronunţat caracter dramatic, tradusă în limba franceză). At. Negoiţă, *Paştele la Ierusalim*, în revista *Raze de lumină*, 5 (1933), p. 27—33.

[2] B. P. Hasdeu, *Catastihul averii mânăstirii Galata*, în *Columna lui Traian*, anul 8, (1877), noua serie, tomul II (Buc., 1878), p. 514 şi 547.

[3] O listă de asemenea daruri a publicat C(onst). E(rbiceanu), în *Bis. ort. rom.*, 11 (1887—1888), p. 627—628

[4] Se poate consulta cu mare folos: F. Vigouroux, *Dict. de la Bible*, IV, Paris, 1908, col. 132—136. A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, *Dict. de theologie*, IX, Paris, 1926, col. 15—36. Fer. Cabrol şi Henri Leclercq, *Dict. d'archéologie chrétienne et de liturgie*, VIII, col. 2002—2009 şi alte enciclopedii (cea mare franceză, britanică). D-na Eliza I. C. Brătianu mi-a comunicat că d-na Ecat. Emil Ghica (născută Florescu) a asistat la ceremonia spălării picioarelor în Joia-mare, făcând spălarea însuşi împăratul Frantz Iosif, în Hofburg (Viena), etajul de jos.

Serviciul divin al acestei zile se încheia, ca și astăzi, cu cetirea celor 12 evanghelii. « La un ceas din noapte » — după orele occidentale la 7 seara — veneau la biserică (denie) mitropolitul, episcopii, alți arhierei, egumenii greci, boierimea toată; la cetirea evangheliilor sosea și Domnul. Evangheliile erau cetite în ordinea următoare: prima o cetea mitropolitul, după el alți arhierei, episcopii, egumenii, iar ultima era cetită de diaconul curții. Azi se obișnuește să cetească prima evanghelie cel mai bătrân dintre preoți, când nu lipsesc arhiepiscopi. In biserici cu un preot, el cetește pe toate.

Vinerea-mare. Joi, ora 1 din noapte — cum spune Gheorgachi — era, după sistemul de cronologisare orientală, începutul zilei de Vineri [1], astfel că slujba începea cu utrenia acestei zile, în care se cetesc evangheliile patimilor Mântuitorului, dela convorbirea lui Iisus cu ucenicii, la *Cina cea de Taină* (sau cea după urmă), până la sigilarea mormântului și așezarea pazei la mormânt. Prin scoaterea, în mijlocul bisericii, a crucei pe care e răstignit Mântuitorul [2], se face legătura între slujba zilei de Joi cu cea de Vineri dimineața.

Trebue, mai întâi, să lămurim o chestiune. Am văzut că utrenia zilei s'a făcut încă de Joi seara, încât în dimineața zilei de Vineri se slujesc — ceea ce confirmă și Gheorgachi — numai ceasurile și vecernia, cu sărutarea epitafului și în prezența Domnului și a boierimei. Relatarea lui Gheorgachi este foarte exactă și în deplină cunoștință a practicelor liturgice. Ceasurile din această zi sunt scurte cântări referitoare la patimele Mântuitorului. Dela ceasuri cronicarul trece direct la vecernie, pentrucă într'adevăr, liturghie în Vinerea-mare nu există, pentrucă slujba Vinerii-mari, ca și a liturghiei, simbolizează însuși sacrificiul Mântuitorului pentru mântuirea omului.

Sâmbăta-mare. Gheorgachi spune apoi, că « la șease ceasuri din noapte spre Sâmbătă » începe slujba înmormântării Domnului nostru Iisus Christos. Aceasta înseamnă, după cronologia bisericească bizantină, Sâmbătă, deci Sâmbăta-mare, așa cum

[1] D(emetrescu Dragomir), *Săptămâna Patimilor*, în *Revista teologică*, 2 (Iași, 1884—1885), p. 10.

[2] La Ierusalim nu se scoate crucea, care stă tot timpul pe muntele Golgota, cfr. At. Negoiță, *Paștele la Ierusalim*, în *Raze de lumină*, 5 (1933), p. 32.

și găsim numită slujba aceasta în diferite tratate și notițe istorice [1].

Deci slujba Sâmbetii-mari se desfășoară astfel după relatările sumare ale lui Gheorgachi:

Erau prezenți, Domnul, boierii, arhiereii și norod. Se împărțeau făclii aprinse la canonul 1 *(Valurile mării...)*, singura zi, împreună cu zilele Invierii (I-a și a II-a Inviere), în care se mai păstrează și azi obiceiul aprinderii lumânărilor, pe care le țin în mână credincioșii, în timpul slujbei [2]. Numai că astăzi aceste lumânări nu sunt împărțite, ci cumpărate de credincioși. După slavoslovie se scotea aerul, mergând înaintea lui Domnul cu mitropolitul alături, iar în urma lor boierii cei mari și norodul. Ieșeau toți în curtea bisericii, unde erau așezate scaune pentru Domn și boieri. Sărutau toți aerul.

Relatarea slujbei din Sâmbăta-mare este cu totul sumară și chiar necompletă, la Gheorgachi; de pildă, nu amintește despre ocolirea bisericii. Mult mai complete sunt tipicurile vechi amintite mai sus, publicate, în românește de Const. Erbiceanu, în grecește de N. Iorga.

7. SLUJBA BISERICEASCĂ IN ZILELE PAȘTILOR

Slujba Invierii [3] Domnului nostru Iisus Christos se face la începutul zilei de Duminecă, începând la 12 noaptea, sau cum zice Gheorgachi, « la șase ceasuri din noapte ».

Domnul fiind într'o continuă acțiune la participarea slujbei, Gheorgachi dă cu precizie toate amănuntele trebuincioase. Aceste amănunte, comparate cu cele scrise de Paul de Alep [4], cu tipicele

[1] *Serviciul la Sfânta și Marea Sâmbătă*, publicat de C(onst). E(rbiceanu) în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 701—703. N. Iorga a publicat în *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1038—1039: Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Σαββάτου (slujba Sf. și Marei Vineri).

[2] Boerii ofereau Domnului și Doamnei făclii zugrăvite: « 3 lei, 6 parale s'au dat de zugrăvit 4 făclii di prohod și 2 făclii pentru Vodă și Doamna ». *Condica de cheltueli a stolnicului Lupu*, 27 Octombrie 1752 (ms. rom. Acad. Rom., nr. 3258, f. 120 r. jos).

[3] V. mai jos, textul, p. 293_4—298_{10}.

[4] Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 104—106.

vechi publicate de Const. Erbiceanu și N. Iorga [1], au multe puncte de asemănare; ultimile două tipicuri sunt însă cu totul reduse față de relatările lui Gheorgachi.

Mai de preț este, însă, descrierea ce a publicat De la Croix, fostul secretar al ambasadei franceze la Constantinopol, în vremea lui Ludovic al XIV-lea. Deși mult simplificată în ce privește practicele bisericești, totuși ea se suprapune informației lui Gheorgachi [2].

Iată cum se înfățișează, după toate aceste izvoare, ceremonia în noaptea Invierii.

Noaptea învierii. Locul ceremoniei: în biserica curții domnești, apoi în Divanul cel mare, iar în biserică, în curtea din fața bisericii și iar în biserică. Asistau: Domnul, îmbrăcat în cabaniță, arhiereii, mitropolitul, episcopii, boierimea toată, norod. In timpul cântării canonului Sâmbetii mari (Pre cel ce au acoperit cu valul mării...) [3] se împărțeau lumânări aprinse (azi se aprind lumânări, dar și le cumpără fiecare), iar după cântarea canonului treceau toți în divanul cel mare al palatului, unde « se face țeremonia de rânduiala sfântei biserici, adecă începătura de cântarea sfântei Invieri ». Negreșit, o ședere de câteva minute cu începerea Invierii în Divanul cel mare, care era foarte apropiat de biserica curții, însemna o recunoaștere a sanctității Domnitorului și a acțiunilor lui, după concepția divină a împăraților bizantini [4]. Dar în Divan slujba

---

[1] C. Erbiceanu, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 703—704; N. Iorga, în *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1039: Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα Εἴδησις și τοῦ ἑσπερινοῦ (La Sfânta și Marea Duminecă a Paștilor și Arătare despre a doua Inviere).

[2] Opera lui De la Croix nu se găsește în bibiliotecile publice din țară. Titlul, după P. P. Panaitescu, care a publicat fragmentul despre serbarea Paștilor, în *Revista Arhivelor*, vol. I (Buc. 1924—1926), p. 291—292, este: *La Turquie cretiènne sous la puissante protéction de Louis le Grand, protécteur unique du cristianisme en Orient contenant l'état present des nations et des églises grecque, armeniènne et maronite dans l'empire otoman*, Paris, 1695. Fragmentul care ne interesează *(De quelle manière on célèbre la fête de Pâques en Valachie et en Moldavie)* s'a mai publicat și de N. Bănescu, *Două știri mai vechi privitoare la țerile noastre*, în *Drum drept*, 1 (1913), p. 43—46, dar după o altă ediție, Paris, 1715.

[3] *Tipic bisericesc*, ed. IV, Cernica 1925, p. 264.

[4] Un articol bogat informat în direcția aceasta a scris Șt. Berechet, *Legăturile dintre puterea spirituală și cea civilă în Bizanț*, în *Bis. ort. rom.*, 41 (1922—1923), p. 97—104.

nu ținea mult, numai « începătura », pentrucă — continuă Gheorgachi — la începutul canonului Invierii, iarăși veneau în biserică, pentru ca apoi să iasă în curte, după cântarea svetilnii Σαρκὶ ὑπνώσας ὡς θνητὸς [1].

In curte erau gătite scaune pentru Domnitor și familia lui, pentru înaltul cler și pentru boierime. Toți aceștia, afară de boieri, aveau în mâini cruci frumos împodobite și scumpe; ale Domnului și beizadelelor le alesese al 3-lea logofăt pe cele mai frumoase, dela mănăstiri sau arhierei; iar pe a Doamnei, vornicul Doamnei.

Sărutările. « La enus » (la laude < grec. αἶνος) [2], mitropolitu sărută crucea și evanghelia după masă, apoi le sărută Domnul, care mai sărută și crucea din mâna mitropolitului, iar acesta pe cea din mâna Domnului și apoi se sărută amândoi, *sărutarea cea duhovnicească* în care moment se trag tunuri și cântă mehterhaneaoa. Mitropolitul se sărută și cu beizadelele, apoi merg toți la scaunele lor.

Fiecare după rânduială (întâi feţele bisericești, apoi boierimea) vine de sărută evanghelia, apoi crucea mitropolitului, la Domn și la beizadele, apoi la arhierei și egumeni le sărută crucile, dar dau și al doilea fel de sărut, « sărutarea frățească », și în sfârșit, boierii între ei se sărută « sărutarea cea obicinuită ». După sărutare intră în biserică, unde se oficiază liturghia de mitropolitul însuși, cu preoții și egumenii rânduiți.

Comparând practicele liturgice descrise mai sus, cu cele de astăzi, constatăm mari deosebiri. Astăzi familia regală participă la slujba Invierii la Patriarhie, care este situată departe de Palatul Regal. In trecut, atribuindu-se puterii domnitoare, de ordin politic, și o putere de ordin divin, palatul domnesc era alăturat de biserica socotită catedrală, cum a fost a Sf. Niculae din Iași. Numai așa se putea muta oficierea bisericească din biserică imediat în sala Divanului, cum ne spune Gheorgachi însuși.

Apoi aceeași concepție divină, asupra persoanei domnitorului, făcea ca el să poarte, ca și membrii clerului, cruci (a Domnului

---

[1] Svetilna: Σαρκὶ ὑπνώσας ὡς θνητός, Ὁ βασιλεῦς καὶ Κύριος (Cu trupul adormind ca un muritor, Impărate și Doamne...), v. de pildă, *Penticostar*, Râmnic 1767, p. 25.

[2] Laudele — sunt imnuri înainte de doxologie, când se cântă: « Toată suflarea să laude pre Domnul... ».

chiar cu lemn sfânt), care erau sărutate de boieri, — ceea ce astăzi nu mai poartă decât preoții.

Sărutările sfinte duhovnicești, frățești, întâi între mitropolit și Domn, apoi între arhiereii înșiși, astăzi nu se mai practică. Și ele întăresc concepția divină asupra persoanei Domnitorului, care era socotit *duhovnic* al lui Dumnezeu și frate cu arhiereii [1]. Sărutările laicilor, *obicinuite* — cum le numește Gheorgachi — între boieri și Domn nu mai au loc astăzi. Chiar pentru vremea aceea, pentru străini, ele constituiau un spectacol demn de mirare și chiar de râs, cum este cazul suedezului Erasm Henric Schneider, care a vizitat Moldova în cursul veacului al XVIII-lea [2].

Astăzi mai există numai sărutările duhovnicești, între preoți, dar ele se dau azi în altar, iar nu în public [3]. Cele «obișnuite» la noi, se mai practică, însă numai între rude și însoțite de urări de felicitare.

In sfârșit, la slujba liturghiei, Regele și membrii guvernului nu mai participă, oficialitatea retrăgându-se imediat după slujba Invierii, la palat.

Invierea a doua. Vecernia mare în Dumineca Paștilor se oficia, în trecut, cu o solemnitate deosebită de aceea din zilele noastre. Asistau Domnitorul și boierii la slujbă și se făcea — spune Gheorgachi — «la optu ceasuri din zi», adică la ora 2 după amiază. Când Domnitorul săruta crucea și evanghelia, se slobozeau tunurile, și începea mehterhaneaoa să cânte. Gheorgachi nu dă alte amănunte, dar din relația veche tipiconală, publicată de C. Erbiceanu [4], se vede că și la Invierea a doua se făcea sărutare duhovnicească cu mitropolitul țării, precum și «sărutare cu toți».

---

[1] Sărutările sfinte au diferite semnificații: respect pentru demnitarii bisericii, pentru cele sfințite și se aplică pe mâini, pe picioare chiar, pe genunchi, pe umeri, pe lucrurile sfinte, cf. *Liturgia, Encyclopédie populaire des connaissances liturgiques, publiée sous la direction de l'Abbé R. Aigrain*, Paris 1930, p. 393—394.

[2] N. Iorga a publicat descrierea în *Rev. ist.*, 16 (1930), p. 10 (pasajul despre sărutări). De multele înclinări și sărutări ale preoților a mai fost impresionat și Andreas Wolf, medicul sas, care a vizitat Moldova în trei rânduri, dela 1780—1797. V. *Bis. ort. rom.*, 27 (1903—1904), p. 69—75 (în chestiune p. 74).

[3] Când se sărută, preotul cel mai bătrân zice: *Christos în mijlocul nostru* la care răspunde celălalt: *este și va fi;* cfr. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 452.

[4] *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 703—704.

Astăzi este obiceiu ca evanghelia să se cetească în mai multe limbi, obiceiu pe care nu-l amintesc izvoarele în trecutul nostru [1].

A doua zi de Paști. A doua zi de Paști, Domnitorul, printre alte obiceiuri și îndatoriri ce ies din sfera ceremonialului bisericesc, își făcea totuși timp să iasă la biserică. A doua zi, nu amintea ora ieșirii la biserică, iar boerii cari nu erau prezenți acolo, trebuiau să trimită la grajdurile domnești, fiecare câte un cal frumos.

Tot în ziua a doua, mitropolitul cu arhiereii mergeau la Doamna și beizadele, care trebuiau să sărute *icoana sfintei Invieri*. Obiceiul de a umbla în zilele Paștilor (astăzi dascălii de biserică) cu icoana Invierii există și acum, însă numai în popor.

A treia zi de Paști. A treia zi de Paști Domnul primea la palat pe egumenii greci, cari veneau să se închine cu sfânta Inviere, dar aduceau și plocon, fiecare câte un miel.

8. SLUJBA OSFEȘTANIEI (JOI DIN SĂPTĂMÂNA LUMINATĂ)

Un obiceiu vechiu de tot, «care până acum se păzește» — spune Gheorgachi [2] — este ca în Joia din săptămâna luminată, după liturghie, să se facă «osfeștanie» în meidanul curții domnești, sau în șesul Bahluiului, sau la Păcurari, în marginea Iașilor.

Această sfeștanie era mare (ὁ μέγας Ἁγιασμός) și, deci, asistau Domnul cu familia, arhiereii, egumenii, boerii, și slujitorimea.

Se aduceau, întocmai ca la Bobotează, icoanele de pe la bisericile orașului și se stropeau cu apă.

Ne-au rămas indicații tipiconale, în românește [3] și în grecește [4], care arată amănunțit desfășurarea rugăciunilor cu acest prilej. Mai mult, obiceiul este pomenit și de diferiți scriitori cari

---

[1] La biserica Sf. Mormânt din Ierusalim, astăzi, se citește în limbile grecească, arabă, rusească, românească, sârbească și bulgărească, adică în toate limbile popoarelor ortodoxe. Cfr. At. Negoiță, *Paștele la Ierusalim* în *Raze de lumină*, 5 (1933), p. 33.

[2] V. mai jos, textul, p. $296_{25\text{-}37}$.

[3] C. E(rbiceanu), *Sfințirea apei în Joia cea mare...*, în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 704—705.

[4] Τῇ Πέμπτῃ τῆς διακαινησίμου (Slujba în Joia săptămânii luminate), tipic publicat de N. Iorga, în colecția de documente *Hurmuzaki*, XIV, partea II-a, p. 1040.

ne-au vizitat în trecut. De pildă, în Țara-Românească, pe timpul lui Matei Basarab, se făcea litanie și procesiune în afară de oraș, în aceeași zi (Joi după Paști) și cu aceeași mare pompă [1]. Paul de Alep ne și precizează motivul: era ca un fel de amintire de Joia precedentă (Joia-mare) și ca o întâmpinare a Joii Înălțării. De asemenea în însemnările dintre 1709—1714 ale suedezului Erasm Henric Schneider de Weismantel este amintită procesiunea cu amănunte în plus și explicații foarte prețioase, pentru Moldova: procesiunile aveau loc în câmp și se binecuvântau holdele, ca să dea roade bune pământul. El spune că această sfeștanie se repeta în toate Joile, până la Rusalii [2]. La fel relatează caracterul de sfeștanie pentru fertilitatea câmpului în Țara-Românească, Anton M. del Chiaro [3], pentru epoca lui Const. Brâncoveanu.

Este aici cazul unei transformări foarte caracteristice pentru psihologia poporului românesc: o procesiune, care la 1650 se practica pentru motive pur religioase (legătura între Joia Patimilor și Joia Înălțării Mântuitorului la cer), peste 40—50 ani, devine procesiune în legătură cu preocupările agricole ale poporului, binecuvântându-se cu apă sfințită pământul, ca să fie rodnic.

Astăzi, biserica a păstrat obiceiul sfințirii mari a apei, dar nu Joi, ci Vineri, de *Izvorul tămăduirii* și în unele locuri, tot ca procesiune la câmp, în legătură cu fertilitatea agricolă: « Prin Moldova de sus, aghiasma care se face pe câmp la *Izvorul Tămăduirii* (Vineri din săptămâna luminată) pentru ploaie, se crede că are darul de a feri holdele și de viermi » [4].

In schimb în popor, ziua de Joi din săptămâna luminată « se serbează pentru tunete și trăsnete și mai ales ca să nu bată grin-

---

[1] Memoriile lui Paul de Alep, ed. Em. Cioran, *Călătoriile...*, p. 106.

[2] « Zwischen Ostern und Pfingsten gehen sie alle Donnerstage unt Bilderfahnen auff das Feld in Procession, und der Pfaffe segnet das Feld, damit es eine fruchtbare Erde bringen möge », rânduri extrase din relația publicată de N. Iorga, în *Rev. ist.*, 16 (1930), p. 1—28, 85—102, pasajul de mai sus, p. 88.

[3] *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 109: « Tutti gli altri giovedì dalla Pasqua sino alla Pentecoste si fanno processioni da tutto il clero, il che corisponde alle Rogazioni presso di noi Latini, per implorare da Dio la fertilità della campagna, cantandosi le litanie instituite dalla Santa Chiesa ».

[4] Tudor Pamfile, *Agricultura la Români* (colecția « Din viața poporului român », XVI), Buc. 1913, p. 15.

dina semănăturile »[1] sau « Joi în săptămâna luminată, botează popa. Nu se lucrează »[2].

Caracterul particular al acestei sărbători, după unii de origină păgână, egipteană[3] așa cum s'a serbat și se serbează la noi, a rezultat din nevoia adaptării serviciului divin la interesele locale ale vieții noastre agricole. Intr'adevăr, în vechiul Bizanț, de unde radiau toate practicele liturgice în întregul răsărit-ortodox, se serbătorea Joia după Paști, cu mare solemnitate chiar, dar pentru un scop cu totul deosebit și anume: era ceremonia sărutului pascal, pe care-l da, într'o atmosferă de lux strălucitor, împăratul clerului, care-l înconjura[4].

9. SLUJBA LA SF. GHEORGHE

Am văzut mai sus (p. 128), cum Gheorgachi spune, că egumenii veneau în ajunul hramurilor să invite pe Domn la prăznuirea hramului mănăstirii respective. De aceea nu ne mai mirăm când, scriind despre sărbătoarea Sf. Gheorghe,[5] ne spune că Domnitorul și boierimea ieșeau sau la mănăstirea Hlincea, sau la mănăstirea Bârnova, « la hramul bisericilor ». Numai că Hlincea, terminată în anul 1660 (azi ruinată), are hramul Sf. Gheorghe, dar Bârnova are (azi) ca hram Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul (29 Aug.)[6]. Ambele mănăstiri fiind la distanță de câțiva kilometri de Iași, Domnul rămânea la masă la mănăstire, dar « cheltuiala era domnească, iar nu dela călugări ».

Când nu putea ieși afară « din vreo pricină », asista la slujbă « în biserica curții despre poartă » și marele clucer era obligat să

---

[1] Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, Buc. 1901, p. 166.

[2] C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, *Sărbătorile poporului* (colecția « Din viața poporului român », VII), Buc. 1909, p. 55.

[3] J. D. Ștefănescu, *Rites païens conservés dans les liturgies chrétiennes*, în *Byzantion*, 13 (1938), p. 197—200.

[4] Const. Porphirogenetul, *De cerimoniis*, ed. A. Vogt, vol. I, cap. 23 (14), p. 84—88 și vol. cu comentarii, p. 122—125.

[5] V. mai jos, textul, p. 298_{11}—299_{20}.

[6] N. A. Bogdan, partea istorică, în *Cel mai nou ghid al Iașului*, Iași 1932, p. 65 și G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, Buc. 1933, p. 96.

aducă la biserică un miel fript, în loc de colivă. Coliva trimeasă dela palat nu lipsea în nicio sărbătoare și în nicio Duminecă; cel cel mai mic dintre cluceri avea grija ei.

Alte amănunte cronicarul nu mai dă, în legătură cu ceremonia bisericească a zilei. Astăzi, după câte știu, nu se mai aduce miel fript în loc de colivă, dar obiceiul vechiu mi se pare foarte firesc. Dacă la Paști, până astăzi, se duc ouă roșii la biserică, dacă la Sf. Petre se duc mere și busuioc, dacă toamna, la cârstovul viilor, se duc ca ofrandă struguri [1], este foarte firesc să se aducă miel de Sf. Gheorghe. Intr'adevăr, în fondul de credințe și superstiții ale poporului român, este o strânsă asociere între Sf. Gheorghe, sfânt de primăvară, și vieața păstorească [2]. Aceasta de Sf. Gheorghe își începe activitatea: tocmiri de ciobani, alesul oilor, repararea strungelor și a stânelor, etc. [3]. Prin extindere, pentrucă Paștile cad în primăvară, « prin județele Ialomița, Prahova, Vaslui, Tutova și Dolj... mielul la Paști se mănâncă cu mare ceremonie » [4].

Armenii au un vechiu obiceiu păgân: la anumite sărbători taie *vite* sau *oi* și împart carnea la săraci, sau ospătează din fiertură la biserică. Obiceiul acesta se practică și în biserica ortodoxă română, cum de exemplu în comunele Baia, Rădășeni, Rotopănești, lângă Suceava [5].

Obiceiul aducerii mielului fript în locul colivei, de Sf. Gheorghe, este, ca și « osfeștania » din Joia săptămânii luminate, o adaptare a ritualului bisericesc bizantin, la interesele vieții noastre păstorești pentrucă prin aceasta se cere ajutorul lui Dumnezeu în legătură cu creșterea vitelor, a oilor.

---

[1] Despre aducerea acestor ofrande în biserică, m'a încredințat cucernicul și bătrânul preot Boiu din București. V. însă și Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 46—47 și Elena Costache Găinariu, *Monografia Comunei Burdujeni*, Buc. 1936, p. 54.

[2] I. A. Candrea, *Iarba fiarelor*, Buc. 1928, p. 101—102.

[3] Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, Buc. 1901, p. 230—240.

[4] A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român* (colecția « Din vieața poporului român », XXVII), Buc. 1915, p. 398, nr. 9.

[5] (A. Gorovei), *Datinele, obiceiurile și credințele Armenilor din țările române* (după lucrările lui Dim. Dan, traduse și amplificate de Gr. Goilav), în rev. *Șezătoarea*, 12 (1912), p. 24—25. De altfel Mahomedanii au și ei la Bairam, un « agneau de Pâque » și « baisers de paix », pe care le-au împrumutat din vieața primilor creștini, cfr. Guer, *Moeurs et usages des Turcs*, vol. I, Paris 1746, p. 249—250.

10. CEREMONIA DE SF. PARASCHIVA (14 Oct.)

O ceremonie bisericească deosebită avea loc la Iași, la 14 Oct., ziua praznicului Sf. Paraschiva cea nouă, ale cărei moaște se aflau atunci depuse la mănăstirea Trei-Ierarhi [1], unde se și făcea fastuoasa ceremonie [2].

Gheorgachi amintește «anii 7148» (= 1640) când «răposatul Vasilie Vodă», aduse «sfântele ei moaște» dela Constantinopole în Iași [3].

Bolta cu stâlpii de marmoră albă, în care era depusă racla cu moaștele; racla cu căptușeală roșie bătută în cuie de argint; covoarele și mătăsurile turcești cu care era învelită; candelele de argint și de aur care ardeau ziua și noaptea; picturile murale în aur care reprezentau muncile ei, toate aceste podoabe, măreau fala și strălucirea Sfintei, după cum ne afirmă un călător străin, care a văzut-o la câțiva ani după aducerea moaștelor în Iași [4]. La praznicul ei, și astăzi, vin nu numai locuitorii Iașilor, dar și numeroși pelerini din țară și chiar de dincolo de hotarele țării (înainte de războiu veneau din Rusia, Bucovina, Ucraina).

In trecut, Domnul Moldovei participa la slujbele praznicului și îndeplinea următoarele obligațiuni protocolare.

Cu o zi înainte de prăznuire, egumenul mănăstirii venea cu ploconul obișnuit la Domn, ca să-l roage să-i facă cinstea «cu domneasca sa parisie» [5], la ceremonia praznicului.

Slujba se făcea, la hram, în ajunul zilei și se relua în ziua însăși a Sfintei.

---

[1] Astăzi moaștele nu mai sunt depuse la Trei Ierarhi, ci în biserica Mitropoliei.

[2] V. mai jos, textul, p. 299_{21}—301_{20}.

[3] Data este copiată după Miron Costin, v. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 310. Exact trebuia să puie 7149, pentrucă la 1641 s'au adus moaștele la Iași. De aducerea moaștelor în vremea lui Vasile Lupu se amintește chiar în icosul al 12-lea al *Acaftistului* Sf. Paraschiva: *Bucură-te a lui Vasile Voevod și altor miluitoare, mântuitoare* (ed. IV. Tip. Sf. Mon. Neamțu, 1927, p. 19).

[4] Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie*, ed. Em. Cioran, p. 26; ed. franceză a lui Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, p. 188—189.

[5] Adică «cu prezența sa domnească». Din grec. πάρειμι = a fi prezent, a asista.

In ajun clopotele mănăstirii începeau să anunțe începutul slujbei « la optu ceasuri din zi », adică la ora 2 după amiază, când egumenul și preoții ridicau racla de sub boltă, pentru a o pune în mijlocul bisericii, « în cuvuclion » [1], ca să fie sărutată de norod. Urma slujba vecerniei mari, după care slujbă venea și Doamna cu alai la biserică și-i ieșea întru întâmpinare egumenul cu evanghelia. După vecernie se cânta paraclisul Sfintei și apoi toți ieșeau în curte.

Trei slujitori aveau parte mai activă în această zi.

Marele vistier trebuia să trimită la biserică, din partea Domnului, două lumânări mari de ceară, pictate. Marele șătrar avea grijă să se întindă în ograda bisericii un saivant [2] pentru familia domnească, iar vătaful de aprozi aranja scaunele mitropolitului și ale familiei domnești.

In ziua însăși a Sfintei, slujba bisericească avea caracter de procesiune, de îndată ce venea Domnul la biserică. El era întâmpinat de mitropolit la ușa bisericii și i se cânta axionul și slavoslovia.

Începând litia, patru preoți ridicau racla de sub baldachin și ocoleau cu ea biserica; afară, în curte, Domnul săruta moaștele, se miruia, punea « în blid » zece lei, se miruiau ceilalți și intrau în biserică, unde începea liturghia. Moaștele, care șezuseră afară pentru a fi sărutate de popor, se aduceau în biserică la cântarea Heruvicului, când Domnul (și familia lui) trecea pe sub trupul Sfintei, care apoi, era pus pe masa sfântă, în altar. De aici moaștele erau aduse, iarăși, în mijlocul bisericii, aproape de chinonic.

Uneori, după liturghie, Domnul obișnuia să bea cafea în « chilia egumenului », alteori o bea cu toată boierimea în spătărie.

Slujba Sf. Paraschiva era cunoscută pe vremea lui Gheorgachi în grecește, ea fiind tipărită încă din 1692, la Bucureşti [3]. Această slujbă a fost adaptată la noua situație, în care Sfânta se află pe pământul Moldovei, pentrucă la stihoavnă, mărirea are următoarea redacție: « Bucură-te în Domnul, cetatea Moldovei, în sinuri ținând

---

[1] In baldachin, din grec. τὸ κουβοῦκλι.

[2] Cort deschis, din turc. sayvan (= ombrage).

[3] Ἀκολουθίαι τῆς τε ὁσίας Μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς Νέας, καὶ τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Buc. 1692 (titlul complet și descrierea la I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, I, Buc. 1903, p. 326—327, nr. 94).

cortul Cuvioasei »[1]. Aluziuni la această situație s'au transmis și în acaftistul Sf. Parachiva, icosul 3: *Bucură-te a Moldovei luminătoare...*; condacul 10:... *rugându-te pentru țara aceasta care o păzești cu prea curat trupul tău;* icosul 12: *Bucură-te a Moldovei casnică luminătoare*[2], etc.

Deci, pentru Gheorgachi, sărbătoarea Sf. Paraschiva era deopotrivă de însemnată ca celelalte sărbători domnești. Prezența Domnului era, în această împrejurare, o datorie față de biserică, dar și față de amintirea unui premergător domnesc, Vasile Vodă Lupu, care adusese sfintele ei moaște, pe pământul Moldovei.

11. INSTALAREA MITROPOLITULUI SAU A EPISCOPULUI

Până aci am văzut, cum Gheorgachi ne-a înfățișat o serie de ceremonii bisericești, cu prilejul diferitelor sărbători la care participa și Domnul. Ultimele două capitole ce analizăm acum (întitulate *Ce obiceĭu ĭaste cându face Domnul Mitropolitu ţărăi sau Episcopu* și *Ce obiceĭu ĭaste cându face Mitropolitul sau Episcopul paretisis*)[3], fac excepție de capitolele precedente, în sensul că nu mai cuprind ceremonial de slujbe la sărbători, ci acela petrecut la curtea domnească, cu prilejul instalării mitropolitului, în primul capitol — și cu prilejul demisiei din scaunul arhieresc și la alegerea unui nou episcop — într'al doilea capitol.

Mai multe decenii înaintea lui Gheorgachi, Dim. Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*, a scris un întreg capitol, *De hierarchia ecclesiastica*, în care atinge și problema numirii mitropoliților și a episcopilor, în Moldova, dar nu ca Gheorgachi, din punctul de vedere al protocolului ce se desfășura, ci mai mult din acela al organizării canonice, în raport cu patriarhia din Constantinopol și Ohrida[4]. Totuși, Gheorgachi în puținele lui date referitoare la

---

[1] Autorul acestor adaptări ale slujbei Sf. Paraschiva, la noua situație de sălășluitoare în pământul Moldovei, este, după Const. Erbiceanu, Meletie Sirigul, cunoscutul teolog din vremea lui Vasile Lupu (v. *Bis. ort. rom.*, 17 (1892—1893), p. 708—715 (mai ales p. 712).

[2] *Acaftistul și viața Sf. Parascheva*, ed. IV, Tip. Sf. Mon. Neamțu, 1927, p. 7, 15 și 19.

[3] V. mai jos, textul, p. 301_{21}—302_{22} și 302_{23}—304_{15}.

[4] George Chirică, *Cercetări istorice asupra legislației bisericei române din sec. al XVII și XVIII*, Buc. 1895, p. 43—46. Diac. Vasile Predeanu, *Existența și organizațiunea ierarhiei bisericești la Români*, Buc. 1896, p. 132—140.

formalitățile cerute de canoane, concordă cu Dim. Cantemir și dovedește că cunoștea legile sfinte, după care se conducea în asemenea cazuri biserica orientului ortodox în general și aceea a Moldovei, în special.

Alegerea mitropolitului și a episcopilor. Gheorgachi deosebește două cazuri [1], când scaunul arhieresc (de mitropolit sau de episcop) devenea vacant *(văduve)*: prin moartea titularului, sau prin demisia (*paretesis* < grec. παραίτησις, παραιτῶ = a părăsi). Pentru ambele cazuri, înainte de Gheorgachi *(celu vechiu obiceiu)* se obișnuia ca pe episcopul de Roman, să-l facă mitropolit. Astfel, episcopul Rădăuților era înaintat ca episcop de Roman, al Hușilor devenea episcop al Rădăuților, iar la episcopia de Huși se alegea « cu sobor » un altul dintre egumenii mănăstirilor. Era deci o recunoaștere a superiorității episcopiei de Roman, ca fiind mai veche, asupra celorlalte. Prerogativele episcopului de Roman, îl apropiau pe acesta în multe amănunte de mitropolitul însuși și-l deosebeau de ceilalți episcopi ai Moldovei. Astfel, purta cârjă argintată în eparhia lui, ca și a mitropolitului; neagră, la fel cu a celorlalți episcopi, o purta numai când se afla în Capitală. De asemenea avea voie să poarte sacosul în serviciul divin și chiar mitra, dar tot numai în eparhia lui [2]).

Dar, adaogă Gheorgachi, « dela o vreme încoace s'au stricatu rânduelile » acestea și alegerea mitropolitului rămânea « la socoteala Domnilor », alegându-se « cu sobor, după vrednicie, unul din episcopi ». Autorul însuși asistase la călcarea vechiului obiceiu, după care episcopul Romanului era înaintat ca mitropolit; în alte împrejurări, alegerea mitropolitului nou era pusă la cale de către Domnul însuși: cazul cu mitropolitul Gavril Calimachi al Thesaliei [3], fratele domnitorului însuși, Ioan Th. Calimachi [4]. De

[1] Să se compare cu instrucțiunile asemănătoare grecești, referitoare la alegerea de episcop și la strămutarea de mitropolit, publicate de Ghenadie Craioveanul, *Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica Sfântă*, Buc. 1886, p. 4—10; instrucțiunile datează din secolul XVIII; *ibidem*, p. 10, nota 4.

[2] Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, Buc. 1874, p. 110.

[3] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 399—407, a publicat actul lui Paisie, patriarhul Constantinopolului, din April 1745, pentru numirea lui Gavril, ca mitropolit al Thesaliei, la Salonic.

[4] Cauzele și peripețiile acestei înlocuiri sunt descrise pe larg în cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, v. M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 241—242. Hrisovul lui Ioan Theodor Calimachi pentru înlocuirea lui Iacov, l-a publicat N. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 427—429.

altfel, chiar la instalarea mitropolitului Iacov, (în locul demisionatului Nichifor, la 26 Oct. 1750) se călcase, de asemenea, obiceiul, pentrucă Iacov fusese episcop al Rădăuților, iar nu al Romanului [1].

Ceremonialul instalării mitro olitului. Trecând peste aceste observații, ajungem la ceremonialul instalării. Cel ales este chemat în audiență la Domn și vine cu ploconul obișnuit: covor, cafea, zahăr. In ziua instalării este adus la palat cu careta domnească, poftit în divanul cel mic, apoi în spătărie, unde sunt prezenți Domnul și boierii. Marele vistier, luând mantia din mâinile logofătului al 2-lea, îmbracă pe mitropolit. In acest moment Domnul, cu capul descoperit și cu cârja în mâna dreaptă, merge spre mitropolit, îi dă cârja, îi sărută mâna, iar mitropolitul creștetul Domnului (astăzi Regele încredințează cârja, la investirea episcopilor, dar sărutările nu se mai obișnuesc), după care act solemn, mitropolitul face oratie « de mulțămită » (astăzi încă se mai obișnuește cuvântarea în care candidatul ales face un scurt istoric al mitropoliei — ca episcop al eparhiei — și schițează programul de activitate, la care cuvântare răspunde Regele). Terminându-se protocolul la palat, Domnul fixează alaiul care conduce pe mitropolit la « leftică » și la mitropolie. In timp ce lectica merge, se trag clopotele bisericilor, ba Domnul îi rânduește și mehterhanea. La mitropolie este primit de toți arhiereii cu axionul *(Vrednic este)* și pus în scaunul mitropolitan, când face din nou engomion (oratie) [2].

Instalarea mitropolitului este, în multe privințe, asemănătoare cu instalarea episcopului și a oricărui arhiereu, în genere, pe care de asemenea o descrie, chiar mai pe larg, Gheorgachi.

Instalarea episcopului. Gheorgachi arată mai întâi formalitățile de cancelarie, de administrație, când noul instalat lua locul altuia care demisiona. Demisia o prezenta logofătului al 3-lea și acesta Domnitorului. Domnul convoca pe boieri în spătărie și treti logofătul cetea cu glas tare demisia, pe care apoi — după porunca

---

[1] In schimb, pentru ocuparea scaunului Rădăuților, s'a aplicat obiceiul vechiu, fiind ales, la 13 Nov. 1750, Ierotei, până atunci episcop al Hușilor; cfr. *Bis. ort. rom.*, 26 (1902-1903), p. 1367—1368.

[2] Compară relația asemănătoare publicată de É. Legrand, *Éphémérides daces*, II, 169, despre ceremonia instalării ca mitropolit a lui Neofit, fost al Mirelor, la 26 Noemvrie 1738.

Domnului — o așeza în condica mitropoliei [1], pecetluită cu pecetea de ceară a Domnitorului. Pe verso demisiei Domnul nota scaunul vacant și se proceda la alegerea noului episcop.

După cum alegerea mitropoliților se făcea potrivit canoanelor bisericești, adică « cu săbor bisericesc », dar și potrivit obiceiului țării, adică « cu săbor politicesc », dintre episcopii țării, tot așa alegerea de episcop se făcea « cu săbor », dintre egumenii « mănăstirilor de țară ».

Ce era acest sobor, Gheorgachi nu spune, dar se știe din studiul documentelor că era alcătuit din Domnitor, boierii mari și mici, ai țării, mitropolitul, episcopii și egumenii celor mai însemnate mănăstiri din țară [2]. In ce privește actul alegerii, el este impus de canoanele apostolice și confirmat de cele ale sinoadelor ecumenice sau locale, anume ca episcopul să fie ales, votat și hirotonisit de mai mulți arhierei (cel puțin 2) [3]. Gheorgachi însuși întrebuințează, pentru noțiunea candidat la episcopie, termenul de origine grecească *ipopsifios* (ὑποψήφιος) [4].

Acum, după aceste observațiuni menite să arate valoarea istorică a însemnărilor protocolare ale lui Gheorgachi, să vedem și ceremonialul însuși.

Ipopsifiosul slujea odată liturghia în biserica cea mare, slujbă la care asista și Domnul. Al 3 lea logofăt îi înlesnea candidatului audiența la Domn, căruia îi aducea obișnuitele plocoane; cu acest prilej Domnul îl și anunța că « sfinția ta te-ai ales a fi păstor acelui

[1] Condica mitropoliei Ungro-Vlahiei, înființată la 1668, în care se treceau toate instalările, cu semnături autografe, precum și alte acte bisericești mai de seamă, s'a și publicat de către Ghenadie Craioveanu, sub titlul *Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica Sfântă*, Buc. 1886, în 8° de 448 + XXIV + XIV pag. Arhiereul Ghenadie Craioveanul amintește și de *Condica mitropoliei Moldovei, și Sucevei* (v. p. 2), dar ea n'a fost publicată. Aceasta datează din vremea lui Const. Racoviță, la a doua domnie (1756—1757), ne spune Gheorgachi însuși (v. mai jos, textul, p. 302_{31-33}).

[2] George Chirică, *Cercetări istorice asupra legislației bisericei române din secolul al XVII și XVIII*, Buc. 1895, p. 43.

[3] Vezi cuprinsul acestor canoane și comentariile necesare, în Zosima Târâlă și Haralambie Popescu, *Pidalion cu orânduire nouă și tâlcuiri*, Buc. 1933, p. 11—12.

[4] In această privință, Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, ed. Toma Teodorescu, Buc. 1865, cap. 188, p. 141, spune categoric: « ... fără psifos, *adică alegere*, nu se poate face cineva arhiereu ».

scaun ». Se fixa apoi ziua hirotonisirii (gr. χειροτονία = întinderea mâinii).

Hirotonisirea avea loc tot în biserica cea mare, unde venea și Domnitorul [1] (azi Regele nu mai asistă la hirotonii, ci oficiază numai învestitura, la Palat). Se pregăteau de către logofătul vistieriei 3 scaune îmbrăcate cu postav roșu, așezate în mijlocul bisericii, în amfiteatru: pe cel mai înalt ședeau, la dreapta, mitropolitul, la stânga, Domnul; picioarele lor se sprijineau pe al 2-lea scaun; iar pe ultima treaptă ședeau 2 din episcopii țării, sau alți arhierei străini.

Obiceiul așezării unor scaune pentru arhierei, este și astăzi practicat; ele sunt așezate în fața ușilor împărătești [2].

Gheorgachi nu amintește din slujbă, decât ce este particular ei, adică actul *povelirei*, când mitropolitul chelevsește [3] pe candidat, adică îl provoacă să rostească cele 3 mărturisiri. Aceste mărturisiri sunt rostite de candidat, stând în picioare pe un vultur *(pajoră gătită)*, anume pregătit din postav [4]. *Arhieraticonul* (ed. II, Buc. 1899) precizează chiar că prima mărturisire o rostea candidatul șezând pe coada vulturului, a doua pe mijlocul și a treia pe capul vulturului. Arhiepiscopul Simeon al Thesalonicului (+ 1429) ne spune că pe pardoseala bisericii se zugrăveau în ipsos 3 râuri, care însemnau că « daru învățăturii la care s'a chemat, stă d'asupra cetății cei zugrăvite, care arată Episcopia lui, pre al căria vârf asemenea se zugrăvește vulturu, arătând curăția, dreptatea și înălțimea Dumnezeeștii cuvântări și închipuind pre sfântul Ioan

---

[1] Participa și împăratul bizantin, cfr. Const. Porphirogenetul, *De cerimoniis*, cartea II, Bonn 1829, cap. 14, p. 564—566: Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ χειροτονία πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (Cele ce trebuesc observate la hirotonisirea patriarhului de Constantinopole). Pseudo-Codinos, *De officiis*, Bonn, cap. 18, p. 99—101: Περὶ προβλήσεως δεσπότου (Despre crearea patriarhului).

[2] *Arhieraticon*, ed. II, Buc. 1893, p. 21.

[3] *Povelire* și *a poveli* (din slav. повелѣніе înseamnă același lucru cu grecescul chelevsi <κελεύω, fut. κελεύσω) a invita, a pofti, a soma, a provoca. Este vorba de a provoca arhiereul liturghisitor pe cel hirotonit, să facă mărturisirile arhierești.

[4] Pajura (vulturul) pentru hirotonirea arhiereilor, era în unele biserici bizantine, săpată în piatră și fixată, deci, în fața altarului. Așa am văzut în *Muzeul bizantin de arheologie și artă creștină* din Atena.

Cuvântătorul de Dumnezeu și adeveritoru »[1]. Aceste regule de povelire — adaogă același *Arhieraticon* (p. 23) — « nu se mai fac acum astfel, ci precum se arată în explicațiunea următoare a I. P. S. Mitropolit al Nissei D. Mitrofan, care se săvârșește în toate bisericile lui Christos ». După mărturisiri începea liturghia, după liturghie ieșeau toți la palatul domnesc. Ultimul ieșea din biserică episcopul nou hirotonisit, îmbrăcat în mantie și cu cârja în mână și intrau în spătărie. Când intra episcopul în spătărie, toți se sculau în picioare și apoi începea tratația cu cafea. După tratație, episcopul era dus dela curtea domnească « la gazdă » cu careta domnească trasă de șase telegari. Astfel se termina ceremonia instalării episcopului, instalare care, la toate popoarele ortodoxe, a împrumutat elemente din vechiul ceremonial bizantin[2].

Insă Gheorgachi, înainte de a termina capitolul acesta, intercalează și un obiceiu vechiu în Moldova și anume: mai înainte vreme, episcopul pleca dela curtea domnească nu în caretă domnească, ci călare pe un cal alb din grajdurile domnești, împodobit în astar alb; îl însoțea un întreg alai de boieri pe străzile Iașului, în sunetul clopotelor și al mehterhanelei, în timp ce el blagoslovea poporul. Obiceiul fiind găsit *anosto* (gr. ἄνοστος = neplăcut), a fost desființat de Ioan Mavrocordat (1743—1747).

Obiceiul acesta, după cum s'a arătat[3], este împrumutat de noi tot din ritualul bizantin; el exista însă și în practicele bisericii apusene, la papi[4].

* * *

[1] Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tractat asupra tuturor dogmelor*, ed. T. Teodorescu, cap. 200, p. 145.

[2] F. Paris, *La consécration épiscopale dans le rit byzantin, selon les livres liturgiques paléoslaves*, în *Irénikon*, 7 (1930), p. 276—308. Ms. rom. nr. 2522, f. 1—5 v. din Bibl. Acad. Rom., cuprinde cea mai veche mențiune (sec. XVII) în limba română despre instalarea episcopului, anume pe vremea lui Matei-Basarab. Nu se dau amănunte de ceremonial, ci, manuscrisul fiind un Molitvenic, arată numai ritualul bisericesc. La f. 5 v. se amintește de unele îndatoriri, pe care noul ales le lua față de patriarhul « Cetății lui Costandin » pe care însă zice că « încă le-am scris în Condică, să le aibu în viață mea ».

[3] Pr. C. Bobulescu, *Odinioară la instalare, Patriarhii, Mitropoliții și Episcopii erau purtați călare prin Capitala țării*, în *Bis. ort. rom.*, 44 (1926), p. 462—466.

[4] Dom. Jules Baudot, *Le cérémonial*, Paris 1913, p. 22: « le pape arrive monté à cheval », după *Ordo Romanus*.

Concluzii. Ajungând cu analiza la sfârșitul ceremoniilor cu caracter bisericesc, cred că este necesar și metodic a vedea ce se poate desprinde ca observațiuni generale din acest capitol.

Ceremoniile bisericești reprezintă aportul influenței greco-bizantine, așa cum ceremoniile de ordin politic au reprezentat mai mult aportul influenții otomane.

Biserica românească ortodoxă, organizată încă dela întemeierea mitropoliilor românești, după biserica grecească și după instrucțiunile călugărilor din școala Sf. Munte Atos, sau din aceea a marii patriarhii din Constantinopole, a împrumutat formele de ritual bizantino-slave.

In cursul veacului al XVIII-lea influența slavă dispăruse, cea grecească se afirma din ce în ce mai mult, încât nu este mirare de ce în *Condica* lui Gheorgachi găsim formule și fragmente de rugăciuni în limba grecească și mai toți termenii liturghiei grecești. Din *Condică* reiese clar că slujbele cele mari bisericești și cele oficiale, la care asista și Domnul, se făceau numai în limba grecească.

Prin prezența acelor dese expresiuni, ca « este obiceiu vechiu » sau « după obiceiu », se dovedește că pentru determinarea practicelor bisericești nu trebuia imediat tipic scris, ci se orientau și după tradiție.

Religiozitatea profundă a oamenilor din trecut iese în mod evident din paginile analizate: rezultă nu numai din nevoia de a participa cu toții, dela Domn la slujitor, la slujbele bisericești toate; nu numai din păstrarea posturilor; nu numai din spovedania și împărtășania la sărbătorile Paștilor; nu numai din respectul ce se arăta fețelor bisericești, dându-le întâietate în anumite ceremonii. Este o altă religiozitate, superioară, care rezultă din cunoașterea rațională a Sf. Scripturi, a ritualului, a desfășurării sf. liturghii în momentele ei succesive, a cunoașterii rugăciunilor, încât ne mirăm cu drept cuvânt, cum un logofăt al 2-lea, ca Gheorgachi, a știut să însemne cu atâta precizie diferitele manifestări de ceremonial în raport cu fiecare moment din liturghie.

Am mai văzut cum slujbele bisericești se adaptau uneori la anumite condițiuni de vieață națională; astfel, într'o țară cu îndeletniciri agricole, s'a înființat osfeștania din Joia săptămânei luminate, pentru rodnicia holdelor. La Sf. Gheorghe coliva de grâu s'a înlocuit cu mielul fript, ziua de Sf. Gheorghe fiind « cap de

primăvară » și începutul vieții păstorești; sau cazul desfășurării slujbei la ziua Sf. Paraschiva, ale cărei moaște sunt până azi la Iași.

Apoi biserica noastră ortodoxă s'a dovedit și de data aceasta păstrătoarea cea mai vrednică a credinței și a obiceiurilor strămoșești. De cele mai multe ori aceste obiceiuri și elemente de ceremonial bisericesc erau un bun comun al ortodoxiei întregi, după cum s'a văzut din compararea ceremoniilor noastre cu ceremoniile bisericești la Bizantini [1].

Condica lui Gheorgachi nu este de disprețuit, nici în ce privește organizarea ierarhică a clerului, dela diaconii și preoții domnești, la egumenii mănăstirilor « de țară », la aceia greci ai mănăstirilor din Iași, la cei trei episcopi și până la mitropolit, sau până la arhiereii mari veniți întâmplător în țară. Gheorgachi arată cu toată atenția atribuțiunile fiecăruia în diferitele ceremonii oficiale. Arată când trebuia să slujească, când trebuia numai să asiste la slujbă, când să mănânce cu Domnul, când să aducă plocoane Domnului și să primească daruri dela acesta.

Adeseori ceremonialul bisericesc se confunda și se conforma unor datine populare: ceremonia icoanelor la Crăciun și la Bobotează. Alteori se mărginea numai la biserica domnească: pilda cherodosiei, adică a împărțirii lumânărilor aprinse la anumite slujbe, la care azi nu se mai împarte.

Am mai văzut cum *Condica* lui Gheorgachi are o mare însemnătate și pentrucă dă numeroase informații aceluia care va vrea să alcătuiască o istorie a liturghiei românești.

---

[1] Astfel, un manuscris în limba siriană, din anul 1720, cu titlul *Cartea de ceremonii solemne, după biserica siriană*, cuprinde următoarele ceremonii asemănătoare cu cele practicate la noi și descrise mai sus: obiceiul iertăciunilor la lăsatul secului de brânză; ceremonia de Duminica Floriilor; spălarea picioarelor în Joia mare. Toate aceste ceremonii se făceau și la Sirieni cu mare pompă. Cfr. R. P. Paul Sbath, *Manuscrits orientaux de la bibliothèque du R. P. Paul Sbath*, în *Échos d'Orient*, 26 (1923), p. 470, nr. 101.

ELEMENTE ETNOGRAFICE ŞI FOLKLORICE

Incă din capitolul în care am analizat ceremonialul bisericesc din *Condică*, a trebuit uneori să călcăm în domeniul etnografiei şi folklorului, când unele practice bisericeşti reieşeau ca o adaptare la condiţiile particulare de vieaţă a poporului român; vieaţa agricolă şi păstorească au impus, pe de o parte, să se facă sfeştanie Joi după Paşti, la câmp, pentru îmbelşugarea recoltei şi de altă parte, la Sf. Gheorghe să se aducă la biserică miel fript, în loc de colivă [1].

Scriind despre practicele bisericeşti în postul Paştilor, am arătat diferite obiceiuri în trecut (iertăciunile, sărutările, împărtăşania), care, de asemenea, n'au rămas numai în sfera strâmtă a curţii domneşti, ci la această curte se găseau ca o prelungire a obiceiurilor de obşte, populare. Astfel obiceiul creştinesc din Dumineca lăsatului sec de brânză, ca boierii să-şi ceară iertare între ei, apoi dela Domnitor şi acesta dela boieri, a pătruns adânc în popor. In popor această Dumineca se numeşte şi azi « a iertăciunii » şi cei tineri merg la cei bătrâni să-şi ceară iertare şi le urează apoi sănătate. « In satul Chirnogeni, jud. Constanţa, se spune serei de lăsatul secului de brânză *iertăciune*. Atunci vin fiii la părinţi, finii la naşi şi-şi cer iertare pentru supărările ce şi-au făcut. Numai astfel pot intra toţi cu sufletul împăcat în postul cel mare al Paştilor şi se pot învrednici de Sf. Taină a împărtăşaniei » [2].

---

[1] Vezi mai sus, p. 138—141.

[2] *Chirnogeni*, este comună în Dobrogea de colonişti munteni şi olteni (mai ales din jud. Vlaşca şi Teleorman). Datorez această comunicare d-rei Pisică Ana, din această comună.

De asemenea am arătat (p. 124—125) obiceiul scoaterii din grajduri a cailor domneşti la Bobotează, pentru a fi stropiţi cu aghiasmă, obiceiu pe care-l găsim şi azi sub forma simplă a incurării cailor la Bobotează. Se vede de aici nevoia de a atrage atenţia, că studiul elementelor de folklor din *Condică* se completează în mod firesc şi cu ceea ce am scris până acum, mai ales în capitolul consacrat ceremonialului bisericesc. Rămâne să continuăm acest studiu, analizând acum şi acele elemente independente de practicile bisericeşti.

Mai întâi însă este necesară o lămurire. Vom găsi la curtea domnească a Moldovei, singura pe care o înfăţişează Gheorgachi, obiceiuri cari vin din popor, unde-şi au şi astăzi fiinţa sub diferite forme: icoanele la Crăciun, urări, stropitul cu apă Luni după Paşti, alergări de cai la Sf. Gheorghe. Vom găsi, însă, altele legate strâns de protocolul curţii domneşti: plocoane lui Vodă, bacşişuri şi daruri ale acestuia curtenilor, vânatul, mese obişnuite la curte. Şi unele şi altele nu intră în fondul de ceremonii impuse de o tradiţie *scrisă* (bizantină sau turcească), cum sunt ceremoniile cu caracter pur politic, ci ele se desfăşurau, după cum vom vedea, ca în popor, după datinele curat româneşti şi rustice, uneori cu adaptările necesare unei vieţi de fast şi lux, ca aceea a curţii domneşti.

Intotdeauna cărţile de ceremonial au fost izvoare bogate de informaţiuni cu privire la obiceiurile populare. Incă din 1884 Herman Wäschke, plecând dela sugestiile date de Const. Sathas în introducerea la Κρητικὸν θέατρον (Veneţia 1879), găseşte în cartea *De cerimoniis* a lui Const. Porphirogenetul, numeroase urme de poezie populară în aclamaţiile adresate împăraţilor; găseşte nume generice pentru noţiunea de *poet*, *cântăreţ*, şi chiar cadenţe ritmice (iambice) în aceste aclamaţii [1].

Marele folklorist grec N. Politis recomanda, la secţia bizantinologică a unui congres internaţional de orientalişti [2], să se culeagă elementele etnografice şi folklorice păstrate în opera autorilor bizantini. Şi, ca o aplicare fericită a acestui fapt, putem cita comunicarea făcută de alt savant grec, Phaedon Koukoulès, asupra

[1] H. Wäschke, *Studien zu den Ceremonien des Konstantinos Porphirogenetos*, în *Zur Begrüssung der XXXVII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Dessau*, Zerbst 1884, p. 6—14.

[2] N. Politis, Ἔρευναι περὶ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας κατὰ τοὺς μεσοὺς χρονοὺς (Cercetări asupra folklorului grecesc în evul mediu), în Λαογραφία, 3 (1911), p. 605—610.

obiceiurilor Bizantinilor la moarte şi înmormântare, aşa cum rezultă din cărţile de ceremonial, a lui Const. Porphirogenetul şi a lui Pseudo-Codinos [1].

Nu mai puţin însemnată din acest punct de vedere este şi *Condica* lui Gheorgachi, în al cărei titlu chiar se subliniază caracterul etnografic prin cuvintele: «Condică ce are întru sâne obiceiuri vechi şi noă...».

Icoanele în ajunul Crăciunului. Ne vom opri mai întâi la obiceiul de a merge cu icoanele în Ajunul Crăciunului. Am văzut (p. 124) că icoanele făcătoare de minuni ale mănăstirilor din Iaşi erau scoase la Iordan; am mai văzut (p. 138) cum călugării greci veneau a treia zi de paşti cu icoana Invierii la Domn. Ca un obiceiu în afară de ceremonialul bisericesc se înfăţişează mersul cu icoanele, în Ajunul Crăciunului [2].

Ceremonia nu se petrece în biserică, ci în spătărie; marele logofăt o conduce. Activează «toată partea bisericească», împărţită în trei «rândueli». Intâiu vin preoţii şi diaconii domneşti [3] cu icoanele în mână şi cu două făclii aprinse, în sfeşnice de argint, îmbrăcaţi în epitrahile şi feloane. Cântăreţii cântă troparul şi condacul praznicului *(Naşterea Ta Christoase Dumnezeul nostru, răsărit-a lumii lumina cunoştinţii şi Fecioara astăzi pe cel prea înfiinţat naşte)*. Preotul dă mitropolitului icoana să o sărute, acesta o dă Domnului, care când o sărută, se slobod tunurile şi cântă mehterhaneaoa. O sărută pe rând beizadelele, arhiereii şi boierii. Stau apoi toţi jos şi ascultă oraţia diaconului. După oraţie marele vistier dă cântăreţilor, preoţilor şi diaconului câte un galben. In al doilea rând, un arhimandrit introduce egumenii mănăstirilor cu icoane în ordinea următoare: egumenii mănăstirilor închinate Sf.

---

[1] Ph. Koukoulès, *Sur les coutumes des Byzantins relatives à la mort*, în *Bulletin de l'institut archéologique bulgare*, 9 (1935), p. 238—241 *(Actes du IV-e Congrès international des études byzantines)*, Sofia 1935.

[2] V. mai jos, textul, p. 278_{13-29}.

[3] Pentru biserici şi preoţii domneşti, «despre domn» şi «despre doamna», v. mai sus, p. 115 nota 2; în plus v. Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, Iaşi, 1934, mai ales anexele în care se notează privilegiile lor. Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei şi Sucevei*, Buc. 1888, p. 28, document despre salarizarea lor, chiar sub domnia lui Gr. Calimachi (5 Aug. 1762).

Mormânt, pe Sinaiți, pe Sfetagoreți și pe ceilalți [1]. Reprezentanți ai acestora rostesc și ei orații și primesc bacșiș (ce socotește Domnul), iar cei mai mici câte un zlot. In al treilea rând vin preoții din oraș, făcând și ei, prin reprezentantul lor, orație. După aceste solemnități ies preoții din palat și rămân ceilalți în spătărie, fiind tratați, după obiceiul turcesc, cu vutcă, confeturi și cafea.

Sunt de fapt în aceste relatări ale lui Gheorgachi, două obiceiuri contaminate: al icoanei, al orației. Primul este foarte vechiu și de origină bisericească, când preoții mergeau în Ajunul Crăciunului și în zilele de Crăciun cu icoana Nașterii la creștini [2].

In Țara-Românească îl constată Paul de Alep, practicat pe o scară foarte întinsă și cu mare ceremonie, încă din vremea lui Matei Basarab [3]. T. Pamfile arată [4], cu drept cuvânt, că nu poate fi vorba prin acest obiceiu de colindul tinerilor din seara zilei de 23—24 Decemvrie, ci de vestirea, în numele bisericii, a Nașterii Mântuitorului. Astăzi obiceiul a rămas în popor, în unele părți, dar nu mai merg preoții înșiși, ci dascălii bisericilor. « In ziua de 24 Decemvrie cântăreții bisericilor umblă, din casă în casă, cu icoana ce reprezintă Nașterea lui Hristos » [5]; cei din casă sărută toți, la rând, icoana și târcovnicilor le dau bani, colindețe și covrigi [6]. In alte părți (prin Romanați, Bucovina), umblă chiar preotul, de cu noapte, însoțit de cântăreț [7].

Se înregistrează și o plângere contra unui preot, învinuit că nu-și îngrijește poporul cum trebue, pentrucă n'a venit în persoană cu icoana la casele creștinilor [8]. Este clar, deci, că obiceiul dela

---

[1] Călugări dela Sf. Mormânt din Ierusalim, dela Muntele Sinai și dela Muntele Athos,se găseau foarte mulți în țările românești în secolul al XVIII-lea. Ar depăși cadrul lucrării notele despre relațiile noastre cu aceste centre bisericești din Orient; lucrările în această privință sunt foarte numeroase.

[2] Dragomir Demetrescu, *Obiceiuri vechi bisericești*, în *Bis. ort. rom.*, 31 (1907—1908), p. 1163—1171.

[3] *Călătoriile Patr. Macarie*, ed Em. Cioran, p. 81.

[4] T. Pamfile, *Crăciunul* (Acad. Rom., *Din viața poporului român, XX*), Buc. 1914, p. 19.

[5] Corneliu Sachelarie, *Monografia comunei Târgul Cârcinov* (Muscel), în revista *Muscelul nostru*, 3 (Noemvr.-Dec., 1931), p. 38.

[6] C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, *Sărbătorile poporului* (Acad. Rom., *Din viața pop. român, VII)*, Buc. 1909, p. 95.

[7] *Ion Creangă*, 4 (1911), p. 330 și 5 (1912), p. 356.

[8] T. Pamfile, *Crăciunul*, p. 16, nota 2.

curtea domnească a Moldovei se practica şi în popor, ca un vechiu obiceiu, pentrucă numai aşa se explică de ce el dăinueşte şi astăzi în unele locuri.

Oraţiile. Obiceiul oraţiilor, contaminat de Gheorgachi cu acela al icoanelor, se practica nu numai în Ajunul Crăciunului, ci în multe alte împrejurări, după cum vom vedea. *Oraţia* (din lat. oratio) sau encomion (din grec. ἐγκώμιον) era un discurs scurt, pe care îl rosteau boierii Domnului, Doamnei sau mitropolitului, precum şi răspunsurile şi mai scurte ale acestora, rostite în diferite împrejurări. Uneori oraţia exprima câteva cuvinte de mulţumire, alte ori asigurarea că Domnul va fi servit cu devotament; erau însă şi oraţii ocazionale, pentru anumite sărbători. In limba veche românească (secolul al XVII-lea) *oraţie* a mai însemnat şi *bocet;* cu acest sens îl întrebuinţează Neagoe Basarab în *Cuvânt la îngroparea oaselor mamei sale Neaga:* « Că voiu să îndrăsnesc să fac oraţie către oasele tale cele ostenitoare»[1]; de cele mai multe ori, însă, oraţia cuprindea o *laudă* exagerată din partea vorbitorului, a calităţilor şi virtuţilor Domnului. Scopul vorbitorului de a pune în cea mai strălucitoare lumină personalitatea stăpânului, determina stilul artificial, retoric, plin de epitete măgulitoare al acestor encomii. Domnitorul se înfăţişa ca un « soare lumesc »; el întotdeauna conducea numai « cu multă podoabă a înţelepciunii ». Vrednicia slujitorilor era mică, faţă de « bunătatea fără margini » a înălţimei sale. Este de mirare cum în cercetările făcute până acum asupra oratoriei naţionale, nu s'a oprit nimeni asupra acestor poetice începuturi ale ei, de care cronicile noastre amintesc foarte deseori.

Iată când scrie Gheorgachi, că era în obiceiul ţării să se rostească asemenea oraţii.

La instalarea Domnului. Când Domnul venea în ţară dela Poartă, învestit pentru domnie, era îmbrăcat în spătărie de spahilar-agasi cu cabaniţă, peste cabaniţă caftan, pe cap cuca, i se încredinţa sangeacul şi tuiurile împărăteşti. Domnul făcea apoi «oraţie de mulţămită»[2] puternicului împărat (sultanului). Aşa a procedat, scrie Gheorgachi, Grigorie Calimachi când a primit domnia cedată de tatăl său Ioan Theodor Calimachi, la 7 Iunie 1761. Adaogă autorul: în turceşte acest mic discurs se numeşte

[1] *Învăţ. lui Neagoe-Vodă*, ed. N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 160.
[2] V. mai jos, textul, p. 272_{30-32}.

dovvà (*duvà* și *dova* = rugăciune)[1]. Acest fel de oraţie era rostit după obiceiul turcesc şi cuprindea cuvinte de laudă la adresa sultanului şi încredinţarea că va fi servit cu devotament; însemna însă, şi rugăciunea ce făcea lui Alah [2].

De altfel, şi la instalarea împăraţilor bizantini era obiceiul rostirii unui encomion, pentru slăvirea noului împărat. Se cunoaşte, de exemplu, encomion-ul rostit de cunoscutul teolog bizantin, Nicolae Cabasilas, la instalarea împăratului Matei Cantacuzino (anul 1354?), pe care-l lăuda pentru origina lui nobilă, pentru binefacerile, virtutea, mila şi evlavia lui [3].

In Ajunul Crăciunului. Dacă oraţia rostită de Domn, la instalare, era mai mult cu caracter politic şi de origină străină, apoi oraţia rostită în spătărie de diaconul curţii, după ce se făcea sărutarea icoanei vestitoare a Naşterii Mântuitorului [4], era un « vechĭu obiceĭu al ţării », cum spun chiar textele vechi. După diacon, care vorbea în numele preoţilor domneşti, rostea « oraţia sărbătorii » egumenul « cel mai procopsitŭ la învăţătură », şi în al treilea rând rostea în numele preoţilor din Iaşi un preot şi el mai « procopsitŭ ». Oraţia egumenului se adresa de obiceiu Doamnei; toţi oratorii primeau apoi bacşişuri, înscrise în catastifele visteriei.

Gheorgachi nu mai dă, alte amănunte dar avem prilejul să precizăm mai de-aproape, ce fel erau aceste oraţii. S'a păstrat în Biblioteca Academiei Române un ms. (fond. rom. nr. 5360), care cuprinde mai multe oraţii, dintre care cele din Ajunul Crăciunului ocupă foile 1r.—8v. şi sunt, unul către Domn, două către Doamnă. Nu se precizează autorul lor, nici data şi locul rostirii; în acelaş ms., oraţia dela Sf. Vasile are data 1741 şi arată, ca alcătuitor al ei şi orator, pe Ştefan Văcărescu (f. 11 v.). Fiind toate scrise cu aceeaşi grafie, deducem că şi oraţiile pentru Ajunul Crăciunului

---

[1] L. Şăineanu, *Infl. orientală asupra limbei şi culturei române*, II, partea II-a, p. 50.

[2] Cronica atribuită lui Amiras, M. Kogălnicenu, *Cronicele României*, III, p. 157 şi cronica lui Neculce, *ibidem*, II, p. 324.

[3] M. Jugie, *L'éloge de Mathieu Cantacuzène par Nicolas Cabasilas*, în *Échos d'Orient*, 13 (1910), p. 338—343, după ms. grec al Bibl. Naţ. din Paris, nr. 1213 f. 289—292: Εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐγκώμιον.

[4] V. mai jos, textul, p. 278_{27}—279_{10}.

sunt din aceeaşi epocă şi de proveniență din Ţara-Românească, ceea ce arată practica obiceiului şi aici, ca şi în Moldova [1].

Cuvântarea era însoțită de înmânarea unor daruri, ceea ce Gheorgachi nu spune. Textul acestor orații era uneori bilincv, în românește şi cu extrase grecești din cărțile bisericești. Aveau la început caracter profund religios, arătându-se însemnătatea sărbătoarei şi la sfârşit urmau urările, laudele adresate Domnului şi Doamnei, care erau rugați să primească darurile.

In ziua de Crăciun. In această zi [2] Domnul avea obiceiu să dea masă boerilor. La masă, mitropolitul ridica paharul de vin, făcând orații pentru slava lui Dumnezeu, pentru însemnătatea sărbătorii şi pentru sănătatea familiei domnitoare.

A doua zi de Crăciun veneau la palat dascălii cu ucenicii lor cei mai distinşi şi rosteau de asemenea orații în chipul următor: întâi, doi dascăli ai şcoalei grecești cu discipolii lor. Orațiile erau rostite în greceşte de discipoli. In urmă se prezenta şi dascălul şcolii slavonești cu elev rânduit, ca să rostească oraţia în românește.

Obiceiul ca şcolarii să rostească oraţia la Crăciun şi la alte sărbători era mai vechiu la curțile domnești, decât din timpul în care scrie Gheorgachi (1762). Bandinus îl aminteşte, după cum am văzut (p. 122) la curtea lui Vasile-Lupu, în ziua Ajunului Bobotezii. Anton-Maria del Chiaro relatează obiceiul, întru câtva schimbat, la curtea lui Const. Brâncoveanu. Domnul era felicitat în ziua de Crăciun printr'o oraţie, dar nu de şcolari, ci de boieri, în numele cărora logofătul rostea oraţia. Aceasta însă era însoțită de prezentarea unor daruri ca: covoare din Persia, vase orientale, de argint şi în filigramă [3].

Obiceiul oraţiilor a intrat şi în popor. Pentru prima dată ele sunt amintite în anul 1747. Harnicul călugăr Laurentie al Hurezului tipărea la sfârşitul unui *Catavasier*, Râmnic 1747, un cântec de stea urmat de *două orații*. Ca un adevărat premergător al metodei ştiințifice de colectare a materialului folkloric, Laurentie prevenea pe cetitor că dacă « vei ceti, cupoeti ca vei socoti şi de

[1] Am în curs de pregătire un studiu complet asupra acestui foarte vechiu formular de orații, important atât pentru ceremonial, cât mai ales pentru folklor, întru cât conține şi orații la nuntă.

[2] V. mai jos, textul, p. 282_{15-18}.

[3] A. M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti 1914, p. 66.

nu vor veni la număr (silabele versurilor), bine să știi că *noi precum le-am, găsit, așa le-am și tipărit...* »[1]. Orațiile sunt evident alcătuiri culte făcute de oameni ai bisericii, din motive de inspirație religioasă. Ele însă au plăcut atât de mult poporului, încât le găsim în unele locuri, mai ales în Bucovina, într'o formă care amintește chiar obiceiul rostirii lor de școlari:

Iată-l vine cel dorit,
Iată-l vine umilit
Către ai săi ucenici,
Cel mai mare peste mici.

Mișcați buzele spre bine
S'arătăm de învățătură.
Vom începe câte-și doi
Versuind cântări din gură[2].

In popor, *orațiile* au luat denumire de *urații* (dela « a ura »), iar în Oltenia se mai numesc și *prooroceа*, articulat *prooroceaua* și folkloristul Tudor Pamfilie a publicat mai multe asemenea *urații*[3].

Obiceiul orațiilor trebue că a trecut și la casele boierilor și ascultau asemenea orații dela copiii lor, cari învățau la școli, dela dascălii copiilor lor, sau dela alte persoane obligate lor. Este destul, dintre multele exemple de aceste cazuri, să amintim orațiile pregătite de Naum Râmniceanu, unele grecești, altele românești[4], pentru școlarii lui.

La Sf. Vasile. Gheorgachi nu amintește despre orații făcute în această zi; spune însă[5], că în Ajunul Sf. Vasile, (dar mai de vreme decât de « réveillon »-ul actual) se făcea la palatul domnesc

---

[1] Mai pe larg, despre aceste prime mențiuni *tipărite* de a se merge cu steaoa, v. Dan Simonescu, *Cântece de stea, tipărite înainte de Anton Pann*, în *Rev. Soc. Tinerimea Română*, 51 (Dec. 1932), p. 114—118. N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București 1938 p. 202—219 (despre cântece de stea, cu bibliografie), p. 224—232 (despre orațiile de nuntă, cu bibliografie). N. Cartojan, *Colindele cu steaua* (extras din Buletinul Imprimeriilor Statului, nr. 6), Buc. 1938.

[2] Tudor Pamfile, *Crăciunul*, București 1914, p. 133.

[3] *Ibidem*, p. 134—154.

[4] Const. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceanu*, București 1900, p. 57—58, pentru elevii Dimitrie Constantinid, Iancu Porumbaru și Matei Conțescu, din 25 Dec. 1827 și 1829; v. oratia grecească compusă de dascălul Dimitrie Zisu și publicată de boierul Manolache Persianul, Συνοπτικὴ περίληψις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων ... τοῦ Νικολάου Πέτρου Μαυρογένη Βοεβόδα (Rezumat sinoptic al faptelor vitejești ale lui Nic. Petru Mavrogheni), București 1789, p. 30—34, de Crăciun.

[5] V. mai jos, textul, p. 285_{10}—286_{17}.

tratație boierilor cari veneau să facă « țărămonia anului nou ». Apoi se duceau cu *nobet* (un fel de paradă militară, după obiceiul turcesc) la Doamna. Alte izvoare vechi dovedesc, că se rosteau și cu acest prilej orații. Când jupânesele duceau daruri soției lui Const. Mavrocordat, la 1 Ianuarie 1741, vornicul Ştefan Văcărescu rostea o asemenea oraţie, care ni s'a păstrat în manuscriul mai sus amintit (Acad. Rom., fond rom., nr. 5360, f. 11 v. — 13 v.). Se mai cunosc și alte orații pentru această zi, alcătuite de Naum Râmniceanu dar rostite de elevi ai lui [1].

In Ajunul Bobotezii. Ne-am ocupat de obiceiul oraţiilor în această zi și la p. 122, în cadrul ceremonialului bisericesc. Puțin ne mai rămâne să mai adăogăm aci. In această zi, [2] spuneau orații diaconul curții, apoi reprezentantul egumenilor greci, al celor pământeni, protopopul în numele preoților din Iași și la urmă « popii ungurești (pater prefectus) ». Obiceiul este, cum am văzut, descris pe larg de Bandinus și data încă de pe vremea lui Vasile-Lupu, când făceau orații nu numai persoanele înșirate mai sus, dar și discipolii diferitelor școli, câtă vreme Gheorgachi ne spune că discipolii școalelor rosteau orații numai la Crăciun. Acești călugări minoriți locuiau în mai multe centre ale țării, dar mai ales în Bacău și la Iași; docomentele timpului amintesc deseori de amestecul lor în vieața românească [3]. Obiceiul oraţiilor în Ajunul Bobotezii nu a supraviețuit. Astăzi se obișnuește numai în ziua Bobotezii să meargă copiii cu ciurlezul, obiceiu care n'are nimic comun cu oraţiile din trecut.

La Paşti. In ziua a doua a Paștilor [4], după ce Domnul trata pe boieri în spătărie cu vutcă, confeturi și cafea, logofătul al treilea introducea pe dascălii școalelor cu discipolii lor în spătărie. Ucenicii rosteau « engomiile către Domn, spre lauda și bucuria sărbătorii », după rostire primind fiecare bacșiș. Şcolile amintite de Gheorgachi

---

[1] Const. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 54—57, pentru elevii Grigorie, Elencu și Marioara Grădișteanu, 1 Ianuarie 1823.

[2] V. mai jos, textul, p. 287_{7-20}.

[3] Intre altele vezi: N. Iorga, *Studii și documente*, I, p. XLIV—XLV, 73, 112, 121, 123, 128 (vol. I și II din această colecție cuprind material referitor la istoria catolicismului în țările românești). N. Iorga, *Oaspeți străini ai Principatelor în secolul XVIII*, în *Lit. și artă română*, 5 (1900—1901), p. 25—42.

[4] V. mai jos, textul, p. 295_{19-33}.

încă cu prilejul obiceiului la Crăciun, erau: cea elinească şi slovenească (la aceasta din urmă se învăţau slovele chirilice, dar pentru limba românească) [1].

La instalarea mitropolitului. Se obişnuia şi cu acest prilej [2] oraţia. O făcea mai întâi mitropolitul către Domn în spătărie, după ce acesta îi da în mână cârja; mitropolitul mulţumea Domnului. De acolo pornea cu alai la mitropolie, unde era suit în scaun şi i se făcea engomion. Manuscrisul rom. al Acad. Române, nr. 5360 — de care am mai vorbit — cuprinde la f. 11 r. — 11 v. un fragment, nedatat, cu o asemenea oraţie adresată mitropolitului, probabil la instalare, pentrucă textul pomeneşte de această « prea luminată veselie care ïaste şi ţeremonie politicească şi tainä bisericească ».

Insuşi cuvântul, de origină latină *oraţie*, ne dovedeşte că acestea constituiau un vechiu obiceiu românesc. Prilejurile am văzut că erau diferite şi mai ales la sărbători, deci în legătură cu vieaţa bisericească. Biserica se dovedeşte şi de data aceasta ca o bună păstrătoare a obiceiurilor şi tradiţiilor vechi.

UDATUL A DOUA ZI DE PAŞTI

Gheorgachi aminteşte în *Condica* lui [3], că Luni, a doua zi de Paşti, era obiceiul « de să uda cu apă şi să trăgea la văi cu apă unii pe alţii şi mai în toate breaslile era častă običnuinţă ». Mai mult, Gheorgachi adaogă că « s'au purtatu cuvântul din oameni bătrâni », cum că lui Vodă însuşi îi ziceau boierii că-l vor trage în vale, pentru a fi stropit cu cofele cu apă. Nu se împăcau cele două partide — cei ce trăgeau, cu cei traşi — decât dacă aceştia din urmă da celor dintâi vedre de vin, ouă şi pască. Obiceiul se practica mai mult între femei, care se adunau în număr de 20 —30

[1] Pentru şcolile sec. al XVIII-lea, în afară de cunoscutele lucrări ale lui V. A. Urechia şi N. Iorga, vezi şi Th. Athanasiu, Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμανίᾳ (1644—1821), Atena 1898. Cronica atribuită lui Muste, M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 73. Raportul Patriarhului Hrisant asupra reformelor şcolare în Moldova, l-a publicat Const Erbiceanu în *Bis. ort. rom.*, 15 (1891—1892), p. 577—587.

[2] V. mai jos, textul, p. 302_{10-11} şi $_{19-20}$.

[3] V. mai jos, textul, p. 295_{34}—296_{9}.

şi trăgeau pe bărbaţi la vale, udându-i cu apă. Se întâmplau însă în aceste învălmăşeli glumeţe, şi certuri, omoruri chiar, încât Antioh Cantemir (1705—1707, a doua domnie) a interzis să se mai practice obiceiul. Gheorgachi termină relatarea, spunând că pe vremea lui femeile încă mai păstrau acest obiceiu.

Este, precum se vede, un obiceiu care iese din cadrul ceremonialului dela curte, referindu-se numai la practica lui în popor.

Obiceiul era vechiu în Moldova, pentrucă-l aminteşte şi călătorul suedez Erasm Henric Schneider de Weismantel care ne-a vizitat la începutul veacului al XVIII-lea şi şi-a scris însemnările între 1709 — 1714. El spune, cu mirare, că în zilele de Paşti, se stropeau bine tinerii cu apă şi făceau tot felul de nebunii şi fleacuri, ba că băgau în apă până şi pe preoţii lor. Cei stropiţi cu apă, ca să scape, ofereau de mâncare, adevărate ospeţe, celor cari îi stropeau [1].

Trebue că se iveau cu acest prilej certuri, bătăi; se îmbolnăveau oamenii, pentrucă răceau, mai ales când Paştile cădea în lunile Martie-Aprilie. S'au luat măsuri, deci, pentru stârpirea obiceiului. In afară de măsura luată de Antioh Cantemir, relevată de Gheorgachi, mai cunoaştem şi o altă intervenţie în acest sens, de data aceasta ea venind însă dela un om al bisericii. Mitropolitul Moldovei Iacob I Putneanul (1750—1758) în cunoscuta lui carte *Synopsis, adecă adunare de multe învăţături*, Iaşi 1757, cap. 3, p. 52 combătea « trasul în vale » ce se obişnuia a doua zi de Paşti, nu numai pentru temeiurile arătate mai sus, dar şi pentru că vedea în acest obiceiu ceva păgânesc; anume, demonstra el, vine dela Elinii păgâni, cari adorau zeii apelor, izvoarelor şi ai bălţilor şi în cinstea cărora oamenii se stropeau odată pe an cu apă [2].

Cu toate aceste intervenţii, obiceiul exista pe vremea lui Gheorgachi practicat mai ales de femei şi mai există chiar astăzi în Bucovina, unde se practică tot în Lunea Paştilor şi se numeşte « la udat ». Fetele aşteaptă pe flăcăi, cari vin şi salută prin *Christos a înviat.* Apoi flăcăul zice, că i-ar fi sete şi scoate cu o ulcică din coşă apă, pe care o varsă imediat, fie în faţa, fie pe gâtul fetei,

---

[1] N. Iorga a publicat fragmente din aceste însemnări în *Rev. ist.*, 16 (1930), p. 1—28 şi 85—102 (în chestiune p. 88).

[2] Comp. cu Icon. C. Eftimie, *Viaţa şi activitatea mitropolitului Moldovei Iacob I-iu Putneanul*, Buc. 1900, p. 49—50.

rostind următoarele cuvinte: « Să-ți fie inima curată ca apa! Apa să te ferească de orice boală și tot lucrul să-ți meargă ca din apă. Pentru aceasta, băietanul primește 4—10 ouă roșii și e găzduit prietenește » [1]. Dacă nu vine flăcăul la udat, atunci fata e tristă. In Marțea Paștilor fetele udă pe flăcăi, dar numai dacă-i întâlnesc întâmplător, fără a merge la ei acasă, « pun mâna pe ulcica cu apă pentru a-i împroșca ».

Intru câtva deformat, obiceiul există și în alte părți. Gheorgachi însuși ne spune că în Ţara-Românească se practică obiceiul la Sf. Ioan. La fel în comuna Rășinari (Ardeal), flăcăii prind fără de veste pe un altul « gata-gata să-l arunce în râu și numai o cinste bună îl poate scăpa de soarta ce i-au pregătit-o fârtații » [2].

In Muntenia flăcăii se numesc *iordănitori*, iar obiceiul derivă din practica bisericească de a umbla cu botezul. Au credința că dacă se stropesc, vor fi sănătoși tot anul și vor trăi mult [3]. Intr'alte părți, obiceiul este pus în legătură tot cu ciclul sărbătorilor Paștilor, dar se practică în Joia Mare [4], sau Vinerea Mare, numită și *Vinerea seacă*. De cei scăldați nu se va prinde în cursul anului « nici un fel de bubă, friguri sau altă boală rea » și apoi vor fi deplin curați să primească Sfânta Inviere [5]. Pentru același motiv, de prevenire a boalelor, se mai scaldă oamenii în ziua Sf. Gheorghe [6], dar de data aceasta obiceiul stă mai mult în legătură cu viața păstorească.

Acest obiceiu se practică și la alte popoare din jurul nostru, la Ruși, Sârbi, Bulgari [7], Ucrainieni. Un bun cunoscător al obiceiurilor și credințelor din Rusia subcarpatică, Pierre Bogatyrev [8],

---

[1] Leonida Bodnărescu, *Câteva datini de Paști la Români*, Cernăuți 1908, p. 22.

[2] V. Păcală, *Monografia comunei Răşinariu*, Sibiu 1915, p. 189.

[3] Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, I, p. 226—227.

[4] *Șezătoarea*, 6 (1901), p. 21.

[5] Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. II, p. 299—303; în vol. III, p. 64—68 amintește de scăldat chiar în zilele Paștilor.

[6] Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. III, p. 281 și I. A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folklor*, Buc. 1928, p. 105 și 109.

[7] Dr. Petru Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la Români și Slavi*, Iași 1931, p. 78.

[8] Pierre Bogatyrev, *Actes magiques, rites et croyances en Russie subcarpathique*, Paris 1929, p. 75—77; la pag. 77 constată obiceiul și în ziua de Sf. Gheorghe.

ne înfăţişează obiceiul la Ruşi, exact cu aceleaşi amănunte ca în *Condica* lui Gheorgachi şi ca în Bucovina (relaţia Leonida Bodnărescu): are loc Luni după Paşti, când flăcăii stropesc pe fete şi Marţi, când fetele stropesc pe flăcăi; cei udaţi dau ouă roşii (la Gheorgachi şi vedre de vin, pască) celorlalţi. Bogatyrev arată şi origina obiceiului, aşa cum *i*-au comunicat-o locuitorii în unele sate (Smerekova, Vyšnij, Bystryj, Verchovina Bystra): când Mântuitorul a înviat, Evreii au stropit cu apă o mulţime de credincioşi, adunaţi în jurul mormântului, probabil pentru a nu putea vedea bine învierea, ca să n'o poată comunica şi altora. Deci cei cari stropesc reprezintă pe Evrei. Bogatyrev se miră apoi de acest rar proces folkloric, de a se crea un obiceiu, tocmai din imitarea unor fapte de obiceiu respinse în folklor.

Apropierea dintre obiceiul, aşa cum este practicat la Ucraineni şi la Ruşi de o parte, în Moldova şi Bucovina de alta, mă face să cred într'o împrumutare a lui dela Ucrainieni şi dela Rusii subcarpatici.

SCOATEREA CAILOR LA CIAIR (SF. GHEORGHE) [1]

In ziua Sf. Gheorghe, sau câteva zile mai târziu, când câmpul este « încheietu cu iarbă » [2], marele comis îşi îndeplineşte a doua mare şi solemnă paradă a sa [3], în faţa Domnitorului: scoate caii la ciair, la câmp. Cuvântul (turc. čair=păşune, câmp; neogr. τζαΐρι = păşune; cu aceeaşi semnificaţie în alb., bulg., sârbă, polonă, cfr. L. Şăineanu, *Infl. orientală*, II_1, p. 120), ca şi obiceiul pe care îl vom descrie mai jos, sunt de origină turcească. Ciairurile grajdurilor imperiale otomane aveau în jurul Constantinopolului o întindere foarte mare, până la Adrianopole, în Europa şi până la Brussa în Asia [4]. Gheorgachi nu spune care erau domeniile de păşune ale Domnului, dar ştim dela alţi cronicari [5], că ciairurile

[1] V. mai jos, textul, p. 298_{25}—299_{20}.

[2] Expresia este pur populară şi se zice astfel câmpului, la Sf. Gheorghe; Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, vol. III, p. 276, nota 4.

[3] Cealaltă paradă o pregătea la Bobotează; v. mai sus, p. 124.

[4] M. d'Ohsson, *Tableau général de l'empire othoman*, VII, p. 16—18 *(le grand* şi *le second écuyer)*.

[5] De pildă Miron Costin, *Letopiseţul* (1594—1662), în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. I, p. 365 şi alţii.

domnești erau câmpul Socolei și al Bahluiului, la Iași; la București spre Plumbuita, Herăstrău, Teiul Doamnei și Colentina [1].

Origina turcească a obiceiului. Ceremonia se desfășura astfel: marele comis îmbrăcat de Domn cu caftanul și având işlicul de sobol în cap, mergea la grajduri și rânduia alaiul, care defila în curtea domnească « în privala Domnului, a Doamnei, a beizadelilor și a toată boierimea ». Convoiul este foarte amănunțit înfățișat de Gheorgachi și denumirile celor cari luau parte sunt toate turcești (telegari, sacabași, armași, iuruc-bairactar, sărmaciul povodnicilor, zapciii, tablabașa, etc.) ceea ce arată origina turcească a obiceiului. La sfârșitul convoiului venea marele comis călare pe tablabașa («calul împărătesc ») ; calul era împodobit cu podoabe din « ceale mai alese » [2] și înconjurat de toți subalternii comisului și ei frumos gătiți. Când ajungeau în dreptul Domnului, se închinau acestuia. Alaiul ieșea în câmp, unde erau corturi întinse; caii erau așezați în rânduială și ceremonia se termina cu o masă, la care marele comis oprea « o seamă de boeri ».

Rezultă de aici că Domnul lua parte numai la defilarea alaiului în curtea palatului; la fel nu se arată participarea Domnului la câmp, nici în alte izvoare, care mai fac mențiune despre acest obiceiu [3]. Este posibil să fi mers și Domnul, când era vreme frumoasă și pentru el, negreșit, se întindeau corturile amintite de Gheorgachi.

Influența populară asupra lui. Dionisie Fotino, un bun cunoscător al vieții orientale, ne asigură că scoaterea cailor la ciair, se

---

[1] D. Caselli, *De Sf. Gheorghe la chioșcul și cișmeaua lui Mavrogheni*, în *Universul*, Vineri 24 Aprilie 1936, p. 15.

[2] Aceste împodobiri erau imitate dela Turci, iar aceștia le-au împrumutat, în parte, dela Bizantini; cfr. F. Cumont, *L'uniforme de la cavalerie orientale et le costume byzantin*, în *Byzantion*, 2 (1925), p. 181—191.

[3] « Orânduiala alaiului la scoaterea domneștilor cai la ciair » din vremea lui Mihail Const. Șuțu (circa 1783) a publicat V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, I, Buc. 1891, p. 302—303. Asemenea plimbări cu caii la câmp se mai făceau și în alte zile; vezi « Orânduiala alaiului la ieșirea Domniei afară la Biniș » (turc. biniș = paradă militară călare), publicată de V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 303—305. Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel 1781, p. 285, spune că asemenea plimbare se făcea « à la cérémonie du jour des rois ». Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, Paris 1812, vol. II, p. 483. Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, vol. III, p. 499—502. Adaogă și bibliografia dată de L. Șăineanu, *Infl. Orient.*, I, p. CLXVII, nota 1.

făcea « după asemănarea ceremoniei cailor împărăteşti la Constantinopole » şi afirmaţia lui este exactă, dacă luăm în seamă denumirile turceşti ale participanţilor la ceremonie. Insă alegerea zilei de Sf. Gheorghe, pentru săvârşirea ceremoniei, este dictată de condiţii proprii de vieaţă românească şi în aceasta văd o puternică influenţă populară.

La noi, ziua Sf. Gheorghe este socotită ca început al primăverii şi deci al vieţii de câmp, al activităţii agricole şi al celei păstoreşti. I. A. Candrea, profesor la Universitatea din Bucureşti, pe baza a numeroase izvoare folklorice, a arătat caracterul acesta al sărbătoarei în folklorul românesc [1]. Nu numai pentru cai, dar şi pentru alte animale, ziua Sf. Gheorghe este aleasă la noi pentru începerea păşunatului. Cu acest motiv de început al primăverii s'a contaminat un alt motiv folkloric: faptul că Sf. Gheorghe s'a luptat călare şi a învins balaurul, a făcut ca el să fie socotit ca protector al cailor [2]. La noi se vorbeşte de *caii lui Sf. Gheorghe* şi de puterea lor misterioasă: « Când pe aceste margini aleargă caii lui Sf. Gheorghe, vara, iarba şi codrul înverzesc, pământul se deschide [3]. ». Intr'o oraţie de nuntă se face clar aluziune la protecţia Sf. Gheorghe asupra cailor:

La cai să daţi fân, ghisdei verde
Cosit din noaptea sântului Gheorghe
Cu roua neluată
Cu floarea nescuturată
Strâns în sărbători
De două fete surori [4].

Este aici un proces interesant de folklor: la un obiceiu, împrumutat în ce priveşte felul lui de desfăşurare dela Turci, se adaogă elemente noui din vieaţa proprie a neamului. Se scoteau caii la ciair, ca la Turci, dar la noi se fixează această ceremonie după datele străbune, la Sf. Gheorghe, care simbolizează în popor, începutul primăverii şi al activităţii de păşunat în vieaţa păstorească şi pentrucă Sf. Gheorghe, tot după credinţele poporului, exercită un fel de protecţie asupra cailor.

[1] I. A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folklor*, Buc. 1928, p. 100—111.

[2] *Ibidem*, p. 100.

[3] Tudor Pamfile, *Pământul după credinţele poporului român*, (Din vieaţa pop. român, XXXII), Buc. 1924, p. 19.

[4] *Kalendară pentru toţi, profetic, amusant şi popular pe 1866*. Edit. Wartha, Bucureşti, p. 88.

VÂNATUL

Despre acest obiceiu, adânc înrădăcinat în firea Românului şi care se practică la noi din cele mai vechi timpuri, Gheorgachi nu spune decât, că: «...la cele patru praznice împărăteşti, cându ĭase Domnul din biserică în divanul cel mic, ĭaste obicei, căpitanul de vânători şi cu câţiva vânători, stau în rându cu vânatul lor, pus de-a-rândul gos. Vânatul lor este: cerbi, čute, capre, râmător sălbatic, epuri şi alte păsări ce pot vâna»[1]. Autorul arată că aceste daruri se aduceau, mai ales în Ajunul Crăciunului. Este un obiceiu străvechiu[2], despre care mai avem şi alte referinţe. Paul de Alep arată[3] că la curţile domneşti din secolul al XVII-lea, era obiceiul ca în Ajunul Crăciunului, să se servească la masa de prânz a Domnului, mâncare din propriul său vânat, sau să se aducă vânat de către curteni. Pe Antioh Cantemir ni-l arată cronicele ca pe un mare amator de vânătoare[4]. Iar Dim. Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*[5], se ocupă în mod special de vânătorile domneşti, care, ca şi în *Condica* lui Gheorgachi, se făceau în patru epoci ale anului, şi anume înaintea celor patru posturi ale bisericii ortodoxe. Că înşişi Domnii din familia Calimachilor, — în vremea cărora a trăit şi pentru care a scris Gheorgachi *Condica*, — iubeau vânătoarea şi păstrau obiceiul acesta, ne confirmă documentele timpului. In sărbătorile Crăciunului, anul 1759, Ioan Vodă trimetea la vânătoare 242 oameni, dintre cari mulţi erau boieri mari[6]. Grigore Calimachi, prin prietenul său La Roche, scria lui Giuliani, interpretul polon, să-i procure 20 câini de vânătoare *dogues de Saxe* (în turceşte *Samson Kiupek*)[7], Domnul însuşi re-

---

[1] V. mai jos, textul, p. 277_{34-39}.

[2] Pentru restabilirea vânătoarei în timpuri mai vechi, v. Otto Witting, *Vânatul şi vânătoarea în Ţara Bârsii în secolul XVI*, în *Rev. pădurilor*, 41 (1929), p. 823—838 şi 42 (1930), p. 22—31.

[3] Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 81.

[4] *Cronica Ghiculeştilor*, ed. D. Russo, în *Bulet. comisiei ist. a României*, II, Buc. 1916, p. 60; *Cronica lui Ion Neculce*, ed. Al. Procopovici, Craiova 1932, p. 166. Cronica atribuită lui Muste, ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 27.

[5] Traducerea de Gh. Adamescu (Buc., Cartea Rom., fără an), p. 98—99 şi 91 (aici despre organizarea corpului de vânători).

[6] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 568—569.

[7] *Ibidem*, vol. II, p. 306, nr. 172 şi p. 130, pentru alţi 3 ogari.

înoindu-şi rugămintea [1], iar la începutul anului următor (1763), trimetea om special, să ia câinii comandaţi [2].

Obiceiul vânatului, în special înaintea celor patru posturi, n'a avut răsunet în popor, deşi lua parte şi acesta la vânătorile domneşti, ci a rămas numai un obiceiu al curţii domnitoare.

DISTRACŢII: HALCAOA, PEHLIVANII, MUZICA

S'a putut vedea şi până acum felul cum Domnitorul îşi petrecea timpul. In zile de lucru ocupat în divan cu judecarea proceselor; în zile de sărbătoare la biserică; la praznice împărăteşti, după slujbă, lua în spătărie, împreună cu boierii, trataţii de vutcă, cofeturi, dulceaţă şi cafea. Uneori da şi masă, cu lăutari ţigani, cu jocuri şi zicături.

De câteva ori pe an avea loc parada scoaterii cailor la câmp.

Halcaoa. Insă, afară de aceste petreceri ocazionale risipite în mai toată opera, Gheorgachi ne descrie amănunţit jocul halcalei [3], care avea loc a treia sau a patra zi de Paşti, în şesul Bahluiului, sau la Copou.

Se făcea în câmp un frumos saivant pentru Domn şi se aşezau scaune pentru boieri. « Pe cine din boeri rânduïa Domnul, încăleca pe cal domnesc » şi « în repegiunea calului » trebuia să ia cu suliţa cercul halcalei (turc. halka = inel, brăţară, verigă de fier).

Cel care câştiga jocul, se închina Domnului şi-i săruta mâna şi poala. Primea apoi în dar « câte o lastră sau canavaţă cu fir şi un postav » — când era boier mare; când era boier «mai de gios» primea postaj şi atlaze, iar celor mici le da numai postaj. In tot timpul jocului mehterhaneaoa cânta, iar după joc « urmau alte chipuri de glume ».

Acest joc, împreună cu altele obişnuite în trecut, dar nedescrise de Gheorgachi, au fost împrumutate la curţile noastre domneşti, dela Turci [4].

---

[1] *Ibidem*, vol. II, p. 307, nr. 173 (Post-scriptum).

[2] *Ibidem*, vol. II, p. 310, nr. 180.

[3] V. mai jos, textul, p. 296_{12-25}.

[4] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, I, p. CLXVII—CLXXI. O prezentare generală a lor a făcut T. T. Burada, *Privelişti şi datini strămoşeşti*, în *Arhiva* 20 (Iaşi 1909), p .289—306 (halcaoa, geritul, pehlivanii, măscăricii, suitarii, etc).

Obiceiul acesta este amintit pentru prima dată la noi în cronica lui Azarie (1575), care spune că Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, era « meșter în a învârti sulița », iar mai departe, că petrecea cu boierii « în glume și jocuri și se îndeletnicea cu alergări de cai » [1]. Ion Bogdan și după el V. Grecu [2] contestă autenticitatea informației ca pentru Bogdan Lăpușneanu și dovedesc că Azarie a reprodus aici cuvintele din hronograful lui Manasses, potrivite pentru Tzimisches, împăratul bizantin. Informația s'a transmis și în cronica lui Grigore Ureche [3]. In schimb, obiceiul apare în secolul al XVII-lea, în documente a căror autenticitate nu poate fi pusă la îndoială (Varlaam, *Cazania* 1643) [4]. Mai des și mai precis apare jocul în cronicile din secolul al XVIII-lea. Astfel, Ienache Kogălniceanu confirmă spusa lui Gheorgachi asupra locului unde avea loc obiceiul. Grigore Matei Ghica făcuse un foișor în dealul Copoului, « făptură de Ţarigradŭ cu tot felul de boiele și mergea adese la dânsul de se eglendisîa (ngr. ἐγλενδίζω = a petrece, a se amuza), făcândŭ în toți anii halca acolo » [5].

Un răspuns la chestionarul lingvistic trimis de B. P. Hasdeu pomenește un joc de copii în Tulcea, cu numele: *de-a'n hâlca*. Pentrucă jocul nu este descris, nu putem spune dacă el este o rămășiță a vechiului obiceiu practicat la curtea domnească din Moldova [6].

Pehlivanii. Intr'altă parte Gheorgachi spune că Vodă, ca să distreze pe Pașă cât timp a stat la Iași, a pus să se facă și « oarecare luptături de pehlivani » [7]. Acești pehlivani (turc. pehlivan = atlet, luptător) erau aduși la curțile domnești tot din Turcia. Cam ce fel

---

[1] Ion Bogdan, *Letopisețul lui Azarie (Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II., t. 31 (1909), p. 154 (extras).

[2] Ion Bogdan, *ibidem*, p. 35; V. Grecu, *Influența bizantină în literatura românească*, Cernăuți 1933, p. 14.

[3] *Letopisețul țării Moldovei până la Aron-Vodă* (1359—1595), ed. Const. Giurescu, Buc. 1916, p. 215—216.

[4] Apud *Dicționarul limbii române*, întocmit și publicat sub auspiciile Academiei Române (cuvântul halcă).

[5] Cronica atribuită lui Ienache Kogălniceanu, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 198. N. Iorga, *Cea d'intâiu vizită domnească la monumente istorice și opera lui Grigore Matei Vodă-Ghica*, în *Bulet. Comisiunii monum. ist.*, 19 (1926, p. 143—146.

[6] *Dicționarul limbii române*, ed. Acad. Române (cuvântul *halcă*).

[7] V. mai jos, textul, p. 311_{27-29}.

de reprezentaţie puteau ei da, aceasta o ştim din mai multe izvoare contemporane, dar mai ales din cronica publicată de N. Iorga pe numele lui Constantin Căpitanul Filipescu: în afară că jucau pe funii, dar «punea de rând 8 bivoli şi se răpiziia iute, şi sărind peste ei, să da în văzduh peste cap şi cădia în picioare de ceaia parte; alta, un cal domnesc, gras, mare, îşi lega chica de coadă-i, şă-l bătea comişălul cât putia şi nu-l putia să-l mişte deloc».... şi continuă multe alte ca acestea, câte s'au petrecut la nunta domnească a lui Ştefan, fiul lui Radu Vodă Leon, cu Catrina lui Duca Vodă [1].

Printr'un proces semantic foarte explicabil, cuvântul azi nu se mai întrebuinţează cu sensul vechiu de luptător (azi zicem *acrobat, saltinbanc)*, ci cu acela de *şarlatan, panglicar*, adică acela care vrea să scoată efecte multe cu sforţări minime, ca şi scamatorii.

Muzica. Vom semnala, când vom studia ceremonialul meselor domneşti, că ţiganii erau muzicanţi căutaţi în trecut. Nu este nimerit să insist asupra acestui element de distracţie la curţile noastre domneşti, pentrucă chestiunea s'a studiat cu competenţă şi pe baza unui material de informaţie foarte bogat [2]. Trebue să reţinem însă că ţiganii, chiar dacă se influenţau în cântecele lor de melodiile turceşti, ei constituiau totuşi muzica naţională a Domnului, cu zicăturile ei vechi şi însoţite de jocuri sgomotoase.

Afară, însă, de muzica aceasta naţională, voevozii români aveau, ca şi paşii turci, o trupă de muzicanţi turci, care în toate serile (la chindie) cânta cântece militare turceşti în curtea palatului [3].

Când veneau paşii în ţară, aduceau cu ei mehterhaneaoa lor şi atunci nu mai cânta la chindie, sau nobetul, mehterhaneaoa Domnului, ci a paşii. Gheorgachi povesteşte cum iuciutuiulun paşa a vrut să audă şi pe mehterbaş al Domnului «ce meşteşug are» şi

---

[1] *Istoriile Domnilor Ţării-Româneşti*, ed. N. Iorga, Buc. 1902, p. 158—159.

[2] C. Bobulescu, *Lăutarii noştri, din trecutul lor. Schiţă istorică asupra muzicii noastre naţionale corale, cum şi asupra altor feluri de muzică*, Buc. 1922. R. Ortiz, *Lăutari e giullari*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Buc. 1927, p. 263-276.

[3] Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, Paris 1812, vol. II, p. 496, nota 1. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, VII, Paris 1824, p. 22—23. L. Şăineanu, *Infl. orientală*, I, p. CLXII—CLXIV. D. C. Ollănescu, *Teatrul la români*, partea I (extras din *Anal. Acad. Rom. lit.*, s. II, t. 18 (1897), p. 71—79).

i-a cântat deci un « pestref » (turc. peşref = morceaux turcs qu'on joue au commencement d'un concert; S. Muhtar, *Dictionnaire*, ed. 1930) care a plăcut Pașii. « Zâcându un scopos (gr. ὁ σκοπὸς = arie muzicală) ca acela », pașa a poruncit slujitorilor să-l îmbrace [pe mehterbaș] cu biniș de postav [1].

Acestea sunt elementele noui ce se pot extrage din analiza *Condicei* lui Gheorgachi, cu privire la muzica curții domnești.

OSPEȚE

Trataţii şi cafea se serveau foarte des la curtea domnească în trecut; ospețe domnești erau mai rare. Cronicarii noștri amintesc deseori de ele, dar fără să dea atenție elementului descriptiv [2]. Nici chiar cunoscuta operă atribuită lui Neagoe Basarab, *Învățăturile către fiul său Teodosie*, deși are vreo zece pagini cu regulele mesei, nu cuprinde totuși regule asupra modului de a mânca, nici asupra serviciului (cum cuprind operele similare din Occident) [3], ci o serie de precepte morale, cum de pildă sfatul de a nu se bea vin mult [4].

Din punctul de vedere al ceremonialului cu care se ofereau aceste ospețe, sunt mai prețioase, în ordinea vechimei, relatările

---

[1] V. mai jos, textul, p. 311$_{31-34}$.

[2] Miron Costin, *Letopisețul* (1594—1662) în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 311 (la nunta Mariei, fata lui Vasile-Lupu, cu Radzivil, anul 1645). Radu Grecianu, *Viața lui Costandin-Vodă Brâncoveanu*, ed. Şt. D. Grecianu, Buc. 1906, p. 100 (la nunta Saftei Brâncoveanu cu Iordache Crețulescu, anul 1700); *ibidem*, p. 113, masa oferită de Brâncoveanu Iordului englez Paget, anul 1702. Jurnalul acestei călătorii s'a scris şi tipărit în englezește de Edmund Chisthull, 1747; părți din el s'au tradus şi în românește de Caterina Pitești eanu, *Călătorie prin Țara-Românească* (1702), București 1923, extras din *Buletinul Soc. Regale Române de Geografie*, 41 (1922): despre masă la pag. 5, data 25 Aprilie. Ioan Neculce, *Cronica*, ed. A. Procopovici, Craiova 1932, p. 289—290, masa oferită de D. Cantemir lui Petru cel Mare, anul 1710.

[3] Ştefan Glixelli, *Les contenances de table*, în *Romania*, 47 (1921), p. 1—40.

[4] Ştefan Glixelli, *Regulile de purtare la masă în românește*, în *Rev. ist. rom.*, 3 (1933), p. 327—333.

lui Paul de Alep [1], Del Chiaro [2] şi ale lui Dim. Cantemir [3]. Un loc aparte în literatura de ceremonial asupra meselor şi tratațiilor domneşti în genere ocupă *Condica* lui Gheorgachi, atât prin amănuntele pe care trebuia să le dea, ca manual al protocolului, cât mai ales prin arătarea tuturor recepțiilor, când se ofereau asemenea tratații în palatul domnesc, în spătărie.

Gheorgachi spune că se ofereau mese şi tratații în următoarele împrejurări: masă la instalarea Domnului (text, p. 264_{25-26}) [4]; în Ajunul Crăciunului, tratație (text, p. 279_{11-24}); masă în Ajunul Crăciunului şi la Bobotează (text, p. 279_{24-32}) [5]; Crăciun, tratație (text, p.280_{34}—281_{2}); masă în ziua de Crăciun (text, p.281_{1} —283_{26}) descriere amplă; masa Doamnei şi a jupâneselor în ziua de Crăciun (text, p.283_{27}—284_{10}), cu indicații şi despre mesele obişnuite în vechime la Sf. Vasile, la Bobotează şi la Paşti; masa egumenilor, a treia zi după Bobotează (text, p.284_{10-16}); tratație, cu muzică, în Ajunul Anului Nou (text, p. 285_{15-27}); în ziua Anului Nou, tratație (text, p 286_{1-17}), uneori masă; iarăşi despre tratația la Bobotează (text, p. 289_{31-35}) şi despre masa egumenilor (text, p. 290_{2-5}); mitropolitul oferea masă Domnului în ziua Streteniei (text, p. 290_{9-14}); la Paşti, tratație, uneori masă (text, p. 294_{32} şi 295_{3-6}); în Lunea Paştilor, tratație (text, p. 295_{24-25}); la Sf. Gheorghe, marele comis da masă boerilor (text, p. 299_{19-20}); odată se făcea masă solilor şi aceştia Domnului (text, p. 306_{21-25}).

Ceremonia cafelei. Cea mai simplă formă de tratație la curtea domnească, pomenită de Gheorgachi, este servirea cafelei, care se

---

[1] Em. Cioran, *Călătoriile Patr. Macarie*, p. 20—21, de sosire, la curtea lui Vasile-Lupu; p. 85, la curtea lui Matei Basarab; p. 138—139, de Bobotează, descriere amplă.

[2] A.-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni dele la Valachia*, ed. N. Iorga, p. 59—64. Pentru luxul şi serviciul meselor, v. şi foile de zestre ale fetelor lui Const. Brâncoveanu, articolele pentru «rânduiala mesei», publicate de Şt. D. Grecianu, *Viața lui Cost. Vodă Brâncoveanu, de Radu vel logofăt Grecianu*, p. 287, 292, 295, 299, 303, 307 şi 312.

[3] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. de Gh. Adamescu, p. 95—98.

[4] Obiceiul era vechiu; v., de pildă, despre masa oferită de Alex. Movilă la instalarea lui în Iaşi (1611), ce au scris Joppecourt şi Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în *Tesaur de monum. ist.*, II, Buc. 1863, p. 35.

[5] Ospețele se făceau încă din vechime în Moldova: «Ospețele şi hărăziturile (sub Răzvan-Vodă, 1595), ce suntu obicinuite la Paşti şi la Botezul Domnului nostru Iisus Christos să se facă din venitul țărei», cfr. M. Costin, în M. Kogălniceanu, *Cronicele Românei*, I, p. 480.

făcea totuși cu o ceremonie deosebită, după obiceiul turcesc. Cafeaoa se servea uneori numai cu dulceață: în Joia-mare, după împărtășanie, în Dumineca lăsatului sec de brânză, în ziua Sf. Paraschiva, în chilia călugărului. De cele mai multe ori ea însă încheia o masă copioasă și anunța apropierea sfârșitului ospățului. Marele cafegiu punea înaintea Domnului *peșchirul* (turc. peșkir = prosop, ștergar) sau *fotà* (rău transcrie M. Kogălniceanu *șifotà;* turc. fotà = ștofă vărgată de origine indiană). Da apoi cafeaoa Domnului și copiii din casă o ofereau arhiereilor și boierilor. Cafeaoa se bea uneori împreună cu « vutcă » (un fel de liqueur), pe care o servea marele cupar, întâi Domnului, apoi la beizadele și în urmă celorlalți. După cafea se scula mitropolitul, făcea aplecarea în fața Domnului și pleca, ceremonie pe care o repetau apoi arhiereii și boerii.

Ion Neculce povestește că logofătul Ioan Tăutul a fost trimes de Bogdan Vodă, urmașul lui Ștefan-cel-Mare, la sultan, ca să închine țara Turcilor. Vizirul l-a desculțat, lăsându-i numai ciorapii, l-a așezat pe covor, după obiceiul turcesc, în fața lui și i-a dat cafea: « și-au sorbit felegeanul ca altă băutură » rostind și închinarea « să trăiască împăratul și vezirul » [1].

Această legendă povestită de Neculce, dar răspândită mai ales prin prelucrarea plină de humor a lui Bălcescu [2], este importantă că ne arată cafeaoa ca o băutură necunoscută la noi la începutul secolului al XVI-lea. In izvoadele scrise la noi în secolul al XVI-lea n'am găsit obiceiul tratației cu cafea, care însă este pomenit des în memoriile lui Paul de Alep și ale altor călători din secolul al XVII-lea. In secolul al XVIII-lea marele cămăraș avea sub ordinele lui pe toți acești slujitori cari serveau cafeaoa, cu accesoriile ei: șerbetul și ciubucul [3].

Ceremonia tratațiilor. Dăm acest titlu acelor ospețe care fac trecerea dela cafea, cea mai simplă formă de tratație, la mese, cel mai îmbelșugat osăpț. Tratațiile acestea erau, cum am văzut,

---

[1] *Cronica lui Ioan Neculce*, ed. I, îngrijită de Al. Procopovici, vol. I, p. 16.

[2] *Ioan Tăutul mare logofăt a Moldaviei*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, I (1845), p. 135—137.

[3] Vel ciubucciul, vel cahfegiul, vel sofragiul, vel șerbeciul, vel ibrictarul și vel peșchergiul, primeau 20 lei leafă pe lună, fiecare. Cfr. Petru Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document dela Grigorie A. Ghica*, Iași 1887, p. 77.

foarte dese, pentrucă de « cându era giugul ţării » mai greu, ele înlocuiau mesele bogate şi dese de odinioară. La ele erau invitaţi mitropolitul, episcopii, boierii în funcţiune şi cei mazili. Domnul şedea în scaunul lui, în spătărie şi era salutat, în rânduială, de invitaţi. Marele cupar servea paharul cu *vutcă* Domnului, copiii din casă serveau arhiereilor şi boierilor. După vutcă serveau diferite « cofeturi » (le mai zice şi *confeturi* şi *cofeţioane*). Aceste trataţii erau însoţite de cântecele mehterhanelei, care « zicea în meidanul dinlăuntrul curţii ».

Atenţia pe care o acordau Domnii pentru angajarea unor bucătari şi cofetari iscusiţi, era mare. Din documente cunoaştem nume de cofetari vestiţi [1]. Insuşi Grigore Calimachi, cel care a pus la cale alcătuirea *Condicei* de ceremonii, cerea în scris din Polonia un bucătar bun, căruia îi oferea 50 piaştri pe lună, haine şi obiecte în valoare de 300—400 piaştri pe an şi un apartament de locuit cu familia, aproape de palatul domnesc. Corespondenţa Domnitorului pentru bucătar se poate urmări de aproape, dela trimiterea omului şi banilor de drum, la recomandaţia să aducă « certains moules pour les ménues patisseries et autres outils » şi până la instalarea bucătarului la curtea domnească, unde « il est actuellement occupé a dresser la cuisine selon son idée » [2].

Masa. Divanul cel mic era locul unde se aşeza masa [3]. Invitaţii, arhiereii şi boerimea până la logofătul al doilea, împreună cu doi vornici de poartă, erau trecuţi în « isvod cu pecete domnească ». O salvă de tun anunţa aşezarea Domnului la masă. *Postelnicul mare* şi *spătarul mare* stau în exerciţiul funcţiunii (« zvorindu ») la spatele Domnului, primul cu toiagul în mână, al doilea cu sabia şi buzduganul, ambii îmbrăcaţi în caftane. Alţi boeri care mai « svoresc » în timpul mesei sunt: *cuparul* pune vinul şi vutca în cupe, iar *marele paharnic*, îmbrăcat în caftan şi împodobit la umeri cu 7 « coţi taftă naramgie », dă paharele Domnului. *Marele stolnic*, ia « credinţă » din « blidul » cu mâncare, ce urmează a fi aşezat înaintea Domnului pe masă; şi el este împodobit, ca şi marele

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 299: « Cârstian cofetariul » (Iaşi 9 Iunie 1721) şi la pag. 300 « Ilie cofetariul, feciorul lui Cârstian » (20 Ian. 1752).

[2] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 298—303 (nr. 146, 155, 156, 157) şi deosebit, p. 292, nr. 135.

[3] Iau ca bază descrierea amplă pe care o face Gheorgachi mesei din ziua Crăciunului, v. textul, p. 281_{10}—283_{37}.

paharnic, în caftan și taftă. Marele *medelnicer*, la fel îmbrăcat, pune în « talgere » mâncare și schimbă talgerele, fiind ajutat de *al doilea medelnicer*. *Marele clucer* aduce el personal mezelurile din « beciul domnesc », ia credință din ele și le servește Domnului, fiind și el îmbrăcat în caftan și împodobit la umeri cu taftă naramgie.

Gheorgachi trece apoi atribuțiile « boerilor zvorelnici » fără caftan. *Marele vameș*, are grija, ca să zic așa, a *dessert*-ului, aducând și așezând pe masă « confeturile ».

Dela al treilea pahar marii boeri amintiți mai sus trec și ei la masa pe care le-a pregătit-o separat marele cămăraș, locul la servit luându-l boerii de rangul al doilea. Sunt obligați să vină numai la închinarea paharelor, la rostirea oratiilor.

Primul pahar îl ridică mitropolitul pentru slava lui Dumnezeu, când chiar cântă protopsaltul și cântăreții bisericești. Al doilea pahar îl ridică Domnul pentru slava împăratului otoman, când cântă mehterhaneaoa și muzica din sala mesii; atunci se face și « șănlâc » — adică se sloboade tunul și puștile (« foc mărunt »). Al treilea pahar îl ridică mitropolitul pentru Domn și familia lui. La acest pahar ceremonia atinge culmea ei. Se face « șănlâc » de tunuri și puști; cântăreții intonează polihronion (« la mulți ani »). Boerii vin, toți pe rând, de sărută mâna Domnului, bând cu Domnul câte un « coboc de vin », dres de cupar. La urmă vin cântăreții bisericești, cari primesc bacșiș un galben de aur. Inchină apoi Domnul pentru mitropolit, pentru arhierei, pentru boeri, după care boerii făceau « mulțămită Domnului » și mai închinau și boerii între ei « unii către alții ». Ospitalitatea Domnului era largă, încât boerii mai luau din mezeluri și confeturi în năfrămi și pentru acasă, de duceau copiilor.

Terminându-se masa, Domnul se spăla pe mâini în spătărie, turnându-i marele medelnicer; boerii se spălau în sala mesii, adică în divanul cel mic. Cafeaoa se servea în spătărie. După cafea, de multe ori, Domnul « ținea (pe boeri) pân în sară, punându-i la gioc, încă și Domnul să prindea la gioc ». Gheorgachi încheie referințele despre masă, arătând cum trebuia să fie îmbrăcați al doilea paharnic și al doilea medelnicer: taftă de-a-curmezișul, peste caftane; vătafii de păhărnicei și de stolnicei: caftane fără taftă.

Masa Doamnei. Gheorgachi descrie, însă cu mai puține amănunte și masa ce da Doamna separat jupâneselor. « Zvorelnicii » mesei erau vornicul Doamnei și ceilalți slujitori ai haremului,

după influenţa turcească ce atinsese până şi organizarea interioară a palatului domnesc. Doamna ridica paharul întâi, răspundea logofeteasa cea mare şi celelalte jupânese îi sărutau mâna, drept « mulţămită ».

Cele două grupe de meseni, bărbaţi şi femei, se întruneau apoi în *maibent*[1], unde făceau « un joc de obştie, Domnul cu Doamna şi boerii cu giupânesele ».

Vedem din cele de mai sus, că Gheorgachi a urmat un plan bine definit în expunerile lui asupra mesei, desvoltând patru puncte necesare ceremonialului: 1) atribuţiunile boerilor zvorelnici; 2) succesiunea închinărilor paharilor şi ceremonia lor; 3) sfârşitul mesei (ceremonia spălatului pe mâini, cafeaoa); 4) masa Doamnei.

Dacă comparăm relatările lui cu acelea ale lui Pseudo-Codinos[2] privitoare la mesele împăraţilor bizantini, sau cu acelea ale lui Mouradja d'Ohsson,[3] cu privire la masa sultanului, observăm puţine asemănări şi numai de ordin general: pregătiri pentru invitarea persoanelor (mai complicate la Pseudo-Codinos), lux în ce priveşte serviciul (mai puţin la sultan, care întrebuinţa foarte rar serviciul de argint şi aur), numărul mare de slujitori (mai puţin la Turci), eticheta aşezării la locurile cuvenite (foarte complicată la Bizantini).

Gheorgachi ne interesează, în plus, prin tendinţa precizării următoarelor elemente locale: atribuţiunile slujitorilor, îmbrăcămintea lor, combinarea elementului laic cu cel religios, prin cântările protopsaltului şi ale cântăreţilor bisericeşti, alături de lăutele ţiganilor[4]; supunerea boerilor către Domn şi a jupâneselor către Doamnă, prin sărutarea mâinilor lor, obiceiul pământului al nesfârşitelor toaste, la ridicarea fiecărui pahar; în sfârşit, încheierea mesei prin unirea mesenilor bărbaţi şi femei, pentru ca să încingă un joc cu zicături şi glume, până seara târziu. Jocul acesta naţional atrăgea atenţia mai ales a străinilor, cari participau la masă. Ungurul Ianoş Kemeny, care reprezenta pe Racokzi la nunta fetei

---

[1] *Mabei, maibent* (turc. mabeyn = ce qui est entre) era încăperea personală a Domnului, situată între harem şi camera ofiţerilor de serviciu.

[2] *De officiis*, ed. Bonn, cap. VII, p. 55—64.

[3] Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, VII, p. 139—141.

[4] Atât Paul de Alep cât şi D. Cantemir în operele şi la locurile citate, spun că nu lipseau din sala de mâncare o icoană învelită şi o candelă aprinsă întotdeauna, deasupra capului Domnitorului.

lui Vasile-Lupu cu Radzivil, descrie impresionat acest joc: «Vreo cincizeci sau șasezeci de părechi de boerice și cocoane, singure prinzându-se de mâni, acuș rotogol, acuș de-a-lungul, au întins danțul românesc ..., la care numai s'au uitat bărbații, nu s'au amestecat între ele, ci înaintea lor oarecare stolnic bătrân, cu comănac pe cap și cu baston a mână săria cât putea» [1].

In schimb, relatările lui Gheorgachi sunt întocmai cu ale lui Paul de Alep și Dim. Cantemir, care au descris mese într'o epocă mai veche decât aceea a lui Gheorgachi. Aceasta este o dovadă că obiceiurile se transmiteau prin tradiție, fără ca să fie nevoie de o consemnare a lor în scris.

Concluzii. Am analizat o serie de ceremonii, care amintesc mai mult de legăturile noastre politice cu *Poarta otomană*, dela care le-am și împrumutat în elementele lor esențiale (învestirea, mucarerul, felul de a primi solii, etc.). Am trecut apoi la analiza ceremonialului bisericesc, care s'a resimțit în mare măsură de ritualul ortodox al bisericii constantinopolitane. Dar aceste ceremonii se înfățișează în *Condică* strâns legate între ele; autorul trece pe nesimțite, în descrierea unei ceremonii, dela aspectul ei politic, la cel bisericesc, iar clasificarea adoptată în analiza *Condicii* s'a impus numai din punct de vedere metodic.

Ceea ce a făcut mai strânsă legătura între cele două aspecte diferite ale ceremoniilor, a fost intervenția elementului etnic. Aceste ceremonii repetându-se de fiecare Domn în parte, în virtutea tradiției, au devenit *obiceiuri ale noastre;* ele au pătruns în țesătura condițiilor noastre de vieață și subliniază fondul și interesul național al *Condicei.*

Dacă subordonăm termenului de folklor pe acela al etnografiei tradiționale [2], constatăm cu surprindere din cele analizate în capitolul acesta, că opera lui Gheorgachi prezintă o mare importanță și din acest punct de vedere. Ea ne-a transmis date prețioase asupra multor obiceiuri din trecut.

Unele dintre acestea se prezintă în strânsă legătură cu vieața noastră bisericească: mersul cu icoanele la Crăciun, rostirea unora dintre orații, cu prilejul sărbătorilor celor mari. Aceste obiceiuri,

[1] Apud Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, ed. II-a, 1886, vol. III, p. 68.

[2] Aceasta e chiar concepția actuală a folklorului, cfr. Paul Sébillot, *Le Folk-Lore. Littérature orale et Ethnographie traditionnelle*, Paris 1913, p. 4—12.

practicate la curtea domnească, nu erau altceva decât forme mai protocolare ale unor obiceiuri pur populare şi populare au rămas până în zilele noastre.

Alte obiceiuri se prezintă în strânsă legătură cu vieaţa proprie a învăţământului românesc: aducerea ucenicilor să rostească oraţii în faţa Domnitorului.

Am întâlnit obiceiuri care oglindeau admirabil de bine sfătoşenia, spiritul de vervă şi glume al poporului românesc: cazul numeroaselor cuvântări şi închinări de pahare, la ospeţe.

Gheorgachi nu s'a mulţumit să înfăţişeze numai din obiceiurile curţii domneşti, ci, descriind obiceiul udatului în văi în Lunea Paştilor, ne-a înfăţişat un obiceiu, existent în pătura ţărănească, nu numai a poporului nostru, dar şi a popoarelor slavice din jurul nostru.

Trecând apoi la obiceiurile rămase mai mult în jurul curţii domneşti, am văzut că acestea, deşi erau inspirate la origină, din atmosfera imperială a curţilor bizantină şi otomană, totuşi se adaptau la curţile noastre domneşti, condiţiilor proprii de vieaţă românească: pilda scoaterii cailor la ciair în ziua de Sf. Gheorghe; sfârşirea sumptuoaselor ospeţe domneşti cu încingerea horei româneşti; larga ospitalitate a Românului, manifestată prin numărul mare de mese oferite de Domn într'un mod aşa de îmbelşugat.

Toate aceste obiceiuri, comunicate de Gheorgachi, dintr'o epocă şi dela o curte în plină stăpânire fanariotă, ne dovedesc triumful caracterului nostru etnic-tradiţional asupra elementelor de împrumut bizantino-otomane.

Acestea din urmă se manifestau mai mult în domeniul ceremonialului pur politic, dar erau întreţesute, formând un tot unitar, plin de pitoresc şi patriarhalitate, cu elementele noastre etnico-tradiţionale.

Condica lui Gheorgachi este, fără îndoială, cea mai puţin întinsă dintre operele cronicarilor, dar în acelaşi timp şi cea mai bogată în date, care oglindesc admirabil de bine starea socială a poporului românesc din secolul al XVIII-lea; aspectul triplu al acestei societăţi româno-bizantino-otoman revine aproape în fiecare pagină a *Condicii*, formând ca un mozaic, în care varietăţile de forme şi colori se armonizează unele prin altele.

IZVOARELE

După ce am văzut mai întâi, în ce constă literatura de ceremonial și că cele mai de seamă opere care aparțin acestui gen de literatură sunt de origină bizantină [1], am făcut apoi o analiză critică a *Condicei* lui Gheorgachi, pentrucă în literatura românească de ceremonial ea reprezintă culminația genului.

In acest capitol se cuvine să stabilesc raporturile dintre opera lui Gheorgachi și modelele ei bizantine.

Dar, pentrucă asupra izvoarelor *Condicei* lui Gheorgachi s'au emis și alte păreri, să vedem dintru început care sunt aceste păreri și ce poate rămânea din ele.

Manuscrisul 116 grec din Bibl. Acad. Rom. Prin anul 1892, V. A. Urechia dăruia Academiei Române «un portofoliu manuscript în limba greacă al unui medic din secolul al XVIII-lea. Portofoliul cuprinde multe însemnări interesante despre poporațiunea țării, corespondențe cu Domni și boieri, rețete, etc» [2]. Donatorul, care tocmai pregătea volumele din *Istoria Românilor*, a dăruit manuscriptul, cu condiția ca personalul Academiei să-i libereze copii și traduceri după texte. Textele au fost traduse de prof. Gh. Murnu, pe atunci funcționar la secția manuscriptelor. Pe baza acestor traduceri, V. A. Urechia a semnalat cel dintâi, dar în mod sumar, cuprinsul acestui manuscript și importanța lui [3]. Peste un an dela această primă semnalare, V. A.

[1] Despre acestea, v. pe larg, mai sus, p. 11—21.

[2] *Analele Acad. Rom., Partea administrativă și desbaterile*, seria II-a, t. 15 (1892—1893), p. 22.

[3] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. 5 (1786—1800), Buc. 1893, p. 512—513, 529—530, 535—536.

Urechia reveni asupra manuscriptului, de data aceasta, într'un articol mai desvoltat [1]. Manuscriptul a trecut în fondul de manuscripte grecești ale Academiei Române, cu numărul 116. Din conținutul variat al lui [2], în chestiunea noastră nu interesează, decât trei texte de ceremonial. Pentrucă aceste texte n'au fost copiate și publicate în greceşte de V. A. Urechia, care s'a mulțumit să publice numai traducerile făcute de Gh. Murnu și pentrucă aceste texte îmi vor servi pentru documentarea unei alte păreri, decât aceea admisă până acum, cu privire la izvoarele *Condicei*, voiu reproduce aci și textul grecesc, pe care-l voiu traduce în românește:

I.

f. 7r *Τί πρέπει νὰ κάμῃ ἐκεῖνος ὁποῦ ὑπάγει μὲ μουκαῤῥερίου φερμάνι καὶ γούναν εἰς ἕνα αἰθέντην κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁλαγίου.*

Ce trebue să facă acela care merge cu firman de mucarer și (cu) blană la un Domn, în ziua alaiului.

Ἀφ' οὗ φανῇ μακρόθεν ὁ Ἀθέντης (sic) πέρνεις ἐπάνω εἰς τὰ δύο σου χέρια τὸν ποχτζᾶν μὲ τὴν γούναν καὶ ἐπάνω εἰς τὸν ποχτζᾶν βάνεις τὸ φερμάνι μὲ τὸ διπανήον πουγγί, ὥντας καβαλάρης ἐπάνω εἰς τὸ ἄλογόν σου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ ὁ δοῦλός σου

Indată ce s'a văzut Domnul de departe, iei în mâinile tale bocceaua cu blana și deasupra boccelii pui firmanul cu punga de diba [3], tu fiind călare pe calul tău, pe care-l ține servitorul tău, care merge pe jos.

[1] V. A. Urechia, *Din portofoliul doctorului Sutzu* (1740—1766), în revista *Ateneul Român*, 1 (1894), p. 257—268.

[2] Const. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, din *Bibl. Acad. Rom.*, București 1909, p. 396—398; autorul nu arată, ceea ce ar fi trebuit să știe, că ms. a fost studiat de V. A. Urechia.

[3] Diba = ștofă de mătase, brocart. V. *Dictionnaire Turc-Français* par Samy-Bey Fraschery, Constantinopol 1885, p. 512. L. Șăineanu, *Inf. orientală*, II, partea 2-a, p. 47. Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare*, ed. italiană, Paris 1709, sub voce ροῦχον. In greceşte: τιπᾶς, τιμπᾶς, διμπᾶς, plural διμπάδες, de unde adjectivul διπαδέ(η)νιο = făcut din diba.

Cuvântul revine în limba greacă, la plural, sub forma τιπάδες, în Ioachim Cipriotul, Κριτικὸς πόλεμος (ms. inedit al Academiei Române, nr. 37, fond grecesc, f. 5 v.): καὶ περισσὰ ποστάβια μὲ παραγκοὺς σαγιάδες καὶ εἰς ἄπειρα σεντούκια γεμάτα μὲ τιπάδες = și multe postavuri cu saicle stacojii și nenumărate lăzi pline de *dibale* (datorez informația regretatului prof. D. Russo).

πεζός. Σὰν πλησιάσῃς δὲ κοντὰ εἰς τὸν αὐθέντην, καὶ ἰδῇς πῶς εἶναι καιρὸς νὰ κινηθῇ ἡ ὑψηλότης του διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς προϋπάντησιν τοῦ φερμανίου, ξεπεζεύεις εὐθὺς καὶ οὕτω ἔρχεσαι πρὸς τὴν ὑψηλότητά του, ἁπλώνωντας εἰς αὐτὸν τὰ δύο χέρια σου μὲ τὴν γούναν καὶ φερμάνι καθὼς τὰ κρατεῖς.

Ὁ αὐθέντης δὲ πέρνει εὐθὺς τὸ φερμάνι καὶ φιλῶντας το τὸ βάλλει πάλιν ἐπάνω εἰς τὸν ποχτζᾶν μὲ τὴν γούναν ὁποῦ κρατεῖς εἰς τὰ δύο σου χέρια, καὶ εὐθὺς σὲ τραβοῦν ἄλογον αὐθεντικὸν μὲ 4-ρας ἢ καὶ περισσοτέρους τζοχαδάριδες οἱ ὁποῖοι κρατοῦν καὶ τὸ ἄλογόν σου, καὶ εὐθὺς γιουρουνδίζεις καὶ κινᾷς ἔμπροσθεν τοῦ αὐθέντου, ὁ δὲ σὲ ἀκολουθεῖ ἀμέσως, καὶ ἔτσι ἔρχεσθε ἕως τὴν κούρτην· φθάσαντες δὲ ξεπεζεύεις εἰς τὴν σκάλαν καὶ γιουρουδίζεις πάλιν ἔμπροσθεν τοῦ αὐθέντου, ἕως οὗ νὰ καθίσῃ ἡ ὑψηλότης του εἰς τὸν θρόνον του εἰς τὸ διβάνι. Καὶ στέκεσαι ἴσια ἔμπροσθεν αὐτοῦ κρατῶντας ὁμοίως τὴν γούναν καὶ
f. 7v φερμάνι | εἰς τὰς δύο σου χεῖρας. Τότε ὁ αὐθέντης ὀρθὸς ὢν πέρνει τὸ φερμάνι, καὶ φιλῶντας το τὸ δίδει τῷ Διβὰν Ἐφενδισῇ, ὁ δὲ τὸ ἀναγινώσκει. Σὺ δὲ ἐν τοσούτῳ στέκεις ὀρθὸς εἰς τὸν τόπον σου κρατῶντας τὴν γούναν εἰς τὰ δύο σου χέρια ἕως νὰ τελειώσῃ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ φερμανίου. Καὶ τότε πέρνει ὁ Διβὰν

Când ajungi lângă Domn și vezi că este timpul ca Înălțimea Sa să pornească întru întâmpinarea firmanului, descaleci imediat și astfel vii spre Înălțimea Sa, întinzând către ea ambele tale mâini, cu blana și firmanul, așa cum le ții.

Domnul ia îndată firmanul și sărutându-l, îl pune iar deasupra boccelii, cu blana pe care o ții cu ambele tale mâini și îndată îți aduc un cal domnesc cu 4 sau mai mulți ciohodari, care țin și calul tău și îndată pornești și treci înaintea Domnului. Iară acesta te urmează îndată și astfel veniți până la curte. Când sosiți, descaleci la scară și treci iarăși înaintea Domnului, până când Înălțimea Sa se așează în tronul său, în divan. Și stai drept înaintea lui, ținând la fel, pe ambele tale mâini, blana și firmanul. Atunci Domnul, stând în picioare, ia firmanul și sărutându-l, îl dă lui Divan Efendisi, iar el îl citește. Tu, în acest timp, stai în picioare la locul tău, ținând blana în ambele tale mâini, până să se sfârșească citirea firmanului.

Și atunci Divan Efendisi ia blana din mâinile tale și îm-

'Εφενδισῆ τὴν γούναν ἀπὸ τὰς χεῖρας σου καὶ τὴν φοραίνει τὸν αὐθέντην. Καὶ εὐθὺς ὁ αὐθέντης φοραίνει γούναν τὸν Διβὰν 'Εφενδισῆ, καὶ μετὰ ταῦτα φοραίνει καὶ ἐσένα σαμουροπατζᾶν, ἱστάμενον εἰς τὸν α-ον σου τόπον, μεθ' ὃ διαλύεσθε.

bracă cu ea pe Domn. Şi îndată Domnul îmbracă pe Divan Efendisi cu blană şi după acestea te îmbracă şi pe tine, cu pacea de samur, pe când tu stai în locul tău dintâi şi după aceasta, vă retrageţi [1].

II.

f. 25r *Ἡ τσερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων.*

Ceremonia care se face în Ajunul Bobotezii.

Τὸ πουρνὸ εὐγαίνωντας ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης εἰς τὴν μεγάλην σπαθαρίαν, κάθεται εἰς τὸν θρόνον, καὶ πρὶν νὰ πηγαίνῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰς ταῖς ὥραις ἀνταμώνει τοὺς ἡγουμένους τῆς τσάρας κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, μὲ τὰ πεσχέσια ὁποῦ φέρνουν. Καὶ συνομιλῶντας μαζή τους, τοὺς ἐρωτᾷ πῶς πορεύονται καὶ πῶς ἀπερνοῦν εἰς τὰ μοναστήριά τους. Ὄρθιοι ὅμως στέκονται καὶ καλὲ δὲν τοὺς δίδει.

'Ο ὑψηλότατος αὐθέντης εὐθὺς ἀφ' οὗ εὔγουν οἱ ἡγοέμυνοι ἀπὸ τὴν σπαθαρίαν, μὲ ὅλην τὴν παράταξιν πηγαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰς ταῖς ὥραις, φορῶντας ὁ β-ος σπαθάρης τὴν κούκα. Τὴν ἡμέραν τῆς παραμονῆς ὁ δεσπότης εἰς τὴν ἐκκλησίαν δὲν ἔρχεται, ἐπειδὴ καὶ ἔχει τὰ πρωτεῖα ὁ ἐπίσκοπος τοῦ 'Ρωμάνου,

Dimineaţa, ieşind prea înălţatul Domn la spătăria cea mare, se aşează pe tron şi înainte de a merge la biserică, la ore, se întâlneşte cu egumenii ţării, cari, după vechiul obiceiu, aduc peşcheşuri (daruri). Şi întreţinându-se cu ei, îi întreabă cum le merge şi cum o duc în mănăstirile lor. Insă ei stau în picioare şi cafea nu le dă lor. Prea înălţatul Domn, îndată ce ies egumenii din spătărie, se duce la biserică cu tot alaiul, la ore, ducând al 2-lea spătar cuca. In ziua Ajunului, Vlădica nu vine la biserică, pentrucă (atunci) întâetatea o are episcopul Romanului şi face şi sfinţirea cea mare a apei, după săvârşirea

[1] Compară cu Gheorgachi, textul, p. 270_6—271_{17}.

καὶ κάμνει καὶ τὸν μεγάλον ἁγιασμὸν μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας· ἀφ' οὗ ὅμως εὔγῃ ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν πηγαινόμενος εἰς τὴν σπαθαρίαν κάθεται εἰς τὸν θρόνον, καὶ ὁ μητροπολίτης μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ μὲ τοὺς μεγάλους ἄρχοντας, εἰσερχόμενοι εἰς τὴν σπαθαρίαν στέκονται ὄρθιοι· καὶ πρῶτον ἐμβαίνουν οἱ ἱερεῖς τῆς αὐθεντικῆς ἐκκλησίας μὲ τὸν σταυρόν, ὕστερον ἐμβαίνουν οἱ ἡγούμενοι τῆς τσάρας μαζῆ μὲ τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων τοῦ Γιασιοῦ, μετὰ τοὺς ἡγουμένους, ἐμβαίνει ὁ πρωτόπαπας μὲ τοὺς ἱερεῖς τοῦ παζαριοῦ, μετὰ τὸν πρωτόπαπαν, ἐμβαίνουν οἱ φραγκοπαπατέραις μὲ τὸν σταυρὸν, καὶ ἀφ' οὗ εὔγουν οἱ φραγκοπατέραις δίδεται πλέον καλβές.

sfintei liturghii. Ci, după ce prea înălțatul Domn iese din biserică (și) merge la spătărie, se așează în tron și mitropolitul cu arhiereii și cu marii boeri venind înnăuntru, în spătărie, stau în picioare. Și mai întâi intră preoții bisericii domnești cu crucea, apoi intră egumenii țării, dimpreună cu egumenii mănăstirilor din Iași; după egumeni intră protopopul cu preoții târgului, după protopop intră părinții catolici cu crucea și după ce ies părinții catolici, se dă, în sfârșit, cafea [1].

III.

f. 25v *Ἡ τσερεμόνια ὁποῦ γίνεται τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων.*

Ceremonia ce se face în ziua Bobotezii.

Τὸ πουρνὸ εὐγαίνωντας ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης εἰς τὴν μεγάλην σπαθαρίαν κάθεται εἰς τὸν θρόνον καὶ φορῶντας τὸν ἄρχων μέγαν σπαθάρην καβάδη, ὁμοίως καὶ τὸν ἄρχων μέγαν ποστέλνηκον εἰσέρχεται εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν μὲ τὴν αὐθεντικὴν παράταξιν καὶ μὲ δύο λαμπάδαις ἀναμμέναις δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἐμπρὸς

Dimineața, prea înălțatul Domn mergând în marea spătărie, se așează pe tron și îmbrăcând pe boerul marele spătar cu caftan, precum și pe boerul marele postelnic, intră în biserica cea mare cu alaiu domnesc și cu două lumânări aprinse înaintea Domnului, la dreapta și la stân-

[1] Compară cu Gheorgachi, textul, p. 286_{18}—287_{20}.

τοῦ αὐθέντου. Πρὶν νὰ ψαλθῇ ὁ πολυέλεος, καὶ ἀφ' οὗ ὁ ψάλτης ἀρχίσῃ τὸν πολυέλεον, γίνεται ἡ καιροδωσία, καὶ μετὰ τὴν καιροδοσίαν τὰ ἀντίφωνα, τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἡ ἐπίλοιπη ἀκολουθεία. Καὶ μετὰ τὴν τελείωσιν τῆς δοξολογίας ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης μαζῆ μὲ τὸν δεσπότην, μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντας εὐγαίνωντας ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, κατεβαίνουσι κάτω εἰς τὴν αὐθεντικὴν αὐλὴν πρὸς τὸ μέρος τῆς δόμνης, ἐκεῖ ὁποῦ καὶ ὁ θρόνος τοῦ ὑψηλοτάτου εἶναι ἕτοιμος, ὁμοίως καὶ τοῦ δεσπότου, τῶν ἀρχιερέων, καὶ ἀρχόντων καὶ γίνεται ὁ μέγας ἁγιασμὸς παρὰ τοῦ δεσπότου. Καὶ ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ ἁγιασμὸς ἀσπαζόμαινος ὁ ὑψηλότατος τὸν σταυρὸν καὶ ῥαντίζωντάς τον ὁ δεσπότης μὲ τὸν ἁγιασμὸν, ῥίχνονται τὰ τόπια καὶ γίνεται καὶ τὸ ἐπίλοιπον σενλῆκι καὶ ὁ μεκτερχανές. Καὶ ἀφ' οὗ ῥαντισθοῦν οἱ ἀρχιερεῖς, ἡγούμενοι καὶ ἄρχοντες παρὰ τοῦ δεσπότου, ἀρχινᾶ καὶ ἡ παράταξις τῶν αὐθεντικῶν ἀλόγων νὰ εἰσέρχονται στολισμένα καὶ νὰ ἀπερνοῦν κατέμπροσθεν τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου, ῥαντίζοντάς τα ὁ δεσπότης. Ἐπάνω εἰς τὰ ἄλογα ὅμως καβαλικεύουν ἀρχοντόπουλα, στολισμένα μόνον μὲ τὰ καββάδια, καὶ ἀφ' οὗ ἀπεράσουν ὅλα τὰ ἄλογα, εἰσέρχεται
f. 26r καὶ | ὁ μέγας κόμησος μὲ τὴν συνηθισμένην παράταξιν καὶ εὐθὺς ἀναβαίνει ὁ ὑψηλότατος μαζῆ μὲ

ga. Inainte de a se cânta polieleul, precum și după ce cântărețul începe polieleul, se face împărțirea de lumânări și după împărțirea de lumânări se cântă antifoanele, evanghelia și restul slujbei. Și după săvârșirea doxologiei, prea înălțatul Domn, dimpreună cu Vlădica, cu arhiereii și cu boerii, ieșind din biserică, se coboară jos, în curtea domnească, în spre locuința Doamnei, unde și tronul prea înălțatului (Domn) este gata, precum și al Vlădicei, al arhiereilor și al boierilor și se face sfințirea cea mare a apei de către Vlădica. După sfințirea apei, pe când Domnul sărută crucea și Vlădica îl stropește cu apă sfințită, se trag salve de tunuri și se face și restul șenlicului și cântă mehterhaneaua. Și după ce arhiereii, egumenii și boerii, sunt stropiți de Vlădica, începe și alaiul cailor domnești, împodobiți și trec pe dinaintea înălțatului Domn, Vlădica stropindu-i cu apă sfințită. Insă pe cai, călăresc boernași (fii de boieri), împodobiți numai cu caftane și după ce au trecut toți caii, intră și marele comis cu alaiul obișnuit și îndată se urcă Domnul,

τὸν δεσπότην ἐπάνω εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ψάλλεται ἡ θεία καὶ ἱερὰ λειτουργία.

dimpreună cu Vlădica, sus în biserică și se cântă dumnezeiasca și sfânta liturghie [1].

V. A. Urechia consideră ms. 116 posterior Condicei. Manuscrisul Acad. Rom., fondul grec, nr. 116, din care am reprodus aceste trei texte grecești, a fost al unui membru al familiei Draco-Șuțu (după V. A. Urechia, un doctor), pentrucă într'o notiță a manuscrisului se spune « unchiu meu Dracu Șuțu » [2]. Textele datate sunt dintre 1745 (narațiunea în versuri, sub formă de epistolă, a unei călătorii, iarna) și 1776 (« Marche-route » Moscova-Constantinopol, dela 25 Ian. — 5 Aug. 1776), dar mai sunt și altele nedatate. V. A. Urechia înclină a socoti fragmentele de ceremonial posterioare *Condicei* și în consecință exclamă: « Dar la curte, ce mai parăzi la toate ocaziunile! Nu s'au schimbat mult din obiceiurile descrise de Gheorgachi, decât că s'a substituit boierimei române fel de fel de venetici » [3]. Mai mult, manuscrisul este folosit de V. A. Urechia pentru istoria domniei lui Mihail Șuțu în Moldova (1793—1795).

In rezumat, meritul lui V. A. Urechia a fost că a descoperit manuscriptul (nu spune unde); a atras atențiunea asupra lui, publicând și traducerea lui Gh. Murnu a celor trei texte de ceremonial; a întrezărit asemănarea între acele texte și *Condica* lui Gheorgachi.

N. Iorga consideră ms. 116 izvorul Condicei. Mai târziu N. Iorga, cercetând manuscrisele Academiei Române în vederea alcătuirei celei mai bune sinteze ce avem despre *Istoria literaturii române*, dă peste manuscrisul grec 116 și, necunoscând studiul scris de V. A. Urechia asupra manuscrisului, afirmă că acest « interesant carnet grecesc » este scris de tatăl lui Gheorgachi, iar acesta « a redactat *[Condica]* după *însemnările* tatălui său » [4]. Pe ce s'a întemeiat ca să ajungă la această constatare, autorul nu arată; probabil, a socotit că amănuntele nu-și au locul într'o lucrare de sinteză. Noi însă într'adins am reprodus textul și traducerea celor

[1] Compară cu Gheorgachi, textul, p. 287_{21}—289_{39}.

[2] Ms. grec. 116, f. 173 r.; mai este amintit și la p. 163 v., 164 r., 171 r., și 173 r.

[3] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, V, p. 535.

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Buc. 1901, p. 499 (în *Ist. lit. rom.*, vol. II, ed. II-a, Buc. 1926, p. 556).

trei fragmente de ceremonial, pentru ca să se vadă clar că Gheorgachi *nu a redactat Condica* după acele însemnări. Iată argumentele:

Ms. 116 nu a servit ca izvor lui Gheorgachi. 1. *Condica* are, cum am văzut, o sumă nesfârșită de ceremonii mari și mici, petrecute la curtea domnească. Începe cu instalarea; trece la instalarea deosebită a lui Grigore Calimachi; arată obiceiul alegerii boerilor și slujitorilor, dând liste ierarhice; continuă cu ceremonia micului mucarer; ia, pe rând, sărbătorile împărătești (Crăciun, Sf. Vasile, Bobotează, Floriile, Săptămâna-mare, Paștile, Sf. Paraschiva) și ajunurile acestor sărbători. Se ocupă apoi de demisiile și instalările înalților prelați; descrie o ședință a divanului, pentru ca să termine cu ceremoniile primirii solilor străini și a trimișilor turci. Cum se poate susține că niște scurte însemnări și numai despre mucarer, Ajunul Bobotezii și Bobotează, au servit lui Gheorgachi să redacteze *Condica*?!

2. Dacă comparăm numai aceste 3 ceremonii, din multele descrise de Gheorgachi, constatăm deosebiri între redacțiunea lui Gheorgachi și aceea a ms. 116.

Instrucțiunile despre mucarer în ms. 116 sunt adresate Turcului care aduce firmanul, căruia i se adresează mereu la persoana II: «iei în mâinile tale», «pui și firmanul», «tu fiind călare», etc. Mai de grabă cred că aceste instrucțiuni sunt traduse grecește din turcește, pentrucă numai în limba turcă i se puteau da asemenea instrucțiuni protocolare. Că existau asemenea tipicuri turcești de ceremonial, aplicate curților domnești din Principate, aceasta am arătat în mod documentat în paginile anterioare [1]. Asemănările de practică protocolară între cele două redacțiuni provin din tradiția ceremonialului, care se făcea mereu în acelaș chip.

Mai mari sunt asemănările cu privire la ceremonia din Ajunul Bobotezii și la Bobotează. Momentele se succed aproape la fel în ambele redacțiuni, dar ele se explică, pentrucă ambele redacțiuni reproduceau tipicurile bisericești grecești. Dar acolo unde tipicul bisericesc nu le mai servea ca model, se deosebește o redacție de cealaltă. Astfel în redacția grecească a ms. 116 se omite ceremonia rostirii orațiilor de către diacon, egumeni și alți preoți și distribuirea bacșișurilor. Mai omite ordinea în care asistența săruta la Iordan

[1] V. mai sus, p. 51, nota 1 și p. 111, nota 1.

icoanele; de asemenea nu pomenește niciun rând măcar despre ceremonia venirii Doamnei la această procesiune, cu vornicul ei în fruntea alaiului; nu amintește nimic despre locul unde se făcea Iordanul, în cazul când vremea era rea. Gheorgachi de asemenea mai are în plus despre obiceiurile în ziua a doua și a treia după Bobotează. Gheorgachi are alt plan în desfășurarea acestor ceremonii, alternând cele trecute în cadrul bisericesc, cu cele făcute în palat, în cadrul laic. Şi acum, după ce am văzut că asemănările sunt puține și numai când decurg dintr'un tipic bisericesc comun; după ce am văzut că redacția ms. 116 este mult mai sumară și lacunară față de Gheorgachi, cred că logic este să nu mai vedem niciun raport de depedență între *Condica* lui Gheorgachi și acele însemnări din ms. 116. Tocmai de aceea am reprodus însemnările aici, în original și într'o nouă traducere, pentru ca fiecare, comparându-le cu ceremoniile respective din Gheorgachi, să se convingă singur că acesta *nu* a redactat *Condica* după acele însemnări.

D. Russo și problema izvoarelor. Să adâncim acum cealaltă părere asupra izvoarelor și să vedem, în ce măsură s'a inspirat Gheorgachi «parte de cartea lui Constantin Porfirogenit, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (Descrierea ceremoniilor curții), parte din cartea lui Pseudo-Codin, Περὶ τῶν ὀφφικίων (Despre demnitățile palatului)» [1].

Am văzut că din operele acestora, fusese cunoscută în Moldova, lui Dim. Cantemir, numai opera lui Pseudo-Codinos [2]. Mai știm că opera acestuia s'a tradus în limba grecească aplă de Hrisant, când era ieromonah, adică la 1691 și că o copie după această populară traducere a pregătit Daponte pentru stăpânul său, domnitorul Constantin Mavrocordat, în anul 1741 [3]. Acest an este semnificativ, pentrucă din însăși analiza *Condicei* lui Gheorgachi reiese că Const. Mavrocordat, într'a doua lui domnie (1741—1743), a început o reformă radicală a curții domnești și a

---

[1] D. Russo, *Elenizmul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, Buc. 1912, p. 60.

[2] V. mai sus, p. 55.

[3] Νέος Ἑλληνομνήμων, 2 (1905), p. 234—235 și D. Russo, *Elenizmul în România*, Buc. 1912, p. 60—61, nota 3.

vieţii noastre sociale. [1]. Voia Domnitorul să se documenteze asupra reformei ce plănuia şi din studiul operii despre demnităţile palatului bizantin. Deci, cu toată siguranţa putem afirma, că şi în mâna lui Gheorgachi au căzut aceste opere de ceremonial bizantin, a doua tradusă chiar în limba grecească nouă.

Gheorgachi nu traduce ad litteram operele bizantine, ci împrumută numai planul. Din capul locului trebue să spunem că, comparând textele celor doi scriitori bizantini, cu textul *Condicei* lui Gheorgachi, am ajuns la concluzia că nu poate fi vorba de o traducere cuvânt de cuvânt a acestuia din urmă, după cei dintâi. Nu poate fi vorba nici măcar de o prelucrare a celor 2 opere bizantine. Gheorgachi n'avea ce să traducă, n'avea ce să prelucreze. Ceremoniile curţii domneşti din Moldova erau frumoase, dar nu se puteau compara cu cele dela curtea imperială bizantină. Cadrul sublim al Mării de Marmara şi al Bosforului se înlocuia umilitor de palid, cu patriarhalul lac dela Frumoasa, cu caicul lui! Sgomotoasele alergări de cai, desfăşurate cu ceremonie de sărbătoare pe hipodromul Constantinopolului, abia dacă erau amintite prin jocul halcalei depe câmpul Bahluiului, sau prin acele încurări de cai la Bobotează, sau la Sf. Gheorghe!

Ceremoniile religioase se desfăşurau la Iaşi, în biserica Sf. Nicolae, câtă vreme la Bizanţ abia de ajungeau încăperile largi şi înalte ale Sf. Sofia. Din prezentarea unor asemenea ceremonii *în cărţi* care, cum am văzut, au circulat prin ţările româneşti,—ce putea împrumuta Gheorgachi şi ce a împrumutat?

In limba românească nu exista o carte de ceremonii, care să servească lui Gheorgachi de model. In primul rând, deci, Gheorgachi a trebuit să vadă *planul general*, după care scriitorii bizantini scriseseră despre ceremoniile curţii imperiale bizantine şi după *acelaşi plan* să descrie şi el ceremoniile curţii domneşti din Iaşi.

Astfel, toate ceremoniile din scrierile bizantine de ceremonial se regăsesc în *Condica* lui Gheorgachi.

Ordinea în care se înşiră ceremoniile nu corespunde la fel în toate trei operele, decât în ce priveşte ceremoniile bisericeşti, cu

---

[1] Confirmă aceasta şi Ioan Canta, în M. Kog., *Cron. Rom.*, III, p. 183—185. Pseudo-Enachi Kogălniceanu, *ibidem*, p. 203—205. *Cron. Ghiculeştilor*, în *Buletinul Com. ist. a României*, vol. 2, p. 73—77, pentru a treia domnie, 1748—1749.

prilejul diferitelor sărbători. In ce privește această ordine, Gheorgachi se apropie mai mult de opera lui Pseudo-Codinos.

Pentru a documenta și mai bine că Gheorgachi a împrumutat planul operelor bizantine de ceremonial, voiu arăta aceasta printr'un tablou comparativ; ordinea va fi întotdeauna Gheorgachi — Const. Porphirogenetul — Pseudo-Codinos:

1. « Orânduïala Domnii noao »[1] — Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ στεψίμῳ βασιλέως (Observanda in coronatione Imperatoris), *De cerim.*, I, cap. 38. — Περὶ στεφηφορίας βασιλέως (De coronatione Imperatoris), *De offic.*, cap. 17.

2. « Orânduïala boeriilor ». — Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν, τοῦ βασιλέως προβαλλομένου δομεστίκους... ἢ λοιποὺς ὀφφικιαλίους (Observanda quando Imperator domesticos... reliquosve officiales creat), *De cerim.*, II, 3. — Τὰ τῶν ὀφφικιαλῶν τοῦ Παλατίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀνόματα (Nomina officialium palatii Cpolitani), *De offic.*, 2.

3. « Orânduïala la zioa Ăgunului Nașterii » și « în zioa Nașterii ». — Ἄκτα τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων (Acclamationes in festo nativitatis Domini), *De cerim.*, I, 2. — Περὶ τῆς τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν [τάξεως τῇ κδ' τοῦ Δεκεμβρίου μηνός] (Sequuntur feriae quas in palatio feriari solent; et primum de festo nativitatis Domini), *De offic.*, 6.

Gheorgachi în acest capitol descrie masa Domnului (textul, p. 281_{10}—283_{37}). Pseudo-Codinos are cap. 7 întreg, Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως τραπέζης (De mensa Imperatoris).

4. « Ţărămoniïa ce să face la Sfete Vasile ». — Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ α' Ἰαννουαρίου μηνός, τοῦ ἁγίου Βασιλείου (Observanda primo mensis Ianuarii, in S. Basilii), *De cerim.*, I, 24. — La Pseudo-Codinos, lipsește.

5. « Orânduïala în zioa Ăgunului și în zioa de Bobotează ». Ἑορτὴ τῶν Φώτων (Festum epiphaniae), *De cerim.*, I, 3. — Ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανείων *De offic.*, 8.

6. « Alte obiceae vechi ce avea Domnii cei dinainte », sub care titlu Gheorgachi tratează pe scurt, ceremoniile bisericești din Postul-mare, dela 2 Febr. (Stretenia) și până la Inviere. Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ ἑορτὴ καὶ προελεύσει τῆς ὑπαπάντης (Observanda in

---

[1] Reproduc titlurile din *Pinax*-ul lui Gheorgachi, omis de Kogălniceanu în ediţiile lui; v. mai jos, textul, p. 262_8—263_{15}

festo purificationis S. Mariae Virginis), *De cerim.*, I, 27 și continuă în cap. 28—35 ceremoniile din Post: Floriile, Săptămâna-mare. — Tot așa Pseudo-Codinos începe cu Ἑορτὴ τῆς σταυροπροσκυνήσεως (Festum adorationis crucis), *De offic.*, 9; trece la Ἑορτὴ τῶν Βαΐων (Festum palmarum), cap. 10; termină cu Ἀκολουθία τῆς μεγάλης ἑβδομάδος (Officium magnae hebdomadae), *De offic.*, 12 și 13.

7. « Orânduĭala la zioa Invierii ». — Ἄκτα τῇ ἑορτῇ τοῦ ἁγίου Πάσχα (Acclamationes in sancti paschatis festo), *De cerim.*, I, 4.— Ὁ ὄρθρος τῆς μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα (Horae magnae dominicae paschalis), *De offic.*, 14.

8. «Orânduĭala cându face Domnul Mitropolit sau Episcop. .». — Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ χειροτονίᾳ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *De cerim.*, II, 14. — Περὶ προβλήσεως Πατριαρχῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων (De electione et inauguratione patriarchae aliorumque patriarcharum et episcoporum), *De offic.*, 20.

9. « Ţărămoniĭa ce să face la solii cei streini ce trec pin Eși ». — Ὅσα δεῖ παραφυλάττεσθαι, ὅτε μέλλει δέχεσθαι τοὺς αὐτοὺς πρέσβεις (Observanda, quando Imperator eosdem excipere vult legatos), *De cerim.*, I, 88 și mai ales Ὅσα δεῖ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις ἐπὶ τοῦ πρεσβευτοῦ παραφυλάττεσθαι (De iis, quae oportet per ceteros dies, quos legatus in Urbe transigit, circa eum observari), *De cerim.*, I, 90.

Pseudo-Codinos nu tratează ceremonia primirii solilor.

Intre punctul 2 și 3 din tabloul acesta, Gheorgachi intercalează în planul lui, ceremonia mucarerului și aceea a instalării lui Grigore Calimachi, capitole care n'au nimic comun cu ceremoniile bizantine. Intre punctele 7 și 8 Gheorgachi introduce două ceremonii, aceea din ziua Sf. Gheorghe și la moaștele Sf. Paraschiva, din Iași. Acestea fiind legate de împrejurări locale de vieață românească, n'au nici ele nimic comun cu operele bizantine. In schimb, are și Pseudo-Codinos un capitol despre ceremoniile altor sărbători legate de vieața bizantină, când împăratul făcea vizită unora dintre bisericile Constantinopolei [1].

După punctul 8 Gheorgachi introduce și ceremonia demiterii mitropolitului sau a episcopului, care nu există în operele bizan-

[1] *De officiis*, cap. 15.

tine. In sfârșit, tot ca o urmare a împrejurărilor politice românești, este ceremonia primirii în Iași a hanului tătărăsc și a pașei dela Hotin, pentru care, deci, Gheorgachi n'a găsit model în operele bizantine.

Gheorghachi omite din operele bizantine. *Condica* lui Gheorgachi, comparată cu întinsa și variata operă a lui Const. Porphirogenetul (are 153 capitole și 2 mari apendicii la cartea întâia), am văzut că ea cuprinde ceremonii asemănătoare numai din 25 capitole ale Porphirogenetului, rămânând cu totul străine modestului maestru de ceremonii al curții domnești din Moldova, restul de 130 capitole.

Chiar față de opera mai restrânsă a lui Pseudo-Codinos (are numai 22 capitole), opera lui Gheorgachi este mai redusă în numărul ceremoniilor ce descrie; omite capitolele despre oficialitățile bisericești [1]; despre îmbrăcămintea demnitarilor [2]; îndatoririle fiecărui demnitar [3]; ceremonii la diferite alte sărbători [4]; îndatoririle demnitarilor din armată [5]; îmbrăcămintea de doliu a împăraților [6] și, în sfârșit, ceremonia logodnei imperiale [7].

Influența operelor bizantine. Fără ca Gheorgachi să fi tradus cuvânt de cuvânt din operele bizantine ale lui Const. Porphirogenetul și Pseudo-Codinos, rămâne totuși dovedit că aceste opere au fost cunoscute lui Gheorgachi, căruia i-au și folosit pentru sistematizarea ideilor într'un plan și într'o ordine bine determinată. Fără aceste modele bizantine, *Condica* lui Gheorgachi ar fi rămas desigur un simplu formular de ceremonii, fără unitate desăvârșită. Modelele bizantine folosite de autor au ridicat opera lui din rândul cronicelor narative, la rangul unei opere exclusive de ceremonial, unică în literatura românească.

Când am analizat cuprinsul *Condicei*, am arătat că unele obiceiuri descrise de Gheorgachi se găsesc și în ceremonialul bizantin, ele fiind descrise și de Const. Porphirogenetul sau de Pseudo-Codinos. Acele obiceiuri intraseră însă în ceremonialul românesc,

---

[1] *De officiis*, cap. 1.
[2] *ibidem*, cap. 3—4.
[3] *ibidem*, cap. 5.
[4] *ibidem*, cap. 15.
[5] *ibidem*, cap. 16.
[6] *ibidem*, cap. 21.
[7] *ibidem*, cap. 22.

înainte de a fi fost cunoscute la noi operele bizantine. De pildă, obiceiul spălării picioarelor în Joia-mare, descris de Gheorgachi, este un obiceiu creștin, practicat la Bizantini, descris de Pseudo-Codinos (*De officiis*, cap. 12) și transmis nouă prin intermediul călugărilor atoniți. La noi, cum am văzut, se găsește amintit încă de prin anul 1588, deci cu peste o sută ani înainte de a fi pătruns la noi opera lui Pseudo-Codinos (1691). In asemenea cazuri, deci, Gheorgachi lua cunoștință de existența obiceiului, nu din opera bizantină, ci din practica tradițională a obiceiurilor la noi. Din opera bizantină a luat numai încadrarea obiceiului în ciclul de ceremonii referitoare la Săptămâna-mare.

Procedee stilistice ca la Pseudo-Codinos. Dar în afară de grupparea ideilor într'un plan metodic și bine definit, Gheorgachi a mai împrumutat din literatura bizantină de ceremonial și anume din opera lui Pseudo-Codinos, Περὶ τῶν ὀφφικίων, următorul procedeu stilistic.

Gheorgachi de multe ori (de 21 ori) se oprește din descrierea unei ceremonii actuale, pentru ca să-și întoarcă privirea asupra unui obiceiu mai vechiu, asupra unei ceremonii care se desfășura în alt chip, mai înainte vreme.

Expresiile lui în asemenea cazuri sunt: « Obiceĭul vechĭu au fostu... », « au fostu vechĭu obiceĭu... », « obiceĭul cel mai vechĭu au fostu... », « iară în vechile vremi... », « avut-au Domnii vechi și acestu obiceĭu... », etc. Aceste mici digresiuni, în care sunt descrise și obiceiuri mai vechi, autorul le face în două moduri: uneori le intercalează în mijlocul capitolului, alte ori la sfârșitul lui.

In mijlocul capitolului: când veneau Domnii dela Ţarigrad, învestiți cu domnia, descălicau în vechime la Fântâna Papii, nu la Galata, unde descălicau pe vremea lui Gheorgachi (textul, p. 265_{6-13}); în vechime domnii închiriau căruțe la Ţarigrad, pentru aducerea agarlîcului, iar ei veneau călare până la Dunăre (textul, p. 267_{16-19}); înainte vreme nu exista hatmanul, ci portarul de Suceava (textul, p. 267_{28-30}); înainte vreme da Domnul masă la Crăciun (textul, p. 281_{10-18}).

La sfârșitul capitolului: în ajunul Crăciunului și la Bobotează făceau Domnii masă fără caftane și dvoreală (deci mai intimă), numai cu cântări bisericești, de metherhanea și de țigani (textul, p. 279_{24-32} și 290_{3-7}); mese domnești pentru egumenii mănăstirilor din țară nu se mai fac dela Const. Mavrocordat încoa (textul, p. 284_{23-25}); în vechime, episcopul, după hirotonire, mergea călare de binecuvânta

poporul, iar acum (pe vremea lui Gheorgachi) mergea în leftică (textul, p. 304_{9-15}.). Obiceiul de a merge mitropolitul sau episcopul călare, era practicat la Bizantini și este amintit de Pseudo-Codinos [1]. Se mai poate înmulți numărul exemplelor pentru ambele procedee stilistice.

Natura, fondul acestor obicee vechi ieșite din uz, aparținea investigațiilor lui Gheorgachi, care muncise ca să le descopere. Insă îmbrăcarea lor într'o anumită formă stilistică, încadrarea lor, când la mijlocul capitolelor, când la sfârșitul lor; efectul literar pe care-l urmărea, opunând formei descriptive, stilului rece și precis, aceste scurte narațiuni evocatoare ale unui trecut mai îndepărtat, aceste procedee de stil erau imitate după Pseudo-Codinos.

Intr'adevăr, găsim, și în opera acestuia scurte popasuri pentru a evoca un obiceiu mai vechiu dispărut. Aceste intercalări narative le făcea tot la mijlocul textului, sau la sfârșitul capitolului.

La mijlocul textului: Pseudo-Codinos, pornind dela descrierea obiceiului de a se înoi de Paști harnașamentul cailor imperiali, povestește o întâmplare veche a împăratului Theofil: acesta, pe când călărea pe calul său frumos împodobit, fu oprit de o femee, care pretindea că este al ei calul călărit de împărat. Făcându-se o anchetă, împăratul află că într'adevăr eparhul răpise femeii calul, pe care apoi l-a oferit în dar împăratului. Acesta descălecă imediat și restitui femeii calul, luând măsuri, însă, și pentru schimbarea obiceiului plimbării cailor împărătești [2]. Expresia lui Gheorgachi « era obiceĭu vechiu » este imitată după expresia lui Pseudo-Codinos: ἦν μὲν οὖν πάλαι συνήθεια, cu care începe cronicarul bizantin uneori aceste pasaje narative [3]. Expresia lui Pseudo-Codinos ἦν δὲ πρότερον μὲνσυνήθεια (p. 97) sau Ἦν μὲν οὖν πάλαι συνήθεια [4] (era mai înainte obiceiul) este și ea imitată de Gheor-

---

[1] *De officiis*, cap. 20, p. 104.

[2] *De officiis*, cap. 5, p. 30—31; să se vadă cap. 14, p. 75—76, povestirea obiceiului, de când Venețienii nu mai sărutau împăraților la Paști piciorul, mâna și obrazul drept.

[3] *Ibidem*, cap. 14, p. 76—77, despre încetarea obiceiului vechiu de a se da împăratului, la Paști, 100 libre aur din tezaurul bisericii (1 libră = 333 grame, deci peste 30. kg aur).

[4] *Ibidem*, cap. 17, p. 97, despre simplificarea împodobirii calului imperial, față de ce era altădată.

gachi. Digresiuni narative puse la sfârșitul capitolului întrebuințează mai rar scriitorul bizantin [1].

In ce privește, deci, izvoarele folosite de Gheorgachi, am arătat că el datorează o bună parte operelor bizantine de ceremonial; mai puțin a folosit opera Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως a lui Const. Porphirogenetul, mai mult opera Περὶ τῶν ὀφφικίων a lui Pseudo-Codinos. Din tehnica acestor opere și-a făurit autorul arhitectura operei lui și a imitat unele procedee stilistice.

Operele bizantine i-au desvoltat apoi spiritul de observație, interesul pentru amănunt, spiritul de ordine și precizia în înfățișarea diferitelor ceremonii.

Multe obiceiuri ar fi trecut neobservate lui Gheorgachi, prea obișnuit cu ele, dar au fost operele bizantine, care i-au atras atenția și i-au deșteptat interesul pentru cele mai mici amănunte. Fără cunoașterea acestor opere, Gheorgachi n'ar fi putut realiza o operă de sine stătătoare și unitară de ceremonial.

Tradiția și experiența. In ce privește sursa diferitelor informații din descrierile lui, Gheorgachi nu lasă să întrevedem decât: *tradiția*, pentru obiceiurile mai vechi și dispărute — *experiența* personală, pentru cele contemporane.

Tradiția joacă un rol foarte însemnat în practica ceremoniilor, ca și în practica oricărei acțiuni umane, care se repetă la anumite intervale de timp. Am văzut, când am analizat opera lui Gheorgachi, că mai multe obiceiuri și ceremonii domnești nu ne duceau, în ce privește origina lor, spre lumea bizantino-otomană, ci spre obiceiuri tradiționale românești, transmise din generație în generație [2].

In ce privește experiența, am văzut de asemenea că Gheorgachi descriea ceremonii la care el însuși asistase, în calitate de slujitor al curții domnești. Luase parte la ceremoniile instalării în domnie a lui Grigore Calimachi, instalare fixată cu precizie, ca de un martor ocular: «la anul 1761, luna lui Iunie, în 7 zile, gioi», când tatăl «cu mâinile sale luând de mână pe fiul său și dându-i părintească blagoslovenie, l-au așezat în Domnescul și părintescul său scaun».

---

[1] *De officiis*, cap. 6, p. 53—55; cap. 7, p. 63—64.

[2] V. mai sus, p. 152—178.

Cu privire la ceremonia recepției lui Hamza-Pașa, în Iulie 1762, el însuși spune: «cum s'au și întâmplatŭ de amŭ văzutŭ, s'au scrisŭ aice mai giosŭ». Cum confirmarea domniei lui Grigore Calimachi s'a făcut în Iunie 1762, Gheorgachi asistase deci și la ceremonia mucarerului. Nu mai amintesc de ceremoniile bisericești, care se repetau anual.

Izvoadele logofeției. Gheorgachi amintește că unele alaiuri se făceau «pe rânduĭala izvodului»[1], obiceiu care s'a păstrat până târziu, pela începutul secolului al XIX-lea. Cunoaștem multe asemenea liste de alaiuri la diferite ceremonii[2]. Negreșit, pentru precizarea alaiurilor în *Condică*, Gheorgachi a folosit și acele izvoade, care erau chiar în cancelaria logofeției, deci în departamentul lui, el fiind al 2-lea logofăt.

Munca lui Gheorgachi în alcătuirea *Condicei* a fost mare, tocmai pentrucă îi lipseau modele înlăuntru literaturei naționale. Bazat ca tehnică și metodă pe operele bizantine, a trebuit să reîmprospăteze tradiția, să observe bine desfășurarea festivităților la care asista, să consulte scriptele logofeției pentru precizarea amănuntelor, pentru ca apoi, din toate acestea, să alcătuiască un cod unitar al diferitelor obligațiuni protocolare.

---

[1] V. mai jos, textul, p. 270_{15}, 286_{24}.

[2] V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din ist. Românilor dela 1774—1786*, extras din *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 12 (1893), p. 283—290, 300—305, 312—313, 378—379, etc.

LIMBA

Limba *Condicei* lui Gheorgachi nu se deosibește de aceea a celorlalte opere contemporane moldovenești, cum de pildă cronica lui Ioan Canta, sau aceea atribuită lui Ienache Kogălniceanu.

Cercetarea de față nu se va referi atât la constatarea particularităților fonetice, morfologice sau sintactice ale limbii, pentrucă din aceste puncte de vedere limba românească dela sfârșitul secolului al XVIII-lea nu prezintă diferențieri prea însemnate față de limba actuală; mai atent voi privi lexicul *Condicei.*

Fonetica. Unele particularități fonetice din limba *Condicei* aparțin și astăzi graiului moldovenesc:

a) rostirea diftongului *ea* ca *a*, în cuvinte ca: privască 289_{38} (privească), privală 297_{30} (298_{33} priveală), va 306_{4} (vrea >vra> va), sosască 270_{22} (sosească), etc.;

b) întunecarea lui *i* median, după consoanele fricative *s*, *ș*, *z* și după oclusiva *ț*: ținе 280_{13} 302_{3} (ține), zîle 306_{16} (zile), zîs 310_{6} (zis), sîngur 270_{8}, 306_{33} (singur), șărag 270_{16} (șirag), etc.;

c) întunecarea lui *a* final după consoana fricativă *ș*: așî 305_{15}, 307_{5}, 309_{33} (așa);

d) pronunțarea lui *j* provenit din latinește prin *ğ* (= gi): ğos 272_{18}, 309_{28} (jos), ğoi 271_{23}, 292_{1} (joi), repeğune 296_{20}, etc.;

e) reflexivul *se* se pronunță întotdeauna *să*: să să facă 292_{12} (să se facă), etc.

Pe de altă parte, *Condica* păstrează următoarele particularități fonetice, caracteristice limbii vechi românești din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea [1]:

a) sunetul *e* netrecut la *i* în prepozițiile: den 280_{24}, pen (prin) «petrecându-i *pen* meidanul cel mare» 298_{34}, «au fostu *pen* pu-

[1] Pentru limba secolului al XVI-lea vezi O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II. Le seizième siècle, Paris 1938. Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Buc. 1932 (cu prețioase informațiuni bibliogra-

tință » 311_{15} (Al. Rosetti, *Recherches*, p. 59—65 vede în aceasta nu un fapt fonetic, ci unul ortografic);

b) sunetul *e*, caracteristic pluralului feminin și neutru, se întunecă (un fel de *ă*): « gătescu rădvane, carătă și cară pentru agârlâc 264_{8-9} (carete, care).

c) disimilații: *e—e* > *e—i* în cuvinte ca: ginerile 271_{36} (ginerele); *e—e* > *i—e*: fratile 310_{9}, 311_{10} (fratele), piste 282_{1}, 283_{22}, 299_{12}, 304_{2} (peste);

d) ă neasimilat în *e*, *i* în cuvintele: fămeile 296_{4-9} (femeile) și rădica 282_{15-19} (<eradicare), întocmai ca în textele din secolul al XVI-lea (Al. Rosetti, *L. R.*, 38—39, D. Pușchilă, *Molit.*, 16);

e) asimilația *î— i* > *i — i* în cuvintele: întimpinat 270_{24}—308_{7} (tympanare) și în derivatul substantival, întimpinarea 309_{22} (întâmpinarea), întocmai ca în limba moldovenească din secolul al XVII-lea (D. Pușchilă, *Molit.*, 17).

Morfologia. Din acest punct de vedere, limba *Condicei* prezintă și mai puține particularități, ea apropiindu-se mai mult de limba actuală. Voiu releva ce este mai caracteristic din aceste particularități morfologice și anume ceea ce apropie limba *Condicei* de limba mai veche românească.

Substantivele următoare, de origină latină, au un plural arhaic:

luptă (<lucta), pl. luptături «și oarecari luptături de pehliveni au fostu » 311_{28}. Este un plural pe care dicționarele noastre nu-l înregistrează (Tiktin dă numai *lupte*), dar care este o formă verbală cu sufixul *ură*, derivat din participiu, obișnuit în limba română: luptat> luptătură, împușcat>împușcătură etc. (G. Pascu, *Sufixele*, 58);

mână (<manus), pl. art. mânule « cu mânule sale luând de mână pe 271_{30}, 302_{4}. Acest plural în *u* dovedește existența singularului mân, mânu, cum de altfel se mai păstrează și astăzi dialectal (I. A. Candrea și Ov. Densușianu, *Dicționarul etim.*, 169) [1].

---

fice, până la zi); același, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza* (Transylvanie), București 1926. același, *Recherches sur la phonétique du Roumain au XVI-e siècle*, Paris; 1926. Pentru limba secolului al XVII-lea: D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, în *An. Acad. Rom.*, lit., s. II, t. 36 (1914).

[1] Sever Pop și Emil Petrovici, *Mână cu pluralul*, în *Dacoromania*, VII, (1931—1933), p. 95—102.

Adverbe care se găsesc şi astăzi în graiul moldovenesc: acolea 270_{28}, acmu 306_{19}, din-ceputul 305_{15} (fonetică sintactică: din începutul), cevaş 276_{39}, oareşce 310_{22}, 311_{8} ca adverb de timp în expresiunea « zăbovindu (sau şăzându) oareşce la voroavă » (câtva timp).

Sintaxa. Declinarea atributului genetival neraportată la genul şi numărul substantivului pe care-l lămureşte, în exemple ca acestea: alţi boerinaşi a curţii (ai curţii) 274_{23-24}, scaonul părintescu a domnii (al domniei) 271_{24}, zapcii, întâi a curţii, a hatmanului, apoi a agăi (ai curţii, ai hatmanului, ai agăi) 286_{9}, meidanul cel mare a curţii (al curţii) 298_{34}.

Unele prepoziţii au alte sensuri decât astăzi, în legătura ce stabilesc între verbe şi substantive:

cătră (= spre) « să meargă cătră strana sa » 276_{22}; dar şi pentru o acţiune care nu presupune mişcare: « face shimă de smerenie cătră toţi » 276_{23}.

de cătră (= de lângă, din-spre) « stă lângă icoana... de cătră vel vister » 276_{21}.

despre (= la, pentru) « face un nobet şi despre Doamna şi la beizadeale » 285_{24-25}; folosit în flexiunea substantivelor, pentru a arăta genetivul sau dativul: « merge la bisearica despre Doamna » 291_{26} sau « despre Poartă », a Domnului; (traducerea genetivului slav, **господина** şi **господжди**),

dreptu (=aproape de, în dreptul ....) se construeşte întotdeauna cu nominativul, în loc de genetiv: « cându ağunge dreptu dânsul » 277_{33-34}, « merge... dreptu scaonul său » 301_{3-4}, « dreptu scaonile lor » 301_{3-4}, « sosește paşa dreptu Domnu » 307_{19}, « au fostu Paşa dreptu boïari » 310_{5} [1].

Dintre conjuncţiuni, *de* are dublă întrebuinţare; introduce o acţiune subordinată şi anume o condiţională (dacă), dar are şi rolul unei conjuncţiuni copulative.

Condiţională: « şi de are Domnul fraţi » 275_{31}, « şi de ïaste praznic împărătesc » 276_{19-20}, « dar de nu să întâmplă vel visterul la bisearică » 276_{26-27}, etc.

Copulativă: « după Domnu merge Doamna de să închină » 276_{29-30} « merge Domnul de ia anaforă » 276_{36} (merge şi se închină, merge şi ia anaforă), etc. (Al. Rosetti, *L. R.*, 121—122, 125—126).

---

[1] Excepţii: « acolea, în dreptul Frumoasii » 310_{19}, « au fostu în dreptul curţii » 312_{17-18}.

LEXICUL

Dacă din punct de vedere fonetic, morfologic și sintactic, limba în care a scris Gheorgachi nu are o prea mare însemnătate, formele gramaticale particulare nefiind nici prea numeroase, nici mult deosebitoare de formele actuale, în schimb, din punct de vedere lexical, *Condica* lui Gheorgachi are o înfățișare cu totul ciudată, deosebită de limba de astăzi, prin întrebuințarea și încrucișarea cuvintelor de origină grecească, turcească și slavonească. De aceea, o cercetare a cuvintelor din punct de vedere al originei lor și al sensului lor [1] în această operă, se impune, pentru două motive: întâi, nu putem înțelege opera fără precizarea exactă a sensului cuvintelor. Sunt diferiți termeni tehnici de ceremonial, de obiecte bisericești, sau din îmbrăcămintea luxoasă și bogată a Domnului și a boierilor, care n'au rămas în limbă, au dispărut odată cu aceste obiceiuri protocolare. Toți acești termeni vor fi explicați în capitolul de față. Apoi, origina cuvintelor ne arată, pe lângă structura materială a cuvântului și ceva din viața lui; ne îndreaptă spre cutare sau cutare popor, dela care am împrumutat noi, odată cu noțiunea, și obiceiurile noastre mai vechi de ceremonial. Aceste obiceiuri au alcătuit specificul și pitorescul curților noastre domnești în trecut, descrise uneori cu atâta mirare și interes de călătorii străini, care le vedeau atunci pentru prima dată.

Ordinea în care se va studia limba *Condicei* din punctul de vedere al lexicului va fi următoarea: elemente latine, slavone, grecești, turcești, ungurești, rusești, polone [2] și elementele obscure.

ELEMENTE LATINE

Astăzi nimeni nu se mai îndoește de însemnătatea dominatoare a fondului latin din limba română. Deși *Condica* lui Gheorgachi este o operă de ceremonial și ca atare prezintă acțiuni și

[1] Dau aci titlurile dicționarelor limbii române consultate: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, în 3 tomuri, Buc. 1903—1924, 1834 + XI pag. Academia Română, *Dicționarul limbii române*, lit. A-Crâșca, F-Lacustru, Buc. 1913—1938. I. A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (Dicționarul enciclopedic ilustrat «Cartea Românească»), Buc. 1931.

[2] Pentru toate aceste influențe străine, să se vadă expunerile generale scrise de O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Buc. 1929, p. 237—287, 357—388; t. II, Paris 1938, p. 420—569. Voiu adăoga și bibliografie specială, la fiecare capitol în parte.

obiecte de importație străină turco-bizantină, totuși elementul latin trăiește și-și impune vigoarea lui în limba scriitorului, în mijlocul atâtor grecisme, turcisme și slavonisme. Dacă mi se îngădue o comparație, aceste elemente latine sunt ca pietrele rare, dar mari din fundul apelor limpezi de munte, care rămân veșnic pe fundul apei, fiind în stare să schimbe și cursul ei, câtă vreme elementele străine sunt ca pietrișul și nisipul mult, dar mărunt pe care-l duce apa din loc în loc, până la dispariție.

Studiul elementelor latine din *Condică* prezintă interes pentru sensul lor de atunci, în comparație cu sensul ce-l au azi. Apoi ne mai interesează din punctul de vedere al circulației lor în limbă, unele dintre ele fiind azi mai puțin întrebuințate ca atunci: s t r a e (haine), c a r t e, c ă r ț i (scrisoare), o r a ț i e (cuvântare) etc.

Elementele latine din limba română sunt bine studiate, în evoluția istorică a sensurilor lor [1].

aduna (a se —272_1.... « merge solul... de să adună cu Domnul »; $306_{16\text{-}17}$; <adūno, āre. Sensul este « a se întâlni » cu cineva, a se duce la cineva mai mare în audiență. Cu același sens la Miron Costin și Ispirescu (apud Tiktin).

călăraș 264_4 (slujitor care mergea călare); <caballaris, em, cu sufixul nom. agent. *aș*. Când erau sub comanda directă a hatmanului, se numeau « hătmănești ».

cămară « de taină » 268_{36} (biuroul uricarilor și al diecilor); <greco-lat. camara-καμάρα. Răspândit în limbile slavice камара, E. Berneker, *Slav. etym. Wört.* 555—556; Weig., *Jb. des Instituts für rum. Sp.*, XV, 108—109.

camaraș 268_{23} derivat din cămară, prin suf. nom. agent. *aș*; în ung. kamarás = cămăraș.

cărțile *carte* 264_5 (scrisorile de întărire în domnie, din partea sultanului); <charta (gr. ὁ χάρτης).

căutare 297_{20} « socotiia, de făcea căutare la toată slujitorimea » (inspecție, vizitare); <cautare <cautum part. lui caveo-ere. I. A. Candrea, *Romania*, XXXI, 305.

[1] Am consultat, în afară de dicționarele citate, următoarele: Dr. Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg 1905, în 8°, XV + 235 pag. I. A. Candrea, și Ov. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine*, Buc. 1907, în 8°, 224 pag. (ultimul cuvânt: a putea).

credincer 269_{21-22} (slujbaș care înmâna Domnului cupa în biserică, înlocuit uneori cu cupariul sau paharnicul); derivat din *credință*. Azi, pentru noțiunea aceasta, se întrebuințează ungur. « chezaș ».

credință 1) lua credință paharnicul, sau cuparul din băuturi 277_{6-7}, 279_{14}; stolnicul lua din mâncare 281_{30}; clucerul din mezeluri 282_4; 2) încredere 305_{17}; 3) confirmarea Domnului într'un act scris 305_{21} și a boierilor 305_{29}; <credentia.

cupă 277_{22-27} (potir din care primea Domnul împărtășania); <cuppa (ngr. κοῦπα). Cuvântul este mult răspândit în limbile slavice (după Th. Capidan, Bulgarii au luat cuvântul dela noi, v. *Dacorom.*, III, 208), în ung. kupa și în limba turcă: kova, koga, kupa (v. Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893, p. 50).

cupărie 277_1 (apartament din palatul domnesc); derivat din cupă.

cupariul 269_2 (slujitor care purta grija cupei, mai mic decât paharnicul); derivat din cupă.

făclie 278_{17}, 280_{17} etc. (lumânare de ceară; se împărțeau gratis în biserica domnească); <facŭla, am. Răspândit în limba slav. факлиꙗ, Mik. 1085.

fičor 283_{13} (slugă, slujitor în palatul domnesc); <*fetiolus, diminutiv din fetus.

fustaș 275_{15} (soldat din garda personală a Domnului, cu îmbrăcăminte împodobită); derivat din fuște (bâton, lance, baionnette); < fustis, em. = băț.

galbăn $278_{31,32}$ (monedă de aur); < galbĭnus. Bulgarii au împrumutat termenul galbin dela Români, v. Th. Capidan, *Dacorom.*, III, 231.

împreuna (a se) 286_{25} (a se întâlni cu Domnul în audiență); < în + lat. per unam.

închietu « câmpul închietŭ cu ĭarbă » 298_{25-26} (acoperit cu iarbă); < inclavare. S. Pușcariu, *Dacorom.*, IV_2, 707—710 nu cunoaște și sensul acesta, dar derivă din inclavare <clavus, cuiu, nu clavis; deci în legătură cu sensul de cuiu, nu cheie.

încoronare 266_{13}; <corono-are, cu prefixul in.

judecător «boeri ğudecători» 304_{24-25}; derivat din a judeca <judico-are.

lature 306_{35} (margine); derivat din pl. laturi < latora (= clas. latera).

mărunt «foc mărunt» 282_{20-21} (tragere cu pușca, foc de pușcă); <mĭnutus (*mănut > mănunt > disimil. mărunt).

oarece «stau puțin oarece în pičoare» 276_{9} <*volet (clas. vult) + quid.

orație 272_{31}, etc. (cuvântare, cu prilejul diferitelor ceremonii); <oratie, onem (urăciune). Comp. cu pol. oracya.

purcede 300_{26}—308_{37}; purcegând 309_{27}—310_{12} (a porni spre, a pleca); <procēdo, ĕre. Formele purceg, purcegând se explică prin analogie cu aleg-alegând, dreg-dregând.

purceadire 311_{7} derivat din verbul a purcede.

purces 312_{15} (ca substantiv, în sensul de plecare: purcesul); <procĕssus.

rade «se rade de pe izvod» 297_{33} (a fi șters de pe listă; expresia ne arată mijlocul de a șterge din listă, prin radere); <rado, ĕre.

repeğune 296_{20} (repeziciune; pronunția aceasta este caracteristică graiului moldovenesc); derivat din repede <rapidus + suf. ione (iune). G. Pascu, *Sufixele*, 46—47.

semn «semnile Domniei» 272_{23}—274_{34} etc. (totalitatea armelor sau a obiectelor care constituiau simbolul puterii domnești sau boerești, insemne); <signum.

strae 265_{3} (haine); <*sternium, dela sterno, stratum.

tăia 279_{32} «s'au tăiat acest obiceiu» .... s'a desființat); <lat. vulg. talio, are.

tituluș 267_{27} (titlul); <titulus. Sufixul *uș* este considerat de Tiktin ca influențat de pronunția ung., pe când G. Pascu (*Sufixele*, 360) îl consideră de orig. slavă. Cred că nu este un sufix, ci un dublet lingvistic: titlu, tituluș, cfr. N. Drăganu, *Dacorom.*, VI, 260.

ușăr 268_{28} (pronunție moldovenească, pentru ușer; slujitor în palatul domnesc, deschidea ușile, porțile); derivat din ușe, ușă <ustium, ostium, ustia.

vânător «steag de vânător» 297_{23} (mai înainte slujitori, însărcinați cu vânătoarea; mai târziu, soldați în garda palatului domnesc); <venator.

vișternic $267_{2,5}$, etc. <vestiarius + suf. nic. Am văzut în studiul ceremoniilor (v. mai sus, p. 104) că vistiernicul n'avea numai atribuțiuni în legătură cu finanțele țării, dar el îmbrăca în caftane pe diferiți demnitari și de aceea cred că trebue pus în legătură și cu lat. vestis = haină.

zicătură 285_{21} (un fragment dintr'o operă muzicală, cântec; astăzi se întrebuințează: « zi-mi un cântec »); <dico, ĕre + suf. ura și el de orig. latină. Pascu, *Sufixele*, 3.

ELEMENTE SLAVE

Ne-am aștepta ca numărul mare de grecisme și turcisme, caracteristice operelor din epoca Fanarioților, să înnece cuvintele mai vechi din limbă, de origine slavă. Examinând însă de aproape limba *Condicei* și din acest punct de vedere, observăm că elementele de origină slavă sunt numeroase, ele au intrat mai adânc în limba română și unele dăinuesc până astăzi.

Cele mai multe cuvinte de origină slavă sunt în legătură cu vieața noastră bisericească. Se știe că, încă din secolul al XIV-lea, noi am împrumutat dela Bulgari forma exterioară a serviciului divin și organizarea bisericei noastre s'a desvoltat sub influența bisericei bulgare, în același secol. Dar se știe că aproape tot din vremea organizării noastre bisericești datează legăturile noastre cu Grecii, fie prin călugării slavi, ucenici ai bisericei grecești din Muntele Athos (Sf. Nicodim), fie prin călugării greci ajunși conducători ai bisericei române (Iacint Critopol). De aceea este greu de multe ori a deosebi, dacă un cuvânt a intrat în limba română din limba slavă (medio-bulgară) sau din limba grecească. Cert este că vorbele în legătură cu vieața bisericească sunt multe de origină slavă, precum: b l a g o s l o v e ș t e, b l i d, c ă d e ș t e, c â r j ă, d i a c, d v e r ă, m o l i t f ă, m o ș t i i, n ă s t a v, n e b e d e r n i ț ă, o l t a r i u, o s f e ș t a n i e, o t p u s t, p e v e ț i, p o m a z a n i e, p o v e l i r e, p r a z n i c, p r ă z n u i r e, etc., etc.

Cu toate formele nouă de funcțiuni aduse de Fanarioți și Turci din vieața greco-turcă a Ţarigradului, totuși vechile forme împrumutate din organizația politică a Slavilor (Medio-bulgari) dăinuiau și în secolul al XVIII-lea. Astfel, altă grupă o formează cuvintele denumiri de funcțiuni, sau acte oficiale de stat: c ă m i n a r,

clucer, izvod, jalbă, jicnicer, jupâneasă, medelnicer, paharnic, pecete, postelnic, postelnicie, sulger, steag, etc.

Mai întâlnim diferiți termeni din viața de toate zilele, ca: breaslă, griji (a se), haină, norod, poclon, pohfală, a popri, prijmă, prost, rânduială, smerenie, tocmală, trudit, etc., etc.

Filologia slavă a ajuns la o mare înflorire, încât cercetările lexicografice în acest domeniu sunt încununate de succes [1]. Chiar pentru domeniul împrumuturilor slave în limba română nu lipsesc studiile cele mai temeinice [2].

blagoslovește (a blagoslovi) 266_{21} < благословити = benedicere. Mik. 27; *Sl. E.* 14.

blid pentru bacșiș 276_{24}; pentru mâncare $281_{29,34}$ <блюдо = lanx, vasum. Mik. 32; *Sl. E.* 15.

breaslă $269_{7,20}$ (corporațiune); <братьство = fraternitas. Mik. 44. D. Scheludko, Balk.-Ar., I, p. 160 <ucr. bratstwo, pol. bractwo.

cădește, cădit (a cădi) $288_{23,26-27}$ <кадити = suffitum facere. Mik. 278; *Sl. E.* 24.

căminar 268_{16} (slujitor care strângea dijma de ceară pentru domnie); <камень = lapis. Mik. 281; *Sl. E.* 24.

cârjă pl. «cârjăle» 265_{32} <кржь = crux. Mik. 311; кржлль = cârjă episcopească.

---

[1] Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862 (prescurtat: Mik.). Același, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886. Dr. Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Band (A-L), Heidelberg 1913, 760 pag (ed. II-a 1924) și *Lieferung* 11 (M-Mors), Heidelberg (1914), 80 pag. N. Gerov, *Rěčnik na bălgarski jazik*, Plovdiv 1895—1904 (4 vol.).

[2] Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien 1861, în folio, 70 pag., extras din *Denkschriften der Kaiserlichen Ak. der Wissenschaften Philosophisch-historischen Classe am 18 Juli und 17 October 1860* (prescurtat: *Sl. E.*). Același: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung*, Wien 1876, în folio, 58 pag., extras din memoriile aceleeași Academii, vol. 24. Hubert Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaus im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache zu Leipzig*, XIX—XX (1913), p. 65—131 (prescurtat: H. Dumke). Peter Skok, *Slave et roumain*, în *Revue des études slaves*, III (1923), p. 59—77. Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în *Dacoromania*, III (1923), p. 129—233.

citeț pl. « citeții » 265_{36} (persoană din cler, care se hirotonisea ca cetitor în biserică); <читати = legere. Mik. 1118.

clucer 268_{15} (slujbaș cu diferite ocupații, dar mai ales cu conservarea proviziilor curții domnești); <ключарь = claviger, « cel care păstrează cheile ». Mik. 291.

diĭacon al curții 287_{9}, etc. <диꙗконъ = diaconus. Mik. 162.

diac 268_{36-37} (cântăreț în biserică; la Gheorgachi are sens de învățat, scriitor în cancelarie domnească); <диꙗкъ = diaconus. Mik. 162; *Sl. E.* 21.

dvera 266_{10} (ușa împărătească, cea mare, a altarului, în biserică); <двьрь = ianua. Mik. 157.

gâlceavă pl. « gâlcevi » 296_{7} <глъка și глъкъ = tumultus, sonitus. Mik. 130. Tiktin, îl derivă din ung. gercsáva = Streit, v. însă rectificarea lui P. Skok, *Revue des études slaves*, III, 72.

griji « să grijăște » 265_{3} (a se pregăti); <грыжа = cura. Mik; 147; *Sl. El.* 20.

iconom « întră *iconomul*, (adecă) cel ce ĭaste arhimandrit », 278_{33} (cel care îngrijea de averea unei mănăstiri, a unei moșii; la Gheorgachi, cel care conducea în palatul domnesc pe călugării străini, cu prilejul ceremoniei aducerii icoanelor, la Crăciun). Cuvântul este vechiu în limbă, v. Coresi, *Carte cu învățătură*, 1581 (apud Ov. Densușianu, *Limba romînă în secolul al XVI-lea. Lexicul*, curs universitar editat de Alex. Vasiliu, anul 1932—33, p. 176—177), încât cred că a intrat în limbă din slav. икономъ <gr. οἰκονόμος. Mik. 254.

împotrivă « de nu ĭaste vreamea împotrivă » 296_{27-28}; (Gheorgachi mai întrebuințează acest cuvânt și pentru a arăta *verso* unei foi, în opoziție cu « prijmă » = *recto* foaiei: 302_{36}); în față, vis-à-vis 274_{16}; <противѣ = versus, obviam secundum. Mik. 709; *Sl. E.* 40.

ispravnic 308_{23} (slujitor, fie în serviciul bisericii, dar mai ales în administrația țării; prefect); <исправьникъ = magistratus. Mik. 266. H. Brüske, *Weig. Jb. des Instituts für rum. Sp.*, XXVI—XXIX, p. 28, îl derivă din rusește.

izvod 265_{23}, 270_{15}, etc. (ordin, document cu pecete; în limba veche, i z v o d şi verbul a i z v o d i mai însemna şi a alcătui dintru început); <изводъ = origo, archetypon. Mik. 241; *Sl. E.* 23.

jîcnicer $26\mathcal{E}_{27}$ (slujitor care îngrijea de magaziile cu grâne şi cămările palatului domnesc); <житьнъ = frumenti, житьница = horreum. Mik. 199. Inrudit cu j i t a r <житарь = Feldhüter, H. Dumke, 22.

jupâneasă «ğupâneasile» 283_{27}, etc. (interesantă transformare semantică: soţia boerului); origina cuvântului în limba română a fost mult discutată, unii filologi considerându-l ca slavonism <жоупанъ, Mik. 201, şi A. Rosetti, *Bulletin linguistique*, V, 221—222, anume un sârbo-croat. G. Giuglea, *Dacorom.* III, 606—610, de altă părere.

leşăsc 305_{33-34} (adj., pentru polonez); derivat din Leah, pl. Leşi <ucr. ljach. H. Brüske, 30.

mantie 275_{22} (haina sfântă a mitropolitului); <мантътиꙗ = mantellum; în slav. din gr. μαντίον, μαντῆλα = grand fichu, mantille. Mik. 362. In primele veacuri ale creştinismului μαντήλα era postavul cu care episcopul îşi usca mâinile, când se spăla în timpul unei ceremonii; îl băga pe mâneci, ca să-şi protejeze hainele sfinte. Clugnet, *Dict. grec-français des noms liturgiques*, 93-94.

medelnicer $26\mathcal{E}_{26}$ (slujitorul care îngrijea de cele trebuincioase pentru spălarea Domnitorului; îi turna să se spele, înainte şi după masă); derivat din мѣдьница = fabri aerarii officina (lighean). Mik. 390; *Sl. E.* 31.

moştii $29\mathcal{P}_{28}$, 300_{36} (moaşte) <мощти = reliquiae. Mik. 382.; *Sl. E.* 30.

năstav 271_{26} «din—dumnezăescu» (impuls, îndemn); <наставъ derivat din verbul наставити = a îndrepta într'o direcţie. Mik. 414. I. A. Candrea, *Ps. Sch.*, I, CCXXXI.

nebederniţă 266_{14} (ipogonation; un carton în formă de romb, împodobit cu broderii şi cu o cruce, sau icoană, care se poartă la înălţimea genunchiului drept, prinsă printr'o panglică de umărul stâng, sau de brâu. Se poartă de demnitarii bisericii. Clugnet, 158); <набедрьница= mappula. Mik. 398.

obraz 292_{23}, 302_{25}, etc. etc. (la Gheorgachi are sensul de persoană: « obraze bisericești »); <образ = species, persona. Mik. 473; *Sl. E.* 33.

oltariu $266_{7,17}$ (altar); < олътарь = altare. Mik. 502. *Sl. E.* 33. Th. Capidan, *Dacorom*, III, 181—182.

osăbit 269_{1} (deosebit, ales); осебить, осебито.

osfeștanie 286_{31} (slujba pentru sfințirea apei); < освѣщение = baptisma. Mik. 516.

otpust 266_{24} (sfârșitul slujbei bisericești); < отъпоустъ = dimissio. Mik. 540.

paharnic 267_{33}, etc. (slujitor care turna băutura în pahare, la ospețele Domnului); < пахарьникъ = pincerna; s'a transmis și în limba ungară: pohárnok. Mik. 558. Th. Capidan, *Dacorom*, III, 223. Ov. Densușianu, *Histoire*, I, 368. N. Drăganu, *Dacorom*, VI, 247—249 argumentează contra etim. ung. propusă de Treml, *Ung. Jb*, IX, 282—283.

pateriță 275_{22} (baston de episcop, la mâner are dei șerpi întorși unul spre altul, între ei o cruce pe un glob); <патерица = cârjă pastorală.

pecetea 302_{36} <печать = sigillum. Mik. 561.

pecetluituri « pecetluiturile ceale de sare » 290_{6} (ordine scrise și confirmate prin punerea pecetiei, că Domnul autoriza să se dea egumenilor anume cantități de sare); <печатлѣти = obsignare. Mik. 562.

peveți « cu alți peveți » 282_{17} (cântăreț bisericesc, mai mic în grad); <пѣвьць = cantor. Mik. 760.

pitar 268_{16} (funcționar care îngrijea de aprovizionarea palatului cu pâine); < питарь = dignitas in aula principum Valachiae. Mik. 565.

pivnicer 269_{25} (slujitor care îngrijea de pivnițele domnești); derivat din pivniță < пивьница = cella vinaria. Mik. 563.

poclon 284_{12}, 285_{4}, etc. etc. (cuvântul a rămas în limbă până astăzi, dar cu metateza plocon); < поклонъ = inclinatio, donum, tributum. Mik. 609.

pohfală 273_{37} (laudă, elogiu; la Gheorgachi are mai mult sensul de pompă solemnă); < похвала = laudatio. Mik. 649.

pomazanie « mare », « mică » $276_{24\ 27}$ (bacșiș pe care-l da Domnul, prin vistiernicul său, în biserică, slujitorilor ei; miruire, ungere) < помазанїе, Tiktin; în slavă însemna și ungere, miruire; v. mai sus, p. 116).

popria (a popri) 283_{34} (forma arhaică pentru a opri); <подъпрѣти și попрѣти = fulcire. Mik. 601, 627.

postaj 296_{23} (forma arhaică pentru postav); < поставъ = textura, pannus. Mik. 638.

postelnic 267_{30} (mareșalul curții și al palatului domnesc, în deosebi îngrijea de mobilierul camerelor de dormit); < постелъникъ = praefectus cubiculi, cubicularius, din постела = lectus. Mik. 638. N. Drăganu, *Dacorom.*, VI, 248.

postelnicie 279_{24} (partea din palatul domnesc, în care postelnicul își avea birourile); substantiv derivat din postelnic.

povelire « după povelirea episcopului » $303_{25\text{-}26,31\text{-}32}$ (cuvântul mai este cunoscut și sub forma p o v e l e n i e și înseamnă împuternicirea cuiva într'un anumit mandat, poruncă); < повелѣнїе = voluntas, praeceptum, mandatum. Mik. 584.

povodnic $289_{15,16}$ etc. (cal care era purtat de frâu într'o ceremonie; era frumos și scump împodobit); <поводъ, — дникъ = equus manualis. Mik. 585.

praznic « — împărătesc » $276_{19\text{-}20}$ (sărbătoare mare); <праздьникъ = festum. Mik. 657.

prăznuire 280_{5} (sărbătoare, sărbătorire); substantiv derivat din praznic.

preastol $266_{8,11}$ (formă arhaică pentru prestol, jertfelnic; masa din altar); <прѣстолъ = thronus. Mik. 746.

pricistuește (a se pricistui) 292_{7} (a lua sfânta împărtășanie); <причѫстковати = communicare. Mik. 688; *Sl. E.* 39.

priimă 302_{37} (Gheorgachi întrebuințează acest termen pentru a arăta prima pagină a foaiei de scris, ceea ce numim astăzi « recto »; «împotrivă» pentru verso 301_{36}). Tiktin omite acest sens; origina cuvântului nu este slav. bis прѣжьдьнь = prior (Tiktin), ci adverbul прѣжде = ante. Weigand, *Jb.* XIV, 111. Mik. 728.

prost 269_{21} (de origină de jos, născut din oameni de rând); <простъ = simplex, vilis. Mik. 706—707; *Sl. E.* 40.

raclă 300_{36} (cutie, uneori îmbrăcată în argint sau alte metale prețioase, în care se țineau moaște); <ракла = dulap. H. Dumke, 75.

rânduială 265_{22} etc. (ordine); subst. derivat din verbul a rândui + suf. ială; <оурѧдити = disponere și оурѧдъ = ordo. Mik. 1064; *Sl. E.* 50.

săbor $301_{28\ 30}$ (adunare); Gheorgachi face deosebire între «săbor bisericesc» și «săbor politicesc» 303_3: primul era o adunare numai din oameni ai bisericii, al doilea cuprindea numai adunarea boierilor. Pentru confirmarea mitropolitului era nevoie de ambele săboare; <съборъ = conventus. Mik. 909; *Sl. E.* 47.

șătrar 268_{27} (boer onorific, fără anume îndatorire; general de artilerie); derivat din șatră <шатра = șatră, cort.

sfetilna 293_{15} (cântec bisericesc, care alcătuește o parte din liturghia postului; azi i se mai zice și luminânda = φωταγωγικόν); <свѣтилна = lux, laterna. Mik. 830. In grecește φωταγωγικόν, pentrucă revin des cuvintele φῶς și φώτισον. Clugnet, 162.

slavoslovie 292_{35} (pentru sens, v. cuvântul doxologie); <славословіенніе = collaudatio. Mik. 855.

slavoslovește 282_{17-8} (a slavoslovi, .. a aduce laude lui Dumnezeu); <славословити = laudare. Mik. 855.

slobozire 266_{37}, etc. (de tunuri, cu prilejul diferitelor ceremonii); substantiv derivat din verbul a slobozi <слободити sau свободити = liberare. Mik. 827, 857; *Sl. E.* 44.

smerenie 272_{30} <съмѣреніе = humiliatio. Mik. 938.

steag $297_{10,11,12}$, etc. (grupă, unitate militară); <стѣгъ = vexillum. Mik. 900; *Sl. E.* 47.

stolnic 267_{33-34}, etc. (șeful bucătarilor și al bucătăriilor); <столникъ = praefectus mensae. Mik. 885; *Sl. E.* 46.

stretenie 290_{19} (Întâmpinarea Domnului, se sărbătorește la 2 Febr.; <срѣтеніе = occursus. Mik. 953; v. mai sus, p. 126.

sulger sulger 268_{26}, etc. (funcționar însărcinat cu aprovizionarea curții domnești); <слоужаръ = magistratus quidam. Mik. 859; *Sl. E.* 45.

svînt «svîntile icoane» 288_{23}; «svânta aghiazmă» 289_{26} <сватъ = sanctus. Mik. 833; *Sl. E.* 44.

tâlcuială 267_3 (traducere); derivat din verbul a tâlcui <bulg. тълкувамъ = a tâlcui, — ние = tâlcuire.

telegar 289_{12-13} (cal care se înhăma pentru a lua parte în vreun alaiu); derivat din teleagă = căruţă cu 2 roate <телѣга = currus. Mik. 987; *Sl. E.* 48.

tocmală 268_{8-9} (condiţie); derivat din a tocmi <тъкъмити = aequiparare; despre trecerea sufixului -eală, ală, v. G. Pascu, *Sufixele*, 233. Mik. 1017; *Sl. E.* 50.

oiag 281_{20}, etc. (unul din insemnele boeril or); <тоягъ = baculum. Mik. 998; *Sl. E.* 49.

trebuinţă pl. «trebuinţile» 264_{31} («cu ce chip să potu rădica trebuinţile», adică necazurile, nevoile); <трѣбовати = opus habere. Mik. 1010; *Sl. E.* 49.

trudit 310_{31} (obosit), din a trudi < трудити = vexare, laborare, languere. Mik. 1004; *Sl. E.* 49.

umivanie 292_{12} (v. niptira; ceremonia spălării picioarelor, în Joia-mare); < умъıванніе = lavatio (v. mai sus p. 130—133).

utrăne 280_{31} (astăzi se zice utrenie, slujba în biserică de dimineaţă); < оутреня = officium matutinum. Mik. 1077; *Sl. E.* 50.

văhod «cel mic» 276_{5-6}; «cel mare» 301_{12-13} (ἡ μικρὰ εἴσοδος, când scoate evanghelia din altar; ἡ μεγάλη εἴσοδος când transportă pâinea şi vinul sfinţite dela proscomidie la masa altarului. Clugnet, 43—45); <въходъ = introitus. Mik. 113.

vecernie 292_{32}, etc. (serviciul divin de seară) < вечеръ = sera.

veliglas 271_4 (cu glas tare); < велий = magnus şi гласъ = vox; гласомъ велиѥмъ (în gura mare). Mik. 58, 129.

velit «veliţi boeri» îmbrăcaţi în caftane 273_{20} (boerii cei mari); < велик̑ъ = magnus. Mik. 59; *Sl. E.* 17.

volnic 283_{17} (liber a face ceva); <волънъ = spontaneus, voluntarius, Mik. 72. Derivat din voie < воля = voluntas. *Sl. E.* 17.

volnicie 295_{31} (libertate); derivat din adjectivul volnic.

vornic 267_{24} 269_{2}, etc. (mare slujitor la curtea domnească, îngrijind mai ales de împărțirea dreptății); <дворникъ = comes palatii. Mik. 156; *Sl. E.* 21.

voroavă 273_{2}, 310_{2}, etc. (vorbă, cuvânt, slujbă, funcțiune); < дворьба = servitium. Mik. 156. Pentru cuvântul rom. vechiud vorbă, v. Weigand, *Jb.* XIII, 106—108. H. Brüske, 44 <ucr. hovor. «das Sprechen».

zăbavă $286_{15\text{-}16}$ (fără vreme de pierdut, fără întârziere); < забава = petrecere, recreație, забавьнiе = întârziere.

zvorând 276_{13}, 278_{5} (a zvori .., se zicea și dvorind, a dvori = a fi în slujbă, a servi pe cineva, a sta pregătit să primești ordinele stăpânului tău); < дворити = servire. Weigand, *Jb.* XIII, 106—108.

zvorelnic $282_{6\text{-}7}$ (boierii zvorelnici, adică boierii cari sunt în slujba Domnului; se mai zicea și dvorean); <дворянинъ = aulicus.

zvoritor «să află zvoritor» 281_{34}, 282_{37} derivat din verbul «a zvori»

ELEMENTE GRECEȘTI

Cuvintele de origină grecească sunt foarte numeroase în opera lui Gheorgachi, ca și în operele celorlalți cronicari din secolul al XVIII-lea. Aceste cuvinte sunt, în majoritatea lor, în legătură cu ceremonialul bisericesc, arătând diferite obiecte și ierarhii bisericești. Puține dintre ele ies din sfera bisericească și arată diferite funcțiuni în ierarhia dregătorilor noștri: c o m i s, l o g o f ă t, s p ă t a r. In sfârșit, a treia categorie de grecisme — și ea puțin numeroasă — cuprinde termeni abstracți din sfera protocolului: p a r a t a x i s (ordine), p a r i s i ĭ a (prezență, asistență), p o l i t i e (felul de purtare), p o l i t i c ă (etichetă).

Pentru cercetarea acestor elemente, dintre care unele datează în limba română din epoca bizantină, altele din epoca neogrecească, avem numeroase și bune dicționare [1]. Pentru explicarea termenilor bisericești din ritualul ortodox, am consultat studiul, pe cât de rar,

[1] Am folosit: Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lugduni 1688 (reeditat la Paris, 1905). Ἄγγελος Βλάχος, Λεξικὸν ἑλληνογαλλικόν, Atena 1897. Dr. Hector Sarafidi, *Dicționar grec-român*, Constanța 1935.

pe atât de bun al lui Léon Clugnet [1]. Cât privește studiul cuvintelor grecești în limba românească, acesta a fost obiectul preocupărilor prof. G. Murnu [2]. O mare greutate întâmpină cercetătorul limbii române, când trebue să determine epoca și mai ales calea directă sau indirectă, prin care a pătruns un cuvânt străin în limba românească. Se observă, de pildă, numeroase elemente grecești împrumutate în același timp de limbile bulgară, sârbă, albaneză, română și chiar turcă. In limba română au pătruns aceste cuvinte direct din limba grecească, sau dintr'una din celelalte limbi balcanice? Pentru lămurirea unor asemenea probleme mi-au folosit studiile lui Kr. Sandfeld, profesor la Universitatea din Copenhaga [3].

aer 292_{36} scoaterea lui în Vinerea-mare 292_{31}—293_3 <ὁ ἀήρ = linge du saint calice; port-potir.

aghiasmă 289_{26} <τὸ ἁγίασμα = eau bénite. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 20 și P. Skok, *Dacorom.*, VI, 346, susțin că a intrat în limbă pe cale literară.

anaforă 277_{27-28} <ἡ ἀναφορὰ = sacra oblatio (Du Cange; Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 20).

anosto 304_{11} (urît, neplăcut); <ἄνοστος, η, ο, = qui manque de sauveur, fade, insipide.

axion se cântă la instalarea Domnului 266_1 și la Sf. Paraschiva 300_{31}; <ἄνοστος, η, ο = digne de, qui mérite. Ἄξιον ἐστίν= « Cuvine-se cu adevărat ».

canon din Vinerea-mare 292_{34}; din Sâmbăta-mare 293_9; al Invierii 293_{11}; <ὁ κανών = règle; la Gheorgachi, imn religios, care face parte din serviciul utreniei (Clugnet, 75—77).

catastif domnesc 289_{20}; pentru bacșișuri 295_{18} <τὸ κατάστιχον = registre.

---

[1] *Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque*, par L. Clugnet, Paris 1895, în 8°, XII + 186 pag.

[2] G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română*, București 1894.

[3] Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930, în 8°, 242 pag. (în *Collection linguistique publiée par la Société de linguistique de Paris*, XXXI); autorul însuși spune *(Avant propos)* « le présent volume est la deuxième édition, un peu remaniée et notablement augmentée, de mon livre danois *Balkanfilologien*, paru en 1926 ». V. capitolul *Les mots d'emprunt. Mots grecs*, p. 16—45.

chelevsi « chelevsindu-l pe episcopul ales » 303_{25} <κελεύω, fut. κελεύσω = commander, ordoner ; acțiunea de a confirma hirotonisirea unui episcop (v. mai sus, p. 146—149).

cherodosie « dare de lumânări de ciară » 287_{30} ; <τὸ κερὶ = cire, bougie și ἡ δόσις = action de doner, don.

chivernisi « — trebuințile, nevoile » 264_{31} ; <κυβερνῶ, aor. ἐκυβέρνησα = gouverner, commander, administrer (v. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 19).

cofeturi 285_{17} ; *confeturi* 279_{12} și $_{17\text{-}19}$, 282_{5} ; *cofețioane* 279_{12} ; se întrebuințează numai la plural, cu sensul de bomboane, tot felul de zaharicale, care se serveau la sfârșitul mesei domnești ; < τὸ κονφέτον, κονφέτα, κουφέτα, prin mijlocirea lui c o n f e t t o (it.) = acadea, bomboană. Sufixul o a n ă, o a n e, din cofețioane, este de orig. gr., introdus prin cuvinte ca cocoană (κοκκῶνα), coloană (κολῶνα). G. Pascu, *Sufixele*, 390—391.

comănac comanacile Roșilor $297_{26,27}$; <τὸ καμηλαῦκι = grand bonnet... qui portent les membres du clergé engagés dans les ordres majeurs, Clugnet, 72. La Gheorgachi are însă sensul de pălărie, capelă militară.

comis 267_{34} etc. <ὁ κόμης = dregător peste grajdurile imperiale, la noi peste cele domnești. Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători*, p. 151, arată că prin mijlocirea Bulgarilor a trecut la noi această dregătorie — și deci și cuvântul — de origină. bizantină.

condac din Ajunul Crăciunului 278_{20}, Ajunul Bobotezii 287_{2} (« *volume*, c'est-à-dire, *parchemin roulé* autour d'un petit baton » ; imn religios care conține pe scurt subiectul sărbătoarei respective. Intr'un canon, el urmează după oda a șasea, Clugnet, 86) ; <τὸ κοντάκιον.

dascăl $284_{27,28,31,34}$ etc. <ὁ δάσκαλος = maître d'école (Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 18 și St. Bezdechi, *Dacorom.*, IV_{2}, 1280).

doxologie 287_{32}, 303_{22} <ἡ δοξολογία = hymne de grâces, Te-Deum ; imn care începe cu cuvintele Δόξα ἐν ὑψίστοις obișnuit în serviciul utreniei. Duminicele și sărbătorile se cântă doxologia mare (—μεγάλη), în alte zile se cântă cea mică (—μικρά), Clugnet, 38.

engomion 279_1 etc. (se întrebuințează nearticulat, urmat de prep. *la*, ex. « encomion la Paşti », etc.; v. mai sus, p. 156—161; <τὸ ἐγκώμιον = éloge, louange. Imn funebru ce se cântă în Sâmbăta-mare, având ca subiect suferințele, moartea şi înmormântarea lui Isus. Clugnet, 40. La Gheorgachi, orice cuvântare, adică «oraţie».

engritos 276_{12}; « icoanele ceale alese, adecă engritos » < ἔγκριτος, η, ο = choisi, distingué.

epitaf sărutarea lui $292_{32\text{-}33}$; < τὸ ἐπιτάφιον = sarcophage richement décoré et couvert de fleurs, qui représente le tombeau du Christ, Clugnet, 54.

epitrafil 278_{17}; < τὸ ἐπιτραχήλιον = étole. N. Drăganu, *Dacorom.*, IV_2, 772 (notă) îl socoteşte intrat în limbă prin intermediul limbii vechi bulgare. Forma populară *patrafir* < gr. popular πετραχῆλι (cf. D. Russo, *Un cuvânt despre lexicografia greco-română*, prefaţa la *Dicţionarul* lui Sarafidi, p. VII).

felon *(*pl. *feloane)* 278_{17} < τὸ φελόνι = chasuble de prêtre, de unde a trecut în vechea slavă bisericească (Tiktin, Miklosich).

florintin 297_1 « atlaz florintin » (de fabricaţie italiană, din Florenţa); < φλωρεντεῖνος.

gramatic 268_{23}, 274_{23} (scriitor într'o cancelarie publică sau privată): <ὁ γραμματικός = secrétaire, grammairien.

heruvico 276_{32}; se întrebuinţează nearticulat; < ὁ χερουβικός (τὸ χερουβικὸν) = hymne que l'on chante à la Messe pendant la grande Entrée; μεγάλη Εἴσοδος, Clugnet, 164.

hirotonisi $303_{12,13,33}$; < χειροτονῶ, aor. — νήσω = ordoner un prêtre, un diacre; sacrer un évêque, consiste principalment dans l'imposition des mains faite à l'ordinand par l'évêque, Clugnet, 164.

ipogonation sau nebederniţă 266_{14} < τὸ ἐπιγονάτιον, desfigurat în τὸ ὑπογονάτιον = coussin à mettre sous les genoux; v. nebederniţă (element slav).

ipopsifios $303_{23,29}$ episcopul care candidează la scaunul episcopal; < ὁ ὑποψήφιος = candidat, aspirant; celui qui a été choisi par voie de suffrage pour remplir de hautes fonctions ecclésiastiques, Clugnet, 159.

kuvuclion 300_5 al Sf. Paraschiva < τὸ κουβοῦκλι (din cubiculum) = baldaquin, Du Cange; Une sorte de monument ou de chapelle ardente que l'on dresse dans chaque église le Vendredi-Saint et qui figure le véritable κουβούκλιον de Jérusalem, Clugnet, 87.

logofăt 267_{24} etc.; < ὁ λογοθέτης; v. Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregători*, 91—108.

meghistan 272_5 împărăteşti; < μεγιστάν, οἱ μεγιστᾶνες, -οι = seigneurs, grands, magnats.

niptira 292_{13} spălarea picioarelor în Joia-mare, v. mai sus, p. 130—132 şi 210, sub voce *umivanie;* < ὁ νιπτὴρ = lavabo, lavoir, din νίπτω = laver; cérémonie propre au Jeudi-Saint, Clugnet, 108.

omofor 266_{12}; < τὸ ωμοφόριον, τὸ ωμόφορον = pallium; din greceşte a trecut în vechea slavă bisericească омофоръ (Miklosich).

orthrul 312_{29} (numai forma articulată); utrenie, slujba de dimineaţă; < ὁ ὄρθρος = grand matin, aube.

parataxis 274_{34} « orânduiala boerimii » < ἡ παράταξις = revue militaire, parade, procession, cérémonie, pompe.

paretisis 263_{24}, $302_{23,\ 24,\ 28}$ sau p a r e t e s i s, demisia mitropolitului sau a episcopului; < παραίτησις = demission; verbul παραιτῶ = abandoner, quitter.

parisiia « cea domnească » 291_{13}, 299_{32-33}; numai forma articulată şi înseamnă « în prezenţa Domnului », asistând Domnul la ceremonie; derivat substantival din v. πάρειμι = être présent.

pască 296_3 se împarte la Paşti; < τὸ πάσχα = (non modo est dies ressurectionis Domini, sed et sacra eucharistia, Du Cange). Dr. D. Scheludko, *Balkan-Archiv*, I, 167 îl consideră cuvânt intrat din limba ukraineană: *paska* « Osterbrot ».

pinax 263_8 (numai forma nearticulată); cuprinsul; < ὁ πίναξ = tableau, table, liste.

polieleu 280_{16}, imn religios alcătuit din psalmii 134—135 la un loc; < ὁ πολυέλεος = très-miséricordieux, très clément; numit astfel după cuvintele ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, cu care termină fiecare verset al ps. 135 (în rom. « că în veac este mila Lui »).

politie «slujba politiei 282_{14}»; <ἡ πολιτεία = état, conduite, manière d'agir.

politică 284_{1} etichetă, ceremonie publică «politica meselor»; la facerea mitropolitului 301_{23-24}; apare și ca derivat adjectival p o l i t i c e s c: «običnuită și političască cinste» 304_{8}; <ὁ πολιτικὸς = civil, public.

polihronion 266_{24}, 282_{26} formulă de felicitare care începea cu vorbele πολοχρόνιον ποιῆσαι κύριος ὁ θεός; < τὸ πολυχρόνιον = souhaits de longue vie.

primicher (cântăreț ajutător protopsaltului) ὁ πριμμικήριος = primicerius. La Bizantini primicherul ocupa o demnitate bisericească mai importantă (Du Cange). Cuvântul a pătruns în folklor, ca numele conducătorului al doilea în jocul călușerilor, v. N. Drăganu, *Anuarul arhivei de folklor*, II, p. 17.

procopsit 279_{1-9} la învățătură; <προκόπτω, aor. — κόψω = faire des progrès.

pronie 271_{25} <ἡ πρόνοια = providence.

proschinitar 266_{4},276_{21} iconostas; <τὸ προσκυνητάρι și τὸ προσκυνητάριον = lieu de pèlerinage, din v. προσκυνῶ = se prosterner devant, adorer și προσκύνημα= prosternation respectueuse.

prosop 292_{19} la umivanie; <τὸ προσόψι = essuie-mains, serviette de toilette.

protopsaltis 266_{1}, 278_{19} etc. «cel întâi cântăreț» < ὁ πρωτοψάλτης = première chantre.

scopos 285_{21}, 311_{32} melodie; < ὁ σκοπὸς = air de musique, arie musicale.

shimă 272_{30}, 275_{28}, etc. «shimă de smerenie»; înfățișare, gest; <τὸ σχῆμα= révérance par laquelle un ecclésiastique salue un supérieur, ses égaux ou le choeur, Clugnet, 147; S. Pușcariu, *Dacorom.*, V, 417.

spătar 267_{30}, etc.; <ὁ σπαθάριος sau σπαθάρης, derivat din τὸ σπαθί = grande sabre, epée (Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii*, 122—132).

spătărie 267_{12}, etc. parte din palatul domnesc, unde se făceau diferite ceremonii; derivat din *spătar*.

stihar 265_{36}, < τὸ στιχάριον = tunique de prêtre.

trapezare 284_{13}, azi trapezărie = sala de mâncare la o mănăstire, sau la un castel; < ἡ τραπεζαρία = salle à manger, din ἡ τράπεζα = table; a trecut și în slava bisericească ТРАПЕЗА (Miklosich).

tropar 278_{19}, 287_{2} imn religios, pentru fiecare sărbătoare în parte; aceste tropare — versificate — s'au diferențiat apoi în diferite alte imnuri: εἱρμοὶ, ἐδιόμελα, αὐτόμελα, ἀπολυτίκιον; < τὸ τροπάριον, Clugnet, 153—155.

ELEMENTE TURCEȘTI

Mai numeroase decât elementele grecești sunt cuvintele de origină turcească, în limba *Condicei* lui Gheorgachi. Numărul lor și varietatea manifestărilor de vieață pentru care se foloseau aceste cuvinte, arată în ce mare măsură pătrunsese influența turcească în cultura și limba românească, în cursul veacului al XVIII-lea. Nu există operă românească în acest secol, care să aibă un colorit lexical mai turcesc decât *Condica* de ceremonii. Ceremoniile curților noastre domnești — cu excepția ceremonialului bisericesc — erau, unele de origină turcească, altele numai influențate de ceremonialul turcesc. In limba română lipseau termenii corespunzători și odată cu ceremoniile am împrumutat și termenii. Pe măsură ce obiceiurile dispăreau, în aceeași măsură au dispărut și acești termeni, încât azi sunt considerați ca elemente străine și arhaice în limba noastră.

Se poate foarte ușor face o clasificare a elementelor turcești din *Condică*:

1. o grupă este compusă din cuvinte care arată numiri de funcțiuni: a g ă, b e c e r, b u l u c b a ș, c a f e g i u, c a i m a c a m, c h i e s e d a r, c i a u ș, c i u b u c c i u, c i o h o d a r, d i v a n - e f e n d i, d i v i c t a r, etc.

2. altă grupă cuprinde termeni în legătură cu desfășurarea ceremoniilor și numirile insemnelor domnești: a g a r l â c, a l a i u, b u z d u g a n, c a b a n i ț ă, c a f t a n, c e a i r, c i o i a n, c o n a c, g u g i m a n a, h a t i ș ă r i f, m a z î l, etc.

3. cuvinte care arată numiri în legătură cu locuința Domnului: c e a r d a c, d i v a n, h a r e m, m e i d a n, m a b e i, s a i v a n t. Termenii acestor categorii sunt aceia care au dispărut mai întâi din limba noastră.

4. cuvinte în legătură cu îmbrăcămintea, dintre care unele au rămas până azi în limba română: astar, atlaz, biniș, cacum, capot, cecmea, cherachea, chiostece, feregea, macat, mahut, năframă, peșchir, șarvana, taftă.

5. cuvinte în legătură cu diferite distracții: chindie, halcà, mehter, mehterhanea, mehterbaș, nobet, pehlivan, pestref.

Pentru studiul elementelor turcești în limba noastră avem numeroase opere lexicografice străine [1], cât și în limba română; ele mi-au ușurat mult cercetarea. De mare folos în domeniul acesta mi-au fost lucrările temeinice ale lui L. Șăineanu [2] și Löbel [3].

---

[1] Am folosit totuși pentru verificarea sensurilor unor cuvinte în limba actuală turcească dicționarele: Marcel Grisard, *Türkçeden fransizcaya lûgat*, Paris 1930 și S. Muhtar, *Türkçe-fransizca yeni lûgat*, Ankara Cadessi 1930 (ed. II-a, 1935). Studii străine: Dr. Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den Südost-und Osteuropäischen Sprachen* (griechisch, albanesisch, rumunisch, bulgarisch, serbisch, kleinrussisch, grossrussisch, polnisch). Erste Hälfte, Wien 1888, in folio, 88 pag. (lit. A-M); zweite Hälfte, Wien 1890, in folio, 194 pag. (lit. N-Z), extrase din *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wiessenschaften*, vol. 34 și 35. Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893. P. Louis Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie*, Paris 1912. A. A. Papadopulos, Τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δάνεια τῆς τουρκικῆς (Imprumuturile grecești în limba turcească) în Ἀθηνᾶ, 44 (1932), p. 1—27 arată rolul limbii române în privința trecerii cuvintelor grecești în limba turcească (apud, *Byz. Zeitschrift*, 33 (1933), p. 421).

[2] Lazăr Șăineanu: *Statistica elementului turcesc în limba română*, în *Lui Gr. G. Tocilescu, Omagiu*, Buc. 1900, p. 9—10. *Elemente turcești în limba română*, Buc. 1885, în 4°, trei paginații 1—146; 646—701; 195—284, pentrucă au fost extrase din *Revista pentru ist., arh. și fil.*, an. II, vol. IV și an. III, vol. V. *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, I. Introducerea, București 1900, 335 pag.; II. Vocabularul, 1. Vorbe populare, Buc. 1900, 406 pag.; III. Vocabularul, 2. Vorbe istorice. Imprumuturi literare. Indice general, Buc. 1900, 279 pag. (prescurtat: Șăineanu). Toate aceste studii, rezumate în limba franceză sub titlul: *L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*, I. *La langue. Les éléments orientaux en Roumain*, Paris 1902, în 8°, 77 pag., extrait de la *Romania*, t. 30 et 31; II. *La civilisation. Le régime et la société en Roumanie pendant le régime des Phanariotes* (1711—1821), Paris 1902, în 8°, 32 pag., extrait de la *Revue Internationale de Sociologie*.

[3] D. Theophil Löbel, *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, Constantinopole-Lipsca 1894 (prescurtat: Löbel) și *Contribuțiuni la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești*, extras din *Analele Academiei Române*, lit. s. II, t. 30 (1908), 39 pag. (prescurtat: Löbel, *Contribuțiuni)*.

agă 265_5, 268_{17} etc. funcțiune la curtea domnească, un fel de prefect de poliție; <aga = officier, commandant (Șăineanu, II_2, 1—2).

agarlâc 264_9 bagaj greu de transportat; <agyr = greu și agyrlyk = greutate (Șăineanu, II_2, 2).

alaiu 310_{28}; al Ienicerilor 311_{2-3}; <alày = regiment, cortegiu, pompă (Șăineanu, II_1, 14—17).

arnăuți 298_6 numai la plural: steagul arnăuților (corp de voluntari albanezi, care alcătuiau garda domnească); <Arnaut = Albanais (Șăineanu, II_1, 25—26).

astar $304_{2,11}$ pânză groasă de căptușit haine; <astar = doublure (Șăineanu, II_1, 27—28).

atlaz 296_{23} (pl. atlaze <atlaz și atlas = satin; stofă fină de mătase și lucie (Șăineanu, II_1, 28—29).

<bărată> 297_{13} pl. *bărăți*; capelă de Arnăut <bareta = it. berretta, Mütze (Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893, p. 51).

baș 270_{1-3} prefix la o titulatură, spre a-i arăta superioritatea în grad; <baș = chef, supérieur, premier (Löbel, *Contribuțiuni*, 11—12; Șăineanu, II_1, 39—40).

becer 269_{25} slujbaș care purta grija beciului dela palatul domnesc; derivat din *beciu* (Șăineanu, II_1, 43).

beciu 282_3 pivnița palatului servea nu numai ca o cămară, dar și ca închisoare bine păzită); <element cuman, béč = urbs munita; în turcește, numele orașului Viena (Șăineanu, II_1, 42—43) [1]. Löbel, *Contribuțiuni*, 12 — după Vámbéry — îl socotește slav sau neogrec.

biniș 267_8 pl. binișuri <biniș = action de monter (à cheval), de unde însemna și haina ce se purta la parăzi și ceremonii, mai ales fiind călare (Șăineanu, II_1, p. 52—53; Löbel, 14).

bulucbașă 275_9 căpitanul unei companii de Arnăuți sau de Seimeni; <bölük-başy = capitaine qui commandait à cent hommes (Șăineanu, II_1, 62—63); bölük = partie, troupe, compagnie (Muhtar).

buzdugan 280_{9-10} <boz = gris și dogan = faucon; massue (Șăineanu, II_1, 65—67).

[1] Cf. și L. Sainéan, *L'influence orientale*, I, p. 6.

cabaniță 265_{17}, 272_{27}, 280_{2}, etc.; <kabanitza (kapaniča) = robe de gala fourrée, pour l'ordinaire, de renard noir, dont le Sultan se revêt dans les grandes solennités (Șăineanu, II_1, 67—69; v. mai sus, p. 83).

cacum 309_{38} (nearticulat; cubur de — 311_{11-12}); și *c a c ò m*; <kakum = hermine, l'animal et la peau. Era un animal asemănător dihorului, cu blana albă și scumpă, vârful coadei fiind negru (Șăineanu, I, § 84; II_1, 70).

cafea și *cahfea* $264_{22,24}$, 265_{11}, 267_{12}, etc.; <kahve = café (Șăineanu, II_1, 71—72).

cafegiu 269_{21} obișnuit «vel cafegiu» = cafegi-bașa; <kahveği = cafetier.

caftan 267_{7} 270_{7} etc.; <kaftan = vêtement de dessus, vêtement d'honneur (Șăineanu, I, § 56; II_1, 73—75).

caimacam 265_{9}, 267_{14}, etc., împuternicitul Domnitorului, numit sau trimis din Constantinopole, ca să administreze veniturile țării, până la sosirea și instalarea lui în tron; <kaimakam = lieutenant du grand vizir (Șăineanu, II_1, 77—78). Despre origina caimacamiei la Români, v. Aurel H. Golimas, *Diarhii sau caimacamii? Interpretări și ipoteze*, Iași 1938 (extras din *Arhiva*, vol. 45, anul 1938).

ciair 298_{27}, caii la —, adică la câmp); < čair = prairie, champ (Șăineanu, II_1, 120).

capot 267_{8}, 273_{22} pl. capoturi; < kapot = manteau (Șăineanu, II_1, p. 87).

ceardac 270_{19} <čardak (čar = patru + tag = stâlp, coloană) = belvéder d'une maison, balcon (Șăineanu, II_1, 123—124); Löbel, p. 27.

cecmă 275_{39}, 280_{12} cecmea, un fel de basma, năframă; <čekme = tiroir, action de tirer, chose tirée, din čekmek = tirer. (Muhtar). Sensul a alternat între îmbrăcăminte și încălțăminte, iar în limba română s'a restrâns numai la un singur obiect de îmbrăcăminte: basma.

cherachea $311_{10,20}$ (numai nearticulat) mantie de gală împodobită cu fir; <kerakè = vêtement de dessus de cérémonie à manches longues et larges, fabriqué de schali d'Angora et bordé de broderies aux extremités (Șăineanu, II_2, 37).

chiesadar 269_{24} arhivarul divanului; <kesedar = le payeur de la chancellerie d'État qui est en même temps archiviste (Şăineanu, II_2, 37).

chindie 305_6 « vreame de — » (spre seară); <ikindi = le temps entre le midi et le coucher du soleil; la prière de l'après-midi (Şăineanu, II_1, 113—114).

chiostece 282_{34} (numai la plural) brâu, un fel de cordon, care se punea calului la picioare ca să meargă în buestru <köstek = entraves, chaîne de montre (Şăineanu, II_1, 115).

ciauş 266_{18}, 275_5 slujitor, uşier la curtea domnească; <čauş = huissier, appariteur; corps de 630 huissiers du palais, qui marchaient en tête du cortège dans les solennités publiques (Şăineanu, II_1, 125—126).

cioian 275_6 « čoianile a mână » bastoanele ciauşilor» <čö(g)ian bâton recourbé, crosse (Şăineanu, II_2, 41).

ciubucciu $268_{24\text{-}25}$; <čubukču = fabriquant de pipes; domestique chargé de l'entretien et de la préparation des pipes (Şăineanu, II_1, 137—138).

ciohodar 269_{25} slujitor care îngrijea de încălţămintea Domnului şi a slujitorilor domneşti; < čohadar = domestique du Palais (Şăineanu, II_1, 130).

conac $308_{25,29,31,33}$, etc.pl. conacile; loc de popas, staţie; <konak = lieu où l'on descend, hôtel, logis, station (Şăineanu, II_1, 142—144).

conăci verb derivat din subst. conac: conăceşte la Galata 270_8 la Frumoasa 271_8.

contăş 282_{28} pl. contăşile; un fel de haină boerească; <kontoş = Art Kleid (Miklosich, *Türk. Elem.*, I, 65).

cubur 311_{11} nearticulat; un fel de haină boerească, de blană; < kubur = étui, fourreau (Şăineanu, II_2, 43). Comp. cu rus. kobúra > rom. cobur « Pistolenhalfter » Dr. D. Scheludko, *Balkan-Archiv*, I, 162.

cucă 265_{18}, 266_{27} etc. <kuka = bonnet orné de plumes et enrichi de pierreries que portaient autrefois les princes de Valachie et de Moldavie, ainsi que le commandant des Janissaires (Şăineanu, II_1, 147—148).

davagiu 304_{21} « amândoao părţile davagii... faţă » părţile implicate într'un proces; <da'va y = demandeur en justice (Şăineanu, II_2, 45).

divan $264_{25,27}$ simple judecăți; cel mic 266_{28-29}, 270_{36} 273_{9}, etc.; divanul cel mare 275_{10-11}, 304_{16}—305_{30}; (v. mai sus, p. 105—107)[1]; <divan (pers.) = assemblée de dignitaires, salle du conseil (Şăineanu, II_1, 158—160).

divan-efendi $266_{36,39}$ 265_{4}, etc. secretar turc în serviciul divanului și al Domnului; <divan-efendisi = secrétaire du conseil (Şăineanu, II_2, 47—48).

divictar 269_{22} boerinaș care îngrijea de penele de scris și de călimara Domnului; <divitdar = officier de la maison du grand Vizir, qui a soin de tenir prêt tout ce qui est nécessaire pour écrire (Şăineanu, II_2, 48).

dova 272_{32} rugăciune; <duvà, ar. du' a = prière (Şăineanu, II_2, 50).

dulamă 287_{26} pl. dulămi; tunică lungă de postav roșu, purtată de boeri; <dolama = sorte d'habit long en drap, habit de dessous que les janissaires portaient en grande tenue (Şăineanu, II_1, 163—64).

edec 310_{13-14} pl. edecurile; cal de paradă; <yedek = cheval de main (Şăineanu, II_1, 223).

feregea 288_{19}, 309_{38} (nearticulat) haină largă, domnească sau boerească, din șaiu de Angora, ce se purta mai ales vara; <fereğa = robe large de camelot moiré d'Angora, qu'on porte pendant l'été (Şăineanu, II_1, 169).

fotă f o t à 279_{19}, 292_{18} <fota (ar. futa) = étoffe rayée importée de l'Inde, tablier ou serviette dont on se sert dans les bains. In limba veche românească, f o t à însemna nu numai fota țărănească de astăzi, dar și șervet de șters, peșchir (Şăineanu, II_1, 174).

ghecit 264_{14} trecătoare, vad; <gečit = gué, défilé, passage (Şăineanu, II_2, 56).

gugimana 275_{38} (numai articulat); g u g i m a n u l 307_{6} șlic, căciulă de samur, pentru Domn și beizadele; <güğeman = coiffe de femme (Şăineanu, II_1, 191—192).

---

[1] Se zice, că șahul Persiei, pe când se apropia de Sala de coroană, din care se auzeau strigătele miniștrilor, a spus secretarului său: *inan divan end* (= aceștia sunt nebuni), de unde a rămas adunării miniștrilor numele de *divan* (= în pers. nebun). Vezi N. Moschopoulos, *Le despotisme éclairé en Turquie în Bulletin of the international Commitée of historical sciences*, 9 (1937), p. 154 (nota 2).

halcà 296_{14} (nearticulat), joc care consta din trecerea geridului printr'un inel de fier; halka = anneau, bague (Şăineanu, II_1, 199—200).

harem 283_{29}, 291_2, 294_{33} parte din palatul domnesc rezervat Doamnei, domniţelor şi suitei lor; <arm. harem = chose sacrée, appartement des femmes (Şăineanu, II_1, 210).

hatâr 273_{29}; <hatyr = bienveillance, égards, plaisir (Şăineanu, II_1, 211—212).

hatişărif $266_{34,37}$, 270_{26} etc., ordin scris al Sultanului către Domnitor; <hatt = écrit; şerif = illustre (Şăineanu, II_2, 62).

hazdran 275_{24} cârja episcopului; <hazaran = canne de bambou (Şăineanu, II_2, p. 63—64).

haznatar 272_{22-23} slujitorul care purta grija tezaurului Domnului; <haznatar = trésorier (Şăineanu, II_2 63).

iuciutuinlun (Paşà) $307_{2,27}$ Paşă cu 3 tuiuri, titlu dat vizirilor şi în special marelui vizir; <üči-tuylü = à trois queues (Şăineanu, II_2, 72).

iuruk-bairac 289_{13-14} steag alb domnesc întrebuinţat la paradă, pentru a se vedea direcţia alaiului; <yürük = qui marche şi bayrak = drapeau (Muhtar; Şăineanu, II_2, 72).

izbaş 275_5, 304_{29} condicarul curţii domneşti şi în special al divanului; <yazbaşy = maître de l'écriture (Şăineanu, II_2, 62).

levent 311_{2-3} alaiul Leventilor; corp de călăreţi voluntari în Moldova; <levent = soldat volontaire (Şăineanu, II_1, 235—236).

mabei 274_{28} « maibentu » 283_{35} camera personală a Domnului, situată între harem şi selamlîcul palatului, în care intrau numai oamenii din serviciul Domnului; <mabeyn = ce qui est entre (Muhtar; Şăineanu, II_2, 73—74).

macat 281_7 covor pe care sta Domnul; <makat (din ar. mak'ad = lieu où l'on s'assied) = couverture de sopha avec frange (Şăineanu, II_1, 240).

mahut 297_1 « postav mahut » în dar, postav bun, cunoscut; <ma'hud = connu, conventionnel (Şăineanu, II_2, 74; Muhtar).

mazîl 274_{20} destituit; <ar. ma'zul = privé de sa dignité, ou de sa charge (Şăineanu, II_1, 253—254).

mehter $311_{18,21}$ muzicant; <mehter = musicien de la garde particulière du Sultan (Şăineanu, II_2, 77).

mehterbaş $311_{17\text{-}18,20}$ şeful mehterilor; <mehter başy = directeur de la musique militaire du séray (Şăineanu, II_2, 77).

mehterhanea 266_{38}, 278_{24} etc., muzică turcească; <mehter hanè = ancienne musique des janissaires (Şăineanu, II_2, 77; Muhtar).

mehtup $272_{25\text{-}26}$, 308_8 scrisoare oficială a vizirului; <ar. mektub = lettre, écrit (Şăineanu, II_2, 78; Muhtar).

mehtupciu 269_{24} scriitor turc la divan; secretarul Divan-Efendisului; <mektubči = écrivain, secrétaire général (Şăineanu, II_2, 78).

meidan 265_7 etc., câmp întins, românizat m a i d a n; <meidan = place, endroit, champ inculte (Löbel, 60).

memlechet 310_7 «boerii memlechetului» țară, patrie; se întrebuința în special pentru Muntenia și Moldova; <memleket = royaume, province (Şăineanu, II_2, 78).

menzîl 264_5, 267_{19} etc., stație de poște, în vechime; <menzil = lieu où l'on descend, étape (Şăineanu, II_2, 79; Muhtar).

mezel 282_2, 283_8; <meze = aiguisement d'appétit, confitures salées (Şăineanu, II_1, 258—259; Muhtar).

mucarer 270_6 confirmarea domniei, v. mai sus, p. 84—37; <mukarrer = rétabli, confirmé, répété (Şăineanu, II_2, 82-83) Muhtar).

năframă «numită cecmă» 275_{39}, 283_{12}, 285_{32} etc., basma pe care o puneau jos pentru bacșișuri; sau împodobeau cu ea lumânările, sau puneau în ea confeturi; <mahrama = mouchoir, essuie-mains (Şăineanu, II_1, 248—249).

naramgie 281_{23}, 299_{12} «taftă—» de coloare roșie-orange; <narenği = couleur d'orange (Şăineanu, II_1, 269).

nobet 285_{25}, n u b e t 311_{19} la Gheorgachi, un fel de muzică militară, care cânta în curtea palatului, în vremea chindiei; mai însemna și rânduială; <nöbet = tour de rôle; musique militaire qui se fait à cette ocasion (Şăineanu, II_2, 90).

oturac 310_{33} ședere, rămânere, popas; <oturak = lieu où l'on fait halte, siège, station (Şăineanu, II_2, 92—93).

paic 265_{20}, 275_{12}, etc., soldat în garda Domnului, încins cu brâu; purta lance și sabie cu vârful de argint aurit; <peyk = messager, envoyé, laquais (Șăineanu, II_2, 95).

pașalâc 308_2 provincie guvernată de un Pașă și reședința lui; <pașalyk = dignité, gouvernement d'un Pacha (Șăineanu, II_1, 286—287).

pehlivan 311_{28} pl. p e h l i v e n i; la Gheorgachi, saltimbanc care distra publicul; <pehlivan, din pehlu = force și van = possesseur (Șăineanu, II_1, 288).

pestreț 311_{31} preludiu, în muzică; <peșrev = morceaux turcs qu'on joue au commencement d'un concert (Muhtar. Șăineanu, II_2, 95—96).

peșchir 279_{18} «ce să chiamă și fotà»; <peșkir = serviette (Șăineanu, II_1, 293—294).

rășî 301_{34} (sing. r a s ă?) un fel de postav gros: «închină și oarecare obicinuite pocloane, adecă covor, r ă ș i, cahfea și zahăr». Este vorba de plocoanele pe care le aducea Domnului, candidatul la mitropolia sau la episcopia țării, înainte de ceremonia instalării; <turc. raša = Art grobes Tuch: it. rascia, von der Stadt Arras (v. Gustav Meyer, *Türkische Studien*, I, Wien 1893, p. 55).

rufet 265_5, 268_{37}, corp de ostași, sau de slujitori, de ex. rufetul marelui logofăt; <rufet = métier, corps d'artisans (Șăineanu, II_1, 302—303).

sabica 272_4, pus înaintea unui cuvânt, care arată o funcțiune, o demnitate, înseamnă f o s t în acea demnitate, ca slav. БИК; <sabika = précédément, passé, ancien (Șăineanu, II_2, 110. Muhtar).

saivant 264_{15}, 265_8 etc., corț deschis; <sayvan = ombrage, ombelle, din saye = ombre și van = possesseur (Șăineanu, II_1, 308. Muhtar); azi s a i v a n, s ă i v a n adăpost construit din scânduri, pentru vite, în regiuni muntoase.

sangeac 272_6, s â n g e a p 311_{11}; la Gheorgachi, o stofă cu care se îmbrăcau Turcii; <sanğak = drapeau à une seule queue de cheval (Șăineanu, II_1, 313—314; II_2, 102—103).

saracibaș 309_{14} vătaful rândașilor grajdului domnesc; <sarağ baș = le chef des palefreniers (Șăineanu, II_2, 103).

sarhat 263_{28}, 308_{1} cetate turcească la frontieră, pe care Românii erau datori a o ține de provizii; <ser-hadd =frontière, limite (Şăineanu, II_2, 108; Muhtar).

satâr 276_4 și s a t â r b a ș 269_{25}, 275_{12} soldat în garda domnească și căpetenia acestor soldați; <șatyr = estafier, laquai; nom de huit coureurs qui marchent auprès du cheval du grand vizir (Şăineanu, II_2, 113—114).

sărdar 268_{15} rang boieresc, peste călărime; <pers. serdar = commandant des janissaires d'un district (Şăineanu, II_1, 319—320; Löbel 85,).

sărmaciu 289_{15} « iurukbairac în mijlocul tuĭurilor, răsunându în trâmbițele domnești, cu *sărmaciul* povodnicilor, trec pe dinaintea Domnului... », cel care cântă din surlă, un fel de flaut. P. Louis Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie*, Paris 1912, p. 98. L. Şăineanu, II_1, p. 331—332, sub voce *surlă*. Tiktin, s. v. *sîrmaciu*. Candrea, *Dicționar*, s. v. *sîrmaciu;* derivat din turc. surna (zurna)=espèce de flûte.

schemni-agasi, 265_{19}, 266_{30} etc., funcționar turc ce ținea scăunelul sultanului, când încăleca sau descăleca; de aceea era delegat să « înscăuneze » și pe Domn; <iskemni-agasi = le seigneur du tabouret; iskemni, însemna scaun (Şăineanu, II_2, 104; Muhtar).

seimen seimeni de curte 297_{36} hătmănești $297_{36\text{-}37}$, soldați la curtea domnească; <seymen = soldat du XXXV-e régiment des janissaires (Şăineanu, II_2, 105—106).

seiz, seizbașa $299_{12\text{-}13}$ rândaș la curtea domnească și căpetenia lor; <seyis = palefrenier (Şăineanu, II_1, 318—319).

seleam-agasi 309_{22} reprezentant al sultanului, însărcinat să întoarcă salutarea ce i-a adresat cineva: « au trimisu pe al său seleam-agasi întru întimpinarea Domnului »; <selam = salut, salutation (Şăineanu, II_2, 107; Muhtar).

spahilar-agasi $272_{5,21,37}$, 273_{25} etc., comandantul spahiilor; <spahiler agasi = commandant de la cavalerie (Şăineanu, II_2, 110).

șarvanà (pl. șarvanale) 269_{10} un fel de haină scumpă; <pers. șerbane = vêtement de nuit (Şăineanu, II_2, 113).

șănlic 271_7, 273_{15}, 294_4 etc., petrecere publică, cu tragere de tunuri și puști; <șenlik = fête publique, illumination (Şăineanu, II_2, 114; Muhtar).

șlic 269_{13}, 278_{11}, « șlicul a mână » căciulă domnească sau boerească; <başlyk = vêtement de tête, bonnet, cu aferezarea silabei inițiale. Forma șlic, întrebuințată în Moldova (în Muntenia işlic), a fost împrumutată din limba rusă sau polonă, ș l i c, iar nu direct din turcește (Șăineanu, II_1, 229—230).

tablabaș 272_7, 289_{22}, 299_{10}, etc., cal frumos împodobit, pe care-l dăruia sultanul Domnului român; <tabla = étable și başy = premier, chef; cheval de l'étable impérial (Șăineanu, II_1, 340—341).

tacâm 272_7, 310_{28}, 311_2 « tacâmul calului împărătesc », mai multe obiecte care formează un tot; la Gheorgachi, harnașamentul calului; <takym = suite de choses, et de personnes, instruments; (Șăineanu, II_1, 341—342).

taftă $281_{23,32}$, 299_{12}, ștofă cu o țesătură specială; <taftà = taffetas (Șăineanu, II_1, 343; Muhtar).

tahtârvan 309_{23} litieră persană purtată de 2 cai sau catâri; <pers. tahty revan = siège ambulant, balançoire (Șăineanu, II_2, 117).

tărzămănie 273_3, funcția de terziman, dragoman; <terğiman = interprète. Terziman este o formă grecizată (Șăineanu, II_2, 120—121).

teslim 272_{29} « i-au făcutu tuiurile teslim » a da, a preda; <teslim = livraison, remise, action de livrer (Șăineanu, II_2, 122; Muhtar).

tipsie 279_{13} tavă de argint; <tepsi = plateau en argent pour servir de la confiture (Șăineanu, II_1, 361—362; Muhtar).

topuz 268_{22} buzdugan; măciucă scurtă, terminată la unul din capete cu argint și împodobită cu pietre scumpe; <topuz = massue, scèptre, bâton (Șăineanu, II_1, 364—365; Muhtar).

tuiu 270_{33}, $307_{14,30}$, (pl. tuiurile), etc. steag făcut din 2-3 cozi lungi de cal; v. mai sus, p. 83; <tuy (tug) = queue de buffle ou de cheval, peinte en rouge et en blanc et attachée à une hampe rouge, laquelle est surmontée d'une boule d'or (Șăineanu, II_2, 124—125; Muhtar).

zapciu 268_{38} funcțiune administrativă, subprefect, sau militară, căpitan; executor polițienesc; <zabtčy = administrateur (Șăineanu, II_1, 383—384).

zapt-ferman 264_5 ordin din partea Sultanului, de punere în posesie; <zabt fermani = ordonnance de mise en possession, din zabit, zapt = action de tenir, de dominer și ferman = ordonnance (Șăineanu, II_2, 130; Löbel, 100).

ELEMENTE UNGUREȘTI

In opera lui Gheorgachi sunt puține cuvinte românești de origină ungurească; ele se referă la numiri de funcțiuni, pe care le-am împrumutat în timpuri mai vechi, dela Unguri.

Unii cercetători au încercat să exagereze importanța influenței ungare în limba română [1], dar filologii români au corectat aceste exagerări [2]. De însemnat folos, deși vechiu, este studiul lui Simeon Mândrescu, deseori citat în lucrarea de față [3].

aprod $275_{1,6}$ <ung. apród = paj, curtean. N. Drăganu, *Dacorom.*, VII, 210. Treml, *U. Jb.* IX, 283—284. Mândrescu, 133—134.

ban $267_{30,33}$ este vorba de înaltul demnitar care ținea bănia; bán = ban (al Croației). Dicț. Acad. consideră origina nelămurită. Probabil că a venit odată cu funcția, dela Unguri, mai întâi în Muntenia și de aci în Moldova. N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes.*, I, 135. Treml, *U. Jb.*, IX, 283; v. mai sus p. 98—99.

---

[1] L. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în *Ungarische Jahrbücher*, 8 (1928), p. 25—51 și 9 (1929), p. 274—317; același, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörther im Rumänischen*, în *Bulletin linguistique* publié par A. Rosetti, 2 (1934), p. 34—66 (cu bibliografie). C. Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena*, în *Revue des études hongroises*, 6 (1928), p. 16—45, însemnat mai ales pentru bogata și sigura informație bibliografică (trimite la studii similare ale lui P. Hunfalvy, Gy. Alexics și H. Schuchardt).

[2] N. Drăganu a recensat studiile citate mai sus în *Dacoromania*, 7 (1931—1933), p. 195—218 (Treml) și p. 259—261 (Tagliavini).

[3] Simeon C. Mândrescu, *Elemente ungurești în limba română*, Buc. 1892, in 4°, 198 pag. A. Scriban, *Lista ungurizmelor limbii romînești*, în *Arhiva*, 30 (Iași 1923), p. 273—286. Ca dicționare am folosit: Ion Gheție, *Dicționar maghiar-român, Magyar-román szótár*, Budapesta 1906 și Gombocz Zoltán & Melich János, *Magyar etymologiai szótár*, Budapesta 1914—1936, ultimul cuvânt: foglár.

cocie 307_{19}, 312_{23} trăsură cu acoperiș și frumos împodobită, pentru Domn, mitropolit sau solii străini; <kocsi = trăsură. Tit Bud, *Poezii pop. din Maramureș*, p. 6 și nota 7.

dărăban 297_{37} corp de soldați, dorobanți; numele unor locuitori după numirea veche a satului, *Dărăbani*, azi Miroslăvești; <darabant = dorobanț. Șt. Pașca, *Dacorom.*, VII, 162. Treml, *U. Jb.* VIII, 49, nota 1, la cuv. d a r a b a n t, d a r a b o n t.

dardă 275_{15} suliță de asvârlit; <dárda = lance, suliță. Ov. Densușianu, *Histoire*, I, 371.

gazdă 306_{12} <gazda = stăpân, proprietar. Treml, *U. Jb.* IX, 289.

gingășiia 289_{37} «gingășiia gerului» ger aspru, pe care-l simți foarte ușor și repede; derivat din gingaș; <gyönge și gyöngedség = delicat, slăbuț, impresionabil. Mândrescu, 157.

meșteșug 311_{30} cu iscusință la cântat; <mesterség = meserie, măiestrie, artă, abilitate. Mândrescu, 172—173. Treml, *U. Jb.* IX, 294—295.

părcălab $267_{25\text{-}28}$ administrator; <porkoláb = staroste, comandant de cetate. Mândrescu, 176—177. S. Pușcariu, *Dacorom.*, VI, 520. Treml, *U. Jb.* IX, 313—314.

șârag 265_{15}, $275_{14\text{-}15}$ șir, ordinea într'un alaiu; <sereg = ceată, gloată, armată, rând, șir. Mândrescu, 181—182.

uricar 268_{36} scriitor de urice; uric = act scris, mai ales acelea prin care se lasă moștenire pământ, cu hotare bine stabilite din moși-strămoși; <örök = moștenitor, veșnic. Mândrescu, 114. Treml, *U. Jb.* IX, 281—282. N. Drăganu, *Dacorom.*, VII, 210 și 213.

vameș 268_{23} slujitor însărcinat cu controlul și taxarea mărfurilor trecute prin vamă; <vámos din vám = vameș. Mândrescu, 187. Treml, *U. Jb.* IX, 304—305.

ELEMENTE RUSEȘTI

Legăturile noastre cu Rușii au fost mai puternice în Moldova, care era mai în drumul lor. Aceste legături au fost mai ales de arme, încât ne-au lăsat în limbă termeni cu caracter militar: c ă p i t a n, p o l c o v n e c, p o r u ș n i c, s o t n e c. C a r e t a

și r ă d v a n u l erau trăsuri luxoase, împrumutate — ca și termenii corespunzători — dela Ruși [1].

căpitan 269_{28-31}, 275_{11}, etc. comandant militar peste 1000 oameni; < капитанъ = căpitan, Sanz. 198.

carâtă $264_{8,29}$, 301_{36} trăsură închisă, cupeu, cu două roate; < карета=trăsură; în rusește din it. carrétta = căruță, trăsură.

coboc $282_{34,38}$ «coboc de vin» pahar mai mare; < кубокъ = cupă, pahar mare, văscior. H. Brüske, 20.

covor (pl. covoarăle) 286_{2}, 295_{16}, < коврикъ dim. din ковёръ = covor. H. Brüske, 20.

încoronație 273_{7} forma apare alături de încoronare, ambele de origină latină: corono,—are. Forma coronație, încoronație este sub influența rus. < коронація = încoronare. Sanz. 201.

ispisoc 305_{27} «ispisoacele pe limba țării»; copie după un document scris; < списокъ dim. din списочекъ = copie, listă, rol. H. Brüske, 28.

pajoră 303_{26} «și după povelire, fiindu p a j o r ă gatită, o pune în mijlocul bisericii cu capul spre apus și cu coada spre răsăritŭ...»

Este vorba de vulturul lucrat în mătase (sau din alt material mai de rând) întrebuințat la hirotonisirea episcopilor, simbolizând «curăția, dreptatea și înălțimea Dumnezeeștii cuvântări» [2]. Forma p a j o r ă, p a j e r ă sunt arhaisme, păstrate în unele părți din Moldova [3], în alte părți înlocuite prin termenul

[1] C. von Sanzewitsch, *Die russischen Elemente romanischen und germanischen Ursprungs im Rumänischen*, în *Zweiter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, 1895, p. 193—214 și Aug. Scriban, *Observații privitoare la influența limbei rusești asupra celei românești*, în *Revista idealistă*, Aug. 1903, p. 596—601. Hermann Brüske, *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, în XXVI—XXIX *Jahresbericht des Inst. f. rum. Sprache zu Leipzig* (1921), p. 1—69 (prescurtat: H. Brüske). Ca dicționare am consultat: Dr. Em. Grigorovitza, *Dicționar român-rus*, ed. II-a, Buc. 1924 și N. P. Makaroff, *Dictionnaire russe-français*, Berlin 1924.

[2] V. mai sus, p. 148—149.

[3] Sim. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, Cernăuți 1883, vol. I, p. 137—163.

vultur. «Compară rut. pažera» I. A. Candrea, *Dicț. Enc.* După A. Scriban, *Conv. lit.*, 44, (1910) p. 1004, este același cuvânt cu p a s ă r e, dar trecut prin limba ung. și polonă, ca jimblă <pol. žemla, ung. zsemlye.

polcovnec 270_1 colonel; < полковникъ = colonel.

porușnic 269_{31} ofițer la Ruși; < поручикъ = locotenent (H. Brüske, 36).

pričasnă 276_{14} tropar care se cântă la strană în timpul cumineăturii; < причастенъ = cântare de împărtășire.

prințep 306_{20} «prințep de Moldaviia»; < принцъ, prin mijlocirea it. principe.

rădvan 264_8 trăsură în vechime, așezată pe arcuri mari și frumos împodobită; < рыдванъ, dim. din рыдванчикъ = trăsură veche. Sanz., 208. H. Brüske, 37.

sotnec 270_2 căpitan de cazaci; < сотникъ = căpitan peste o sută de oameni.

ELEMENTE POLONE

Puține cuvinte avem în limba noastră din limba polonă. In textele din Moldova ele sunt mai numeroase din cauza legăturilor apropiate ce au fost între Moldova și Polonia. Deseori nu se poate preciza dacă origina cuvântului românesc se găsește într'o formă ucraineană sau polonă (de ex. v u t c ă). De aceea, în afară de cercetarea dicționarului [1], trebue să atrag atenția și asupra unor studii [2] care mi-au folosit ca orientare.

canavață 296_{22} pânză groasă; <kanawac, kanawas = canevas. Polonii, probabil, l-au împrumutat din limba it. canavàccio (= canava).

---

[1] Am avut la îndemână dicționarul lui Oskar Callier, *Słownik podręczny francusko-polski i polsko-francuski*, Leipzig 1928 (în *Dictionnaires Collection Holtze)*.

[2] In afară de studiul citat (v. mai sus, p. 230, nota 1) al lui Hermann Brüske, mai vezi St. Wędkiewicz, *De quelques emprunts du slave occidental au roumain*, în *Revue slavistique*, 7 (1914—1915), p. 111—132, dar mai ales Dr. D. Scheludko, *Nordslavische Elemente im Rumänischen*, în *Balkan Archiv*, I, Leipzig 1925, p. 153—172.

hatman 265_4, 267_{26} comandantul suprem al armatei, în țările românești și în Polonia; <hetman = général en chef.

leftică 302_{16} trăsură de gală, se întrebuința în diferite ceremonii; <lektyka = chaise à porteur, împrumutat de Poloni din limba it. lettíga. Grupul *ft* se explică prin analogie cu doctor > doftor. V. Bogrea, *Dacorom.*, III, 1088.

moschicesc 305_{33} ca adjectiv: rusesc; <moskiewski, din Moskal = nume ce-l dau Polonii, în batjocură, Rușilor.

sclip 282_3 «sclipul despre Doamna» pivnița, cămara din apartamentele Doamnei; <sklep = boltă.

tij 288_{25} de asemenea; <też = aussi; e > i prin analogie cu alte cuvinte începătoare cu *ti*, ex. tijghea.

țărămonie $263_{16, 20, 26}$ etc.; <ceremonja = cérémonie.

vutcă $279_{11, 21}$ wodka = eau-de-vie. H. Brüske, 44.

zlot 276_{25}, 279_5 monetă polonă; <złty = florin. H. Brüske, 45.

ELEMENTE OBSCURE

Următoarele cuvinte — al căror sens este uneori explicat de autorul însuși (de ex., l a s t r ă), alteori reiese din context (ț o l i, t u r i, î n ț o l a ț i) sau rămâne cu totul neînțeles (b u t e) — mi-au rămas necunoscute în ce privește origina lor:

bute 292_{39}—293_1 «și eșindu din biserică (slujitorii din alaiu), să scoboară pe scara cea mare și mergu p e b u t e din lăuntrul curții».

In sec. XVII păcura domnească se mai numea și b u t e (N. Iorga, *Neamul lui Petru Șchiopul și vechi documente de limbă mai nouă*, în *An. Acad. Rom.*, ist., s. III, t. XVIII (1936—1937), p. 374). S'ar putea înțelege, deci, că o porțiune din curtea domnească, dela scara bisericii domnești și până la palat, era unsă cu păcură, cu b u t e (cum se face și azi în unele locuri) pentru a împiedica praful, și că pe acea porțiune, p e b u t e, mergeau slujitorii.

Această formă de îngrijire a drumurilor, prin ungere cu păcură, sau poate chiar printr'o aplicare a

unei compoziţii cu păcură (asfaltul de azi) o vedem pentru prima dată menţionată în *Condica* lui Gheorgachi.

lastră 296_{21-22} «celor mai mari boeri li să dăruïa de cătră Domnu câte o l a s t r ă sau canavaţă cu fir şi un postav». Lastră era o ştofă veche, cu o anumită ţesătură, pe care Tiktin o defineşte «Pflasterstein, also etwa karrierter Stoff». După Tiktin, cuvântul este poate de origină italiană: lastra.

talger $281_{35,36,38}$ «la schimbarea talgerilor»; talgirea 283_{9}; este un moldovenism pentru taler. Comp. bg. talerŭ, rut. talïr <germ. Teller, dial. Taller, cfr. I. A. Candrea, *Dicţ. enc.*, p. 1271. Tiktin nu-i dă origina, dar aminteşte mijlocirea it. tagliere, ro.

ţolitură, înţolaţi 299_{5-7} «...fiindu î n ţ o l a ţ i atât telegarii, povodnicii, cât şi armăsarii cu ceale obicinuite a lor ţ o l i t u r i, felïuri de felïuri».

Gheorgachi se exprimă astfel, când descrie podoaba cailor care erau scoşi «în privala» familiei domneşti, de ziua Sf. Gheorghe. Ţ o l, ţ o a l ă înseamnă şi astăzi, în graiul popular, o bucată de pânză, covor sau o haină («este înţolit»); şi în gr. τσόλι.

vătaf 269_{4-6} rang boieresc care urma după marele cupar; un fel de şef, vătaf de păhărnicei, de stolnicei, de aprozi.

«Probabil de origine tătară: v a t a h a «ceată» (de unde pol. rut. v a t a h a, rus. v a t a g a); cuvântul a trecut din graiul ciobanilor noştri în limbile mai tuturor popoarelor cu care aceştia au venit în contact în migraţiunile lor»; cfr. I. A. Candrea, *Dicţ. enc.* 1405. Th. Capidan, *Dacorom.*, III, 191—193. H. Brüske, p. 43, îl derivă din rut. vatah = Oberhirt.

S T I L U L

Condica lui Gheorgachi fiind un fel de tratat oficial, în care sunt înregistrate diferitele obiceiuri dela curtea domnească din Moldova, autorul nu a căutat expresiuni figurate, în care să-şi exprime ideile, ci *a descris* întotdeauna cu *claritate*, cu *precizie* şi în *ordine* diferitele ceremonii. Toate aceste însuşiri stilistice

fac din *Condică* o lucrare mai mult de interes ştiinţific, decât literar.

Opera se caracterizează prin spiritul de observaţie a autorului şi prin grija de a arăta desfăşurarea *amănunţită* a diferitelor cerinţe protocolare.

In două rânduri autorul iese din făgaşul informaţiunilor reci, dând oarecare căldură operei lui şi luând tonul narativ: este capitolul în care povesteşte instalarea în domnie a lui Grigore Calimachi [1] şi ultimul, în care povesteşte despre trecerea lui Hamza-Paşa spre Hotin, prin oraşul Iaşi [2].

Atrag atenţia asupra unor figuri de stil, obişnuite în limba populară: «cându era *giugul ţărăi mai uşor*» (text, p. 281_{10-11}) şi «la zioa sfântului Gheorghie, *daca este câmpul închietŭ cu ĭarbă*» (text, p. 298_{25-26}).

Forma corectă şi topica românească a frazei arată pe Gheorgachi ca Român de origină, iar nu un Suţu, Grec venit de curând în ţară, cum cred unii cercetători. Insă, despre autor lucrurile se vor lămuri mai bine în capitolul următor.

---

[1] V. mai jos, p. 271_{18}—273_{39}.

[2] V. mai jos, p. 307_{27}—312_{30}.

AUTORUL

Opera analizată mai sus poartă în două locuri numele autorului: odată în titlul ei, publicat și de M. Kogălniceanu: « ... care s'au alcătuit și s'au și scris de mine prea plecata slugă, Gheorgache vtori logofăt aici în orașul Eșului, la anii 1762 Noemvrie 5 »[1]. A doua oară la sfârșitul *Pinax*-ului, care a fost omis de M. Kogălniceanu în ediția lui: « Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă: Gheorghie al doilea logofăt »[2]. Această a doua însemnare este scrisă de altă mână decât aceea care a scris întreaga operă. Nu poate fi decât scrisul lui Gheorgachi; el a strâns materialul necesar pentru alcătuirea operei, a scris-o apoi, adică a stilizat-o și, pentrucă era scrisă din poruncă domnească și pentru folosul curții domnești, a dat-o vreunui caligraf pentru copiere, a legat-o în piele, imprimând pe legătură stema domnească a Calimachilor[3] și se înfățișa, terminată, cum o avem azi în depozitul de manuscrise din Biblioteca Academiei Române, fondul românesc, nr. 19.

Gheorgachi a ținut să însemne *manu propria*, doar dedicația, închinarea adresată Domnitorului.

Din aceste singure însemnări este însă cu neputință a găsi și numele familiei din care făcea parte autorul.

N. Iorga spune că autorul este Gheorgachi Șuțu. N. Iorga a fost singurul cercetător care a căutat să identifice pe Gheorgachi

---

[1] V. mai jos, p. 262_{5-7}.

[2] V. mai jos, p. 263_{14-15}.

[3] Vezi mai jos, p. 242—243.

și argumentează că este un membru al familiei Șuțu și-i urmărește existența în documente, până la 1802 [1].

Iată argumentele lui N. Iorga:

1. « Gheorgachi, Iorgachi, e același nume ca și Iordachi. Iordachi al nostru din *Condică* se vede a urmări cu deosebită atenție și simpatie pe membrii puternicii familii a Suțeștilor ». Autorul, deci, este unul din Șuțești.

2. Manuscrisul grecesc nr. 116 din Biblioteca Academiei Române a fost al unui membru al familiei Șuțu (Draco), al cărui nume însă nu-l poate afla; în orice caz, « poet, scriitor, diplomat, autorul interesantului carnet grecesc ». Acest anonim scriitor însemnă în manuscris că a lăsat pe fiul său Gheorgachi în Moldova, la curtea lui Grigore Alexandru Ghica [2]. Ei bine, acest Gheorgachi Șuțu este autorul *Condicei*, pe care a redactat-o « după însemnările tatălui său », adică după cele 3 fragmente de ceremonial, ce am publicat mai sus, la p. 180—185.

Argumente în contra identificării Gheorgachi Șuțu. Iată deci, un argument și o ipoteză, în baza cărora Gheorgachi a fost considerat membru al familiei Șuțu. Pe mine argumentul și ipoteza expuse mai sus nu m'au convins și deci nu pot considera pe Gheorgachi drept Gheorgachi Șuțu și iată pentru ce:

1. In *Condica* lui Gheorgachi, Șuțeștii sunt amintiți de 3 ori (N. Iorga spune numai de 2 ori), *dar nu cu deosebită atenție, nici cu simpatie*, ci așa cum sunt amintiți și alți numeroși boeri; de pildă, în capitolul despre trecerea lui Hamza Pașa prin Iași (mai jos, p. 308_{20-36}), autorul spune foarte obiectiv: *a)* Alexandru Muruzi *ginerile lui Nicolae Sučo biv vel postelnic și başcapuchehaias* a adus firman de domnie lui Grigore Calimachi [3]; *b) Neculache Sučul biv vel postelnic, başcapuchehaias* a adus pe Ralița lui Ioan Calimachi, dela Țarigrad la Iași, la nunta fiului lor Grigore Vodă [4]; *c)* Grigore Vodă a ieșit înaintea Pașei cu alai de boeri, între cari a luat și *pe Mihalache Sučul biv vel comis* [5]. Cred că nu există nimeni

---

[1] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 496—499; ed. II-a (Buc. 1926), p. 554—557.

[2] Ms. grec. Acad. Rom., nr. 116, f. 17 r.

[3] V. mai jos, p. 271_{36}—272_{1}.

[4] V. mai sus, p. 173_{34-35}.

[5] V. mai jos, p. 309_{16}.

care să vadă în aceste rânduri ale lui Gheorgachi vreo atenție deosebită acordată Șuțeștilor și cu atât mai mult nu putem vedea simpatie.

Dacă ar trebui să ne orientăm după atenția și simpatia arătate de autorul *Condicei* diferitelor persoane, atunci Gheorgachi ar trebui să fie mai de grabă un membru al familiei Cantacuzino, familie pe care într'adevăr o cinstește cu astfel de cuvinte: « Și aprozii aceia încă să făciia din oameni de cinste, cum și din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor. Cel dintâiu, anume [Iordache] č-au venit în Moldova, întâi aprod au fost și pe urmă s'au cinstit cu alte boerii ağungându până la starea cea mai de cinste a boeriilor » [1]. Deosebit, pe Ioniță Cantacuzino, marele vistiernic, îl amintește în 2 rânduri, odată când Domnul l-a luat în întâmpinarea Pașei [2], a doua oară când Domnul l-a numit printre cei 3 boeri cari aveau să poarte grija Pașei, în timpul ședерii lui la Iași [3]. Un Iordachi — deci Gheorgachi Cantacuzino a existat chiar în vremea aceasta (circa 1760) [4].

2. Ipoteza că Gheorgachi, autorul *Condicei*, este fiul acelui Șuțu, autorul manuscrisului grec nr. 116, nu se poate susține, decât dacă admitem că cele 3 fragmente de ceremonial din acest manuscris (la mucarer, în Ajunul Bobotezii și la Bobotează) scrise de presupusul tată, au folosit fiului drept izvor în alcătuirea *Condicei.* Ori, noi am arătat în capitolul despre *Izvoare* (mai sus, p. 179—195) că nu există icio dependență între cele 3 fragmente și *Condică.* Mai mult, manuscrisul grec 116 cuprinde unele texte datate între 1765 (dragomanatul lui Scarlat Caragea) și 1776 (« Marcheroute » Moscova-Constantinopol). V. A. Urechia consideră acest manuscript, cu bună dreptate, posterior anului 1762, în care Gheorgachi a scris *Condica.* Fiul n'a redactat *Condica* după însemnările tatălui, deci nu este Gheorgachi Șuțu.

3. Noi cunoaștem un scriitor Gheorgachi Șuțu, care a scris, între altele și o comedie grecească, în care batjocorește pe Alexandru Ioan Mavrocordat, Domnul Moldovei (1785—1786), zis

[1] V. mai jos, p. 269_{15-19}.
[2] V. mai jos, p. 309_{19}.
[3] V. mai jos, p. 310_{36}.
[4] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. 21, p. 128; vol. 22, p. 98, 240 (anul 1723) și M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, 209.

Firari [1]. Acest scriitor însă a compus mai mult în domeniul literaturii satirice. Apoi, el nici nu știa limba română, ca să scrie opere literare sau istorice în această limbă.

4. Ştim din cronica lui Ioniță Canta, că în jurul lui Grigore Calimachi, domn tânăr, făceau ce vroiau Grecii și anume « Drăceștii (Șuțeștii) toți și cu alte neamuri a lor, îl purtau după voia lor și mâncau țara, cum le era voia și boierii Moldovei cu nemică nu puteau să se împătășească, de răul Grecilor » [2].

Dar autorul *Condicei* nu apare absolut de loc un descendent al lui Draco-Şuțu, dușman țării, ci se înfățișează din contră, cum am văzut, ca un Român iubitor de țară, admirator al formelor mai vechi de organizare a țării și al obiceiurilor din alte vremuri. Suspină după vremurile « când era giugul mai ușor »; suspină că de « când au născut mucarerul, s'au tăiat acele cheltuele de podoabele Paștilor ». Aceste întoarceri admirative spre trecutul țării nu se explică făcându-le un Şuțu, pe care-l interesa numai prezentul și libertatea de acțiune, pe care i-o lăsa Grigore Calimachi.

5. Opera este scrisă de un Român, care mânuia bine condeiul și care cunoștea foarte bine nuanțele populare ale limbii române. Expresiuni ca: « câmpul încheietu cu iarbă », « este în purtarea de grijă », « Dumineca a șasea a Stâlpărilor», « se bucură de venirea Dumitale », « a bate nubet », « să dreagă la masă », « s'au îngreuiatu giugul țării », « s'au scurtatu veseliile meselor », « se trăgeau la văi cu apă unii pe alții », « pentru gingășiea gerului », « să zică un pestref », « țiganii fac și ei o zicătură » și altele ca acestea nu s'ar putea întâlni așa de des în limba și stilul unui străin de neam.

6. *Condica* nu este a lui Gheorgachi Şuțu, a cărui vieață o reconstitue N. Iorga până pe la 1802, ci a unui autor, care s'a stins curând după anul 1762, data alcătuirii ei (sau a fost îndepărtat dela curte), pentrucă n'a avut timp nici măcar să-și revizuiască copia caligrafică ce comandase. Aceasta nu se poate vedea din ediția lui Kogălniceanu, care a acoperit lacunele cu text sau le-a completat, dar se observă în manuscris și în ediția de față.

Gheorgachi n'a revăzut copia ce a comandat; el a predat lui Grigore Calimachi opera cu numeroase locuri albe, ce trebuiau

[1] A. Sakkelion, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (Catalogul manuscriptelor Bibliotecii Naționale a Greciei), Atena 1892, p. 240, nr. 1328. D. Russo, *Studii și critice*, Buc. 1910, p. 104—105.

[2] M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, p. 191.

completate şi necompletate au rămas până azi. Dacă unele dintre aceste lacune voite pot fi puse pe seama neglijenţii, sau a uitării în momentul exact al scrierii, apoi cele mai multe nu se explică, decât printr'o necunoaştere precisă a datelor, în privinţa cărora avea nevoie să se documenteze, dar asupra cărora, nu putem şti din ce cauză, nu s'a documentat.

Astfel vorbind (f. 7 v., *Textul*, 269_{17}) despre neamul Cantacuzinilor veniţi în Moldova, nu cunoaşte care a fost primul venit « Cel dintâi, anume * * č-au venit în Moldova, întâi aprod au fost »[1].

Nu cunoaşte ziua din lună, când a venit Alexandru Moruzi cu firmanul de domnie pentru Grigore Calimachi:

« Iar la * * ale aceştii luni [Iunie] au venitu Alexandru Muruz, ginerile lui Nicolae Sučo... » (f. 9 r., *Textul*, 271_{36-37}).

A. vrut să traducă cuvântul turcesc *dova* (rugăciune), dar nu şi-a putut aduce aminte pentru moment: « ...care pe limba turčască să numeşte dovà * *. După ačasta... » (f. 10 r., *Textul*, 272_{31-32}).

Trebuia să afle la câte ceasuri să vie boierii la biserică: « ...ca să vie la biserică la * * časuri... » (f. 11 r., *Textul* 274_{7}).

Alt exemplu: « ...îndată să slobod * * tunuri... » (f. 14 r., *Textul*, 278_{23-24}).

In ajunul Sf. Vasile hatmanul adună la curtea domnească slujitorimea, dar Gheorgachi nu ştie la ce oră: «... are purtare de grijă hatmanul cu aga la * * časuri den zi, să să afle... » (f. 19 r., *Textul*, 285_{11-12}).

La Bobotează « doi din * * îmbrăcaţi în dulămi de taftă, mergu înaintea Domnului... », dar nu ştie care anume dintre slujitori trebuiau să îndeplinească această îndatorire, (f. 20 v., *Textul*, 287_{26-27}).

Odată caligraful uită să completeze cu chinovar roşu iniţiala **К** din cuvântul. **Кѣа**: « Şi pe urma lor * * el comis călare... » (f. 29 r., *Textul*, 299_{9}).

In ajunul prăznuirii Sf. Paraschiva, când vine egumenul dela Trei-Ierarhi la Domn, să-l invite pentru a doua zi la slujbă, al 3-lea

---

[1] ** pentru arătarea lacunelor în text, vezi D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, în *Buletinul Comisiei ist. a României*, I, Bucureşti 1915, p. 73.

logofăt [1], anunță Domnului, în spătărie, sosirea egumenului, conducându-l, dar uită să completeze care anume logofăt: « ...și ducându-să de * * logofăt în spătărie... » (f. 29 v., *Textul*, 299_{30}). Apoi, tot al 3-lea logofăt [1] anexează cererea de dimisie a mitropolitului în condica mitropoliei, dar Gheorgachi uită din nou să precizeze, care anume logofăt, (f. 31 v., *Textul*, 302_{30}).

Trecerea lui Hamza Pașa prin Iași spre Hotin, spune Gheorgachi, a fost « la letu 1762 Iulie * * în zilile... » fără să mai completeze în care anume zi a lui Iulie, (f. 35 r., *Textul*, 307_{34}).

Asemenea lacune nu ar fi rămas necompletate într'o operă scrisă pentru Domn, dacă autorul ar fi trăit până pe la 1802.

7. Știm dintr'o notiță din 14 Iulie 1799, scrisă pe f. 2 r. a manuscrisului, dar omisă de Kogălniceanu în edițiile lui, că opera lui Gheorgachi a intrat, după alcătuirea ei, în stăpânirea unui « Neculai, logofăt de obiceĭuri, ce au fost la Măriĭa sa Alecsandru Calimah... » [2], care a domnit între 6 Maiu 1795 — Martie 1799.

Dacă autorul *Condicei* ar fi Gheorgachi Șuțu, a cărui activitate în vieața publică o urmărește N. Iorga până pe la 1802, atunci de ce Alexandru Calimachi, fratele lui Grigore, care ordonase *Condica*, a numit în logofeția de obiceiuri, la 1795, pe logofătul Nicolae, iar nu pe alcătuitorul însuși al *Condicei de obiceiuri*? Dacă trăia Gheorgachi la 1795, cum de și-a lăsat opera în stăpânirea altuia, care să tragă foloasele de pe urma alcătuirii acestei opere a lui? Negreșit, Gheorgachi la această dată, nu numai că nu ocupa funcțiuni în vieața publică, dar el se găsea sau îndepărtat de la curtea domnească, sau mai de grabă murise.

Autorul este Român. Se va întreba atunci: cine este acest Gheorgachi? Mărturisesc că, cu toate cercetările întreprinse, a fost cu neputință să-l pot identifica mai precis. Însuși rangul lui boieresc de vtori logofăt nu mi-a înlesnit cercetările, pentrucă acesta nu figura printre boerii semnatari ai documentelor, decât în foarte rare cazuri.

---

[1] Completăm noi *al 3-lea logofăt*, pentrucă primul nu avea asemenea atribuții, nici mai înainte (cfr. C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Buc. 1926, p. 91—108), nici în preajma alcătuirii *Condicei*, după cum rezultă din însuși cuprinsul ei. Nu poate fi nici al doilea logofăt, pentrucă autorul însuși fiind *vtori logofăt* și-ar fi cunoscut și această atribuțiune. Deci la acest caz și la precedentul avem niște simple scăpări din vedere din partea autorului, în momentul redactării.

[2] V. mai jos, p. 262, notă.

Numele de Gheorgachi este un diminutiv al numelui de botez Gheorghe, prin sufixul de origine grecească *achi* [1], dar îl găsim semnând și *Gheorghe* nu numai în *Condică*, dar și într'unele documente ale timpului: 14 Iunie 1763 [2]; 15 Martie 1764 [3]. Poate tot el să fie alcătuitorul anaforalei despre țigani, din 22 Ian. 1766 și semnat « Iordache alŭ douile logofătŭ » [4]. In orice caz, după acest an nu-l mai găsim amintit.

Dacă despre persoana și vieața lui, documentele nu ne dau nicio știre mai mult, apoi *Condica* întregește cu prisosință datele despre personalitatea lui culturală, despre preocupările lui.

Gheorgachi a fost cărturar moldovean, matur, cunoscător al limbii grecești și un povestitor talentat. Inzestrat cu un rar spirit de observație, temperament ordonat și metodic, ne-a dat o operă de rară valoare științifică, în ce privește descrierile de ceremonial și de însemnată valoare literară prin stilul ei propriu, clar și foarte curgător. Și-a iubit țara mult, ale cărei obiceiuri « vechi și nouă » i-au plăcut și le-a înfățișat ca un fel de imbold pentru buna ei ordine și gospodărie.

---

[1] *Gheorgachi* (Γεωργάχης, Γιωργάχης), diminutiv în limba greacă din Γεώργιως, revine în limba română și supt forma de *Iorgachi*, *Iordachi*, *Iordache* (analogie cu *Costachi*, *Costache)*; cfr. A. Buturas, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα, Atena 1912, p. 60—61. Gh. Pascu, *Sufixele macedo- și megleno-române de origine neogreacă*, în *Anal. Acad. Rom.*, lit., s. II, t. 35 (1912—1913), p. 111.

[2] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, 189.

[3] *Ibidem*, p. 192.

[4] *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 193—196.

RĂSPÂNDIREA OPEREI

CIRCULAȚIA MANUSCRISULUI

Opera lui Gheorgachi n'a avut o circulație întinsă. Nu se cunoaște până acum decât un singur manuscript, acela editat de M. Kogălniceanu, împrumutat dela vornicul Alecsandru D. Sturdza Miclăușanu [1]. Manuscriptul acum este în posesia Bibliotecii Academiei Române, în fondul de manuscrise românești, nr. 19.

Nu mai fac aici o descriere a manuscrisului, deoarece a fost făcută de I. Bianu [2], dar ne vom opri la câteva amănunte care își au importanța lor, prin lumina ce aduc asupra circulației *Condicei.*

Opera proprietate a Domnului. Manuscriptul are « legătură în scoarțe de piele, cu stema Moldovei [capul de zimbru susținut pe un iatagan și un buzdugan, încrucișate] imprimată pe față și pe dos, având deasupra ochiul lui Dumnezeu, împrăștiind raze, și mitra arhierească; lângă stemă sunt imprimate răsturnat literile: ѡ θє ĸoєĸo[д] (Ion Theodor Calimah Voevod Mold., 1758—1761). Pe fața legăturii, jos într'un rând, se află imprimat: сaѕ лѧкрaтѣ дє попд мнχaн ѧ шишѣ, » [3], care nu e altul decât Mihail Strelbițchi, venit în țară cu mult înainte decât se știa până acum [4].

---

[1] Vezi mai sus, p. 5, nota 2.

[2] Ioan Bianu, *Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriptelor românești*, București 1907, p. 70—71.

[3] *Ibidem*, p. 70.

[4] Popa Mihai Strelbițchi, iscusitul legător al cărții și artistul gravor al stemei casei Calimachilor, a fost vestit gravor și tipograf, de origină polonă și stabilit la Iași, încă din anul 1756. Se știe că avea obiceiul să-și imprime numele pe luxoasele legături ce executa. (Émile Picot, *Notice*

Această stemă domnească a Calimachilor, aplicată pe legătura manuscrisului, arată, în primul rând, că el a fost dela început proprietatea Domnului Grigore Calimachi (1761—1764). Că a fost manuscript din biblioteca domnească, se mai vede, de altfel și din titlul operei: « ...Care s'au alcătuit și s'au și scris de mine *prea plecata* slugă, Gheorgache vtori logofăt, aici în orașul Eșului. La anii 1762 Noemvrie 5 » [1]. *Prea plecată slugă* nu se poate socoti decât față de Domn, care i-a și *poruncit* alcătuirea *Condicei*. O notiță pe f. 3 v., omisă în edițiile lui Kogălniceanu, scrisă de altă mână decât celelalte 38 pagine, precizează că opera se scrisese pentru a satisface dorința de pompă exclusiv a Domnului: « Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă: Gheorghie al doilea logofăt » [2]. Este de bună seamă, după cum se afirmă, notița autografă a autorului însuși, care a ținut ca, pe copia curată ce o comandase vreunui caligraf al timpului, să pue iscălitura de garantare și închinare a operei, cu propria-i mână.

---

bibliographique sur le protopope Mihail Strelbickij, graveur et imprimeur à Iassi, à Mogilev de Podolie et à Dubossar, Paris 1905, p. 4; Ioan Bianu și R. Caracaș, *Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriptelor românești*, II, Buc. 1913, p. 275: ms. rom. 529, legat în piele de M. Strelbițchi, are aceeași însemnare ca pe ms. 19 al *Condicei)*.

Pe legătura în piele a unui exemplar din *Indreptarea legii*, Târgoviște 1652, care a circulat prin Moldova, din Bibl. Ion I. C. Brătianu, din București, este scris, ca și pe ms. 19 și 529: « S'au lucrat de Popa Mihai în Iașŭ ».

In ce privește gravura, aceasta are în M. Strelbițchi pe cel mai de seamă reprezentant al ei, la noi; cărțile vechi, începând cu publicația lui N. Mauroiedes Τὸ ἀποστολικὸν δύκτιον și terminând cu *Psaltirea*, Iași 1790, sunt pline de xilografii artistice ale lui, pentru ca să fie apoi reluate în cărți tipărite mai târziu până pe la 1808. Vezi: I. Bianu-N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, II, p. 568 (indice); în *Bibliografie* autorii reproduc în facsimile numeroase gravuri ale lui M. Strelbițchi, dintre care cea mai frumoasă, atât ca idee, cât și ca execuție, este cea din *Prăvilioară*, Iași 1784, închinată aceleeași case a Calimachilor, întru cât reprezintă pe Mitropolitul Gavril Calimachi îmbrăcat în odăjdii și blagoslovind (I. Bianu-N. Hodoș, *op. cit.*, p. 293, facs. 306). Émile Picot, *op. cit.*, p. 4 și, după el, N. Iorga, *(Ist. bis. românești și a vieții religioase a Românilor*, II, ed. II-a, Buc. 1932, p. 183), consideră drept cea mai veche mențiune, la noi, despre Strelbițchi, o semnătură pe un ms. din 1764. Insă la 20 Mai 1757, sub Matei Ghica Vodă, el era stabilit la Iași, unde cumpăra un loc de casă dela Ioniță Stolnicul (cfr. *Uricarul*, X, (1888) p. 60—61).

[1] V. mai jos, p. 262_{5-7}.

[2] V. mai jos, p. 263_{14-15}

Afară de scrisoarea copistului — vreun caligraf — și a autorului, mai avem o a treia scrisoare, peste urmele unei răzături, corectând prin cuvintele: « ğos din stranele lor, *toți în rându și ei*, cu... » (f. 13 v., *Textul*, 277_{31}). Numai cinci cuvinte și acestea scrise pe hârtia rasă, de sigur nu sunt suficiente pentru a se putea face identificarea scrisorii.

Intrebuințarea operei. Opera lui Gheorgachi, odată intrată în biblioteca Domnului Grigorie Calimachi, deveni acestuia un folositor *vade-mecum* cu prilejul diferitelor ceremonii dela curte și probabil că se împrumuta și logofătului al 3-lea, care executa, după cum am văzut, atribuțiile cele mai numeroase în legătură cu săvârșirea ceremoniilor curții. A fost, deci, foarte firesc lucru ca această operă, de un interes exclusiv protocolar, care nu se folosea decât în interiorul cancelariei domnești și pentru săvârșirea unora dintre ceremonii, la anumite zile ale anului, să nu aibă o circulație mai întinsă, cum la fel s'a întâmplat și cu marea operă bizantină de ceremonial, a lui Const. Porphirogenetul, transmisă într'un singur manuscript.

Ea era un fel de regulament oficial, un fel de *cod al rânduielilor protocolare*, care trebuia aplicat de curteni. Mai târziu aceste uzanțe de ceremonial au devenit așa de numeroase și s'au încadrat în atâtea amănunte, încât s'a simțit nevoia înființării unei funcțiuni anumite, al cărei titular se ocupa exclusiv de rânduirea ceremoniilor și anume: logofeția și logofătul de obiceiuri [1].

De aceea nu ne mirăm când, din notițele *Condicei* — omise în edițiile lui Kogălniceanu — aflăm că manuscrisul a fost până la 14 Iulie 1799 în posesia lui « Neculai logofăt de obiceĭuri ce au fost la Măriĭa sa Alecsandru Calimah Voevod » [2].

Neculai logofătul de obiceiuri dăruește manuscriptul, la această dată, stolnicului Hrisoverghi, [3] care semnează pe manus-

---

[1] Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, Viena 1819, p. 472—473: Μέγας λογοθέτης τῶν συνηθειῶν.

[2] Spune: « ce au fost », pentrucă Alexandru Calimachi, mazilit din domnie încă dela 22 Martie, plecase la Constantinopol la 1 Mai 1799 (cfr. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București 1902, p. CLXXXII—CLXXXIII).

[3] Acesta este Grigorie Hrisoverghi, mai târziu postelnic, care se va fi bucurat că devine posesorul unei opere a Casei Calimachilor, cu care se înrudea prin alianță: frate-său, spătarul Alexandru, ținea în căsătorie pe Ancuța Calimachi, fiica lui Dumitrașcu Calimachi vel ban, nepoata lui Ioan Teodor Calimachi Voevod.

cript că este de danie, «pentru ca să nu să rătăcască de cătră cineva»; și pentru ca să nu i se tăgăduiască dania acestui prețios manuscript, fost proprietate domnească, pune să semneze ca martor și pe nepotul său, Manolache Hrisoverghi: «Am încredințat și eu di acest dar, că i-au dăruit-o log. Neculai ačastă Condică dumi-sali moșului Grigorii Hrisoverghi. 1799 Iuli 14, Manolachi Vornicu»[1] (f. 2 v., *Textul*, 262, notă).

Ne lipsesc date asupra circulației manuscrisului de când l-a stăpânit Grigore Hrisoverghi (1799) și până la intrarea lui în posesia vornicului Alecsandru Dim. Sturdza din Miclăușeni[2]. Acesta însă îl împrumută lui Mihail Kogălniceanu, care-l publică în 1846, dela care dată *Condica* lui Gheorgachi intră într'o altă fază de întrebuințare a ei, ca izvor pentru studiile istorice, care abia începeau să se facă asupra trecutului nostru; în prima fază, ca manuscris, a avut numai o întrebuințare oficială, în legătură cu rânduirea ceremoniilor la curte.

IMPORTANȚA CONDICEI PENTRU RÂNDUIALA PROTOCOLULUI DOMNESC

Dacă opera lui Gheorgachi a avut o întrebuințare strict oficială, după cum am văzut din mărginita ei circulație printre slujitorii curții domnești și în special la un logofăt de obiceiuri, e natural ca efectele alcătuirii ei să se fi transmis, nu asupra operelor culturale și literare (de aceea nu avem nici còpii, nici prelucrări, nici imitații ale ei), ci numai asupra faptelor sociale și de administrație internă a curții domnești, asupra sistematizării într'o anumită rânduială a tuturor cerințelor protocolare.

---

[1] Manolache, fratele poetului Al. Hrisoverghi, era într'adevăr nepotul post. Grigore Hrisoverghi, fiind fiul Vornicului Nicolae Hrisoverghi (+ 1818), frate cu Grigore. O schiță genealogică a fam. Hrisoverghi a dat O. G. Lecca, *Familiile boerești române*, Buc. 1899, p. 274—275. Indreptări și completări studiului alcătuit de O. Lecca, a făcut N. Docan, *Arhiva, Organul soc. științifice și lit. din Iași*, 11 (1900), p. 148—180. Vezi și M. Kogălniceanu, *Viața lui A. Hrisoverghi*, prefața volumului de *Poezii a lui A. Hrisoverghi*, Iași 1843.

[2] Fiul cel mai mic al logof. Dumitru Sturdza, cu moșie la Miclăușeni (jud. Roman) și tatăl istoricului Dumitru Sturdza, fostul președinte al Academiei Române; se știe că acesta din urmă a dăruit Academiei Române întreaga colecțiune de manuscrise a tatălui său, între care se aflau mai ales cronicele Moldovei, deci și Condica lui Gheorgachi (I. Bianu, *Bibl. Acad. Române, Catalogul manuscriptelor*, I, p. V).

Logofeția de obiceiuri în Moldova. Pentru Moldova, din câte am cercetat, ne lipsesc atestări documentare, cu privire la înființarea oficială a unei logofeții de obiceiuri, prima mențiune cunoscută rămânând tot notița din *Condica* lui Gheorgachi, scrisă de Stolnicul Grigore Hrisoverghi, la 14 Iulie 1799: «...Neculai logofăt de obiceĭuri ce au fost la Măriĭa sa Alecsandru Calimah ...» (6 Mai 1795—Martie 1799). Deci, în Moldova, între 1795—1799, exista logofeția de obiceiuri. Este foarte semnificativ faptul că a doua inițiativă în legătură cu organizarea sistematică a ceremoniilor (prima inițiativă a fost la 1762, sub Grigore Calimachi, prin însăși comandarea *Condicei*) vine din partea celuilalt fiu al lui Ioan Theodor Calimachi. Alexandru Calimachi crescuse până la vârsta de 20 ani în mediul țărigrădean, având cunoștința tuturor diplomaților străini cari vizitau casa tatălui său, dragomanul Ioan Calimachi. Dobândise din acest mediu de recepții și ceremonii, rafinamentul unei vieți de salon [1]. Venit la Iași, la 9 Oct. 1758 [2], continuă aceeași vieață de pompă, la curtea tatălui său mai întâi, dar mai mult la a fratelui său Grigorie, Domnul Moldovei. Timpul și-l petrecea cu plimbări prin grădinile Copoului, de curând aranjate după modelul Buiucdereului din Constantinopole [3]; sau cu îndeplinirea diferitelor atribuții ceremonioase la curtea fratelui, sau cu cercetări astronomice «pe atunci la modă mai pretutindeni în Europa» [4].

Trecându-și vieața într'un așa mediu, nu mai este o surprindere pentru noi că prima mențiune despre logofeția de obiceiuri, în Moldova, datează din vremea lui Alecsandru Calimachi.

Organizarea ceremoniilor în Muntenia. La câțiva ani dela alcătuirea *Condicei* lui Gheorgachi, în Moldova, dar mai ales în Muntenia, cresc tot mai mult pretențiile de a îmbrăca orice eveniment dela curtea domnească într'o aureolă de fast și lux. Voevozi ca Alexandru Ipsilanti, Mihail Şuțu, Alexandru Moruzi cari erau Domni când în Muntenia, când în Moldova, unde cunoscuseră rânduiala oficială a ceremoniilor executată după *Condica*

---

[1] Asupra educației Calimachilor în acest sens, vezi mai sus, p. 75—78.

[2] N. Iorga, *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi domn al Moldovei, cu prilejul descoperirii testamentului său* (în *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II., t. 27 (1904—1905), p. 80.

[3] *Ibidem*, p. 81.

[4] *Ibidem*, p. 82.

lui Gheorgachi, emană din cancelaria domnească o mulțime de dispoziții cu privire la executarea alaiurilor.

V. A. Urechia a publicat în volumele lui de *Istoria Românilor* foarte multe din asemenea măsuri. Organizația lor era următoarea:

Până la 1797, data instituirii logofeției de obiceiuri în Muntenia, pentru supravegherea unor anumite ceremonii, se însărcina în mod special vel logofătul: « urmându după povățuirea d-sale vel logofătului ». Se mai numea însă prin pitacul domnesc și vătaful de păhărnicei ca zapciu, ca supraveghetor de aproape, ca executor al « povățuirilor » date de vel logofăt [1]. Insă, în cele mai multe documente, vătaful de aprozi este acela care poartă toată grija și răspunderea îndeplinirii ordinelor domnești [2]; alteori ceaușul spătăresc [3].

Grija pe care o arăta Domnul pentru reușita ceremoniei, atât ca pompă, cât și ca ordine, se manifesta prin formele, de multe ori stereotipe, cu care se încheiau pitacurile: « așijderea să aibi a arăta fieșcăreia breaslă la mergere, să n'aibă a striga și a face sgomotŭ și amestecătură » nici să se facă « vreunŭ cusurŭ, sau vreo atacsie la pornire » [4] ; sau: « cusurŭ să nu se facă, că vei cădea în urgie » [5]. Ordinele erau așa fel alcătuite, încât numele slujitorului scris pe hârtie arăta locul pe care el îl ocupa în rânduiala ceremoniei. Multe din aceste planuri arătau locul, pe care-l ocupa careta domnească, printr'un desen ce representa această caretă, sub care se nota numărul telegarilor ce trebuiau înhămați: « Carâta gospod cu 6 telegari » [6].

Logofeția de obiceiuri în Muntenia. V. A. Urechia n'ar fi trebuit să mai stea la îndoială că *Condica* lui Gheorgachi (cum o numește el « exemplul Moldovei »), a determinat pe Alexandru Ipsilante din Muntenia să organizeze pentru prima dată, în mod

---

[1] V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774—1786, însoțit de documente cu totul inedite*, p. 288 (paginația este a extrasului, iar nu a *Analelor Acad. Rom.*, ist., s. II, t. 12 (1893) în care s'a publicat acest memoriu).

[2] *Ibidem*, p. 301, 305, 313.

[3] *Ibidem*, p. 302.

[4] *Ibidem*, p. 301; atacsie < gr. ἡ ἀταξία = desordine.

[5] *Ibidem*, p. 313; cusur < gr. τὸ κουσοῦρι = defect.

[6] *Ibidem*, p. 287; v. și p. 286, 288, 305, 313, etc.

oficial, funcțiunea legofeției obiceiurilor, iar nu inițiativa lui Ienăchiță Văcărescu [1]).

In Muntenia, Alexandru Ipsilante (a doua domnie, Aug. 1796—Dec. 1797) înființează logofeția de obiceiuri printr'un hrisov cu data de 20 Iulie 1797 [2]. Isac Ralet, semnat în acest hrisov ca vel logofăt al obiceiurilor, figurează cu aceeași boierie în hrisoave din 2 și 9 Martie [3]. Dela această dată logofătul de obiceiuri devenea membru al divanului veliților boieri, purta baston de argint, avea ca subalterni de cancelarie trei logofeți; avea 80 scutelnici și o leafă de 500 lei pe lună [4].

Nu e lipsit de interes a arăta la ce formă de organizare se ajunsese la 1797 cu rânduiala ceremoniilor domnești, la a căror sistematizare, după modelul tratatelor bizantine, se gândise încă din 1762 Gheorgachi al 2-lea logofăt.

Logofătul avea o « cancelarie », unde trebuiau adunate și clasificate datele referitoare la « toate obiceiurile și orânduielile politicești ». După aceste date și « prin îngrijirea, nevoința și strădania » personalului de cancelarie, trebuia « să se scrie istoria, orânduiala politicească... și să se păstreze la... cămară ». La acordarea dregătoriilor sau la săvârșirea diferitelor ceremonii, « atât politicești, cât și bisericești », ei trebuiau să fie prezenți, sau cum zice hrisovul, « să se afle față ».

Așa după cum Constantin VII Porphirogenetul la Bizantini, înainte de a-și redacta prețioasele lui lucrări istorice, geografice și de ceremonial (prima lui lucrare, *De administrando imperio*, a fost scrisă între 949—952), a întreprins o vastă acțiune de adunare, pe lângă cancelaria imperială, a materialului existent istoric și literar [5], tot așa, prin hrisovul amintit al lui Alex. Ipsilante,

[1] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, VII, Buc. 1894, p. 54, stă la îndoială dacă să atribue planul vast de sistematizare a orânduelilor dela curtea lui Ipsilante îndemnului lui Ienăchiță Văcărescu (mort câteva zile înainte de 20 Iulie, 1797) sau exemplului Moldovei « unde aflăm urme de o instituțiune analoagă » prin *Condica* lui Gheorgachi.

[2] Publicat în întregime de V. A. Urechia, *loc. cit.*, p. 55—57 și de N. Iorga, *Un ordin domnesc din 1797 de a se scrie istoria și geografia țării*, în *Revista istorică*, 24, (1938), p. 289—292.

[3] V. A. Urechia, *loc. cit.*, p. 54, nota 1 și p. 301.

[4] Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, Viena 1819, p. 473.

[5] Dr. Ferd. Hirsch, *Kaiser Constantin VII Porphyrogennetos*, în *Jahresbericht über die Königsstädtische Realschule*, sub direcția lui Franz Wenzlaff, Berlin 1873, p. 1—25; pentru opere și izvoarele lor mai ales, p. 21—25.

logofeția de obiceiuri, împărțită în 5 secțiuni, avea de întreprins colectarea materialului necesar la « istoria domnilor Valahiei ». Trebuia mai întâi, un corpus al letopisețelor scrise «după vremi de oameni de știință » și alcătuită o cronologie « a domnilor și cârmuitorilor pe scurt ». O a doua secțiune avea de lucru « în gheografia țării... cum să hotărăște (Valahia) cu cele de afară ale ei », adică cu imperiul otoman și cu Austria, puteri pe care le și numește. A treia secțiune avea să se ocupe « în cele ce să cuvinŭ la Domni », înțelegându-se prin această formulă: « Venirea Domniei dela Ţarigrad, până să așază pe scaonul Domniei; țeremoniile ce se obișnuescŭ a să face mai des sau mai rar, precum alaiuri, serbări, felurimile ieșiri ale Domnilor din curtea domnească afară, cununii și botezuri domnești, întâmpinări de soli și de alți mosafiri ». După cum se poate vedea din propriile cuvinte ale hrisovului, nu este vorba decât de același material pe care l-am analizat, din *Condica* lui Gheorgachi: încoronări, alaiuri, plimbări, primirea solilor, etc., etc. In plus, în acest hrisov se prevede și ceremonialul cununiilor [1] și botezurilor domnești.

A patra secțiune se referea la « bisericeasca orânduială, ... îndeobște cum se urmează parisiile bisericești și în parte .... cum se face așezare de Mitropolit, de Episcopi, de Egumeni », ceremonii

---

[1] In legătură cu ceremonialul cununiilor, *Condica* lui Gheorgachi nu cuprinde decât scurta mențiune despre cununia lui Grigorie Calimachi cu domnița Ileana, fiica lui Alexandru Mavrocordat, cel mai mic fiu al lui Nicolae Vodă, cununie făcută « cu mare bucurie și pohfală... cu toate țărmoniile, ca o nuntă domnească » (*textul*, p. 273_{29-39}).

Dintre relațiunile publicate de V. A. Urechia: *cununia Domniței Ecaterina, sora lui Alexandru Moruzzi, Domnul Munteniei*, în Iulie 1793 (*Ist. Rom.*, V, p. 460—461).

Alaiul aducerii mirelui, fiul vornicului Slătineanu, căsătorit cu fiica vistiernicului Filipescu, 28 Ianuarie 1795 (*Ist. Rom.*, V, p. 462—463).

Ms. Acad. Rom. 5360, f. 14 r. — 18 v. (fără sfârșit) cuprinde material foarte însemnat în legătură cu ceremonialul cununiilor : *Oraţiia, când merge ginerile cu poclonu la nuni, fiindu Domnul nun.— Alta ce să zice cându să dau darurile la masă.*— (Oraţie) *la călţunari.— Oraţii când să mărită cocoană de boiari.— Oraţii la călţunari, cându să mărită fată de Domnu.— Oraţii ce să zice când să mărită Domniţă.*— Toate aceste oraţii sunt bilingve, intercalându-se în textul românesc, în continuare de idei, citate în limba neogrecească, scrise de o altă mână decât textul românesc, cu numeroase greșeli ortografice; pentru datarea ms., v. mai sus, p. 157.

la care trebuia să fie prezent *rednicul* [1], « spre a arăta orânduiala lor ». Vedem că și în privința ceremonialului bisericesc, materialul cerut de hrisov se aseamănă cu cel descris în *Condica* lui Gheorgachi. In ambele găsim rânduiala preoților cari trebuie să fie prezenți la diferite ceremonii bisericești (« parisiile bisericești »), cât și instalările de prelați, ceea ce amintește de aproape capitolul din *Condică* intitulat *Orânduĭala cându face Domnul Mitropolit sau Episcop, cându moru* (v. mai jos, p. 301_{21}—302_{22}).

In sfârșit, într'al cincilea rând, trebuia « în orânduiala politicească » să se ocupe de participarea Domnului la diferite ceremonii interne, de boerii și de veniturile boerilor, de « datoria ce are fieșcare (boier) a săvârși » și toate aceste date trebuiau trecute în « condica de obiceiuri ».

Vedem că până acolo merg analogiile dintre *Condica* lui Gheorgachi și prescripțiile de organizare a ceremoniilor impuse de hrisovul din 20 Iulie 1797 al lui Alex. Ipsilante, încât titlul operei lui Gheorgachi, cât și al registrului de ceremonii pe care-l redacta logofeția de obiceiuri, este același: *Condica de obiceĭuri.*

Logofeții de obiceiuri, dela această dată, sunt întâlniți foarte des în documentele timpului [2]. Intâlnim *vel logofeți de obiceiuri* [3], *vtori logofeți* [4] și *epistați de vel logofeți za obiceiuri, cu sărutare de mână* [5], titlu care se da unui boer chemat într'o funcție inferioară aceleia pe care o ocupase.

---

[1] Din bulg. рѣдъ = a rândui, a aranja în șir (в рѣд = la rând; ест нашь рѣдъ = este rândul nostru).

[2] De exemplu Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, Viena 1819, p. 4-a nenumerotată: Οἱ ἄρχοντες λογοθέται τῶν συνηθειῶν: Νικόλαος Γολέσκος, Γρηγόριος Ράλη. Acad. Rom., ms. rom., nr. 871: « Arhondologia veike a Țări Românești », f. 2 v.: logofăt de obiceiuri Alecsandru Comăneanu, mort 4 Mart 1837.

[3] Ioan C. Filitti, *Arhondologia Munteniei dela 1822—1828*, în *Revista Arhivelor*, nr. 4 (1927), p. 20, Ioniță Fălcoianu, la 12 Noemvrie 1822; p. 25, același menționat cu același titlu, la 6 Febr. 1824.

[4] *Ibidem*, p. 21, Costandin sin clucer Iordache Mavrodin, 20 Dec. 1822; p. 36, Mihalache Vieroșanu, 8 Iulie 1826—26 Apr. 1828 (p. 45).

[5] *Ibidem*, p. 35, Aga Iordache Florescu, făcut epistat de vel log. za obiceiuri, cu sărutare de mână, 31 Mai 1826; p. 41, vornicul Alecu Crețulescu, făcut la fel, la 11 Iulie 1827. Epistat de vel logofăt, însemna supraveghetor al ordinelor marelui logofăt, un fel de ajutor; ὁ ἐπιστάτης = supraveghetor, intendent. S'ar putea înmulți aceste exemple.

Tradiţia a fost luată în seamă, în ce priveşte ceremonialul, până la suirea pe tron a lui Ioan Cuza (1859). Imi comunică d-l George D. Florescu, că generalul Theodor Cazimir, ridicat la rangul de mareşal al curţii domneşti sub Cuza şi omul de încredere al acestuia, se folosea în desfăşurarea ceremoniilor de un cod al protocolului, tipărit în franţuzeşte, cod pe care a binevoit a mi-l împrumuta pentru studii.

Theodor Cazimir, rudă cu familia Florescu, a transmis cartea lui D. Florescu, iar acesta fiului său, d-lui George Florescu. Cartea, din nefericire, n'are foaia cu titlu. Este in folio mic, 74 pag. Pagina 1 are scris: *Cérémonial.* Pag. 2 albă, iar dela pag. 3—74 sunt 11 titluri *(titre premier*, etc.*)* subdivizate în capitole *(chapitre)*. La pag. 74 jos: « *Imprimérie imperiale. — Février 1860* », deci din vremea împăratului Napoleon al III-lea.

Iată cuprinsul pe titluri, din acest cod al ceremoniilor:

I. De la distribution des appartements, et des entrées dans chacun d'eux.
II. Des levers de leurs Majestés, des présentations, des audiences.
III. Cérémonial de la chapelle impériale.
IV. Des repas de leurs Majestés.
V. Bals et concerts du Palais.
VI. Du service d'honneur de l'empereur et de l'impératrice.
VII. Grande Parade.
VIII. Cérémonies (Sa M. est sur le trône; pour recevoir les hommages des fonctionnaires publics; Sa M. est debout).
IX. Cérémonial pour la réception des ambassadeurs et ministres étrangers.
X. Des serments.
XI. Deuils de cour.

In timpul domniei regelui Carol I, mareşalul Curţii şi al Casei Regale, generalul Th. Văcărescu, alcătueşte un ceremonial scris al Curţii domneşti, pe care-l tipăreşte (primul cod de ceremonii tipărit în limba română) la 1876 [1]. Acest cod a trebuit să fie modificat şi completat după « usurile internaţionale şi regulile care

[1] Vezi titlurile întregi, mai sus, p. 78, nota 1.

se observă la toate Curţile în semn de ospitalitate şi de bună priimire către trămişii Suveranilor Statelor ce întreţinŭ cu Ţara relaţiuni amicale »[1]. Astfel apare ediţia a II-a acestui cod, în anul 1882, adică după proclamarea Regatului României.

STUDIUL EDIŢIILOR

Condica lui Gheorgachi a fost editată de M. Kogălniceanu în 1846, în cirilică şi a doua oară la 1874, în transcriere latină, având ca bază un singur manuscript, cel cu nr. 19 din Biblioteca Academiei Române, unicul în care ni s'a transmis această operă[2].

Editarea cronicelor de Kogălniceanu, foarte bună şi mai ales foarte folositoare pentru epoca în care s'a făcut, nu corespunde însă exigenţelor ştiinţifice de astăzi, nici metodelor actuale de critică textuală, care cer găsirea tuturor mijloacelor de a determina originalul, sau de a da tradiţia cea mai apropiată de el[3]. Astfel, în foarte multe cazuri, a modernizat formele vechi de limbă, pentruca în alte texte să creeze forme vechi inexistente în tradiţia manuscriselor, fapt care a indus în eroare până şi pe filologi şi romanişti încercaţi, ca Meyer-Lübke[4]. Intre cele două

---

[1] < Th. Văcărescu > *Ceremonialul Curţei Regale a României*, Bucureşti 1882, p. 10.

[2] In listele comparative care vor urma, am notat ediţia Iaşi 1846, prin A; ediţia Bucureşti 1874, prin B; originalul, prin Ms.; trimiterile (pagina şi rândul) de sub sigla Ms., se fac la textul reprodus de mine, mai jos, p. 262—312. Pentru citarea completă a titlurilor, volumelor, paginelor, v. mai sus *Introducerea* (p.5—10).

[3] In limba română, singurul studiu consacrat recensiunii textelor este acela publicat de D. Russo, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, I, Bucureşti 1915, p. 3—100 (şi în extras), cu titlul *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*. Studiul mai nou al lui P. Collomp, *La critique des textes* (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 1931), după o amplă expunere bibliografico-critică a metodelor de până acum, ajunge la fixarea a 7 procedee ştiinţifice, combinate mai ales din sistemele lui Dom H. Quentin şi Clark. Collomp citează (p. 73) studiul lui P. Servien Coculesco, *Sur les méthodes de critique textuelle du type Lachmann-Quentin*, în *Grai şi suflet*, 4 (1929), 97—107. Recensii asupra studiului lui Collomp, vezi A. Gudeman, *Philologische Wochenschrift*, 52 (1932), p. 869—871 şi F. W. Hall, *Class. Rew.*, 46 (1932), p. 141.

[4] D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, p. 29, nota. Vezi şi Gr. G. Tocilescu, *Studie critice asupra cronicelor române. Cum sînt publicate cronicele române*, în *Rev. p. ist. arch. şi filologie*, vol. 3 (1884), p. 241—288.

ediții ale lui Kogălniceanu, trebue să recunoaștem că, ediția din 1846, dela Iași, e « mult superioară » celei din 1872—1874, dela București; pentru cronica lui Neculce, superioritatea a și fost pe deplin demonstrată de Al. Procopovici [1].

Făcând o comparație între cele două ediții ale *Condicei* și manuscrisul original, vom vedea că între ele există deosebiri numeroase și uneori însemnate. Dintre acestea, unele sunt departe de a înfățișa cuvintele în tradiția lor adevărată din manuscris, iar altele modifică chiar sensul originalului. Deosebirile le vom grupa în: 1) modernizări de cuvinte în ediții, față de original; 2) arhaizări în ediții față de original; 3) modificări de cuvinte și de sens; 4) omisiuni; 5) punctuația.

1. MODERNIZĂRI IN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL [2]

A.	A. B.	B.	Ms.
	sine 287_2, 297_2		sâne
noue 287_3		nuoi 297_3	no↑ (= noă)
făcut 287_6		—	făcutu
	meŭ 287_8, 297_8		mieu
Moldavia 287_8		Moldova 297_8	Moldaviĭa
Ion 287_9		—	Io
al doile 287_{11}		alu duoilea 297_{11}	vtori
	Iașuluĭ 287_{12}, 297_{12}		Eșuluĭ
scaun 289_1		scaunu 299_1	scaon
	se 289_2, 299_2		să
deosebit 289_6		deosebitŭ 299_6	deosăbitu
	întâmpinarea 289_{10}, 299_{10}		întinpinarea
	Galați 289_{10}, 299_{10}		Gălați
easta 289_{10}		astă 299_{11}	iasta
	este 289_{11}, 299_{11}		ĭaste
	gazdele 289_{18}, 299_{19}		gazdile
mângâere 289_{22}		mângâiere 299_{23}	mângâĭare
	aceea 289_{22}, 299_{23}		aceaĭa
	întâmpină 289_{27-28}, 299_{31}		întinpină
—		café 299_{3-6}	cahfea
șiragul 290_5		*(omite)*	șâragul

[1] *Cronica lui Ioan Neculce*, ediție îngrijită de Al. Procopovici, Craiova 1932, p. VI (în colecția *Clasicii români comentați* de sub direcția prof. univ. N. Cartojan).

[2] Liniuța sub siglă înseamnă că în ediția aceea avem la fel ca în original. Când aceeași abatere dela original se găsește în ambele ediții, atunci ea se notează sub sigla A. B.

A.	A. B.	B.	Ms.
	Sfântul 290_{16}, 300_{11}		Sfântu
	Altarŭ 290_{38}, 300_{34}, etc.		oltariu
	hatișeriful 291_{14}, 301_{4}		hatișăriful
	Antiohie 292_{14}, 301_{43}		Antohie
		tocmeală 301_{44}	tocmală
	vreme 293_{18}, 302_{39}		vreame
	Dumnezeescŭ 295_{8}, 304_{15}		dumnăzăescu
contăș 295_{19}		conteșŭ 304_{26}	contoș
		terzimănie 305_{14-15}	tărzămănie
	vornicii 298_{5}, 306_{38}		vornecii
	cecmea 298_{20}, 307_{20}		cecmă
	medean 302_{33}, 311_{2}		meidan
păhare 303_{18}		pahare 311_{22}	pahară
	peste 303_{15}, 311_{24}		piste
	protopsalt 304_{14}, 312_{19}		protopsaltis
	cheltuele 305_{16}, 313_{15}		cheltuiale
	Egumenii 307_{7}, 314_{40}		igumenii
	aceeași țeremonie 307_{29}, 315_{21}		aceaeși țărămonie
	bacșișul 307_{31}, 315_{23} etc.		bacșâșul
veșmintele 308_{30}		veștmântele 316_{17}	veșmintile
	săvârșește sfânta 309_{29}, 317_{11}		săvârșaște svânta
obicee 310_{5}		obiceïe 317_{26}	obiceae
	cererea 310_{21}, 318_{1}		cearirea
		priveala 323_{34}	privala
	ține 319_{19}, 326_{1}		țâne
	mânele 319_{19}, 326_{1}		mânule
	pecetluește 320_{10}, 326_{27}		pecetăluește
	străini 322_{20}, 328_{29}		streini
	Leșești 322_{22}, 328_{31}		leșăști
		vorbindŭ 329_{30}	vorovind
—		înșirați 329_{37}	înșârați
		—	Vasilie
Vasile 324_{33}			mulțămitŭ
mulțemit 325_{7}			
Sučo 295_{17}, Sučul 296_{38}, Sutul 325_{15}			
		Sučo 304_{23-24}	Sučo (Suču)
		Suțu 305_{41}, 331_{1}	

Se poate ușor constata din alăturatele exemple — și s'ar putea mări numărul lor — că ediția din Iași, 1846, este mai aproape de tradiția manuscriptului, decât ediția 1874; totuși, în ambele, Kogălniceanu a modernizat formele vechi de limbă, încât cronicele vechi, în transcrierea lui, nu se pot lua de bază în eventuale cercetări lexicologice și fonetice.

2. ARHAIZĂRI IN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL

Dacă nu ne mirăm în fața tendinței de modernizare a formelor vechi, apoi nu ne explicăm o tendință contrarie a lui Kogălniceanu, aceea de a arhaiza, ici și colo, formele originalului. Această acțiune de arhaizare, deși mai puțin extinsă, totuși adaogă un fel de neîncredere asupra edițiilor lui Kogălniceanu. Unele forme arhaizate se apropie, după cum se poate constata din exemplele alăturate, de vechi forme moldovenești, pe când aceleași cuvinte în original, se apropie de formele actuale literare, ale graiului muntenesc [1]:

A.	A. B.	B.	Ms.
	meideanul [2] 289_{31}, 299_{33}		meidanul
	eară 290_{14}, 300_{9}		ĭar
	Nicolaĭ 290_{14} și $_{16}$, 300_{9} și $_{11}$ etc.		*Nicolae*
	aseminea 291_{16}, 301_{6}		*asemene*
șăde 291_{18}, 313_{27} etc.		șeade 301_{8}	șede
	țeara 291_{38}, 305_{19}		*țara*
	țeară 301_{28}, 313_{18}		*țară*
aice 292_{12}, 297_{16}		aicea 301_{41}, 306_{12}	aici
trii 294_{1}		—	*trei*
	neguțitori 293_{31}, 303_{12}		*neguțători*
prietini 296_{12-13}		—	*prieteni*
sfintele 301_{5}		sfântele 309_{24}	sfintile
	luminările 302_{12-13}, 310_{25} și $_{36}$		*lumânările*
	șănlicŭ 306_{16}, 314_{11}		șinlic
atunce 309_{13}		—	atuncea
	(nom. pl.) aceștii 309_{18} și $_{21}$, 316_{45}, 317_{3}		aceștiia

[1] In tablou, aceste exemple vor fi cursive.

[2] Kogălniceanu transcrie când *meideanul*, când *medean* (A 298_{29} B 311_{2}).

A.	A. B.	B.	Ms.
		împrotiva 317_{7}	înpotriva
a cince 310_{31}		—	a cincea
trimetea 315_{22}		trămiteau 322_{21}	trimitea
	nimene 323_{5}, 329_{9}		nimeni
zilile 324_{6}		—	zilele
meșterșugul 327_{13}		—	meșteșugul
înțălepcĭune 327_{27}		—	înțelepčune

Din exemplele de mai sus se vede că ediția din 1874 păcătuește mai puțin în ce privește procesul de arhaizare a cuvintelor originalului, pe când, lucru curios în ediția din 1846, acest proces este mai intens.

Dacă la această constatare adăogăm și constatarea precedentă, că procesul de modernizare a cuvintelor se aplică mai puțin tot în ediția dela Iași 1846, aceasta nu ne poate duce decât la concluzia că Kogălniceanu a vrut în 1846 să prezinte opera într'o atmosferă de vetustate și cu un colorit mai arhaic decât îl are opera în original.

3. MODIFICĂRI IN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL

A.	A.B.	B.	Ms.
aproziĭ aciea 293_{12} (adv. loc.)		—	aprozii aceĭa (pron. dem.)
orăuduiț 293_{36}		orânduiți 303_{17}	rănduiți
	mucarel 293_{38}, 303_{9}		mucarerĭu
—		Savica 304_{27}	Sabica
de cătră stăpân 296_{34}		de către stăpânŭ 305_{37}	de cătră stăpâni
	cu steagurile lor și dvorescŭ 300_{17}, 308_{42-43}		cu seamnile lor zvorescu
—		confețioane 309_{35}	cofețioane
—		confeturi 301_{18}, 309_{38}	cofeturi [1]
—		de pe la 308_{18}, 316_{4}	dupre la

[1] Cu privire la acest cuvânt însăși ortografia originalului nu e stabilită, găsind scris și *confeturi*.

A.	A. B.	B.	Ms.
denainte vreme 310_5		d'inainte vreme 317_{27}	denainte vremi
—		înăuntru 311_{19}, 318_{37}	înlăuntru
—		năuntrul 312_{15}, 319_{29}	lăuntrul
—		ori sârmă cusută 312_{35-36}	ori (cu) sârmă cusute
-		peste brache 317_{15}, 324_5	piste braţe
—		cum poronceşte 317_{16}, 324_6	câţi poronceşte
—		să-l pue 319_8, 325_{34}	să-l sue
cu paicii şi cĭohodarĭ 322_{27}		paicii şi ciohodarii 328_{37}	paici şi čohodari
—		Costaki Bataţi 330_{36}	Costache Vataţi
—		să pornească Paşa 330_{42}	să purčadă Paşa
Ioan Cantacuzino 325_{16}		Ion Cantacuzino 331_{17}	Ioniţă Cantacozino
—		de acolo pornindŭ 331_{24}	de acolo purcegându
-		la locul săŭ 326_{13-14}, 332_{10}	la cortul său
—		oare care luptătorĭ de pehlivenĭ 327_{10}, 332_{45}, 333_1	oarecare luptături de pehliveni
nimică au făcut 327_{27}		nimicŭ au făcutŭ 333_{19-20}	nimică n'au făcutŭ

Ediția din Iași 1846 este, după cum ușor se poate constata din studiul tablourilor de mai sus, mai aproape de original și în ce privește modificările și înlocuirile de cuvinte. De altfel aceste modificări și înlocuiri de cuvinte nu sunt de așa natură, încât să schimbe sensul cuprinsului, denaturându-i adevărul inițial. Totuși fiind numeroase [1], scad mult din exactitatea care se impune în stadiul actual al științei, edițiilor de texte vechi.

4. OMISIUNI IN EDIȚII FAȚĂ DE ORIGINAL

Manuscrisul 19 din Bibl. Academiei Române, în afară de textul propriu zis al *Condicei*, scris pe curat de vreun caligraf al timpului, ne-a transmis și alte scurte, dar importante însemnări, datorite altor persoane și anume: la f. 3 v. închinarea autografă a autorului: « *Al Mării tale mică, plecată și dreaptă slugă : Gheorghie al doilea logofăt* ». (*textul*, 263_{14-15}); la f. 2 r. și v. însemnarea

[1] Exemplele de mai sus nu sunt extrase din întreaga operă.

stolnicului Hisoverghi și alta a lui Manolache Vornicul, din 14 Iulie 1799, atât de importante pentru circulația manuscrisului. Toate aceste trei însemnări au fost omise în edițiile lui Kogălniceanu (*textul*, p. 262, nota și 263_{14-15}).

In original, între titlu și textul *Condicei* există: « *Pinax, adecă însemnare de ceale ce să află întru acăstă Condică* », cuprinzând 17 titluri mai mici ale capitolelor respective, însă mai concis formulate decât în textul însuși (*textul*, 262_8—263_{15}).

Acest *Pinax* de asemenea lipsește în edițiile lui Kogălniceanu.

In textul însuși al *Condicei*, în edițiile lui Kogălniceanu, găsim numeroase omisiuni, după cum pot proba următoarele exemple:

Ms.[1] ... dându-le Domnul tuturor *o* mângâĭare 264_{27-28}
A. B. ... dându-le Domnul tuturor mângâere 289_{22} 299_{23}

Ms. ... cu totu alaĭul *în șâragul* său 265_{15}
B. ... cu totu alaĭul său 299_{40}

Ms. ... Din-a-dreapta *și din stânga*, pintre paicii 265_{20}
B. ... din-a dreapta pintre paicii 300_4

Ms. ... s'au îmbrăcatŭ, pe unii cu blane, *pe alții cu caftane*, pe alții *și* cu capoturi 273_{21-22}
A. B. ... s'au îmbrăcat pe unii cu blane, pe alțiĭ cu capoturi 296_{27} 305_{29-30}

Ms. ... pe preoții domnești și *pe* diĭaconi 278_{16}
A. B. ... pe preoțiĭ Domneștĭ și diaconi 300_{27} 309_7

Ms. ... le dă vel visterul *tot* câte 1 galbănŭ 278_{32}
A. B. ... le dă vel Vistŭ câte un galbăn 301_2 309_{21}

Ms. ... numai *ce* sântu în caftanile lor 278_{23-24}
A. B. ... numaĭ sânt în caftanele lor 304_{34} 312_{39}

Ms. ... *și* înaintea cafelii 286_{37}
A. B. ... înaintea cafeliĭ 307_{20} 315_{11}

Ms. ... parisiĭa *sa* cea domnească 291_{13}
A. B. ... parisiea cea Domnească 311_1 318_{18}

[1] Când ambele ediții au aceeași omisiune, le contopesc sub sigla A. B.

Ms. ... dela o *samă* de vreame 291_{35}
A. B. ... dela o vreme 311_{18} 318_{36}

Ms. ... ĭaste *acestu* obiceaĭu 292_{1}
A. B. ... este obiceĭu 311_{22} 318_{41}

Ms. ... mergu și boerii *toți* pela casile lor $292_{21\text{-}22}$
A. B. ... merg și boieriĭ pe la casele lor 311_{38} 319_{13}

Ms. ... sărută *Domnul* crucea 295_{2}
A. B. ... sărută Crucea 313_{37} 321_{2}

Ms. ... Iar *de* cându au născutu mucarerĭul 298_{8}
A. B. ... Ear când au născut mucarelul 316_{20} 323_{15}

Ms. ... ca să *să* scoată caii domnești $298_{27\text{-}28}$
A. B. ... ca să scoată caii Domnești 316_{35} 323_{30}

Ms. ... pentru sărutarea *și împărtășirea* creștinescului norod 300_{6}
A. B. ... pentru sărutarea Creștinescului norod 318_{1} 324_{29}

Ms. ... Și cându va *ca* să ĭasă din curte 303_{39}
B. ... și cându va să iasă din curte 327_{18}

Ms. ... domniĭa a doă *a* lui Mihai Voevod 304_{35}—305_{1}
B. ... Domniea a doua lui Mihaĭ Vodă $328_{4\text{-}5}$

Ms. ... iar *de* atuncea 305_{2}
A. B. ... ear atuncea 321_{35} 328_{6}

Ms. ... a ceti și *a* scrie 305_{15}
A. ... a aceti, și scrie 322_{7}; B. și a ceti și scrie 328_{16}

Ms. ... hatmanul *și* aga $310_{16\text{-}17}$
A. B. ... Hatmanul, Aga 326_{7} 332_{4}

5. DEOSEBIRI IN PUNCTUAȚIE

Punctuația originalului, contrariu altor texte din secolul al XVIII-lea, este exact pusă. Rămâne ca particularitate a secolului, particularitate pe care și-o însușește și autorul nostru, fraza de multe ori prea lungă, neintervenind virgula, nici punctul. Două dintre semnele punctuației sunt întrebuințate cu mult rost de Gheorgachi, fapt care contribue la claritatea textului: semnele citării « » (în original „ ") și parantezele ( ).

Semnele citării sunt întrebuințate de Gheorgachi pentru a pune între ele titlurile boerești, când înșiră rangurile acestor boerii în ordinea lor descrescândă (*textul*, 266—269). Kogălniceanu omite pentru aceste cazuri semnele citării, în ambele ediții. (A. 291_{38}—292_1, 292_{20-22}, $292_{26\ 28}$, 293_{22-27}; B. 301_{28-30}, 302_{11-14}, 303_{1-7}). Lipsesc în ed. Iași 1846, dar le pune în ediția București 1874, ca în original, semnele citării pentru fragmentele de vorbire directă pe care Gheorgachi a întrebuințat-o, de sigur ca să dea mai multă vioiciune cuprinsului; alte ori se închid între « » anumite formule consacrate: (egumenilor) *zice Domnul*: «*și la anul*» (*text*, 285_9).

(Episcopul) *zice*: «(*cutarele*) *din mila lui Dumnezeu ipopsifios prea sfintei și dumnezăeștii episcopii* (*cutare*) *cu a mea mână am scris pravoslavnica mărturisire*» (*text* 303_{28-31}; B.327 $_{10-12}$; A.320_{33-36})[1].

Paranteza într'un tratat de ceremonial e natural să se întrebuințeze într'o măsură foarte mare: aici, mai mult ca într'o narațiune care-și continuă succesiunea momentelor epice, intervin des explicațiuni, recomandații, formule oficiale, etc., pe care autorul le izolează de mersul general al expunerii prin paranteze, ceea ce nu poate face altceva, decât să contribue la claritatea expunerii. Edițiile lui Kogălniceanu omit de foarte multe ori aceste paranteze, mai ales în ediția întâia [2]. Deci, sub raportul punctuației, ediția a doua este mai exactă față de original și în același timp mai clară.

La aceste observații trebue să adăogăm că lacunele, lăsate de Gheorgachi în text, pentru a fi completate mai târziu (v. mai sus, p. 239—240), nu sunt relevate în edițiile lui Kogălniceanu, textul continuându-se în mod obișnuit și pentru acele locuri lăsate albe în original.

Din acest studiu comparativ al edițiilor, față de opera originală transmisă prin ms. nr. 19 al Bibl. Academiei Române, rezultă în mod evident, că un studiu intregral și exact asupra *Condicei*

---

[1] O singură dată sunt omise și în original, dar, deși se întrebuințează verbul la persoana a 2-a, totuși propoziținea o face dependentă, prin conjuncțiunile *cum că*: *Și Domnul atuncea îi zice cum că: (cutare) episcopie rămâindu văduvă de păstorul ei, Svinția-ta te-i ales a fi păstor acelui scaon* (nu pune semnele citării, cf. mai jos, p. 303_{10-11}.

[2] Iată în *text* pasagii puse între paranteze, dar omise în ediții: 283_5 287_{30}, 291_{18-19}, 295_{1-2}, 296_{27-28}, 301_{22-23}, 304_{11}, 308_{25-26}, etc.

lui Gheorgachi nu se putea face pe baza ediţiilor lui Kogălniceanu, care sunt departe de a înfăţişa fidel tradiţia manuscrisului. De aceea, era o imposibilitate ca, întreaga analiză a *Condicei*, cât şi consideraţiile cu privire la autor să se facă pe baza ediţiilor lui Kogălniceanu. O operă al cărei bogat şi variat conţinut este în raport invers cu întinderea materială a ei, nu se poate analiza decât bazându-te pe o ediţie exactă şi mai ales, care să aibă în mod imperios indicele de nume proprii şi de lucruri.

Pentru acest motiv, în ediţia care urmează, voiu transcrie — nu voiu transpune — manuscrisul nr. 19 din Biblioteca Academiei Române; litera K în margine arată pagina corespunzătoare din ed. a II-a (anul 1874) a lui M. Kogălniceanu.

ce are întru sâne obiceĭuri vechi şi noă a prea înnălţaţilor domni, care s'au făcutu din poronca prea înnălţatului, luminatului şi iubitorĭŭlui de Hs. Domnului mieu şi oblăduitorĭului a toată Moldaviĭa: Io Grigorie Ioan Voevod, care s'au alcătuit şi s'au şi scris de mine prea plecata slugă, Gheorgache vtori logofăt aici în oraşul Eşului, la anii 1762 Noemvrie 5.

f. 3r

PINAX

adecă însemnare de ceale ce să află întru ăcastă Condică :

Orânduĭala Domnii noao . . . . . p. 264_1 –267_{23}
Orânduĭala boeriilor . . . . . p. 267_{24}—270_5
Orânduĭala mucarerĭului . . . . . p. 270_6—271_{17}
Domniĭa Mării sale lui Grigorie Voevod . . . . . p. 271_{18} 273_{39}
Orânduĭala la zioa Ăgunului Naşterii . . . . . p. 274_1 –279_{32}
Orânduĭala în zioa Naşterii . . . . . p. 279_{33} –285_9
Ţărămoniĭa ce să face la Sfete Vasilie . . . . . p. 285_{10} –286_{17}
Orânduĭala în zioa Ăgunului şi în zioa de Bobotează p. 286_{18} –290_7
Alte obiceae vechi ce avea Domnii cei dainte . p. 290_8 –293_3

f. 1. din ms. nescrisă.

Subt titlul de mai sus următoarea însemnare, omisă în ed. lui Kogălniceanu : Ăcastă Condică me-u dăruit-o Neculai logofăt de obiceĭuri ce au fost la Măriia sa Alecsandru Calimah Voevod şi pentru ca să nu să rătăcască de cătră cineva, am iscălit. 1799 Iuli 14. Hrizoverghi Stolnic.

f. 2v. altă însemnare şi ea omisă în ed. lui Kogălniceanu: Am încredinţat şi eu di acest dar, că i-au dăruit-o log. Neculai ăcastă Condică dumi-sali moşului Grigorii Hrisoverghi. 1799 Iuli 14, Manolachi Vornicu.

Orânduĭala la zioa Invierii . . . . . p. 293_4 —298_{10}
Ţărămoniĭa ce să face la Sfete Gheorghie . . . . p. 298_{11}—299_{20}
Orânduĭala cându merge Domnul la Svităi . . . p. 299_{21}—301_{20}
Orânduĭala cându face Domnul Mitropolit sau Episcop cându moru . . . . . p. 301_{21} —302_{22}
Rânduĭala iaraşi cându face Domnul Mitropolit sau Episcop; cându fac paretisis . . . . . p. 302_{23} —304_{15}
Rânduĭala divanului . . . . . p. 304_{16}—305_{30}
Ţărămoniĭa ce să face la solii cei streini ce trec
f. 3v. pin Eşi. | . . . . . p. 305_{31}—306_{39}
In ce chip să adună Domnul cu Hanul şi cu Paşii cei cu trei tuĭuri, cându trec pin Eşi la sarhatul lor. . . . . p. 307_1 —312_{30}

Al Mării tale mică, plecată şi dreaptă slugă:
Gheorghie al doilea logofăt.

14-15 : scrise de altă mână, decât aceea care a copiat întreaga Condică; este, negreşit, semnătura proprie a lui Gheorgachi. V. mai sus p.243.

Acest Pinax *care ocupă în ms. întreaga f.* 3, *a fost omis de M. Kogălniceanu. L-a reprodus I. Bianu,* Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriptelor româneşti, I, Bucureşti, 1907, p. 70—71. *Trimiterile la paginile originalului (de ex.* « list. 1 », « list. 2 », etc.) *le înlocuim cu* « pag. . . . » *din ediţia de faţă.*

f. 4r. **Ţărămoniïa Domnii noao, cându vine Domnul în scaon, cu ce politică şi rânduïală să cinsteşte** K 299

Domnul, după ce ïa Domniïa la Ţarigrad, îndată avându gata pre unul din oamenii săi şi cu călăraşii carii să întâmplă acolo, în menzîl, vin la Moldova cu zaptu-ferman şi cu cărţile Domnului la caimacami, pe carii îi orânduieşte Domnul.

Deci boerii caimacami, deosăbitu de alte trebi şi purtări de griji ce au din poronca Domnului, gătescu rădvane, carătă şi cară pentru agârlâc şi le trimit la Ţarigrad, cu toate ceale trebuinčoase. Şi mai nainte pân a nu sosi Domnul la Gălaţi, fieştecarele din boerii ţărăi (afară din caimacami), s'au silitu ca să ïasă întru întinpinarea Domnului la Gălaţi, aşteptându-l la vadul Dunării, de ïasta parte, unde şi saivantu ïaste întinsu pre malul Dunării. Şi cându ïase Domnul din ghecitu, stau boerii la rânduïala lor de-i fac alaïu şi mergându Domnul la saivantu, mergu toţi boerii, pe rânduïală, de-i sărută mâna şi poala. Şi lângă Domnu stă un boerïu, care ïaste mai cunoscutu Domnului şi arată pe fieştecare din boeri, cine ïaste şi ce boerie au avutu; şi de acolea, îndată să ridică Domnul de merge la târgul Galaţilor, la gazda ce ïaste rânduită şi gătită, petrecându-l şi boerii. După ce întră Domnul în casă, mergu şi boerii toţi înlăuntru şi le zice Domnul de şăd, dându-le şi cahfea. Pe urmă, eşindu boerii dela Domnu, mergu pela gazdile lor.

A doao zi mergu boerii de să închină Domnului şi după cafea să face şi divan de ğudecăţi norodului. Unii din Domni au făcutŭ
f. 4v. şi masă boerilor | (dar nu toţi). Apoi dela Gălaţi şi până la Eşi, la toate conacile face Domnul divan, dându-le Domnul tuturor o mângâïare ca aceaïa că vor avea toţi o dreptate.

Pe cei mai aleşi boeri îi ïa Domnul şi în carâtă, într'o zi pe unul, într'altă zi pe altul, întrebându-i de starea ţărăi şi cu ce chip să potu chivernisi şi să potu rădica trebuinţile. Sosindu

Domnul la Şanta, unde de orașul Eșilor ĭaste cale de 2 časuri, acolo ĭaste saivantul Domnului întinsu; și Domnul, după ce să schimbă în strae și să grijăște după rându'ala Domnii (fiindcă acolea îl întimpină și alaĭul cel gătitu din partea hatmanului, a agăi și altor rufeturi), unii din boeri întimpină pe Domnul și la Şanta și de acolea vine Domnul cu tot alaĭul. Obiceĭul vechĭu au fostu de au așteptatŭ boerii caimacami pre Domnul în meidanul ce este din ğos de Fântâna Papii și acolea fiindu saivantul întinsu, descăleca Domnul și mergea caimacamii de să aduna cu Domnul, împreună și cu ceilalți boeri, ce nu putea merge la Gălați și după ce șidea toată boerimea la rânduĭala sa, la fieștecarele să da cahfea. Iar dela o vreame încoace s'au običnuitu a descăleca Domnii dreptu la mănăstire, la Galata.

A doao zi să face gătire de tot alaĭul, așteptându pe Domnu toată boerimea la poarta mănăstirii, cu totŭ alaĭul în șâragul său.

Domnul, după altă podoabă de îmbrăcăminte ce pune asupra sa, să îmbracă și cu haina cea împărătească, ce să chiamă cabaniță și pune cuca în cap și din a stânga Domnului, alăturea, merge schemni-agasî, ce este rânduitu de împărăție pentru așăzarea
f. 5r. Domnului la scaon. Din-a-dreapta și din-a-stânga, | pintre paicii Domnului, mergu și alți oameni împărătești aproape de Domnu, fieștecare pe rânduĭala sa. Cum și toți boerii cei mari și cei mici mergu înaintea Domnului înșiraţi pe rânduĭala lor și după izvod ce să face cu pecetea Domnului. Şi viindu Domnul încetŭ încetŭ, întră în orașul Eșului pe la Vamă și descalică întâi la biserica sfântului Ierarhŭ Nicolae; iar schemni-agasî merge și descalică dreptu la curtea domnească și întrând în spătărie, așteaptă pre Domnu.

K 300

Insă până a veni Domnul la Sfântu Nicolae, mitropolitul țării cu episcopii, cu alți arhierei și cu toți egumenii mănăstirilor Eșului, mai nainte să află în biserică, fiind mitropolitul îmbrăcatu în toate veșmintile arhierești și cu mitra în cap, iar episcopii îmbrăcaţi în mantii și cu cârjăle a mână.

Domnul, descălecându la scara bisearicii, mai nainte să află mitropolitul cu episcopii, cu ceilalți arhierei și cu igumenii la ușa bisericii, preotul cu sfânta evanghelie, diĭaconii îmbrăcați în stihare, cu cadelnițile a mână și citeții cu lumini aprinse în doă sfeșnice; și după ce să sue Domnul pe o scară sau doao, să scoboară și mitropolitul ca doao trei scări și luând din mâna preotului, în mâna sa, sfânta evanghelie, o dă Domnului de o sărută

şi cel ce ĭaste protopsaltis îndată începe a cânta axion. Şi ağungându Domnul în mijlocul bisericii, îş ĭa cuca din cap şi să închină cătră icoana Mântuitorĭului Hs. şi o sărută, asemene şi cătră icoana Preacistii şi a proschinitarului. Şi apoi stând în mijloc;
f. 5v. între cele 2 sfeşnice, din-a-dreapta îl ĭa | episcopul de Roman şi den-a-stânga episcopul de Rădăuţi şi-l ducu pe uşa cea împărătească în sfântul oltarĭu şi ţiindu-l unul de o mână şi altul de alta, încunğură sfântul preastol, cântând: Ἡσαΐα χόρευε, iar pe limba rumânească: Isaiĭa dănţueşte. Şi stându mitropolitul în dvera cea mare şi episcopii aducând pe Domnu şi îngenuchindu-l înnaintea sfântului preastol, Domnul încă plecându-şi capul şi mitropolitul puindu omoforul asupra creştetul Domnului, ceteşte molitfa cea orânduită de încoronare, puindu asupra capului Domnului şi ipogonation, ce să chiamă nebederniţă. După săvârşire molitfei, îl şi miruieşte şi sărutându Domnul mâna mitropolitului, mitropolitul încă sărută creştetul Domnului; şi vrându ca să ĭasă Domnul din oltarĭu, stându afar, din partea din-a-dreapta, čaušii cei împărăteşti, episcopul de Roman şi din partea din-a-stânga, episcopul de Rădăuţi, sau de Huşi (de nu ĭaste Rădăuţul), îl ĭau pe Domnu de susiori şi-l duc de-l sue în domneasca strană. Şi stându mitropolitul în mijlocul uşii cei împărăteşti, blagosloveşte pre Domnu şi diĭaconul îndată începe: Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεός; şi pomeneşte pe mitropolitul, pe Domnu şi pre tot creştinescul norod şi face mitropolitul otpustul, cântăreţii Τὸν δεσπότην şi Πολυχρόνιον. Şi coborându-să Domnul din strana sa, merge de să închină în mijlocul bisericii şi eşindu afară din biserică şi încălecându, îşi pune iarăşi cuca în cap şi cu tot alaĭul merge de întră în curtea domnească. Şi descălecându la scara cea mare, merge în divanul cel micu, unde sântu gătite de vătaful de aprozi doao scaone, a
Dom | nului din stânga şi a lui schemni-agasî din-a-dreapta; K 301
f. 6r. şi | beizadelile Domnului, cu mitropolitul, cu episcopii, cu alţi arhierei şi cu boerii stau toţi în pičoare şi să închină Domnului. Şi Domnul stă în pičoare dreptu domnescul său scaon şi din sânul său scoate hatişăriful cel împărătescu şi desfăcându-l şi sărutându-l şi puindu-l la fruntea sa, îl dă în mâna lui divan-efendi şi divan-efendi asemene sărutându-l, începe a-l ceti în veliglas. După sfârşitul hatişărifului, îndată să face slobozire de toate tunurile şi începe şi mehterhaneaoa cea împărătească. După ceĭa a Domnul şede în scaonul său. Apoi divan-efendisŭ încă îmbracă

pe schemni-agasî cu blană de samur din partea Domnului; și după ce-l îmbracă, șede și el în scaon. Şi apoi vel visternicul cetește tâlcuĭala hatișărifului împărătescu, ce este scos pe limba ţării; și apoi vel postelnicul îmbracă pe divan-efendi și pe vel visternic cu blanile ceale rânduite; și apoi vel visternicul îmbracă pe toţi oamenii cei împărătești, cum și pe oamenii lui schemni-agasî, pe unii cu blane, pe alţii cu caftane, pe alţii cu capoturi și pe alţii cu binișuri de postav, pe fieștecare după cinstea sa. După ačasta mergu beizadealile, apoi mitropolitul, arhiereii, episcopii și toţi boerii de sărută mâna Domnului (însă boerii și haina cea împărătească). Deci rădicându-să Domnul și cu schemni-agasî din scaonile lor, mergu în spătărie și beau cafea și apoi îmbracă Domnul pe caimacami cu caftane, mulţămindu-le de slujbă; iar la unii Domni au îmbrăcatu pe caimacami și cu blane.

Obiceĭul cel mai vechĭu au fostu că Domnii dela Ţarigrad, după ce lua Domniĭa, prindea căruţe cu chirie de-și aducea agârlâcul lor și Domnii veniĭa călări până la Dunăre, încă unii din Domni
f. 6v. au venit și în menzîl. | Domnul după ce să așază la domnie, a treia zi au fost vechĭu obiceaĭu să să dea și boeriile. Dar dela uniĭ Domni încoace, pân a să lămuri orânduĭala boeriilor, să face întârziere și pân la o săptămână. Şi rânduĭala cinstei boeriilor așa s'au urmatu obiceĭul, cum arat în ğos:

« Vel Logofăt », « Vel Vornic de Ţara-de-ğos », « Vel Vornic de Ţara-de-sus », « Pârcălabul de Hotin », « Pârcălabul de Neamţu », « Pârcălabul de Cetate-noao », « Pârcălabul de Sučavă ». « Hatmanul » ce să scrie la titulușul lui și Pârcălab Socevii, fiindu că și vorniciĭa Socevei este în sama hatmanului. Iar în vechile vremi, hatman nu era, ce în locul hatmanului era o boerie ce să numiĭa Vel Portar de Sučavă, « Vel Postelnic », « Vel Spathar ». « Vel Ban »: Insă ačastă boerie a bănii în vechile vremi n'au fost și nu de multu s'au adaos și ačastă boerie făcându-i-să și venitu un ban de drobul de sare dela ocnă. După Vel Ban: « Vel Păharnic », « Vel Visternic », « Vel Stolnic » și « Vel Comis ». Şi fieștecare boerie să păziĭa și să cinstea la rânduĭala sa. Iar dela o vreame (care de multe ori s'au și

---

24 și urm.: ediţiile Kogălniceanu omit parantezele între care sunt scrise boeriile în original, când se vorbește exclusiv de ele.

întâmplat) de s'au făcut din vornici mari hatmani, încă și visternici, fiind aceste boerii mai cu venit și din hatmani și spathari s'au făcut visternici și li s'au datŭ de cătră Domnu a li să păzi rânduĭala la cinstea boeriilor celor mai de sus.

S'au întâmplat, aici la Moldova, de s'au făcutu (însă numai la domniĭa lui Grigorie Voevod Ghica) și din beizadele, din fiii lui Antiohie Voevod: Ioan și Constandin. Cel mai mare, Ioan, s'au făcut ban și cel mai mic, Costandin, s'au făcut vel-comis, dar cu tocmală ca ačasta dinnaintea Domnului, măcar că sântu beizadele, dar să-și păzască | rândul boeriilor. Și cându vor lipsi din boerie, K 302
l. 7 r. îmbrăcându-să cu blane, să li să dea | iar și cinstea cea de mai nainte, ca unor beizadele; și cât au fostu în boerie, așĭ ș-au păzitu rândul. Incă beizadea Ioan au fostu și ispravnic Bacăului câtăva vreami.

După Vel Comis: « Vel Medelnicer », «Vel Clucer», «Vel Sărdar », « Vel Sulger », « Vel Căminar », « Vel Jicnicer », « Vel Pitar », « Vel Șătrar », « Vel Armaș », «Vtori Logofăt», «Vel Ușăr », « Vel Agă ».

Insă până la Grigorie Voevod, în domniĭa a doă, aga purta baltag și cinstea i să păziĭa la ačastă rânduĭală. Iar atuncea Grigorie Voevod, cu testamentu care s'au cetit în spătărie, rânduĭala agăi, au suit agiĭa după vel comis, dându Domnul cu mâna lui semnu să poarte topuz, adecă buzdugan și de atuncea s'au numitŭ și Vel Agă. După Aga: « Vel Gramatic », « Vel Camaraș », « Vel Vamăș ». Apoi: « Vtori Postelnic », « Treti Logofăt », « Vtori Spathar », « Vtori Paharnic », « Vtori Visternic », «Vtori Stolnic », « Vtori Comis », « Vtori Medelnicer », « Vtori Clucer », « Vtori Sulger », « Vtori Jîcnicer », « Vtori Pitar », «Vtori Șătrar », « Vtori Armaș » « Vtori Ușăr ».

Și al treilea boerii asea[me]ne urmează, după cinstea veliților boeri și al doilea; și după treti vister, logofătul de visterie, càre, dela domniĭa lui Costandin Voevod Mavrocordat s'au običnuitŭ a să îmbrăca cu caftan, după rânduĭala Țărăĭ-Rumânești.

« Logofătul de tainĕ », (adecă) cămărașul de izvoade, carele în vechile vremi au avutu și odae osăbită în curte, de să numiĭa cămară de tainĕ, la care cămară scriĭa și uricarii și diecii de divan, carii s'au numitu dieci de cămară, fiindu rufetul lui vel logofăt, avându zapciu pe treti logofăt, iar acmu, dela o vreame, le zâc dieci de divan.

Alte boerii a curții carii au osăbită rânduĭală

„ Vornecul doamnii », « Cuparĭul », care și acesta, dela domnĭa |
f. 7v. lui Constandin Voevod Mavrocordat, i s'au datŭ cinste de Vel Cupar. După Vel Cupariu, « Vătaf de Păhărnicei », « Vătaf de Stolnicei », « Vătaf de Aprozi ». Care în vechile vremi era doi vătafi de aprozi, unul să numĭa Vătaf de Aprozi de târgu și altul Vătaf de Aprozi de curte. Şi ăcastă breaslă a aprozii, la Domnii cei vechi, până la Radul Voevod, s'au păzitu rânduĭala cinstii lor, încă și la alți Domni mai încoace; că au fostu foarte cinstiți aprozii și îmbla cu șarvanale și la boerii cei mai de cinste aprozii îmbla cu poroncile domnești; și cându mergea la casa boerilor, ori în ce cinste de boerie era acel boerĭu, eșĭa înnaintea lui și-l priimĭa cu șlicul a mână și băgându-l în casă, stându boerĭul în pičoare și cu aprodul, îi da poronca domnească și punea pe aprod de șădea și apoi șădea boerĭul. Şi aprozii aceĭa încă să făciĭa din oameni de cinste, cum și din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor. Cel dintâi, anume [Iordache] č-au venit în Moldova, întâi aprod au fost și pe urmă s'au cinstit cu alte boerii, ağungându până la starea cea mai de cinste a boeriilor. Iar dela o vreame încoace, ăcastă breaslă s'au foarte micșoratu, încăpând acmu la ăcastă breaslă din oameni proști. După Vătaf de Aprozi: «Vel Cafegiu », « Credinceĭul», «Vtori Camaraș» «Vătaf de copii». «Divictarĭul», care mai nainte vreame ăcastă boerie n'au fostu, făcându-să dela Grigorie Voevod.

Asemene și «Mehtupciul», carele să chiamă și Chiesadarĭu, « Cibucciul », i « Čohodar », « Becerĭul », « Pivniceriul », « Satârbaș », și « Baș-ciohodar ».

Partea slujitorească ce rânduĭală are K 303

« Vel Căpitan de Eși », « Vel Căpitan de Codru », « Vel Căpitan
f. 8r. de Coțman », « Vel Căpitan de Soroca », « Vel Căpitan de Tecuci », « Vel Căpitan de Ropcea », « Vel Căpitan de Dorohoĭu », « Vel Căpitan de Cohurluiu », « Porușnicul hătmănescu », « Căpitan de dă-

17: în original, loc gol pentru completare. Primul Cantacuzino venit în Moldova este Iordache, fiul lui Andronic și al Irinei fata lui Iacob Rali, pe la 1630; cf. Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino, publicată și adnotată de N. Iorga, *Bucureşti* 1902, p. 45 *și* Ioan C. Filitti, Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino, *Bucureşti* 1919, p. XXVI *și* tabloul Cantacuzino I.

răbani », « Polcovnecul », « Başbulucbaş de curte », « Bulucbaş al doilea », « Căpitanul de drăgani », « Sotnecul de Cazaci », « Başbulucbaş hătmănescu », « Başbulucbaş agescu », « Căpitan despre doamna », carele au avut steag de călăraşi de au purtat trebile Doamnii.

Ţărămoniïa ce să face la mucarerïu

După ce vine cu caftanul, unul din boerii cei mai aleşi ai Ţarigradului, conăceşte la mănăstire la Galata şi a doao zi sîngur Domnul cu toată boerimea şi cu tot alaïul de slujitorime, încă şi Turcii neguţători, carii să află în Eşi şi partea neguţătorească de creştini şi toate alte rufeturi ce sântu în sama agăi, de le rânduieşte. Şi aşa merge Domnul înnaintea caftanului; înnaintea Domnului beizadealile, fiindu toată partea boerească împodobiţi cu ceale mai bune strae; şi toată boerimea, mari şi mici, atât cei cu boerii, cât cei fără boerii, pe rânduïala izvodului ce să face cu pecetea Domnului, sântu rânduiţi de mergu câte doi, câte trei în şărag, câţi boeri vor fi pe un nume de boerie şi înnaintea tuturor hatmanul şi cu aga, cu alaïul pe obiceïu. Şi descălecându Domnul la čardacul lui Mihai Voevod, merge suptu saivantu şi rândueşte Domnul pe o samă din boeri şi din zapcii de mergu la mănăstire la Gălata. Carii apoi vin înnainte pe rânduïală, făcându cinstea cea căzută caftanului împărătescu. Şi când ïaste aproape să sosască la čardac caftanul, să porneşte şi Domnul dela saivantu, ca doi sau
f. 8v. trei paşi, întimpinându caftanul. Deci boerïul ce aduce | caftanul şi blana cea de samur ce i să trimitu Domnului de către împărăţie, le ţine pre braţile sale şi Domnul luând întâi hatişeriful cel împărătescu, sărutându-l, îl pune la cap şi apoi îl pune la sân şi tot acolea îmbrăcându şi blana, îndată încalică şi să porneşte cu tot alaïul pe orânduïală, începându şi mehterhaneaoa, ducând acelaş boerïu caftanul pe braţile sale, înnaintea Domnului. Şi viindu Domnul pela Vamă, să face sunare de toate clopotile şi întrându în curtea domnească, descalică la scara cea mare. Acolo fiindu scoase şi tuïurile, să tae şi doi berbeci suptu tuïuri, ca pentru un semnu de biruinţă (care ačastă tăïare a berbecilor să face şi la venirea domnii noao).

Deci întrându Domnul în divanul cel micu, unde şi beizadealile să află cu mitropolitul, cu alţi arhierei şi cu toată boerimea şi

stând Domnul în pičoare lângă scaon, scoate din sânul său hatiseriful cel împărătescu şi după sărutare puindu-l şi la cap, îl dă în mâna lui divan-efendi, carele sărutându-l şi el îl citeşte în veliglas. După cetirea hatişărifului, îndată divan-efendi ĭa caftanul după braţile boerĭului şi merge către Domnu şi Domnul sărutându-l, îmbracă caftanul şi slobozindu toate tunurile, să face şănlic cu mehterhanea şi cu toată rânduĭala. Şi Domnul şăzându în scaon, vel visterul ceteşte tâlcuĭala hatişărifului pe rumânie. După ačasta, vel postelnicul îmbracă întâi pe divan-efendi şi pe boerĭul č-au adus caftanul, cum şi pe vel | vister, cu blanile ce 10 K 304 sântu orânduite de Domnu. Şi beizadealile mergându, sărută mâna Domnului; apoi mitropolitul sărutându creştetul Domnului, Domnul îi sărută mâna şi mergându toată boerimea, sărută mâna şi poala Domnului. După sărutarea mânii, vel visterul încă îmf. 9 r. bracă pe oamenii boerĭului ce | aduce caftanul, câte cu o haină ce ĭaste rânduită de Domnu, pe fieşte care după cinstea sa; şi cu acestu chip să sfârşăscu ţărămoniile caftanului de mucarerĭu.

De vreme ce am arătatu mai sus obiceaie vechi şi noao, cum şi ţărămonii ce s'au običnuitu dela Domnii vechi şi până acum, cu cuviinţă am găsit a scrie şi acestu lucru, care n'au fostu običnuitu, nici s'au întâmplat la vreo domnie a vremilor trecute

Adecă un părinte Domnu să aşaze pe un fiĭu al său în scaonul părintescu a domnii, care la anul 1761, luna lui Iunie în 7 zîle, ğoi. După trei ani a Domnii lui Ioan Theodor Voevod, lucrarea dumnăzăeştii pronii au adaos o întâmplare ca ačasta, că însuşi prea puternicul împărat Sultanul Mustafà, din năstav dumnăzăescu, vrându să mângâe bătrâneaţile bătrânului Ioan Voevod pentru slujbile sale, au poroncitŭ de s'au datŭ domniĭa Moldovei, fiĭului său celui mai mare, Grigorie Voevod. Şi după vestirea ce i-au venit, însuşi bătrânul Ioan Voevod, cu mânule sale luând de mână pre fiĭul său şi dându-i părintească blagoslovenie, l-au aşăzatu în domnescul şi părintescul său scaon, mergându mitropolitul de l-au sărutat pe creştet, şi toţi boerii, pe rânduĭală şi pe obiceĭu, i-au sărutat mâna, făcându-să şi şănlic de bucurie cu slobozirea a tuturor tunurilor, cu toată rânduĭala.

Iar la * * ale aceştii luni au venitu Alexandru Muruz ginerile luĭ Nicolae Sučo biv vel postelnic şi baş-capuchehaias, cu zaptu

ferman, carele în zioa ce s'au adunatŭ cu Domnul Grigorie Voevod.
f. 9v în loc de mulţămire, |l-au îmbrăcatŭ Domnul cu contoş cu samur făcându-l şi cămăraş mare.

Deci fără zăbavă vreame au venitu şi om împărătescu, sabica spahilar-agâsî, Ahmet-beĭu, om de cinste între meghistanii împărăteşti ai Porţii, i-au adus sangeac, caftan, cucă, tuĭuri şi cal împărătescu cu tacâmul lui, ce să numeşte tablabaş, cum şi alte rânduĭale toate a unii Domnii noao; pe care Agă Domnul l-au conăcitu la casile dela Frumoasa. Şi Domnul Grigorie Voevod, cu iubitŭ fratele său, Alexandru beizadea şi cu toată boerimea şi slujitorimea şi alte rufeturi, după cum s'au arătat mai sus, că ĭaste običnuit a merge un Domnu înaintea caftanului, au eşitŭ cu tot alaĭul, pe rânduĭală, mergând la Frumoasa (însă fără mehterhanea). Şi cându au fostu suptu saivantul Domnului ce era întinsu aproape de poarta caselor dela Frumoasa, boerimea toată au stătut ğos la saivantu pe rânduĭală, făcând alaĭu; şi Domnul Grigorie Voevod cu vel postelnicul, cu vel comisul călări şi boerii cei de alai pe ğos, înnaintea Domnului, au tot mersu cătră întimpinarea agăi împărătescu călare. Care şi aga încălecându, au purces cătră întimpinarea Domnului. Şi întâlnindu-să amândoi, au purces cătră saivantu, viind spahilar-agasî din-a-dreapta Domnului; şi înnaintea Domnului şi agăi împărătescu, să aducea de haznatarĭul şi de alţi oameni ai lui, semnile ale domnii noao, care s'au
a | rătat mai sus. Deci descălecându Domnul şi spahilar-agasî K 305
la saivantu, acolea s'au cetitŭ şi hatişeriful împărătescu şi mehtupul vezirului; şi după cetirea acestora, spahilar-agasî îndată au îmbrăcat pe Domnul Grigorie Voevod cu cabaniţă, cu samur
f. 10r. şi piste cabaniţă cu caftanul şi | puindu-i şi cuca în cap, i-au făcutu sangeacul şi tuĭurile teslim; şi Domnul închinându-se sangeacului cu o shimă de smerenie şi sărutându-l, cu mulţămită au făcutŭ oraţii prea puternicului împărat, care pe limba turčască să numeşte dovà, [rugăciune]. După ačasta puindu-să sangeacul şi tuĭurile la rânduĭala cea običnuită, îndată au încălecat şi Domnul şi spahilar-agasî (însă Spahilar-agasî din-a-stânga Domnului). Şi totŭ alaĭul tocmindu-să, pe rânduĭală, au purces şi viindu pe calea cea običnuită, pela Vamă, sosindu drept bisearica Sfântului Ierarh Nicolae, spahilar-agasî au întratŭ în curte şi în divanul

32: în original loc alb pentru completare.

cel mic s'au întimpinatŭ cu bătrânul Ioan Voevod la ușa spătăriei; și întrându în spătărie, au șăzutu amândoi în voroavă, fiind cunoscuți și vechi prieteni, încă din tărzămănie. Iar Domnul Grigorie Voevod au întratu în bisearica Sfântului Nicolae, unde îl aștepta Kyr Gavriil, mitropolitul țărăi, cu alți arhierei, cu episcopii și cu igumenii sfintelor mănăstiri din Eși. I s'au cetit molitfa, făcându-să și toate țărmoniile încoronații a domnii noao, care mai pre largu s'au arătat înnapoi. Și dela bisearică viindu Domnul la curte și întrându în divanul cel mic, au stătut în pičoare lângă scaonul domnescu și spahilar-agasî în dreptul scaonului cel gătitŭ pentru sâne, cum și toată boerimea stând la rânduĭala sa în pičoare, s'au cetit hatișăriful împărătescu de divan-efendisŭ în veliglas și de vel vister tâlcuĭala hatișărifului. După cetire șăzându Domnul în scaonul său, îndată s'au făcut șânlic cu tunuri, cu mehterhanea, cu toată rânduĭala pe obicei.

f. 10v. Indată divan-efendisŭ, | din partea Domnului, au îmbrăcatŭ pe aga împărătescu cu blană de samur și vel postelnicul pe divan-efendisŭ și pe vel vister cu blanile ceale rânduite. Aga au mai adus și 12 caftane, cu care tot acolea, în divanul cel mic, au îmbrăcat pe 12 veliți boeri. Apoi și pe toți oamenii agăi împărătescu s'au îmbrăcatŭ, pe unii cu blane, pe alții cu caftane, pe alții și cu capoturi, pe fiește care dup cinstea sa, dinnaintea Domnului, cu mâna lui vel vister. De acolea, din divanul micu, rădicându-să Domnul cu aga cel împărătescu, au mersu în spătărie la cafea. După cafea eșindu dela Domnu spahilar-agasî cu mare alai și cu mehterhanea, au mersu la gazda cea gătită pentru dânsul, la casile Sturzii logofăt. Intr'acestu chip au luatŭ sfârșitŭ orânduĭalile țărmoniilor a domnii lui Grigorie Voevod, fiĭul lui Ioan Voevod bătrânul.

Bătrănului Ioan Voevod i s'au făcutu și hătârul acesta de cătră stăpâni, lăsându-l încă 60 de zâle de au rămas aicea la odihna sa, ca să însoare pe fiĭul său, Domnul cel nou Grigorie Voevod, carele era logoditŭ cu fiica lui beizadea Alexandru, fiĭul lui Necolae Voevod Mavrocordatŭ, aducându-se și pe Doamna sa dela Ţarigrad de Neculache Sučul biv vel postelnic, bașcapichehaias și de altu boerĭu vechĭu al casii, Manole vel clucer, cu cinstea sa. Insuși batrânul Ioan Voevod, cu Doamna sa Ralița, i-au cununat cu mare bucurie și pohfală; și după săvârșirea nunții ce s'au făcut cu toate țărmoniile, ca o nuntă domnească, s'au pornitŭ și Ioan Voevod cu Doamna sa cătră Ţarigrad. |

f. 11 r. **Obiceiul ţărmoniilor ce să fac în zioa de Ağunul Naşterii Domnului Hristos** K 306

Cel ce ĭaste logofăt al treilea, de cu sară ĭa răspunsu dela Domnu, la câte časuri va să ĭasă la biserica cea mare după poartă, la časurĭ şi la liturghie; şi după răspunsul ce ĭa, îndată face înştiinţare cu fuştaşi, mitropolitului ţărăi, episcopilor şi tuturor boerilor celor mari şi al doilea, ca să vie la biserică la** časuri, că va să ĭasă Domnul; carii toţi, după poroncă, la vreamea însemnată, să află la bisearică, aşteptându pre Domnu.

Insă episcopul de Roman şede în partea mitropolitului din-a-dreapta, iar episcopul de Rădăuţi, cu episcopul de Huşi şăd la stranile din-a-stânga şi de să mai întâmplă şi alţi arhierei, şăd la orânduĭala lor, la stranile unde rânduieşte mitropolitul. Şi de să întâmplă aici şi vreun patriĭarh, atuncea mitropolitul ţărăi dă scaonul său patriĭarhului şi mitropolitul şede în strana cea din sus, ce ĭaste împotriva scaonului mitropolitului.

Boerii cei mari pân la vel comis, carii sântu cu boerii, şăd la rânduĭala lor; şi de va vrea Domnul să dea rânduĭală, să mai cinstească pe vreunul din boeri, şede şi acela unde rânduieşte Domnul; ĭar ceilalţi boeri mazîli, fieştecare după rându ala sa, şăd mai gos pin stranile bisearicii ceale din sus. Iar vel visterul are običnuită şidere în strana dreaptă, de cătră scaonul mitropolitului, ĭar vel postelnicul cu vel camaraş şi cu vel gramaticu şi alţi boerinaşi a curţii şăd la stranile ce sântu aproape de strana Domnului din-a-dreapta: vel clucer, vtori logofăt, vtori vister şi treti logofăt şed
f. 11 v. la običnuite stranile lor | din-a-stânga boerilor celor mari.

Domnul, după poronca ce au dat, dimineaţa ĭase din lăuntru dela casa ce să chiamă mabel şi vine în spătărie şi şede în domnescul scaon; şi vrând ca să ĭasă la bisearică, acel ce ĭaste vtori spatar încinge sabiĭa cea împărătească piste umăr şi ĭa buzduganul în mâna dreaptă, ţiindu-l răzimat pe umărul său şi cel ce ĭaste vister mare, ţiindu în mâna sa cuca, o pune în capul lui vtori spatar. Apoi, sculându-se Domnul din scaon cu toată parataxis, (adecă) orânduĭala boerimii sale, cei ce au semnile lor, carii să chiamă şi zapcii, merge la bisearică, mergându înnaintea Domnului: vel postelnicul, înaintea lui, vtori postelnicul, apoi

---

7: locul liber completat de Kogălniceanu prin atâtea.

treti postelnicul cu alți postelnicei înnainte. Inaintea acestora: vel agă, vel armaș, vel ușer, treti logofăt; apoi vătaf de aprozi; înaintea acestora: vătaf de păhărnicei, vătaful de stolnicei, căpitanul de dărăbani, polcovnecul, vtori armaș, vtori ușer, treti armașu, treti ușer, izbaș de divan; înaintea izbașii: čaușii cu čoïanile lor a mână, după rânduïală. Iar armășăii aprozii, copii din casă cei mari și călărași de Țarigrad, stau la rânduïala lor, unul lângă altul în divanul cel mic, unii din-a-dreapta, alții din-a-stânga. Vornecii de poartă, bulucbașii curții, bulucbașii hătmănești și agești, stau pe rânduïala lor cu seamnile a mână în divanul cel mare, din-a-dreapta. Căpitanul de arnăuți cu zapcii săi și cu alți arnăuți după aceștiïa stau paicii, cu satârbaș pe rânduială și čohodarii cu baș čohodar din-a-stânga, cum merge Domnul la bisearică; iar cum ïase, din-a-dreapta și pela spatile acestor șăraguri de alai, stau fuștașii cu dardile a mână, pe amândoă părțile, dela ușa divanului celui mare, pân la ușa bi | searicii. Pintr'acestu K 307
alai merge Domnul la bisearică, făcându toți plecăčune cătră
f. 12 r. Domnu | pe obicei; și cându ïase Domnul din bisearică, asemene se află la rânduïala lor. După ce întră Domnul în bisearică, aflându-se mitropolitul, episcopii și cu toată boerimea mai nainte în bisearică, fieșt care stându în pičoare la rânduïala sa și mitropolitul îmbrăcatu în mantie, cu pateriță a mână, cum și episcopii cu cărjăle (însă la sărbătorile ceale mari, iar la ceale mai mici cu hazdrane) și boerii cei mari cu semnile lor.

Domnul ağungându în mijlocul besericii, stându pe piatra cea din mijloc, să închină cătră icoana Mântuitorïului Hristos și cătră icoana Preacistii, apoi cătră ușile ceale împărătești și întorcându-se cătră mitropolitul și cătră boeri, cu oarecare shimă de smerenie cătră toți și să sue în strana domnească. Apoi mitropolitul, cu episcopii și cu toată boerimea, făcându plecăčune cătră Domnu, să sue și ei pin stranile lor; și de are Domnul frați beizadeale, sau beizadeale, aceștiïa vin pe urma Domnului și mergu la stranile lor ceale običnuite, ori din-a-dreapta, ori din-a-stânga Domnului.

Lângă strana Domnului, din-a-stânga, stă: vel postelnicul, cu vtori postelnicul, i treti postelnicul și postelnicei în rându, fieșt carele cu semnile a mână. Dinapoïa lui vel postelnicul stă: vtori spatar cu semnile ce s'au arătat mai sus, țiindu în mâna stângă gugimana Domnului, (adecă) șlicul cel de sobol, cându îl rădică din cap, pe care mână are vtori spathar și o năframă ce-i zîc cecmea.

Din-a-dreapta Domnului stă vel camaraș cu vtori camaraș, cu vătaf de copii, cu vel cuparĭu și cu alți boerinași pe râduĭală. In rândul lui vtori spatar stă vel agă, vel armaș, vel ușer și alții cu semnile
f. 12v. lor a mână; | și dinapoĭa acestora stau satârii și čohodarii, cu zapciii lor pe rânduĭală. La sfânta liturghie, cându ĭase la văhodul cel mic preotul și diĭaconul cu evangheliĭa, o sărută mitropolitul, apoi Domnul și frații Domnului (de sântu) și apoi beizadelile. Asemene și după cetire, iarăși să face sărutare evanghelii. Vel postelnicul, cu vel camaraș, după ce stau puțin oarece în pičoare lângă strana Domnului, le zice Domnul de-și mergu la stranile lor și la vremea însemnată (adecă) la cetirea evanghelii, la Heruvico, vin de stau lângă Domnu; și după Heruvico, iarași mergu la stranile lor și vin la Tatăl nostru și zvorându, stau pân ce să isprăvește liturghiĭa. La pričasnă, după ce merge mitropolitul de să închină la icoane pe obicei, întorcându-se, blagoslovește pre Domnu, pre beizadele, pre boeri și pre celalaltu nărod, stându ğos lângă strana sa; asemene și episcopii și boerii stau ğos din stranile lor. Deci coborându-să și Domnul din strana sa, merge în mijlocul bisericii și să închină casi arhiereul; și de ĭaste praznic împărătescu, sau altă sărbătoare, mitropolitul, sau altul din arhierci, stă lângă icoana proschinitarĭului, de cătră vel vister și miruește pe Domnu; și întorcându-se ca să meargă cătră strana sa, face oarecare shimă de smerenie cătră toți și, suindu-se în strană, vel visterul dă în blid 10 lei, care să chiamă pomazanie mare; iar la sărbătorile ceale mai mici să dau de vel vister 3 zloți, după cum sântu legați în visteriĭa domnească. Dar de nu să întâmplă vel visterul la bisearică, pomazaniĭa o dă, ori vtori visterul, ori logofătul de visterie. |

f. 13 r. De să va întâmpla să fie și Doamna în bisearică, după Domnu merge Doamna de să închină asemene și după Doamna beizadelile, tot pe orânduĭală. Iar | cându să întâmplă aici vreun K 308
mitropolitŭ mare, din scaonile ceale alese (adecă engritos) musafir și ĭaste poftit ca să vie la bisearica domnească, la toate urmează după mitropolitul țărăi și apoi Domnul, Doamna și beizadelile.

După săvârșirea liturghii merge Domnul de ĭa anaforă den mâna mitropolitului; după Domnu frații Domnului și apoi beizadelile. După suirea Domnului în strana sa și a beizadelilor, să sue și mitropolitul. Atuncea, cu cevaș puțină vreame mai nainte,

merge un vornic de poartă la cupărie și cu'n păhărnicel și aduc cupa în biserică, viindu înaintea cupii vornecul cel de poartă și ducându vtori paharnicul cupa, la mitropolitul întâi; o ĭa și o blagoslovește, atingându-o și de buzile sale și dându-o, vtori paharnicul să pleacă și-i sărută mâna și apoi întorcându-se, merge către Domnu și stând dinaintea stranii domnești, întâi vtori paharnic ĭa credință, apoi întinde și Domnul mâna la cupă și atingându degetile sale de o parte de pâine ce ĭaste în cupă, la atinge de buzile sale. După darea cupii, boerii făcându plecare către Domnu, să sue pin stranile lor și, dela vel logofăt pân la treti logofăt, mergu toți după rânduĭala boerii lor, de să miruescu și ĭau și anaforă din mâna mitropolitului, închinându-se toți la icoana proschinitarĭului; iar de ĭaste Duminică, ĭaste obicei de mergu boerii pe la toate icoanile. După molitfa colivei, ce să citește de mitropolitul, ori de altu arhiereu (cându nu ĭaste mitropolitul), la sărf. 13v. bătorile ceale alese, vtori logofăt rădică coliva | și o duce întâi la mitropolitul, la Domnu și la beizadele; iar în Duminici și într'alte sărbători o rădică treti logofăt. Dar în zioa Nașterii și în zioa Paștelor coliva o rădică vel visterul; iar în zioa de Sfete Gheorghie poartă de grijă vel clucer de duce colivă, un miel întreg la bisearică și întru acea zi tot vel clucer o și rădică.

Cupa, ĭaste obicei la Crăčun, la Sfeti Vasilie, la Bobotează și la Paști, o dă mitropolitului și Domnului vel paharnicul; iar de nu se întâmplă el, o poartă vtori paharnic, atât în ağunuri, cât și întru aceste 4 împărătești praznice; iar Duminicile și în celelalte sărbători priste an, cupa o poartă vel cuparĭu; dar de lipsește cuparĭul, o poartă credincerĭul. După săvârșirea anaforii, vrându Domnul ca să ĭasă din biserică, să meargă în spătărie, ese întâi episcopii înainte și după dânșii mitropolitul și stau în, rându cam spre ușa bisericii, iar boerii stau ğos din stranele lor, toți în rându și ei, cu semnile a mână; și Domnul coborându-se din strană și făcându-și cruce, face oarece shimă de smerenie către boeri și către mitropolitul, cându ağunge dreptu dânsul și ese din biserică și merge în spătărie. Insă la cele patru praznice împărătești, cându ĭase Domnul din biserică în divanul cel mic, ĭaste obicei, căpitanul de vânători și cu câțiva vânători, stau în rându cu vânatul lor, pus de-a-rândul ğos. Vânatul lor este: cerbi, čute, capre, râmător sălbatic, epuri și alte pasări ce pot vâna.

După ce întră Domnul în spătărie, să sue în domnescul scaon și lângă scaonul Domnului, aproape, stă vel postelnic, vel spatar, f. 14 r. vel vister, vel camaraș, vtori camaraș și alți boeri și boeri | nași și toți boerii zapcii, și zapcii curții, stau în rându cu semnile lor, zvorescu. După eșirea Domnului din biserică, ĭase mitropolitul, cu episcopii, cu alți arhierei și cu toți boerii și mergându în divan, șăd toți la rânduĭala lor și cei cu boerii și cei mazâli. Apoi din poronca Domnului, ĭase din spătărie | vtori postelnicul K 309 și poftește pe mitropolitul, pe arhierei, pe veliții boeri, cum și pe cei mazâli la cahfea și întrând în spătărie, fac plecare către Domnu, fiindu toți cu semnile a mână și Domnul rădicându șlicul său le zice tuturor să șadă, fiește carele la locul său și după boeria sa, cum cei cu boerii, așî și cei făr boerii. Insă la Ağunul Crăčunului, logofătul are purtare de grijă, să ducă pe toată partea biserică în spătărie, pe rânduĭală; și eșindu în divanul cel mic, întâi pe preoții domnești și pe diĭaconi ce stau gata îmbrăcați în epitrafile și în feloane, îi duce cu icoanile a mână și cu 2 făclii aprinse în doao sfeșnice de argintu, în spătărie și dela ușa spătăriei începe protopsalt cu al doilea cântăreț u a cânta troparĭul și condacul prazneculuĭ. Atuncea mitropolitul, Domnul, beizadelile, episcopii și toți boerii să rădică în pičoare și preotul cel ce au slujit liturghie, dă icoana în mâna mitropolitului și, sărutându-o, o dă în mâna Domnului; și când face Domnul sărutare, îndată să slobod ** tunuri și începe și mehterhaneaoa. Apoi ĭa mitropolitul icoana din mâna Domnului și o dă la beizadele, dela dânșii la arhierei și dela dânșii o poartă boerii din mână în mână, pân f. 14 v. o sărută toți. Și | după sărutare, șede Domnul în scaon și mitropolitul, cu arhierei și cu toți boerii ğos și diĭaconul curții începe a ceti oratiile sărbătorii. După săvârșirea oratiilor, vel visterul dă preoților după poartă și preoților celor despre Doamna, câte 1 galbăn și diĭaconului ce spune oratiile asemene; cum și lui protopsalt și lui al doilea cântăreț u, le dă vel visterul tot câte 1 galbănŭ.

După preoții domnești, întră iconomul, (adecă) cel ce ĭaste arhimandrit, cu toți igumenii mănăstirilor Sfântului Mormântu după dânșii, Sânaiții, Sfetagoreții și alții îmbrăcați în epitrafile și feloane, cu sfintile icoane a mână, aceaeși țărămonie făcându-se, după cum s'au arătat mai sus. Și unul din egumeni, care

32: Tot *omite Kogălniceanu*

va fi mai procopsitŭ la învățătură, face engomion cătră Domnu, (adecă) orații, căruĭa, după ce sfârșaște, vel visterul îi dă ce socotește Domnul; iar celoralalți igumeni, stându la ușa spătăriei, logofătul de visterie și cu diĭacul carele ĭaste orânduitŭ de cheltuește, le dau pre a-mână câte un zlotŭ, ce sântu običnuiți și orânduiți dela visterie. După egumenii greci întră protopopul cu preoții din Eși, îmbrăcați în veșminte asemene, cu icoane pre a-mână; să face aceaeși țărămonie, ce s'au zis mai sus și care din preoți va fi mai procopsitŭ, face orațiĭ, căruĭa i se dă de vel vister iarași un galbăn și celoralalți li să dau după rânduĭala visteriei.

După eșirea preoților, fiind gătitŭ de vel camaraș vutcă și confeturi (care să chiamă cofețioane), îndată vel cupar, cu tipsiĭa cea de argint, stând înaintea Domnului, pune vutcă în
f. 15 r. doao păhare și întâi cuparul ĭa credință, apoi | Domnul sângur ĭa paharul de-l pune la gură și ĭa și confeturi; și copii cei din casă, ce sântu rânduiți de vel camaraș, dau vutcă mitropolitului, la ceilalți arhierei și la boeri; după vutcă confeturi. După confeturi, vel cafegiu pune pe dinaintea Domnului peșchirul cel rânduitŭ, ce să chiamă și fotă, dă Domnului cafea și copii din casă la mitropolitul, la arhierei și la boeri; însă vel cuparĭu, cându dă Domnului vutcă, dă și beizadelilor, asemene și vel cafegiu și apoi să dă celoralalți. După băutul cafealii să scoală întâi mitropolitul și face plecare cătră Domnu, apoi arhierei, și boerii și es din spătărie ori în divan, ori în postelnicie. | Obiceĭu vechiu K 310
au fostu, care s'au urmat și până la Grigorie Voevod Ghica, la Ăgunul Crăčunului, cum și la Bobotează, să făcea masă domnească în spătărie, șăzându mitropolitul cu episcopii și cu boerii cei cu boerii și pe cine mai poroncea Domnul și din cei mazâli; însă masă fără caftane și fără zvoreală, cu cântări bisericești, cu mehterhanea și cu țâgani. Acestu obicei la Domnii vechi să păziĭa pe toți anii, până la Grigorie Voevod, însă și la Grigorie Voevod nu pe toți anii; și iarăși dela Grigorie Voevod s'au tăiatŭ de tot.

Obiceiul țărămoniilor ce să fac în zioa Nașterii

După porunca ce dă Domnul, de cu sară, cătră treti logofăt, că va eși la atâtea časuri la bisearică, logofătul are aceaĭași purtare de grijă, după cum s'au arătat mai sus. Domnul, după ce să gătește, dimineața în zioaa Nașterii, după altă îmbrăcă-

minte şi podoabă ce pune asupra sa, deasupra tuturor pune şi haina cea împărătească ce să chiamă cabaniţă şi eşindu la spătărie, şede în domnescul scaon, fiindu toţi boerii cei mari, cum
f. 15v. şi boerii curţii împodobiţi, după cum să cu | vine pentru bucuriia şi prăznuirea Sfintei Naşteri. Şi stând lângă Domnu vel postelnicul, vel visterul, vel spatarul, din poronca Domnului ia vel visterul caftan şi îmbracă pe vel postelnic, apoi al doilea caftan luând, îmbracă pe vel spatar; şi luând spătariul sabiia cea împărătească, o pune curmezişi pe umărul său, după aceaia ia şi buzduganul în mâna dreaptă, ţiindu-l răzimat de umărul său şi vel visterul, ţiindu în mâna sa cuca, o pune în capul lui vel spatar; şi vtori spatar încă pune cecmeaoa pe mâna stângă a lui vel spatar. După aceaia rădicându-se Domnul din scaon, merge la bisearica cea mare, cu toată rânduiala ce s'au arătat mai sus.

Boerii stându la stranile lor pe rânduială, atât cei cu boerii, cât şi cei mazâli, la vreamea polieleului, cându iaste obicinuitŭ să împartă lumânările, făclii de ceară, ce să fac cu cheltuiala visteriei. Şi la vreame, întâi vel visterul luându făcliile ceale rânduite pentru mitropolitul, pentru Domnu, pentru beizadele (care făclii le ţine logofătul de visterie în mâna sa), le dă însuşi cu mâna sa vel visterul; (însă făcliia Domnului, a Doamnii şi a beizadelilor, cum şi a domniţelor să fac împletite şi poleite. Făcliia Domnului o ţine vel camaraş, saŭ vtori camaraş, iar beizadelile, după ce iau făcliile den mâna lui vel vister, le dau la unii din cei mai aleşi copii în casă, ce au.

Apoi logofătul de visterie, împreună şi cu alţi dieci de visterie, împartu celelalte lumânări arhiereilor, igumenilor şi veliţilor boeri, cum şi boerilor mazâli, la rufeturi, cum şi norodului celui ce să află în bisearică, căruiaşi după cinstea sa şi stau cu lumânările a mână aprinse, pân la sfârşitul polieleului şi pân să citeşte evangheliia
f. 16r. cea dela utrăne. | Iar la sfânta liturghie, iaste obiceiu de să va întâmpla vreun patriiarh aicea, sângur patriiarhul, cu mitropolitul ţărăi, cu alţi arhierei şi cu igumeni, câţi vor fi rânduiţi, săvârşescu svânta liturghie, cu toată rânduiala biseričască; şi după ce iase Domnul din bisearică, mergându în spătărie, şede în scaonul său; şi mitropolitul, cu arhierei, cu veliţii boeri şi cei mazâli, după ce întră în spătărie şi să închină Domnului, şăd la rânduiala lor. Apoi vel cuparul duce Domnului un păhar de vutcă şi confeturi, iar la mitropolitul, la ar | hierei şi la boeri copii din casă le dau K 311

vutcă, cofeturi și apoi și cafea; și îndată și mehterhaneaoa din lăuntrul curții, în meidan, începe a zice, pentru cinstea sărbătorii.

Dar de să va întâmpla aici vreun patriĭarh, după cum și mai sus s'au arătat, fiindu în bisearică cu Domnul, ĭase patriĭarhul împreună cu Domnul alăturea, patriĭarhul din-a-dreapta și Domnul din-a-stânga; și după ce întră în spătărie, Domnul nu șede în scaon, ce șăd amândoi pe macatu, patriĭarhul din-a-dreapta Domnului și la toate țărămoniile tot patriĭarhul urmează înaintea Domnului.

Au fostu obiceĭu la domnii cei mai vechi, cându era ğugul țăraĭ mai ușor, de nu lipsiĭa masa cea domnească și masa să făciĭa în divanul cel mic, cu cheltuĭala visteriei, făcându-se izvod cu pecete domnească, de arhierei și de toată boerimea, câți să întâmpla la Eși, să se afle la masa domnească, între care era rânduiți și doi vornici de poartă; însă boerii cei rânduiți de masă, era pân la vtori logofăt; iar cându nu se întâmpla toată boerimea la Eși, ca să se împlinească masa, să rânduĭa și din boerii al doilea și mai ales pe cei știuți de Domnu. Și cându să așază
f. 16v. Domnul la masă, să face slobozire de un tun. | Vel postelnicul cu toĭagul a mână, vel spathar cu sabiĭa la umăr și cu buzduganul în mâna dreaptă, răzimatŭ pe pieptul său, îmbrăcați în caftane, stau zvorindu la spatile Domnului. Vel paharnic îmbrăcat în caftan și cu 7 coți taftă naramgie legați piste umăr, zvorește înaintea Domnului; și vutca ce să dă înaintea mesii și vinul, cuparĭul pune; și vutca și vinul în păharŭ și vel paharnicul cu mâna lui dă Domnului.

Vel stolnic iar îmbrăcatŭ în caftan și cu tafta legatŭ piste umăr, ĭaste purtătorĭu de grija cuhnii și bucatelor; și cându să așază bucatile pe masă, din blidul ce ĭaste rânduitŭ să se pue înaintea Domnului, ĭa vel stolnicul credință și apoi îl așază la masă.

Vel medelnicer ĭarăși îmbrăcatu în caftan și cu taftă legat piste umăr, întâi dă Domnului de spălatu înaintea mesii, apoi să află zvoritor iarași înaintea Domnului și din blidul cel dintâi, cu lingura cea mare de argint, scoate Domnului pe talger supă, cum și dintr'alte bucate; și la schimbarea talgerilor, șede la spatile lui vel medelnicer și vtori medelnicer; și cându să schimbă talgerul Domnului, vel medelnicerul pune altu talger, luându-l din mâna lui vtori medelnicer.

Vel clucer iarași îmbrăcatŭ în caftan și cu tafta legatŭ piste umăr, ĭaste purtătorĭu de grijă a mezelilor ce să aducŭ dela becĭul domnescu și dela sclipul despre Doamna, care cu mâna sa aducându-le, întâi ĭa credință și apoi le pune înaintea Domnului. Vel vameș ĭaste purtătorĭu de grijă confeturilor, cu mânile lui le așază pe toată masa domnească, însă fără caftan. Boerii zvorelnici de mai sus pomeniți, ce îmbracă caftane, după al treilea rându de păhară, ce să dreg la masă, le poroncește Domnul de mergu la cămară, unde vel camaraș are obiceaĭu să le gătească masa cu toată rânduĭala ei, șăzându și el la acea masă împreună
f. 17r. cu boeri; și | nezăbăvindu, cându vine vreamea păharălor celor de închinăčune, să află cu toții iarași la orânduĭala lor. Și în câtă vreame zăbovăscu eĭ la masă, boerii cei ai doilea fac slujba politiei acea rânduită.

Deci întâi mitropolitul rădică un păhar de vin făcându oraţiĭ pentru slava lui Dumnezeu și după ce bea | Domnul, îndată K 312
protopsaltu cu al doilea cântăreț și cu alți peveți încep a slavoslovi pre Dumnezău cu običnuitile cântări.

Domnul rădică altŭ păhar de vin pentru sănătatea și biruința împăratului și să face slobozire de toate tunurile și focul cel măruntu, începându mehterhaneaoa și altă muzică ce ĭaste rânduită asupra mesii, care aceste șănlicuri sântu de-a-pururea în purtarea de grijă a hatmanului și a agăi, cum și mehterhaneaoa asupra purtării de grijă lui vel armaș. A treilea pahar rădică mitropolitul pentru sănătatea Domnului, a Doamnii și a beizadelilor și să face șănlâc iarași. Asemene și cântăreții cântă *πολυχρόνιον*. Și boerii, stându în pičoare, să rădică toți dela masă și mergu înaintea Domnului pe rânduĭală și cu contășile pe umăr, numai în chiostece și cupariul le drege câte un coboc de vin și după băutul cobocului, fiștecare merge de sărută mâna Domnului. Și După ce să rânduescu toți boerii cei de masă, apoi mergu și boerii a doilea și alți boeri ce sântu zvoritori la masă înaintea Domnului, fiștecare pe rânduială, de beau cobocul acela și apoi mai pe urmă de toți, merge și protopsaltis cu al doilea cântăreț și li să dă și lor câte un păhar de vin de ceale mici și prin păhară li să pune galbeni bacșiș, cât ĭaste poronca Domnului, cu mâna lui vel camaraș; altă dată sângur Domnul cu mâna sa pune galbeniĭ în paharul lui protopsaltis.

f. 17v. După ačasta iarași | Domnul rădică un pahar pentru mitropolitul, însă acestu pahar ĭaste fără șănlic, numai cântăreții cântă

obicinuitile cântări. Domnul mai pe urmă rădică un pahar pentru arhierei, pentru toată boerimea și norodul țărăi și să face șănlic; și boerii pe rânduĭală, toți mergu de fac mulțămită Domnului, bându câte un pahar de vin din ceale mici; sărută mâna Domnului (dar câte odată rânduește Domnul de beau iar cu cobocul).

După ačasta la cine va Domnul, ori din arhierei, ori din boeri, iarași mai închină, cum și ei unii cătră alții; și din bucatile ceale mai alese ce să pun înaintea Domnului și din mezele, trimite Domnul pe talgirea pela arhierei și pela unii din boeri, cui socotește și cui va.

Mai pe urmă de toate mezealile, aduce vel vameșu și confeturile pe masă și boerii, afară de câte mănâncă, mai ĭau și pin năfrămi și dându-le pela fičorii lor, le duc pe acasă. Și rădicându-se masa, vel medelnicer merge de dă Domnului apă de spălat în spătărie. Domnul, după ce întră în spătărie să să spele, boerii rămân de să spală în divanul cel mic; și după spălatŭ, mergu cu toții în spătărie și șăzându la rânduĭală, li se dă cafea. După cafea ĭaste volnic fieștecare să meargă pela casile și gazdile lor; iar câte odată opriĭa Domnul pe boeri și-i ținea pân în sară, punându-i la ğoc, încă și Domnul să prindea la ğoc.

Vtori paharnic și vtori medelnicer încă sântu legați cu taftă naramgie în curmeziș, numai piste caftanile lor ceale de taftă; iar vătaf de păhărnicei și vătaf de stolnicei nu pun taftă, numai ce sântu în caftanile lor; și vătaf de păhărnicei stă zapciu de păhărnicei să dreagă la masă; iar vătaf de stolnicei stă zapciu asupra stolniceilor, pentru rânduĭala bucatelor.

Doamna încă are obicei de face masă ğupâneasilor; acolo
f. 18r. ĭaste zvoritor vornecul Doamnii | și cu alții ce sântu din partea haremului; și la masă face și Doamna închinăčune, că întâi Doamna rădică pahar pentru Domnu, apoi logofeteasa cea mare rădică pahar pentru Doamna, apoi iarași Doamna pentru | toate K 313 ğupânesile; mergându ğupâneasile pe rânduĭală, de beau câte un pahar de vin, făcându mulțămită, sărută mâna Doamnii.

Cându opriĭa Domnul pe boeri după masă, făcându ğocuri și alte semne de veselii, mergea și în lăuntru la maibentu și câte odată aducea Domnul pe Doamna cu toate ğupâneasile și să făciĭa un ğoc de obștie, Domnul cu Doamna și boerii cu ğupâneasile.

La Sfântul Vasilie, la Sfântul Botezu și la Sfintile Paști, tot asemene să păziĭa rânduĭala meselor domnești și tot cu a astă

politică şi încă şi la alte sărbători, cum şi la zioa Naşterii Domnului, la sărbătoarea ce ĭaste numită pe numele său, însă fără zvoreala boerilor şi fără caftane, şăzându toţi la masă; numai închinăčunile şi şănlâcurile să făcea tot deplin.

Avut-au Domnii vechi şi acestu obiceĭu, de nu lipsiĭa mesele domneşti dela aceste sfinte zîle şi s'au păzitu şi pân la domniĭa a doao a lui Grigorie Voevod. Iar apoi de cându s'au îngreuĭat gugul ţărăi cu mucarerĭuri şi cu alte adaose cheltuĭale, s'au scurtat şi veseliile mesilor, făcându-se rar o masă sau doao, de cătră un Domnu în domniĭa lui. Incă au mai fostu obiceĭu de să făcea o masă şi egumenilor dela toate mănăstirile de ţară carii sântu običnuiţi de vin la Bobotează, de închină pocloane Domnului, care masă să făcea a treia zi după Bobotează, la o trapezare unde să găsiĭa loc mai largu, la mânăstirile greceşti de aici din Eşi, cu toată cheltuĭala Domnului, care cheltuĭală era scrisă la condica visteriei;
f. 18v. şi purtă|torĭu de grijă şi zvoritorĭu measii era treti logofăt cu uricarii şi cu toţi diecii divanului, fiindu-că mai nainte vreame între diecii divanului era câte 5 şi 6 uricari, oameni bătrâni, tălmăcitori şi făcători uricilor celor sloveneşti, carii de vel logofăt era aleşi şi-i ducea la Domnu de le da toĭag şi nume de uricarĭu; care breaslă s'au păzitu pân la domniĭa a treiĭa a lui Mihai Vodă Racoviţă. Apoi, începându a-i pune câte odată şi la bir şi lipsindu-să de chivernisala lor, s'au stricatŭ. Şi dela Domniĭa lui Constandin Voevod Mavrocordat şi încoace, au lipsitŭ şi masa călugărilor igumeni de nu s'au mai făcutu.

Alte ţărămonii pe obiceaiu ce să urmează tot la Sfânta Naştere

A doao zi după zioa Naşterii vin dascalii şcoalilor cu ucenicii cei mai aleşi; însă întâi dascalul cel mare elinescu (fiind Domnul în spătărie în scaon) să închină Domnului şi pune pe ucenicul său cel rânduitŭ de spune engomion elinescu, adecă oraţii şi după sfârşitu merge dascalul de sărută mâna Domnului, după dânsul ucenicul său; şi Domnul le dă bacşişu câtu socoteşte, cu mâna lui vel visternic.

După acesta, al doilea dascal grecescu, asemene prin ucenicul său cel rânduit, spune engomion grecescu; apoi dascalul şcoalii sloveneşti, asemene face oraţii printr'al său ucenic, pe limba ro-

mânească și toți aceștiia mergându pe rânduială, sărută mâna Domnului și-și iau bacșâșul lor din mâna lui vel visternic.

A treia zi după Sfânta Naștere, iaste obicei de vin igumenii greci ai mânăstirilor din Eși, închinându-să Domnului cu pocloane;
f. 19r. obiceiul iaste să aducă toți câte un | miel, iar carii nu pot | găsi K 314
miei, aducu viței mici, curcani, găini; și Domnul le zice de șed pe laviță, fiește-care pe rânduială și li să dă cafea, întrebându-i Domnul, cum petrec la sfintile mănăstiri și rădicându-să ca să iasă, le zice Domnul « și la anul ».

Țărămoniile ce sântu običnuite de să fac la Sfete Vasilie

In zioa Ağunului sfântului Vasilie are purtare de grijă hatmanul cu aga la * * časuri den zî, să să afle toată slujitorimea la curte cu zapcii lor și cu pușcile a-mână; și Domnul eșindu la bisearica cea mare cu toți boerii, după sfârșitul slujbei bisericești de sară, mergându Domnul la spătărie, merge și mitropolitul cu arhierei și cu toți boerii în spătărie, de șed la rânduială și li să dă tuturor câte un păhar vutcă, confeturi și cafea. Insă întâi Domnul cându rădică paharul la gură, îndată să face șinlic de slobozirea a toate tunurile, cu focul măruntu și cu mehterhanea; după mehterhanea, țâganii običnuiți de cântă la masa Domnului, fac și ei o zicătură de un scopos; și alte rufeturi încă vin cu seamnile slujbii lor, de fac țărămoniia anului noŭ. Și eșindu mitropolitul cu arherei și cu toți boerii, mergu pe la casile lor.

După ačasta daca înserează, merge mehterhaneaoa de face un nobet și despre Doamna și la beizadeale, apoi la mitropolitul și la toți veliții boeri cei cu boerii, luându-și mehterbaș și cei împreună cu el, bacșâșul cel običnuitu. Iar a doao zi, în zioa Sfântului Vasilie, iase Domnul la bisearică cu aceaiași rânduială de țărămonie, după cum s'au arătat înapoi, la zioa Sfintei Nașteri, făcându-se și polieleu, cu dare de făclii de čară. Deci după să-
f. 19v. vârșitul sfintei liturghii, eșind Domnul din bisearică, | toate rufeturile curții așternu pe ğos năfrămile lor, cu seamnile ceale de slujba lor, dela ușa bisericii și pân în spătărie și vel visterul merge înaintea Domnului, dându-le bacșiș.

---

12 : locul lăsat liber este completat de Kogălniceanu prin atâtea.

Mitropolitul, arhiereii, boerii cei mari fiindu chiemați la cafea în spătărie, aruncă și ei bacșiș numai pe covoarăle copiilor din casă. Și mergu boerii pe rânduĭală de sărută mâna Domnului pentru anul nou. Apoi șezându fiește-carele pe rânduĭala sa, li să dă vutcă, confeturi și cafea și îndată să face șinlâc de slobozirea a toate tunurile și începe și mehterhaneaoa în meidanul curții din lăuntru. Iar alte rufeturi a curții, partea slujitorească, au ačastă rânduĭală, că după ce merge toată boerimea de sărută mâna Domnului, vin și toți zapcii, întâi a curții, a hatmanului, apoi a agăi și sărutându mâna și poala Domnului, li să dă de vel visternic običnuitul bacșiș, după cum sântu legați la izvodul visteriei domnești.

Iaste obiceĭu de merge mitropolitul cu arhierei și cu toți velițiĭ boeri la Doamna și la beizadeale, de sărută mâna pentru anul nou și li să dă și cafea; și de nu ĭaste masă mare, fără zăbavă vreame, ĭase mitropolitul cu toată boerimea și mergu pela casile lor.

Țărămoniile ce sântu običnuite de să fac la zioa Agiunului și a sfântului Botez

Toți igumenii ai mănăstirilor de țară, și Moldovenii și Grecii, au obiceĭu să să afle la Ağunul sfântului Botez să să închine cu pocloane Domnului, aducându vulpi, jderi, pește de munte, brânză de oi, zmântână de bivolițe și | de altile, pentru care treti logofăt făcându izvod anume și eșindu Domnul | în spătărie, îi împreună cu Domnul pe rânduĭală. Și Domnul îi întreabă de petrecirea stării lor; și după ačasta mergu și igumenii și Domnul la bisearică, la časuri și liturghie. K 315 f. 20r.

Iaste obiceaĭu într'ačastă zi a Ağunului sfântului Botezu, de săvârșaște toate ceale arhierești episcopul de Roman, carele fiind îmbrăcatu în mantie, șede în strana cea de ğos a mitropolitului și după săvârșirea sfintei liturghii, tot el săvârșaște și osfeștaniĭa cea mare. Și mitropolitul într'acea zi, la bisearica curțiĭ nu vine, fără numai la cafea, aflându-să la țărămoniile ce să fac pe obiceĭul sărbătorii.

După bisearică mergându Domnul în spătărie, șede în domnescul scaon. Apoi, după obicei, întră mitropolitul cu arhiereii și cu toți boerii, de șed pe rânduĭală; și înaintea cafelii, treti logofăt

aduce întâi preoţii curţii cu protopsalt şi cu alţi cântăreţi, în lăuntrul spătăriei, cântându troparĭul şi condacul zîlii. Şi Domnul cu beizadelile, cu mitropolitul şi cu toată boerimea stau în picoare şi preotul cel ce au slujitu liturghie, dă crucea în mâna mitropolitului şi mitropolitul, ţiindu crucea, o sărută Domnul şi-l stropeşte cu aghiazmă, asemene şi pe beizadeale. Şi Domnul cându sărută crucea, să slobod 3 tunuri. După tunuri, mehterhanea, apoi sărută crucea şi alţi arhierei cu toată boerimea şi şăd la rânduĭală şi diĭaconul curţii spune oraţii; şi luându-şi bacşîşurile lor, aduce treti logofăt pe igumenii greci, pe igumenii de ţară, apoi pe protopopul cu preoţii de târgu, făcându-să aceaeşi ţărămonie, ce s'au arătat mai sus şi fieşte-care au câte un om ales de spun oraţii şi numai acei ce spun oraţii ĭau bacşîşul lor din mâna lui vel vis-
f. 20v. ternic; iar ceilalţi ĭau bacşîşul lor dela | logofătul de visterie şi dela diĭacul ce ĭaste cheltuitor pe obiceaĭu.

Mai pe urmă de toţi vine şi pater prefectus (adecă popii ungureşti), carii pe obiceaĭu sântu priimiţi de Domnu şi dau şi ei crucea în mâna mitropolitului de o duce la Domnu, de o sărută şi spun şi oraţii lătineşte şi-şi ĭau şi ei bacşîşul din mâna lui vel vister.

A doao zi, în zioa sfântului Botez, ĭase Domnul la bisearică tot cu aceaeşi rânduĭală de ţărămonie, după cum s'au scris pre largu zioa Naşterii; numai atâta obiceaiu să mai adaoge, că să fac doao făclii mari dela visterie, împodobite cu pânză, cu mătăsuri, în chipul făcliilor celor de botez şi cându ĭase Domnul la bisearică, doi din ** îmbrăcaţi în dulămi de taftă, mergu înaintea Domnului, unul din-a-dreapta, altul din-a-stânga şi întrându în bisearică Domnul, unul stă cu făcliĭa înaintea icoanii lui Hs. şi altul înaintea Preacistii, fiindu făcliile aprinse şi să face şi Polieleu (cu cherodosie), adecă dare de lumânări de ţară, precum s'au arătat mai sus, dându-să lumânări şi igumenilor de ţară şi călugărilor tuturor, câţi să vor afla în bisearică. Şi după doxologhie îndată, mitropolitul cu Domnul, cu beizadealile şi cu toată boerimea esă la Iordanŭ cu tot alaĭul, mergându şi acei doi cu făcliile a-mână înaintea Domnului, fiind afară scaone gătite pentru Domnu, pentru Doamna, pentru beizadeale, pentru mitropolitul şi arhierei şi pentru boerii cei mari şi masă pentru osfeştanie,

---

26· locul lăsat liber este completat de Kogălniceanu prin cuvântul curteni.

lângă care, aproape, stau acei doi, unul din sus, altul din gos, cu făcliile ţiindu-le a-mână şi feaţile lor către masă. Insă la ačastă osfeştanie, ce să numeşte Iordanul, cât şi la cealelalte osfe- K 316
f. 21 r. ştanii ce să fac priste an | ĭaste obiceaĭu de să aduc 2 icoane: Preacista dela mănăstirea Goliĭa şi dela Sfânta Vineri, făcătoare de minuni icoane, cum şi cealelalte icoane dupre la toate bisericile, cu steagurile lor, aşăzându-se pe rânduĭală. Şi după ce ĭase Domnul suptu saivantu, şede în pičoare dreptu scaon şi vine şi Doamna cu toate ğupâneasile şi cu toate fetile din casă şi şede şi Doamna în pičoare dreptu scaonul său, din-a-stânga Domnului.

Mitropolitul, cu arhierei, cu toţi igumenii de ţară, cu preoţii de Eşi, stau din-a-stânga Domnului şi unde să sfârşaşte şiragul bisericescu, acolo stau şi icoanile lângă masă. Iar din-a-dreapta Domnului stau beizadealile şi toată boerimea, dela mare şi pân la mic, afară din vel postelnic şi vel spatar, ce stau îmbrăcaţi în caftane din-a-stânga Domnului, şi vel camaraş cu ceilalţi boeri a curţii la spatile Domnului.

Doamna cându vine la Iordan, vine înaintea sa vornecul său, cu toĭagul a-mână, îmbrăcatu în feregea de postav şi după ce stă Doamna dreptu scaonul său, stau şi toate ğupâneasile în şărag, pe rânduĭala lor. Apoi Mitropolitul merge către masă cu paterița în mână, în toate veşmintile fiindu îmbrăcatŭ, cu mitra în cap; cădeşte întâi svintile icoane şi apoi masa cea de osfeştanie şi îndată face şi începere. După ačasta merge către Domnu şi-l cădeşte de 9 ori; pe Doamna tij şi pe beizadeale de 3 ori; apoi pe arhierei, pe igumeni, pe preoţi şi pe toată boerimea; şi după căditŭ săvârşaşte mitropolitul toată slujba Iordanului înveli glas; şi după ce cântă troparele de trei ori, sărută mitropolitul crucea şi sărută şi icoana Preacistii şi moştii (de vor fi). Apoi Domnul mergându către mitropolitul şi mitropolitul către Domnu, înaintea
f. 21 v. Domnului | vel postelnic şi vel spatar, lângă Domnu şi cam înapoi vel camaraş şi cându sărută Domnul crucea, să face şinlic cu slobozirea tuturor tunurilor şi cu focul cel măruntu şi îndată mehterhaneaoa. Apoi Domnul merge de sărută sfintile icoane şi cându să întoarce, arată oarecare shimă de smerenie către toţi, mergându la scaonul său. După Domnu merge Doamna, asemene şi beizadealile şi apoi vine mitropolitul de şede în scaonul său. După beizadeale mergu arhierei, igumenii toţi, fieşte-carele după randuĭala sa, de sărută crucea şi să stropăscu cu aghiazmă.

Apoi mergu boerii cei mari pe rânduĭală, dela vel logofăt pân la vornicii cei de poartă şi încă şi zapcii curţii.

Obiceĭul vechĭu au fostu, că după ce mergea boerii dela vel logofăt pân la vel uşer, de săruta crucea, apoi să da rându de mergea şi ğupâneasile. Iar Grigorie Voevod Ghica au făcutu altu obiceĭu de rânduĭală, că după ce mergea boerii cei cu boerii şi mazâli, dela vel logofăt şi pân la vel comis, apoi au datŭ rându ğupâneasilor, dela logofeteasa cea mare pân la comisoae; apoi mergea ceilalţi boeri şi după dânşii ğupâneasile lor. Deci, după ce sărută toată boerimea, atuncea şăzându Domnul, Doamna, beizadealile, partea biseričască şi o samă din boeri pe scaone, mai pe urmă încep a aduce şi caii cei domneşti şi întâi trec telegarii, după telegari vtori armaş, treti armaş înaintea tuĭurilor şi iuruk-bairac în mijlocul tuĭurilor, răsunându în trâmbiţile domneşti, cu sărmacĭul povodnicilor, trec pe dinaintea Domnului închinându-se. După aceştiĭa, povodnicii domneşti şi armăsarii, unul după | altul, după cum îi rânduieşte vel comis; şi atâtŭ pe povodnici, K 317
câtu şi pe armăsari încalică tot fičori de boeriu şi din boerenaşii
f. 22r. Domnului împodobiţi şi numai | în caftanele lor ceale de taftă;
şi aceştiĭa sântu toţi rânduiţi cu catastif domnescu. Şi mai pe urmă de toţi vine şi vel comis îmbrăcatu în caftan domnescu şi pe calul cel împărătescu, care să numeşte tablabaş, cu alai frumos şi cu čohodarii Domnului pe lângă dânsul, după obiceĭu. Şi toţi acei călări pe cai, cându vin împotriva Domnului, să închină întâi către sfintile icoane, apoi către Domnu şi pe urmă către mitropolitul, stropindu-i cu svânta aghiazmă. Şi după săvârşirea acestor ţărămonii, îndată să rădică Domnul cu toată partea biseričască şi boerească şi merge în bisearică, unde însuşi mitropolitul cu arhierei şi cu câţi igumeni de ţară rânduieşte, săvârşaşte svânta liturghie. Doamna încă merge de ascultă liturghie la bisearica sa, împreună cu toate ğupâneasile. După ce ĭase Domnul din bisearică şi merge în spătărie, să face ĭarăşi aceaĭaşi ţărămonie ca şi la sfânta Naştere, adecă atât partea biseričască, cât şi boerii să cinstescu cu vutcă, confeturi şi calıfea; şi de nu ĭaste masă, mergu boerii pela casile lor. Câte odată s'au običnuitŭ a să face Iordanul şi în divanul curţii din lăuntru, ori pentru împortivirea vremii, ori pentru gingăşiĭa gerului şi mai multu pentru ca să privască Doamna cu ğupâneasile pe ferestri, neputându ca să ĭasă la divan pentru vreo pricină.

A doao zi după Bobotează iarăși vin dascalii cu ucenicii lor, de spun engomiile către Domnu, după cum s'au arătatŭ mai sus.

A treia zi era obiceĭu vechĭu de făcea Domnul divan igumenilor dela Munte și tot într'acea zî să făcea și masă călugărilor, de care am arătat mai sus; și să poronciĭa de către Domnu lui treti
f. 22v. logofăt să le isprăvască trebile lor și să le | dea și pecetluiturile ceale de sare și să-i pornească să și meargă la mănăstiri.

Alte obiceae vechi ce avea Domnii cei mai denainte vremi

Obiceaĭu era de mergea Domnul (câte odată și Doamna) la mitropolie, la praznecul Stretenii și după ce eșiĭa Domnul din bisearică, mergea în casele mitropoliei și din partea mitropolitului să da vutcă, confeturi și cafea, atâtŭ la Domnu, la Doamna, la beizadeale, câtŭ și la toată boerimea. Și era običnuitŭ mitropolitul de să gătiĭa și făcea masă mare Domnului cu toată boerimea; și cându era după masă, de eșiĭa Domnul să meargă, cel mai ales omu a mitropolitului, din poronca stăpânului său, trăgea un cal poclon Domnului (însă cal de prețu, după cinstea Domnului). Iar dela o vreame încoace, Domnii nu rămân la masa mitropolitului, nici Doamnile mergu cu Domnii; ce numai după cafea șede Domnul în voroavă cu mitropolitul ca un čas și apoi eșind să meargă Domnul la curte, calul ĭaste adus de-l vede și Domnul și încălecându, cu tot alaĭul merge la curte.

La Duminica lăsatului săc de brânză, ĭaste vechĭu obiceaĭu, după ce ĭase Domnul dela bisearica cea mare și merge în spătărie șăzându în scaonul domnescu, treti logofăt aduce în spătărie, pe diĭaconul curții și stându cu fața către Domnu, face orații, întru care la mijlocul vorbei aduce din partea | mitropo- K 318
litului, arhiereilor și a toată boerimea cuvântu de cerirea ertăčunii dela Domnu, pentru toate ceale ce-i vor fi greșit (cum și Domnul asemene dela toți cu umilință cere ertă une). Și după
f. 23r. ce sfârșaște diĭaconul ora | țiile, mitropolitul merge către Domnu și Domnul încă să scoboară din scaon și făcându oarecare semnu de plecare, sărută mâna mitropolitului și mitropolitul îi sărută creștetul; după mitropolitul, beizadealile; după dânșii, arhiereii și după arhierei mergu toți boerii de sărută mâna Domnului; și după ce șed fiește-care la rânduĭala lor, să dă cafea Domnului

și apoi la toată boerimea și pe carii va Domnul din boeri, îi poprește la masa din lăuntru despre harem.

Au mai fostu obiceaĭu vechĭu iarăși la toate Duminicile sfântului și marelui postu, pân la Duminica a cincea, de mergea Domnul pela mănăstirile grecești, întâi la Trei Sfinți Ierarși, la Golâĭa, la Burnosche, la Sfeti Savva, la Sfânta Vineri și la Buna-Vestire, iar la Golâĭa. Iar dela domniĭa lui Neculai Voevod s'au tăĭatŭ și acestu obiceaĭu; atâta numai au rămas, cându ĭaste hramul vreunii mănăstiri, vine igumenul acei mănăstiri mai nainte de zioa prăznuirii cu o zi, către Domnu cu pocloane, cafea și zahar și treti logofăt ducându-l în spătărie către Domnu, închină pocloanile și poftește pe Domnu ca să ia osteneală să cinstească prăznuirea svintei mânăstiri cu mergerea și parisiĭa sa cea domnească. Și Domnul încă-i dă răspunsu, după cum îi dă mâna și vreamea.

Dar la hramul mănăstirii Gălățiĭ, la Inălțarea Domnului Hristos și la hramul mănăstirii Cetățui, la Svinții Apostoli, s'au întâmplatŭ de multe ori, de au rămas Domnii acolo la masă, fiindu mai departe de oraș (însă cheltuĭala bucatelor au fostu de către domnie). Iar la Duminica a șasea a sfântului postu, ce să chiamă a Stâlpărilor, ĭase Domnul la bisearica cea mare și cântându-se polieleu, să dau făcliĭ de ĉară tuturor, după cum s'au
f. 23v. ară | tatŭ mai sus; și în trei sări a săptămânii cei mari, Duminică spre Luni, Luni spre Marți și Marți spre Miercuri, Domnul ĭase tot la bisearica cea mare, cu toată boerimea, de ascultă utrănea de cu sară, la un ĉas din noapte (dar pe aceste sări de multe ori merge Domnul la bisearica despre Doamna), după cum îi ĭaste voĭa și după cum să întâmplă și trebile.

Miercuri dimineața era obiceĭu de să făcea masle în spătăriĭa cea mică, aflându-să și boerii cei mari și boerii curții, dându-să tuturor făclii de ĉară, săvârșindu svântul maslu însuși mitropolitul cu alți arhierei, cu episcopii și cu preoții curții, câți sântu de trebuință. Și după săvârșirea maslului, cu mâna lui vel vister, să dă mitropolitului 4 galbeni, arhiereilor câte 2 și la preoți câte 1. Și după masle, mergea boerii de-și lua dela Domnu ertăĉune. Dar acmu dela o samă de vreame, s'au rădicatŭ și acestu obiceaĭu, fiindu-că Domnii, acmu, maslile le fac înlăuntru cu ai lor; ĭar boerii își fac masle pela casile lor și ertăĉunea dela Domnu o ĭau în zioa de Ĝoi-mari, cându vor ca să să împărtășască sfintelor și înfricoșatelor taine.

In zioa de Ğoĭa-cea-mare ĭaste acestu obiceaĭu, de ĭase Domnul la bisearica cea mare cu toată boerimea, slujându întru ačastă zî sfânta liturghie însuși mitropolitul ţărăi, numai cu preoţii curţii și cu doi sau și trei diĭaconi; și după săvârșirea cântării *Τὴν γὰρ σὴν μήτραν* merge Domnul de să închină la toate sfintele icoane pe obiceaĭu, cerându-și ertăčune dela boerime și dela norod
f. 24 r. și-și | merge la strana sa și la | vreme merge de să pricistuește K 319
cu svintile taine; după Domnu, beizadelile și apoi toţi boerii pe rânduĭală. Şi eșindu Domnul din biserică, merge în spătărie cu toată boerimea; și era întâi obiceaĭu de să da câte un pahar de vin la toţi boerii carii era împărtășiţi sfintelor taine, apoi cahfea. Şi de ĭaste voĭa Domnului și poftește să să facă umivanie (adecă niptira), după cafea ĭase Domnul la umivanie, care să face în meidanul curţii din lăuntru (de ĭaste vreame bună), unde și Doamna cu toate ğupâneasile privăscu acea sfântă taină, care să săvârșaște de însuși mitropolitul ţărăi, făcându-să spălarea după toată rânduĭala bisericii. Insă cându să face spălare, ĭaste obiceaĭu a să da dela visterie mitropolitului, o fotă de ceale bune, cu care se împreğură și un burete și un prosop de ceale bune cu care șterge pičoarile ucenicilor. Acestea, după spălare, rămân a mitropolitului. Şi îndată suindu-să Domnul sus, mergu și boerii toţi pela casile lor. Incă să mai dă dela visterie 10 lei bani și un postav, de cele cotul câte 1 leu, la obrazul acel ce să află în locul Iudei.

La un čas din noapte, mitropolitul, episcopii, alţi arhierei și igumenii greci, câţi sântu rânduiţi de mitropolitul și toată boerimea, vin la biserică și ĭase și Domnul la slujba celor 12 sfinte evanghelii. Şi cea dintâi evanghelie să citește de mitropolitul ţărăi și după dânsul alţi arhierei, episcopii și igumenii; dar evangheliĭa cea mai după urmă, o cetește diĭaconul curţii în amvon.

In zioa sfintei și marii Vineri, ĭase Domnul iarași la bisearica
f. 24 v. cea mare la | časuri, făcându-să și vecerniĭa cu sărutarea epitafiĭului totŭ odată; și la 6 časuri din noapte, spre Sâmbătă, ĭaste obiceĭu de ĭasc Domnul iarași la bisearica cea mare și la canonul cel dintâi să face dare de făclii de ceară la toţi; și după slavoslovie să scoate aerul, mergându Domnul cu mitropolitul alăturea înaintea aerului, cu tot alaĭul și cu boerii cei mari pe urma Domnului și a mitropolitului, toţi cu făclii aprinse, cum și celalalt norod. Şi eșindu din biserică, să scoboară pe scara cea mare și mergu

pe bute din lăuntrul curții, unde și scaone sântu gătite pentru aer în mijloc, ĭar pentru Domnu și ceilalți, la locurile ceale obicĭnuite și acolo să face și sărutarea aerului, de toți, pe obiceaĭu.

Obiceaĭul țărămonii ce să face la zioa Invierii Domnului Hristos

Iaste poronca Domnului dată către treti logofăt, la 6 časuri din noapte, mitropolitul, arhiereii, episcopii și toți boerii să să afle la bisearica curții și ĭase și Domnul îmbrăcatŭ în cabaniță, cu toată țărămoniĭa ce s'au arătat la zioa sfintei Naștere. Și cântându-să canonul Sâmbetii, îndată să împart făclii la toți. Și după sfârșitul canonului, ĭase Domnul cu mitropolitul în divanul cel mare, însă mitropolitul cu arhiereii și cu toți igumenii, îmbrăcați în toate veșmintile și acolo să face țărămoniĭa de rânduĭala sfintei biserici, adecă începătură de cântarea sfintei Invieri; și apoi începându-să canonul Invierii, întră ĭarași în bisearică; și după sfârșitul canonului, cu sfetilna Σαρκὶ ὑπνώσας ὡς θνητὸς, ĭar ĭase
f. 25 r. Domnul cu toți cei arăta | ți mai sus, cu făclii aprinse, | ori K 320 în meidanul cel mare al curții, ori înlăuntru despre Doamna, unde ĭaste gătitŭ scaonul Domnului, a beizadelilor, a mitropolitului, a arhiereilor și a toată boerimea.

Al treilea logofăt are datorie să poarte grijă (însă de n'are Domnul cruce cu sfântul și cinstitul lemnu) din crucile ce să află la mânăstiri, sau pre la arhierei, să afle cruce care va fi mai cu bună podoabă, pentru Domnu, pentru Doamna, pentru beizadele, care cruci ĭaste obiceĭu de să leagă cu năfrămi greale, ori <cu > sârmă cusute, ori <cu > fir, unde țin crucea cu mâna; care cruci tot logofătul al treilea sângur dă în mâna Domnului și a beizadealilor la vreame. Iar pentru crucea Doamnii, de nu să scoboară ğos cu Domnul, vornecul Doamnii are purtare de grijă de merge la treti logofăt și ĭa acea cruce ce ĭaste gătită pentru Doamna, având și mitropolitul cu arheireii și cu toți igumenii cruci pe a-mâna lor. Deci la vreamea cea obicĭnuită, la (enus) merge mitropolitul de să închină și sărută crucea și evangheliĭa și, întorcându-să către Domnu și către norod, blagoslovește; și acolea așteaptă de vine și Domnul; și după ce sărută și Dol cruceamnu

---

4 — p. 298$_{10}$ *publicate și de Traian Ichim*, Sfintele Paști de altă dată, *în* Șezătoarea, 24 (1928), p. 49—54.

şi evangheliïa, sărută şi crucea ce ţine mitropolitul în mâna sa, cum şi mitropolitul sărută crucea cea din mâna Domnului, făcându amândoi şi sărutarea cea duhovničască şi običnuită asupra căriïa sărutări îndată să face mare şănlâc, cu slobozirea tuturor tunurilor şi cu focul măruntu şi începe şi mehterhaneaoa. Şi Domnul merge la scaonul său, ïar mitropolitul rămâne tot pe loc, pân
f. 25v. face sărutare şi cu beizadelile şi apoi merge şi mitropolitul | şi beizadelile la scaonile lor. Iar de să vor întâmpla niscareva arhierei, adecă mitropoliţi mari de eparhii alese, musafiri, la sărutarea crucii şi a evanghelii, ei mergu după mitropolitul ţărăi şi apoi merge Domnul.

Şi iarăşi când să va întâmpla vreun patriïarh, după patriïarhul merge mitropolitul ţărăi, apoi mitropoliţii musafiri şi apoi Domnul, după Domnu beizadelile şi după dânşii arhierei ceilalţi, episcopii şi igumenii.

După oamenii bisericeşti mergu toţi boerii, dela vel logofăt pân la cei mai mici, toţi pe rânduïală şi întâi mergu de sărută svânta evanghelie; şi apoi mergu la mitropolitul de sărută crucea şi fac şi sărutare, apoi la Domnu şi la beizadele şi apoi să întorcu către arhierei şi igumeni, sărutându crucile ce ţân în mâna lor, fac şi sărutarea cea frăţască şi merge fieşte-carele de şede la rânduïala lui, făcându sărutarea cea običnuită la şăragul boerescu pân la rândul său şi la rândul său ağungându, stă acolo. Şi după ce să face sărutare de către toţi, îndată Domnul şi mitropolitul mergu la bisearică, săvârşindu-să svânta liturghie de însuşi mitropolitul, cu arhierei şi cu igumenii ce sântu rânduiţi. Eşindu Domnul din bisearică, merge la spătărie şi şede în domnescul său scaon; mai pe urmă vine şi mitropolitul, cu arhierei, cu igumenii şi cu toţi boïarii; şi după ce întră în spătărie şi fac plecarea cea običinuită, şădu toţi pe rânduïală, dându-li-să vutcă, confeturi şi cafea. După aceaïa, iarăşi cu toţii mergu şi la Doamna şi la beizadele şi acolo încă li să dă cahfea; şi de nu ïaste masă,
f. 26r. nezăbovindu, Domnul merge înăuntru la | harem şi boerii pe la gazdile lor.

Iaste şi acestu obiceaïu de ïaste şi masă. Domnul după cafea merge înlăuntru, ïar mitropolitul cu ceilalţi arhierei şi cu boerii mergu pe la casile lor şi la vreamea mesii, la câte časuri li să poroncește, să află ïarăşi cu toţii la curte. La 8 časuri den zî, ïar ïaste obiceaïu să să afle toţi boerii la curte; şi e | şindu Dom- K 321

nul la biserică, la slujba cea obicinuită de sară (ce să chiamă a doao Inviere), cându sărută Domnul crucea şi evangheliïa, să slobod ïarași toate tunurile și începe și mehterhaneaoa. Şi după ce es din bisearică și mergu în spătărie, să dă dulceți, cafea la Domnu și la toată boerimea; după cafea, merge Domnul înăuntru și boerii pe la casile lor. A doao zi, Luni, era vechïu obiceaïu, care s'au urmat și pân la Grigorie Voevod: că vrându Domnul ca să facă oarecare glume cu boerii, nu da răspunsul de cu sară pentru vreamea bisearicii, cătră nimeni și Domnul să scula de noapte și eșiïa la bisearică și câți boeri nu să afla la bisearică, rânduïa boerenași de mergea pela gazdile lor şi le lua câte un cal și-l aducea la grajdul domnescu. Şi tot întru ačastă zi, eșindu Domnul din bisearică, toate rufeturile așternu pe ğos, dela ușa bisearicïi și pân la ușa spătăriei, năfrămile lor; iar în spătărie și la ușa spătăriei, în divanul mic, să așternu de copiii din casă covoară și înaintea Domnului mergându vel visterul, dă bacșâșurile; dar la partea slujitorească să rânduescu bacşâşurile dela visterie, cu catastif domnescu.

Deci după ce întră Domnul în spătărie și șede în scaonul domnescu și mitropolitul cu arhiereii și cu boerii la rânduïala lor, merge
f. 26v. întâi mitropolitul, cu arhierei, de fac cu Domnul | ïarași sărutarea sfintei Invieri, cum și boerii toți pe rânduïală mergu de sărută mâna Domnului, făcându-să șinlic cu slobozirea tuturor tunurilor și mehterhaneaoa încă zîce din lăuntrul curții. Şi după vutcă, confeturi și cafea, treti logofăt îndată aduce pe dascali cu ucenicii lor în spătărie, de spun engomiile cătră Domnu, spre lauda și bucuriïa sărbătorii, luându-și și bacșâșul lor, după cum s'au arătat mai sus. După săvârșitul engomiilor, mitropolitul cu arhierei și cu boerii cei mari, mergu la Doamna și la beizadele, asemene făcând sărutarea svintei Invieri; și îndată după ačasta, boerii mergu pe la casile lor, dându-li-să întru ačastă zi volnicie la curte să nu vie, odihnindu-să și bucurându-să fiește-carele la casa lui și cu ai săi.

Tot întru ačastă zi au fostu obiceaïu de să uda cu apă și să trăgea la văi cu apă unii pe alții și mai în toate breaslile era ačastă obicinuință, pân la vreamea Domnii lui Antohie Voevod (care obiceaïu pân acmù la Ţara-Rumânească să păzește și să și urmează, a doao zi după Bobotează, în zioa svintului Ioan). Şi cum s'au purtatŭ cuvântul din oameni bătrâni, cum că boerii

îndrăzniia a zice și Domnului că-l vor trage în vale; și pe acei ce-i trăgea la vale, ca să le toarne cofe de apă din cap, ei să împăca cu trăgătorii, unii dându-le vedre de vin, alții pașce și oaă. Și mai vârtos fămeile să aduna la un loc câte 20—30 și trăgea pe bărbați.

Iar din zilile lui Antohie Voevod, din pricinile trasului în vale, au născutu gâlcevi foarte mari și s'au și omorît câțiva oameni și atuncea din poronca domnească s'au tăiatŭ ca nici de cum obiceĭul acesta să nu mai fie (măcar că fămeile așâ oarișce tot îl țin). |

f. 27 r.10 A treia zi după Paști, vin toți igumenii greci de să închină Domnului cu svânta Inviere, aducându și pocloane câte un miel. Și tot într'ačastă zi, sau a patra zi, au fostu obiceaĭu vechĭu de eșiia Domnul afară cu tot alaĭul de slujitorime și cu toată boerimea, mari și mici, la halcà, ori în șăsul Bahluĭului, ori la Copou, scoțându-să toți caii domnești; și șăzându Domnul la saivantu și boerii pe scaone, pe cine din boeri rânduĭa Domnul, încăleca pe cal domnescu și să | sloboziia cu sulița asupra halcalii (care K 322 sulițe sântu aduse din Țara-Ungurească, acolò să fac într'adinsu pentru ačastă treabă), cu zicături de mehterhanea; și care lua halcaoa în repeğunea caluluĭ, veniia de să închina Domnului și-i săruta mâna și poala și celor mai mari boeri li să dăruia de cătră Domnu, câte o lastră sau canavață cu fir și un postav; celor mai de ğos postaj și atlaze, ĭar celor mai mici, postaj; fieștecăruia să da darul Domnului după cinstea sa, petrecându întru aceaĭa zi și cu alte chipuri de glume, pentru bucuriia sărbătorii. Iar Ğoi întâi după Paști ĭaste obiceĭu vechĭu de să face osfeștanie, care pân acmù să păzește, adecă ĭase Domnul după liturghie (însă de nu ĭaste vreamea împotrivă); care osfeștanie să face de însuși mitropolitul țărăi, uneori cându era secită, ori la șăsul Bahluĭului, ori la Păcurarĭu; dar în vremile ceale bune în meidanul curții, despre scara cea mare, sau dinnăuntrul curții, unde câte odată eșiia și Doamna cu toate ğupâneasile suptu saivantu; și acolò, fiind adunați mitropolitul, arhierei, cu igumenii și cu toți preoții din Eși, aducându-să și sfintile icoane, să săvârșaște osfeștaniia;

f. 27 v.35 și la vreamea cea | običnuită merge Domnul, Doamna, beizadelile și toți arhierei, igumenii și toți boerii de sărută crucea și icoanile, după rânduĭala ce s'au arătat mai sus.

Fost-au obicei vechĭu mai nainte, de zioa Paștilor, la toți boerii, dela vel logofăt pân la vel comis: avea dar dela Domnu, câte un

postav mahut şi câte un atlaz florintin, de li să trimitea pre la gazdile lor; şi ğupâneasilor câte o taftă cu fir de ceale grele, care să socotiĭa dar din partea Doamnii; şi la toţi boerenaşii curţii şi slugile domneşti postaji supţiri şi atlaze şi tăfţi şi la toţi zapciii partea slujitorească; vel căpitan, porușnicul, baş-bulucbaş de curte, baş-bulucbaş al doilea, căpitan de drăgani, sotnecul de Cazaci, căpitan de vânători, baş-bulucbaş hătmănescu, baş-bulucbaş agescu, postaji supţiri şi taftă de dulămi, ĭar altor bulucbaşi hătmăneşti, i ageşti li să da numai postaj şi la toată partea slujitorească, adecă la 4 steaguri a curţii, la care aŭ fostu obiceĭu, ca să să afle câte 33 de oameni la un steag cu zapciii lor şi vânătorii ce să făcuse pân la 100 de oameni, în 2 steaguri şi Roşii ce să făcuse iar pân la 100 de oameni, carii să purta în haine roşii şi în bărăţi arnăuţeşti, tuturor acestora li să da postaj groase şi la fieşte-care steag să da postav tot de o floare. Insă doao steaguri a vânătorilor, mai nainte vreame n'au fostu ca să să afle zvoritor în curtea domnească şi să ĭa strae dela domnie, fară numai era un vătaf de vâ-
f. 28r. nători carele era şăzător | la ţară şi avea în sama lui 20—30 de oameni vânători ţărani, fiindu purtători de grija vânatului, de treaba domnii, avându scuteală de bir. Iară la domniĭa lui Grigorie Voevod, în vreamea ce au fostu agă Ianache, fiĭul lui Costandin Ypsilantie hatmanul, din poronca domnii, au făcutŭ aceale 2 steaguri de vânători, avându zapcii căpitani; şi au mai făcutu şi alte steaguri, iar 100 de oameni, ce s'au numitŭ Roşii, avându zapciu pe polcovnecul; şi îmbrăcămintea acestor slujitori era în sama agăi, de să gătiĭa straile lor a tuturora şi comănacile; care fieşte-care comănac avea câte o slovă însemnată, care de ce steag este. Şi în Ğoĭa-cea-mare a sfintelor patimi, după liturghie, sau mai vârtos după prânzu, însuşi | Domnul eşiĭa la un loc de bună K 323
privală, unde socotiĭa, de făcea căutare la toată slujitorimea, strigându-i cămăraşul de izvoade pe izvod; şi ei mergându pe rânduĭală, întâi zapciii apoi slujitorii cu puşcile a-mână, sloboziĭa puşca trecându şi a căruĭa nu-i lua puşca foc, să rădea dela izvod. Care era bătrânu, la vârstă neputinčoasă, să erta dela slujbă, dându-i camaraşul de izvoade cartea Domnului, să fie scutit de bir. Şi întâi să petrecea simenii de curte, apoi vânătorii, apoi simenii hătmăneşti, cu zapciii lor şi dărăbanii, carii sântu în sama căpitanului de dărăbani şi toată slujitorimea, ce lua haine dela domnie.

Atuncea, la căutare, trebuĭa să să afle toți îmbrăcați în hainile ceale noao. Insă ačastă rânduĭală de gătirea strailor cu cheltuĭala domnii, numai la vreamea lui Grigorie Voevod au fostu; ĭar la domnii cei mai vechi, li să da numai postaj și ei își gătiĭa hainile. Dar dela domniĭa a doao a lui Costandin Voevod Mavrocordatu, s'au făcut și steagul | Arnăuților și apoi aceștiĭa au întratŭ la slujbile ceale mai de trebuință a Domnilor, carii sântu în sama hatmanului. Iar de cându au născutu mucarerĭul, s'au tăĭatŭ acеale cheltuĭale de podoabile Paștilor, prea puțin urmându-să.

f. 28v.

Ce țărămonii să fac la zioa sfântului Gheorghie

In zioa sfântului Gheorghie au fostu obiceaĭu, de eșiĭa Domnii, uneorĭ la Hlincea, alte ori la Bârnova, la hramul bisericilor, cu toată boerimea și acolò rămânea și la masă (însă cheltuĭala era domnească, ĭar nu dela călugări).

Iar cându nu eșiĭa Domnul afar din vreo pricină, eșindu la bisearica curții despre poartă, vel clucer păziĭa slujba lui, de să aducea un miel friptu întreg, în loc de colivă, la bisearică și el rădica blidul întru acea zi; și colivile de preste tot anul era în purtarea de grijă lui vel clucer, ca prin mijlocirea clucerului celui mai mic de curte, să să afle nelipsitŭ colivă, precum la sărbătorile mari, așâ și în toate Duminicile; și pentru ačastai s'au datŭ și rânduĭală de șidere mai sus, în strană de vtori logofăt și de treti logofăt.

Tot la zioa sfântului Gheorghie, daca este câmpul închietŭ cu ĭarbă, sau și mai pe urmă cu puține zîle, după vreame, ĭaste obiceaĭu și în purtarea de grijă lui vel comis, ca să să scoată caii domnești la čairu și țărămoniĭa într'acestu chip să urmează.

Intr'acea zi făcându-se gătire, chiamă Domnul pe vel comis și-l îmbracă cu caftan și eșindu dela Domnu cu caftanul îmbrăcatŭ și puindu-și în cap și șlicul lui cel de sobol, merge la grajdul domnescu; și de acolò, să pornescu caii, după cum îi rânduește vel comis, în privala Domnului, | a Doamnii, a beizadelilor și a toată boerimea, petrecându-i pen meidanul cel mare a curții, despre cămară, ori pe dinlăuntrul curții. Și înainte ĭaste un steag de Arnăuți cu zapciii lor, după dânșii 2 steaguri de săimeani, pe de o parte și pe de altă parte, în șărag și pentre dânșii, înainte, să

f. 29r.

aduc telegarii; pe urma telegarilor, sacabaş, apoi vtori armaş, treti armaş şi iuruc-bairactar în mijloc. După dânşii trâmbiţaşii domneşti şi sărmacĭul povodnicilor, răsunându în trimbiţă şi în surlă. După aceştiĭa, povodnicii, apoi armăsarii, ţiiându-să de comişăi şi de simenii ce să rânduescu de hatmanul, fiindu înţolaţi atât telegarii, povodnicii, cât şi armăsarii cu ceale obicinuite | a K 324 lor ţolituri, felĭuri de felĭuri. După armăsari zapciii curţii, a hatmanului şi a agăi, a părţii slujitoreşti, împodobiţi şi apoi vtori comis şi treti comis. Şi pe urma lor * * el comis călare pe cal împărătescu, ce să chiamă şi tablabaşŭ, îmbrăcatŭ în caftan, calul împodobitu cu podoabile ceale mai alese, legatŭ calul şi cu taftă naramgie piste braţe; pe lângă comis, seizbaş şi alţi seizi şi comişăi şi čohodari, câţi poronceşte Domnul, cum şi slugile comisului toate, împodobite şi pe lângă dânsul şi mehterhaneaoa zicându pe urma lui. Şi cându ağunge vel comis în dreptul Domnului, unde ĭaste să închină cătră Domnu şi apoi ĭase cu toată rânduĭala ačasta pe din sus de Sfântul Nicolae şi pela vamă; şi ağungându la čair, unde şi corturi sântu întinse, aşază comisul caii Domnului pe rânduĭală. Are obiceĭu vel comisul de face şi masă mare la o samă din boerii cei poftiţi de dânsul. |

f. 29 v.

Ce obiceĭu are Domnul cându merge la Svântă

La 14 zîle a lunii lui Octomvrie aici în pământul Moldovei, întru ačastă de Dumnezău păzită ţară, să prăznueşte la mănăstirea a trei Sfinţi Ierarşi, Svânta şi cuvioasa prepodobna Parascheva cea noao, al căriĭa sfântul ei trup întreg să află întru ačastă numită mănăstire, aduse fiindu sfintile ei moştii de răpăosatul Vasilie Voevod, la aniĭ 7148.

Deci cu o zi mai-nainte de prăznuirea Sfintei, vine igumenul mănăstirii cătră Domnu cu poclon, cahfea şi zahar după obiceaĭu şi ducându-să de [treti] logofăt în spătărie cătră Domnu, poftește igumenul pe Domnu cu rugăminte, ca să ĭa Domnul osteneală, să cinstească prăznuirea Sfintei cu mergirea şi domneasca sa parisie. Şi Domnul încă fiindu doritŭ a să împărtăşi cu sărutarea Sfintelor moştii, mulţămeşte igumenului, bucurându-l şi cu mergirea sa.

13: câţi *este transcris* cum *în ed. Kogălniceanu.*

Şi la 8 časuri den zi ïaste obiceaïu de să trag toate clopotile sfintei mănăstiri şi atuncea igumenul şi cu preoţii bisericii mergându în bisearică, după închinăčunea cea cu smerenie, ce fac cătră racla Sfintei, o rădică dela locul ei racla cu sfintile moştii şi o pun în mijlocul bisericii, în kuvuclion ci i s'au făcutu acmù de curându, pentru sărutarea şi împărtăşirea creştinescului norod. Şi îndată să începe şi vecerniïa cea mare. Deci după săvârşitul vecerniei, merge şi Doamna la numita mănăstire cu alaïu de slujitorime şi trag şi clopotile (numai aceştii mănăstiri) şi cându va să între în bisearică, igumenul are purtare de grijă, de-i ïase cu svânta evanghelie înainte; şi întrându în lăuntrul sfintei biserici f. 30r. şi închinându-să | sfintelor moştii şi sărutându-le cu smerenie, poroncește de să face şi paraclisul Sfintei şi după paraclis, ïar sărută moştiile şi eşindu din bisearică, merge la curte.

Iaste obiceaïu de să fac dela visteriea Domnului şi 2 făclii mari de čară, câte de ** oca, care să şi zugrăvăscu şi să trimitŭ la Sfântă, din partea Domnului; şi aceste făclii să trimitu pân a nu merge Doamna la bisearică; care făclii să pun, una la cap, alta la pičoarile Sfintei.

Şi după mergirea Doamnii la curte, vel şătrar are purtare de grijă de întinde saivantul Domnului în ograda mănăstirii, din-adreapta uşii bisericii, unde şi Domnul descalică; cum şi vătaf de aprozi are şi el ačastă purtare de grijă, de aşază scaonul Domnului, a mitropolitului şi a beizadelilor.

A | doao zi dimineaţa, în zioa Sfintei, după ce să gătește K 325 Domnul şi să luminează bine de zio, purcede Domnul dela curte cu tot alaïul cel domnescu şi običnuitŭ şi vine la Trei-Sfetitile, făcându-să răsunare, atât de a mănăstirii clopote, cât şi de ceale lalte mănăstireşti clopote, carii sântu mai aproape. Inaintea Domnului, la uşa bisericii, ïaste obiceïu de ese mitropolitul cu alţi arhierei şi igumeni, cu sfânta evanghelie şi cu axion duc pe Domnu în bisearică; şi îndată cel întâi cântăreţu începe slavosloviïa; şi după slavoslovie, Domnul, cu mitropolitul alăturea, esŭ împreună afară şi după dânşii boerii şi cântăreţii încep a cânta litiïa şi 4 din preoţii bisericii, în epitrafile şi feloane fiindu îmbrăcaţi, cu capetile goale, rădică racla cu sfintile moştii pe umerile lor, doi f. 30v. la cap, doi la pičoare şi | eşindu afară din biserică, să face încun-

---

6: şi împărtăşirea *omite ed. Kogălniceanu.*

ğurare sfintei biserici cu sfintile moştii, mergându mitropolitul cu Domnul şi cu toată boerimea înaintea sfintelor moştii.

După încunğurarea bisearicii odată, merge Domnul suptu saivantu dreptu scaonul său şi toţi ceilalţi dreptu scaonile lor şi sfintile moştii aducându-să, să pun în mijloc şi merge întâi mitropolitul de sărută moştile şi mergându şi Domnul şi sărutându sfintile moştii, să miruească de mitropolitul; şi după mir, mergându Domnul la scaonul său, să dau 10 lei de vel vister în blid.

Apoi mergu beizadelile şi boerii toţi de sărută moştile şi să miruescu şi îndată mitropolitul cu Domnul şi cu toată boerimea întră în bisearică şi să începe sfânta liturghie; iar sfintile moştii rămân afară pentru sărutarea norodului. Şi la Heruvicò, la văhodul cel mare, să aduc sfintile moştii în bisearică fără raclă şi să petrece Domnul, beizadelile şi cu boerii pe dedesuptul sfântului trup şi apoi ducându-l în sfântul oltarĭu, îl pun pe sfânta masă şi aproape de chinonico, sfintile moştii să rădic din oltarĭu şi să aduc de să pun ĭarăşi, în racla lor ce ĭaste în mijlocul bisearicii şi după săvârşirea liturghiei, eşindu Domnul din bisearică, de voeşte, merge la chiliĭa igumenului de bea cahfea; de nu, merge la curte şi acolò bea şi cafea cu toată boerimea, după orânduĭală.

Ce obiceĭu ĭaste cându face Domnul Mitropolitu ţărăi sau Episcopŭ

De să întâmplă de moare mitropolitul (sau episcopul) şi mitropoliĭa (sau episcopiĭa) rămân văduve, cu ce rânduĭală şi po-
f. 31 r. litică să fac. | Cel vechĭu obiceĭu aşâ au fostu: pe episcopul de Roman să-l aducă să-l facă mitropolitu şi pe episcopul de Rădăuţi să-l sue la scaonul Romanului şi pe episcopul de Huşi să-l sue la scaonul Rădăuţului şi la scaonul Huşului să facă altul, care să va alege cu sobor.

Iar dela o vreme încoace, s'au stricatŭ orânduĭala obiceĭului acestuĭa (rămânându la socoteala Domnilor), alegându-să cu sobor după vrednicie, unul din episcopi; şi carele ĭaste cel ales, îl chiamă întâi Domnul, de-l poftește ca să fie purtător de grijă şi păstor turmei lui Hristos. Şi cându merge de să împreună cu Domnul, închină şi oarecare obiĉnuite pocloane, adecă covor, răşi, cahfea şi zahar. Apoi în zioa cea rânduită, trimite Domnul pe treti logofăt cu carâta domnească, de-l aduce dela gazdă, la curtea domnească şi întrându în divanul cel mic, merge vel postelnic cu

toĭagul a-mână şi cu treti logofăt, de-l poftescu din partea Domnului în spătărie, fiindu şi toţi boerii cei | mari. Şi Domnul şă- K 326
zându în scaonul său domnescu, vtori logofăt ţîne mantiĭa în mânule sale; ĭar de nu ĭaste vtori logofăt, o ţîne treti logofăt; şi vel visterul luîndu mantiĭa den mâna lui vtori logofăt, îmbracă pe mitropolitul şi Domnul sculându-să în pičoare fără şlic, ţiindu cârja în mâna sa cea dreaptă, merge mitropolitul către Domnu şi Domnul îi dă pateriţa în mâna sa, sărutându-i mâna şi mitropolitul creştetul Domnului.

Şi după ce ĭa cârja, stând în pičoare înaintea Domnului, face către Domnu şi oarecare oraţii de mulţămită. După ačasta şede la cafea şi după cafea, eşindu dela Domnu, rânduieşte Domnul pe vtori logofăt, vtori postelnic cu postelnicei, treti logofăt, vtori comis şi pe alţi boerenaşi şi čohodari, de-l duc la mitro-
f. 31v.15 polie, mergându şi vel postelnic înaintea lui | cu toĭagul, îl petrece, pân îl sue în leftică. Şi cându ĭase pe poarta curţii, încep a să trage toate clopotile, atât la mănăstiri, cât şi pe la bisearici; şi întrându în bisearica mitropoliei cu cântarea axionului, acolo să află episcopii ţărăi şi alţi arhierei streini de sântu şi igumenii, carii îl sue în scaonul mitropoliei şi i să face şi engomion. Apoi rânduieşte Domnul şi mehterhaneaoa, cu tot alaĭul, de mergu la mitropolie şi-i fac običnuita cinste.

Ce obiceĭu ĭaste cându face Mitropolitul sau Episcopul paretisis

Dându mitropolitul sau episcopul paretisis în scris la mâna lui treti logofăt, ori la altŭ obraz mai mare, acela încă o dă în mâna Domnului; şi Domnul, cându sântu toţi boerii adunaţi în spătărie, le spune cum că mitropolitul, sau episcopul, au făcutŭ paretisis de eparhiĭa sa; şi acea paretisis o dă Domnul în mâna logofătului a treilea de o citeşte într'auzul tuturor şi după ce să citeşte, poroncieşte Domnul lui [treti] logofăt de o pune în condica mitropoliei (care condică mai nainte vreame nu era, ce dela Costandin Voevod Racoviţă s'au făcutu şi s'au aşăzatu acea rânduĭală).

Insă acea paretisis să pune în condică şi, pentru ca să stea nestrămutată de acolo, o pecetăluieşte Domnul în patru cornuri cu a sa pecete cu čară tare şi împotriva acei pecetluite paretisis, din prijmă, să scrie văduviĭa mitropoliei sau a episcopii, (adecă)

cum că ĭaste trebuinţă a să aşăza scaonul cu altu păstor. Şi atuncea Domnul dă poroncă să să facă alegire. Şi de ĭaste să să facă mitropolitu, cu sobor bisericescu şi politicescu, să face alegire din
f. 32r. episcopii ţărăi. Iar de ĭaste să să facă | episcop, asemene ĭarăşi cu sobor să alege din igumenii mănăstirilor de ţară şi cel ales din egumeni, i să poroncește întâi de mitropolitul ca să slujască liturghie în bisearica cea mare, fiindu şi Domnul la biserică. Apoi ĭaste chemat de treti logofăt şi el îl duce de-l împreună cu Domnul, închinându-să cu oarecare pocloane, care s'au arătatŭ mai sus. Şi Domnul atuncea îi zice cum că: « (cutare) episcopie rămâindu văduvă de păstorĭul ei, Svinţiĭa-ta te-i ales a fi păstor acelui scaon ».

După ačasta, la zioa ce hotărește Domnul ca să să hirotonisască episcop, vel vister are purtare de grijă, ca să poronču̇ască logofătului de visterie, să să facă trei scaone, doă mai mari şi unul mai mic, care scaone ducându-le în bisearica cea mare, le îmbracă cu postav roşu, nici prea bun, nici prea răŭ, de mijloc şi le pun în mijlocul bisericii, pe care şede mitropolitul şi | Domnul, K 327
şi pe scaonul cel mai de sus şăd, iar pe cel de al doilea razimă pičoarile lor; şi mitropolitul fiindu îmbrăcat în toată podoaba arhierească, şede din-a-dreapta şi Domnul din-a-stânga. Şi pe al treilea scaon, mai gos, şăd 2 din episcopii ţărăi, sau dintr'alţi arhierei, îmbrăcaţi în toate veşmintile lor. Deci, după doxologhie, aduc pe ipopsifios din oltarĭu, scoţându-l pe uşile ceale împărăteşti protopopul sau altu obraz cinstitŭ din cei mai aleşi igumeni, îl aduce cătră mitropolitul, chelevsindu-l. Şi după povelire, fiindu pajoră gătită, o pune în mijlocul bisearicii cu capul spre apus şi cu coada spre răsăritŭ şi călcându pe coada pajorii cel ce ĭaste ales, stă cu faţa cătră mitropolitul şi zice: « (cutarele) din mila lui Dumnezeu ipopsifios prea sfintei şi dumnezăeştii
f. 32v. episcopii (cutare), cu a mea mână am scris pravoslavnica | mărturisire ». Şi după ačasta să săvârşaşte şi ceilaltă orânduĭală a povelirii, după canoanile sfintei bisearici. Şi îndată să începe sfânta liturghie şi la liturghie să hirotonisește desăvârşit. Deci, după liturghie eşindu Domnul din biserică cu mitropolitul, cu ceilalţi arhierei şi cu toată boerimea, merge în spătărie pe obicei; şi mai pe urmă de toţi, ĭase şi acel nou hirotonísit episcop din biserică, îmbrăcatŭ în mantie şi cu cârja a-mână şi întrându în spătărie, toţi să scoală în pičoare şi apoi şede la cafea, la rânduĭala sa. Şi cându va ca să ĭasă din curte, era cel vechĭu obiceĭu, din pur-

tarea de grijă a lui vel visternic, i să gătiia un cal domnescu îmbrăcatŭ piste tot cu astar albu și cusutu astarĭul pe cal. Și rânduĭa Domnul pe treti logofăt, pe vtori postelnic cu postelnicei, vtori comis, treti comis cu alți boerinași și cu čohodari îl ducea pe episcop petrecându-l pin tot târgul, blagoslovindu norodul, trăgându clopote mari și mici, la toate bisericile și pe urmă îl descalică la mitropolie, poroncindu Domnul de mergea mai pe urmă și mehterhaneaoa, făcându-i običnuită și političască cinste.

Dar dela Ioan Voevod Mavrocordatŭ încoace, s'au rădicatŭ acel obiceĭu de a să purta episcopii ce să făcea, pe cal îmbrăcatŭ în astar (socotindu-să ca un lucru anosto și foarte făr de cale), rânduindu-să de atuncea ca ori cându și ori la ce Domnu să va întâmpla a să face episcop, să-l aducă dela curte cu carăta domnească cu șase telegari și cu tot alaĭul arătat mai sus și cu čohodari; și de atuncea așa s'au urmat.

Obiceĭul și orânduĭala divanului, în ce chip să urmează

f. 33 r. Cu o zi mai naintea divanului, poroncește Domnul vătavului de aprozi, să facă știre vornicilor de poartă, ca să înștiințeaze pe jăluitori, că ĭaste să să facă divan și oricine din lăcuitori să va trage la divan, să le fie ușa deșchisă. Iar unii din Domni era običnuiți, pân nu era amândoao părțile davagii ce să păriia față, să da poroncă pe unul sângur la divan să nu-l scoată (care ačastă poroncă și hotărîre și în vremile de acmù și mai tare să păzește, atât de cătră Domni, cât și de cătră veliții boeri, carii sântu ğudecători).

Deci vătaful de aprozi gătește divanul. La divanul cel mare ĭaste obiceĭu să să afle și mitropolitul țărăi și boerii toți pe rânduĭală: vel agă, vel armaș, vătaful de aprozi, vtori armaș, treti armaș, vornicii de poartă, izbașŭ de divan; toți aceștiia stau la rânduĭala lor și cu seamnile | boeriilor lor pe a-mână. K 328
Asemene și paicii și čohodarii să află zvoritori la divan înaintea Domnului, stând și ei în rându și la locul lor. Din veliții boeri mazâli, pe care va Domnul, le poroncește să șază la divan, înpreună cu ceilalți boeri cu boerii, la rânduĭala lor. Și pân la domniia a

---

16 — p. 305_{30} *reprodus de M. Gaster*, Chrestomatie română, II, București 1891, p. 75—76.

doă a lui Mihai Voevod, au fostu vechĭu obiceaĭu de şădea şi vtori logofăt la divan pe urma altor boeri; ĭar de atuncea nu s'au mai običnuitŭ a şădea, dar la divan, înaintea Domnului zvoritor să află.

Unii din Domnii cei vechi č-au fostu Moldoveni, era običnuiţi a ğudeca norodul mai mult în spătărie, avându uşile lor deşchise; şi făcea divan şi la vreame de chindie, cetind treti logofăt jalbile oamenilor şi alte scrisori ce sântu să le asculte şi să le auză Divanul.

f. 33v. Era obiceaĭu vechĭu care s'au şi urmat la domnii | cei trecuţi şi pân la Cantemir Voevod, logofătu al treilea să făcea cu ačastă alegire: să fie om învăţatŭ la tălmăcirea sloveniei, ca să poată ceti şi tălmăci hrisoavele ceale slovenești de moşii înaintea Domnului şi să şi scrie slovenește ceale ce vor fi poroncite de Domnu; şi să aibă lângă dânsul 5 şi 6 uricari, carii să ştie şi aceĭa sloveniĭa şi a ceti şi a scrie, fiindu că din-ceputul şi descălecatul ţărăi, aşî era običnuitŭ a să scrie hrisoavele moşiilor, pe slovenie; şi acealea era mai de cinste şi mai de credinţă, de vreame că acele hrisoave slovenești, ori întărituri de moşii, ori ğudecăţi să scriĭa în scurtu; care şi pân acmù aceale urice domnești pe slovenie n'au nicio îndoĭală a nu să crede. Şi toate hrisoavele slovenești era întărite cu credinţa Domnului şi a fiilor săi şi a tuturor veliţilor boeri; (la care hrisoave), după vornicii cei mari, să punea şi pârcălabii acestor scaone, întâi pârcălabii de Hotin, i pârcălabii de Cetatea Neamţului, i pârcălabii de Cetatea-noao şi apoi pârcălabii de Sučavă.

Iar dela o vreame, s'au rădicatŭ acestu obiceaĭu a slovenii şi rânduĭala pârcălabilor, scriindu-să ispisoacele moşiilor şi ğudecăţile pe limba ţărăi, măcar că la une hrisoave şi acmù să urmează de să pune credinţa Domnului, a beizadealilor şi a boerilor celor mari, dela vel logofătu şi pân la vel comisŭ.

Ţărămoniile ce să fac la solii streini ce trec pin oraşul Eşului, mergând la Ţarigradŭ

f. 34r. Cându s'au întâmplatŭ de au venitŭ soli moschicești, sau leşăşti, de au trecut pe aici pin oraşul Eşului la Ţarigrad, de sântu oameni mai mici, Domnul rânduește pe hatmanul cu alaĭul său, de-l aduce la gazda orânduită. Iar de ĭaste obraz de cinste, merge

hatmanul cu alaĭul său cale ca de doao şi trei časuri înaintea solului, făcându cercetare pentru sănătatea lui din partea Domnului. Şi apoi rânduește Domnul tot alaĭul de slujitorime, cu aga şi mehterhaneaoa, cu paici şi čohodari câți va Domnul şi câți socotește pentru cinstea lui, orânduindu şi toți boerii cei mari şi cei mai mici, de es la marginea oraşului, unde acolò aşteptându pre sol, îl şi întâmpină cu toată cinstea ce i să cade. Insă vel postelnic are obiceaĭu să întimpine pre sol mai nainte pân a nu sosi la marginea oraşului, să-i zică din partea Domnului aceste cuvinte, adecă cum că: « prea înălțatul Măriĭa-Sa Domnul nostru să bucură de venirea Dumitale ». Şi cu acestu fel de cinste şi cu mehterhanea îl | aduc pân la gazda sa, unde K 329
ĭaste gătită. Şi cându sosește solul la gazda lui, la curtea domnească să face slobozire de toate tunurile, un chip de bine au venitŭ.

A doao zi (sau după trei zîle) merge întâi solul la curtea domnească de să adună cu Domnul, puindu-i scaon din-a-stânga Domnului. Apoi în ceilaltă zî merge şi Domnul la gazda solului cu tot alaĭul, pe rânduĭală, cu boerii şi boerinaşii şi cu toată podoaba ce să cade unui prinţep de Moldaviĭa.

f. 34 v. Au fostu obiceaĭu vechĭu de făcea Domnii masă solilor, la curtea domnească, în divanul cel mic şi apoi şi solul făcea masă Domnului (care acestu lucru şi obiccaĭu de masă, din Domnii de acmù nimeni nu l-au urmat, nici l-au păzitŭ, fără Domnul Matei Voevod Ghica). | Şi cându să pornește solul din Eşi, ĭaraşi cu acelaş alaiu şi cinste să petrece şi cându ĭaste aproape de poarta curţii domnești, atuncea să slobod ĭaraş toate tunurile, chip de mergere sănătos.

Iar cându s'au întâmplatŭ sol mai mare, ca să vie vreun voevod leşăscu (după cum la domniĭa lui Neculae Voevod Mavrocordatŭ), au mersu sol mare la Ţarigradŭ, Voevoda Mazoveţkie (care sol ca aceştiĭa foarte rar s'au întâmplatŭ de au trecutu), atuncea ĭaste acestu obiceaĭu, adecă: sângur Domnul să ĭasă înaintea acelui sol cu toată orânduĭala alaĭului ţărăi, să-l întimpine de laturea oraşului şi să-l petreacă, mergându Domnul cu solul călări şi alăturea (însă Domnul din-a-dreapta şi solul din-a-stânga) îl duce pân la gazdă şi ĭaraşi la împreunări, întâi solul au mersu la curte, întru adunarea Domnului şi apoi au mersu Domnul cătră adunarea solului, la gazda lui.

Ce obicei ĭaste cându să întâmplă să să înpreune Domnul cu Hanul sau cu Iučutuiulun Pașà

Cându să întâmplă de ese Domnul înaintea vreunui han, ce va trece pin țară, cându merge Domnul la saivantul hanului să să înpreune, să-i sărute pičorul, așĭ ĭaste običnuitŭ la dânșii: rădică Domnul gugimanul din capu și-l dă la un copil de cei din casă de ai hanului, de-l ține și așa, fără șlic, merge de sărută pičorul hanului; și Domnul cându să rădică dela sărutatul pičorului, îndată copilul acel din casă pune Domnului șlicul în cap și poroncește hanul Domnului de șede în genuchie pe macatŭ, vorovindu amândoi ceale de trebuință pricini. Insă cându sărută
f. 35 r. Domnul pičorul | hanului, el încă are obiceaĭu de-și pune mâna la obraz și-și rădică șlicul, de abiĭa numai îl atinge cu palma.

Iar când vine vreun pașă cu trei tuĭuri, ca să treacă pin Eși, ĭaste obiceĭu de-i ĭase Domnul înainte cu toată boerimea mari și mici, cale de un čas de doao înaintea lui; și unde ĭaste întimpinarea Domnului cu pașa, Domnul descalică mai nainte și așteptă șăzându în pičoare și toți boerii înșărați pe rânduĭală. Și cându sosește pașa dreptu Domnu (ori călare de va fi, ori în cocie) să poprește și merge Domnul de-i sărută pičorul, cum și boerii toți pe rânduĭală mergu de sărută pičorul; și încălecându Domnul dinpreună cu toată boerimea, merge înpreună cu pașa pân la gazda cea orânduită și gătită. Cum și la petrecirea pașii asemene urmază Domnul cu toată boerimea; | și de unde ĭaste să-și ĭa Domnul zioa bună, descalică iarași de sărută pičorul pașii și boerimea toată asemenea. K 330

Țărămoniĭa ce să face prea deplin la Iučiutuĭulun Pașà, cându este să treacă pin orașul Eșului

Măcar că am însemnat mai sus în ce chip urmează Domnul la treacirea unui pașă cu trei tuĭuri, dar nefiindu de ăgunsu, pentru mai bună știința, mai pre largu toată țărămoniĭa cum s'au și întâmplat de am văzut, s'au scris aici

mai ğos:

Dreptu aceaĭa la letŭ 1762 Iulie* * în zilile domnii prea înălțatului, luminatului Domnu și oblăduitoru a toată Moldaviĭa: *Grigorie Ioan*
f. 35 v. *Voevod*, din | poronca prea puternicii Impărății, fost-au rânduitŭ

pașă la sarhatul Hotinului, Hamza-Pașà, om mare, vestitŭ și ginere împăratului sultan Mustafà, carele să afla cu pașalâcul său la Sofiĭa.

Inaintea acestui pașă au trimis Domnul un boĭarĭu din Greci, pe carele au socotitŭ om cu știința limbii turcești, anume pe Dumitrache vel ușer, cu mehtup de cătră Domnu și cu daruri; care boerĭu mergându, au întimpinat pe pașa de ceaĭa parte de Dunăre, la locurile țărăi turcești, unde dându ușerĭul mehtupul și darurile de cătră Domnu pașii, s'au bucuratŭ și Domnului încă i-au venitŭ mehtup de cătră pașa cu mulțămire și cu o poftă ca aceaĭa, cum că voește ca să-i fie trecirea pin orașul Eșului, ĭar nu pe Prutu, care la ačastă cerire a pașii, nici Domnul împotrivitor sau pricinuitor n'au fostu.

Deci, cându au fostu aproape ca să treacă pașa Dunărea, să vie la Galați, Domnul, după datorie, mai nainte pân a nu sosi pașa la Dunăre, avându purtare de grijă, au trimis pe un boerĭu mare din peminteani, anume pe Vasilie Costache vel ban întru întimpinarea sa cu mehtup, carele și conaccibaș au fostu rânduitŭ din partea Domnului pân în Eși.

Din Gălați vrându pașa și poftindu (după cum s'au arătatŭ mai sus) ca să-i fie trecirea pin Eși, îndată, din poronca Domnului, s'au rânduitŭ toate conacile și la fieștecare conac s'au rânduitŭ câte unul din veliții boeri, împreună și cu ispravnicii dupe la țânuturi și câte o samă din mazilii cariĭ s'au socotitŭ că vor fi de trebuință, la fieștecare conac ** (Insă conacile într'acestaș chip s'au urmat, pe cum sânt arătate). In Gălați au fostu purtător de grijă mai susul arătat Vasilie banul cu pârcălabul de | Gălați și cu alții. f. 36 r.

La conacul dela Prival fost-au purtătorĭu de grijă Costache Vatáți biv vel medelnicer și cu alții.

La conacul dela Puțeani, ĭarași Vasilie banul, cu pârcălabul și alții.

La conacul dela Bârlad, Costandin Sturza biv vel medelnicer, cu ispravnicii și alții.

La conacul dela Vaslui, Ilie Costache biv vel ban, cu ispravnicii și alții.

Iar cându au fostu să purčadă pașa din Vasluĭu, să meargă la Scânteae (măcar că conacul era gătitŭ de alți boeri mai nainte), dar Domnul, pentru | mai mare cinstea pașii, dimineața, în zioa K 331

aceaĭa ce era să fie paşa la Scânteae sara, au pornit de aici pe Ioan Bogdan vel logofăt, de s'au aflatu la Scânteae cându au venitŭ paşa, pentru toată purtarea de grijă, ca un boerĭu bătrân. Şi tot întru acea sară au trimis Domnul şi pe vel postelnic la paşa, pentru cercetarea sănătăţii şi că s'au bucuratŭ Domnul pentru bună venirea sa; şi paşa, prin întoarcerea lui vel postelnic, încă au mulţămitŭ Domnului foarte, atât pentru cercetarea sănătăţii, cât şi pentru bucuriĭa ce s'au bucuratŭ pentru venirea sa.

Deci dar, în zioa aceaĭa care au fostu ca să între paşa în oraşul Eşului, Domnul gătindu-să au eşitŭ cu tot alaĭul şi cu toată boerimea dincolo de Ezăreni şi acolo, pe loc, au lăsatŭ toată boerimea cu prea ĭubitŭ fratile său, beizadea Alexandru, cu Divanefendisŭ şi cu totŭ alaĭul şi încăle ându Domnul de acolò cu doi čohodari şi cu saracibaş numai, au mai luat înpreună cu sine şi pe Alixandru Ipsilante, postelnic şi capichehaĭa, i pe vel postelnic Petrache Duca, i pe Mihalache Suču biv vel comis, i pe Scarlat Caragea vel comis, i pe Alexandru Moruzi vel ca-
f. 36v. maraş şi din | boerii peminteani pe Ioniţă Cantacozino vel visternic, călări, ĭar slugile pe ğos şi aşa au mersu întru întimpinarea paşii.

Luându paşa veste, cum că Domnul ĭaste aproape de întimpinarea sa, au trimisu pe al său seleam-agasî întru întimpinarea Domnului şi paşa încă fiind în tahtârvan, au eşitŭ şi au încălecatŭ pe armăsarĭu şi cându au fostu Domnul aproape de paşa, au descălecatŭ (paşa încă au stătut) şi mergându Domnul cătră paşa, după običnuita închinăčune ce au făcut, au sărutat scara calului cea din dreapta. Şi de acolò, purcegându Domnul un pas doi pe ğos înaintea paşii, au poroncitu paşa Domnului de au încălecatŭ şi încălecându, au mersu înaintea paşii nu departe. Iar vel postelnic, cu vel comis au mersu înaintea Domnului (însă amestecaţi între oamenii paşii cei mai aleşi).

S'au întâmplatŭ mai nainte vreame, cându au trecutu alţi paşi, aşî oameni mari vestiţi, pin oraşul Eşului, de au pus pe Domnu din-a-stânga şi alăturea, făcându-şi voroavă cu Domnul; şi atât la întrat, cât şi la eşitul paşii tot alăturea din-a-stânga petrecea Domnul pe paşa, cu tot alaĭul običnuitŭ; şi cându era după ce eşiĭa afară, cându vrea Domnul să-şi ĭa zioa bună, paşa îmbrăca pe Domnu cu feregea cu cacum şi pe 12 boeri mari cu caftane. (Măcar că şi acmù, fiindu Domnul cu doi sau trei paşi mai nainte de

paşa, în doao şi trei rânduri au chemat pe Domnul paşa, de au făcutŭ amândoi voroavă de aproape).

De aici întorcându-ne, să venim ĭaraşi la voroava noastră. După ce au încălecatŭ Domnul, mergându înaintea paşii, cându au fostu paşa dreptu boĭari, au stătut; şi boerii şăzându fieştecare după rânduĭala sa, Domnul călare stându, au | zîs cătră f. 37r. paşa, arătându-i cum că boerii memlechetului cer să sărute pčioarile Mării-sale. Şi aşî, pe rându, au mersu întâi divan-efendisŭ, după dânsul beizadea, fratile Domnului şi apoi boerimea pe orândurĭală, de au sărutatŭ pičorul paşii, rămâindu apoi toată boerimea de veniĭa pe urma paşii.

Purcegându Domnul împreună cu paşa de acolea ĭaraşi, înaintea Domnului | şi înaintea oamenilor lui cei aleşi, era edecurile K 332
paşii şi înaintea edecurilor vătaful de copii cu semnul Domnului şi vtori postelnic cu vtori comis şi postelnicei pe rânduĭală. Inaintea postelniceilor, edecurile Domnului, după edecuri hatmanul şi aga cu tot alaĭul cel običnuitŭ. Şi cu ačastă rânduĭală au venit paşa la Frumoasa, unde şi casile Frumoasii era gătite şi grijite pentru odihna sa; şi acolea, în dreptul Frumoasii, era şi cortul paşii întinsu, unde descălecându paşa, au întrat la cortu şi au şăzutu şi poftindu şi pe Domnu ca să şază, au şăzutu bându şi cafea. După băutul cafelii, zăbovindu-să oareşce la voroavă Domnul cu paşa, după običnuita închinăčune, au eşitu Domnul dela paşa şi au mersu la cortul său, unde şi alte doao trei corturi era gătite pentru starea boerilor. Şi aproape de sară, de al doilea rându mergându Domnul la paşa şi luându-şi voe ca să şi vie la scaonul său, au purces dela Frumoasa cu tot tacâmul şi običnuitul domnescul său alai, de au venitŭ la scaonul său.

Insă au poftitu Domnul pe paşa ca să să odihnească doaotrei zîle, fiindu trudit şi ostenitŭ de cale şi au făcutu paşa oturac trei zîle.

Domnul întru aceste trei zîle, ce au făcutu paşa oturac, pentru f. 37v. toată | purtarea de grijă a celor trebuitoare, ca să fie toate de prisosit şi nimica să nu lipsască, au rânduitŭ trei boeri mari, pe Vasilie Razul hatman, i pe Ioniţă Cantacozino vel vister şi pe Iordache Hrisoscoleo vel agă, deosăbitŭ de alţi boerenaşi şi zapcii, carii au avut mare purtare de grijă şi toate au fostu deplin, nimic lipsindu.

Domnul în toate zilele, la un čas la doao den zi, mergea cu tot tacâmul său și cu boerii cei mari și numai cu alaĭul Leventților la Frumoasa, la cortul său cel domnescu și pașa, încă după ce să gătiĭa, chema pe Domnu la voroavă; și la vreamea bucatelor eșiĭa dela pașa și la cortul său mânca bucate și de cătră sară veniĭa la scaonul său.

Iar cu o zi mai nainte de purceadirea pașii, aflându-să Domnul la Frumoasa, după ce l-au chemat pașa la cafea, șăzându și oareșce la voroavă, pe urmă l-au îmbrăcatŭ și cu blană de samur; și pe beizadea, fratile Domnului, cu cherachea; pe divan-efendisŭ cu cubur, cu sângeap, ĭar pe vel postelnic l-au îmbrăcat cu cubur cu cacum; cum și pe alții din boerii carii au fostu rânduiți asupra trebilor, încă ĭ-au îmbrăcat, pe alții cu blane și pe alții cu binișuri, pe fieștecarele după cum au vrutu, mulțămindu și Domnul pe pașa cu ceale ce s'au căzut și pe câtu au fostu pen putință.

După ce au îmbrăcatŭ pașa pe Domnu cu blana cea de samur, viindu la domnescul său scaon, mai pe urmă au venitŭ și mehterbaș al pașii cu toți mehterii săi, la curtea Domnului, de ĭ-au zîs un nubetŭ și după sfârșitul nubetului, Domnul au poroncitŭ de au îmbrăcatu pe mehterbașŭ cu cherachea, mulțămindu și pe toți mehterii cu câți galbeni au socotitŭ Domnul. |

f. 38 r. Domnul, din oamenii pașii, pe altu pe nimeni n'au îmbrăcat, fără numai pe baș-čaușu și pe conaccibașŭ cu cherachele.

In câte zîle au fostu zăbava pașii aici, mehterhaneaoa Domnului, după obiceĭul ce ĭaste de bate în toate zîlile nubetu, ce să chiamă chindie, n'au bătutu, fără numai mehterhaneaoa pașii au bătutu într'o zi. După ce au eșitu pașa la cortul său, fiindu și Domnul cu toată boerimea (unde și oarecare | luptături de pehliveni K 333 au fostu) și vrându pașa ca să auză și pe mehterbaș a Domnului ce meșterșug are, au zîs Domnului ca să poruncască lui mehterbașŭ să zică un pestref; și începându mehterbaș și zâcându un scopos ca acela, au foarte plăcutu pașii meșterșugul și zicătura lui. Și după ce au sfârșitu de zîs, pașa au poroncitu de l-au îmbrăcatu cu biniș de postav, acolea înaintea sa.

Vrându pașa ca să purčadă, au datŭ poroncă cu o zî mai nainte, de au purces tot agârlâcul său. Și Domnul încă au poroncitŭ de s'au rânduitŭ conacile, orânduindu-să bașconacciu pe Costandin Cananò, biv vel paharnic, ca să margă împreună cu pașa pân la hotar și de aicea s'au rânduitŭ 3 conace, * *.

Insă: la Podul lui Gherman un conac, la care au fostu rânduitŭ Gheorghie Beldiman, biv vel stolnic, i Costandin Gândul biv vel șătrar și alții.

Un conac la Tabără, la care au fostu rânduitŭ Argbirie biv vel medelnicer și alții.

Un conac la Ştefănești, la care au fostu rânduitŭ Iordache Cananò biv vel medelnicer și alții împreună.

In câte zîle au fostu șădearea pașii, oamenii lui toți s'au purtat foarte cu înțelepčune, după poronca ce au avutu dela pașa și
f. 38 v. nimărui nimică | n'au făcutŭ, nici s'au atinsu de cinevași, fără numai doi copii de ai noștri, vrându ca să meargă cu niște Turci de ai pașii și înștiințându-să pașa, nici de cum n'au priimitu, ce cu urgie au poroncitu pașa Turcilor acelora, de au dat copii pe mâna lui vel ușer.

Deci în zioa ce au fostu purcesul pașii, Domnul tot cu aceaeș țărămonie și orânduĭală și cu tot alaĭul ce ĭaste arătat mai sus, au purces cu pașa dela Frumoasa și cându au fostu în dreptul curții și a porții domnești, s'au făcut slobozire de toate tunurile. Şi așa au petrecut Domnul pe pașa pân aproape de ĭazul mitropolii, pe Cacaina, mergându pașa voios și foarte mulțămitu de cătră Domnu.

Iaste și acestu obicei, cându vine pașa la Gălați, din partea Domnului să află trimisă o cocie bună împodobită și cu șase telegari buni potriviți la toate; (dar ačastă cocie să trimite cându ĭaste pașa om mare, precum au fostu acesta).

N'am putut lăsa ca să nu arătu și ačasta, (adecă) în câte zîle au șăzutu pașa aici la Frumoasa, dumnăzăeștile lăcașuri, (adecă) sfintele noastre bisearici, nici au tocatŭ, nici au tras clopotile, dar orânduĭala orthrului și a Svintei liturghii de cătră bisericeștile obraze, foarte s'au păzitu, de n'au lipsitu.

INDICE LEXICAL [1]

aduna (a se) 200
aer 212
agă 219
agarlâc 219
aghiasmă 212
alaiu 219
anaforă 212
anosto 212
aprod 228
arnăuți 219
astar 219
atlaz 219
axion 212

ban 228
bărăți 219
baș 219
becer 219
beciu 219
biniș 219
blagoslovi (a) 204
blid 204
breaslă 204
bulucbașă 219
bute 232
buzdugan 219

cabaniță 220
cacum (cacom) 220
cădi (a) 204
cafea (cahfea) 220
cafegiu (cafegi-baş̦a, vel cafegiu) 220
caftan 220
caimacam 220
čair, v. ceair
călăraș 200
cămăraș 200
cămară 200
căminar 204
canavață 231
canon 212
căpitan 230
capot 220
carâtă 230
cârjă (cârjăle) 204
carte (cărțile) 200
catastif 212
căutare 200
ceair (čair) 220
ceardac 220
cecmă (cecmea) 220
cevaș 198
chelevsi (a) 213

—

Cifrele arată pagina unde sunt explicate în studiu; acolo se arată și pagina unde sunt întrebuințate în textul *Condicei*.

cherachea 220
cherodosie 213
chesedar, (chesadar) 221
chindie 221
chiostece 221
chivernisi (a se) 213
ciauș 221
ciohodar (čohodar) 221
cioian 221
citeț 205
ciubucciu 221
clucer 205
coboc 230
cocie 229
cofeţioane, v. cofeturi
cofeturi 213
čohodar, v. ciohodar
comănacile 213
comis 213
conac 221
conăci (a) 221
condac 213
confeturi, v. cofeturi
contășile 221
covor 230
credincer 201
credinţă 201
cubur 221
cucă 221
cupă 201
cupărie 201
cupariul 201

dardă 229
dărăban 229
dascăl 213
davagiu 221
diac 205
diïacon 205
divan 222
divan-efendi 222
divictar 222
dova 222
doxologie 213
dulamă (dulămi) 222
dvera 205

edec 222
engomion 214
engritos 214
epitaf 214
epitrafil 214

făclie 201
felon 214
feregea 222
ferman, v. zapt-ferman
fičor 201
florintin 214
fotà, fotă 222
fustaș 201

galbăn 201
gâlceavă 205
gazdă 229
ghecit 222
gingășiïa 229
gramatic 214
griji (a) 205
gugimana 222
gugimanul 222

halcà 223
harem 223
hatâr 223
hatișărif 223
hatman 233
hazdrane 223
haznatar 223
heruvico 214
hirotonisi (a) 214

iconom 205
împotrivă 205
împreuna (a) 201
închietŭ 201
încoronare 201
încoronaţie 230
înţolaţi (sub voce *tolitură*) 233
ipogonation 214
ipopsifios 214
ispisoc 230
ispravnic 205
iučutuïulun (Pașà) 231

iurucbairac 223
izbaș 223
izvod 206

jicnicer (jîcnicer) 206
judecător 202
jupânească (ğupâneasile) 206

kuvuclion 215

lastră 233
lature 202
leftică 233
leșăsc 206
levent 223
logofăt 215

mabel 223.
macat 223
mahut 223
mantie 206
mărunt 202
mazil, mazîl 224
medelnicer 206
meghistan 215
mehter 224
mehterbaș 224
mehterhanea 224
mehtup 224
mehtupciu 224
meidan 224
memlechet 224
menzîl 224
meșteșug 224
mezel 224
moschicesc 233
moștii 206
mucarer 224

năframă 224
naramgie 224
năstav 206
neberdeniță 206
niptira 215
nobet 224

oarece 202
obraz 207
oltariu 207
omofor 215
oraţie 202
orthrul 215
osăbit 207
osfeștanie 207
otpust 207
oturac 224

paharnic 207
paic 225
pajoră 230
parataxis 215
pârcălab 229
paretisis (paretesis) 215
parisiia 215
pască 215
paşalâc 225
pateriță 207
pecetea 207
pecetluituri 207
pehlivan 225
pestref 225
peșchir 225
peveți 207
pinax 215
pitar 207
pivnicer 207
poclon 207
pohfală 207
polcovnec 231
polihronion 216
polieleu 215
politică 216
politie 216
pomazanie 208
popri (a) 208
porușnic 231
postaj 242
postelnic 208
postelnicie 208
povelire 208
povodnic 208
praznic 208
prăznuire 208

preastol 208
pricistui (a) 208
prijmă 208
prinţep 231
procopsit 216
pronie 216
proschinitar 216
prosop 216
prost 209
protopsaltis 216
purceadire 202
purces 202
purcegând 202

raclă 209
rade (a se) 202
rădvan 231
rânduială 209
răşi 225
repeğune 202
rufet 225

sabica 225
săbor 209
saivant 225
sangeac 225
saracibaş 225
sărdar 226
sarhat 226
sărmaciu 226
satâr 226
satârbaş 226
schemni-agasi 226
schimă, v. shimă
sclip 233
scopos 216
seiz, seizbaş 226
seimen 226
seleam-agasi 226
semn 202
sfetilna 209
shimă 216
slavoslovi (a) 209
slavoslovie 209
slobozire 209
smerenie 209
sotnec 231
spahilar-agasi 226
spatar 216
spătărie 216
steag 209
stihar 216
stolnic 209
strae 202
stretenie 209
sulger (sluger) 209
svint 210

şarvană (şarvanale) 226
şătrar 209
şenlîc 226
şirag 229
şlic 227

tablabaş 227
tacâm 227
taftă 227
tahtârvan 227
tăia (a se) 202
tâlcuială 210
talger (talgirea) 233
tărzămănie 227
telegar 210
teslim 227
tij 232
tipsie 227
tituluş 202
tocmală 210
toiag 210
topuz 227
trapezare 217
trebuinţă (trebuinţile) 210
tropar 217
trudit 210
tuiu 227

ţărămonie 232
ţolitură 233

umivanie 210
uricar 229
uşăr 202
utrăne 210

văhod 210
vameş 229
vânător 202
vătaf 233
vecernie 210
veliglas 210
velit 210
visternic, vister 203
volnic 210
volnicie 210
vornic 211
voroavă 211
vutcă 232

zăbavă 211
zapciu 227
zapt-ferman 228
zicătură 203
zlot 232
zvori (a) 211
zvorelnic 211
zvoritor 211

INDICE ANALITIC DE NUME ȘI LUCRURI [1])

aerul, scoaterea lui 292_{35}–293_{3}

agarlâc, al Domnului 264_{8-9}, 267_{16-18}; al Pașii 311_{35-36}

agă, *vel*, așteaptă pe Domn la Șanta 265_{4-6}; 268_{17}; avansat 268_{18-23}; îngrijește de petrecerea publică la Crăciun 282_{22-23}; de hainele Roșilor 297_{25-26}. Cel împărătesc 273_{16-17}

Ahmet-beĭu, fost spahilar-agasi, vine în Moldova 272_{4-9}, 273_{10-11}

Ajunul, *Bobotezii* 262_{17}; ceremonia în această zi 286_{18}–287_{20}; *Crăciunului* 262_{14}; ceremonia 274_{1}–279_{32}; *Sfântului Vasile* 285_{10-27}

alaiu 310_{28}; al Leventilor 311_{2-3}

aprod, v. *breaslă*, *vătaf*

Arghirie, biv vel medelnicer, la conac 312_{4-5}

armaș, *vel* 268_{17}, 275_{2}; are grija mehterhanelei 282_{23-24}; *al doilea* 268_{27}; *armășei* 275_{6}

Arnăuți, steag (ca unitate) 298_{5-6}, $_{35-36}$

atlaz (pl. *atlaze*) în dar 296_{23}; florentin, în dar 297_{1}

Atos, se face divan călugărilor dela Sf. Munte 290_{3-4}; v. și *Sfetagoreți*.

axion, la instalarea Domnului 266_{1}; la Sf. Paraschiva 300_{31}

Bacău, ținutul Bacăului 268_{14}

Bahluiu, șesul, se juca halcaoa 296_{14}; se făcea osfeștanie 296_{29}

ban, *vel*, de curând înființat 267_{30-33}

Barnovschi (Mănăstirea Burnosche), merge Domnul 291_{6}

Bârlad, conac 308_{33}

Bârnova, biserica cu hramul sf. Gheorghe 298_{13}

başbulucbaș, *agesc* 270_{3}, 297_{7}; *al doilea* 270_{1-2}, 297_{6}; *de curte* 270_{1}, 297_{5}; *hătmănesc* 270_{2-3}, 297_{7-8}

başčauș, al Pașii 311_{23}

başčohodar, v. čohodar

beciu, domnesc 282_{3}

Beldiman, *Gheorghe*, biv vel stolnic, la conac 312_{2}

beretă (pl. *bărăți*), arnăuțești 297_{13-14}

biniș (pl. *binișuri*), în dar, la instalare 267_{8}; dăruește Pașa 311_{13-14}; de postav 311_{34}

blană (pl. *blane*), dăruite Turcilor 267_{7}; de samur Domnului, la mucarer 270_{25}; de samur, îmbracă Gr. Calimachi 311_{16}

blid, pentru bacșiș 276_{14}; pentru mâncare, la masa Domnului 281_{29}

Bobotează 262_{17} 286_{19}; ceremonia 287_{21}–290_{2}; obiceiuri vechi 289_{2-9}, 290_{3-7}

[1]) Acest indice folosește pentru orientare în textul *Condicei* lui Gheorgachi. Tabela cuprinsului (p. 331—334), fiind analitică și desvoltată, folosește foarte bine pentru orientarea în studiu.

boerie (pl. *boeriile*), rânduiala boeriilor 267_{19}–269_{28}; stranele lor 274_{17-26}; rânduiala în alaiu 274_{36}–275_{16}; rânduiala în biserică 275_{34}–276_{14}; de al 2-lea rang, servesc la masă pe cel de 1-iul rang 282_{12-14}
boeri, judecători 304_{24-25}
Bogdan, Ioan, vel logofăt, întâmpină pe Hamza-Paşa 309_2
breaslă, a aprozilor 269_{7-21}
bulucbaşi, agești 275_{10}; *ai curții* 275_9; *hătmănești* la Ajunul Crăciunului 275_{9-10}; *al doilea* 270_{1-2}
Buna-Vestire, mănăstire 291_6
burete, la umivanie 292_{19}
buzdugan, cel împărătesc, la Crăciun 280_{9-10}

cabaniță, la instalare 265_{17}; o îmbracă Gr. Calimachi 272_{27}; la Crăciun 280_2; la Paști 293_7
Cacaina, râu lângă Iași 312_{20}.
cafegiu 269_{21}; rolul lui 279_{17-22}
caftan, în dar, la instalare 267_7; la mucarer 270_7; pentru boeri, la mucarer 273_{18-20}; la Crăciun, pentru boeri 280_{6-8}; de taftă 289_{19}; îmbracă Paşa pe boeri 309_{37-38}
cahfea, la Duminica lăsatului sec de brânză 290_{36}; în Joia-mare 292_{11}; o bea Domnul în chilia călugărului, la Sf. Paraschiva 301_{19}
caimacam, pregătesc instalarea Domnului 264_{7-10}; îl aşteaptă la Fântâna Papii 265_{6-8}; îmbrăcaţi cu caftane 267_{13-15}
čair, caii domneşti la 298_{25}–299_{20}
cal, domneşti la Iordan 289_{11-26}; la Sf. Gheorghe 298_{27-28}; dă mitropolitul Domnului 290_{15-18}
călăraş, din Ţarigrad, aduc cărţile de domnie în ţară 264_{4-6}; în Ajunul Crăciunului 275_7
Calimachi (Alexandru), beizadea 272_{10}; întâmpină pe Hamza-Paşa 309_{12}; 262 (notă). *(Gavriil)*, mitropolitul Moldovei, aşteaptă pe Domn în biserică 273_5. *(Grigorie)*, Domnul Moldovei, porunceşte Condica 262_5; domnia lui 262_{13}, 271_{18}–273_{39}; « domnescu fiu » primeşte domnia 271_{29}; face cămăraş mare pe Alex. Moruzi 272_{1-3}; logodit 273_{31-32}; se însoară 273_{29-39}; cheltueşte pentru hainele slujitorimei 298_{1-3}; primeşte solia lui Hamza-Paşa 307_{35}. <*Ileana*>, soţia lui Gr. Calimachi, Vd. 273_{32}. *(Ioan Theodor)*, Domnul Moldovei, renunţă la domnie 271_{29-35}; întâlneşte pe sabica spahilar agasi 272_{37}–273_3; rămâne 60 zile în Moldova după renunţarea la domnie 273_{29-31}; naş la nunta fiului său 273_{36-37}. *(Raliţa)*, soţia lui Ioan Th. Calimachi, la nunta fiului 273_{36}.
cămăraş vel, 268_{23}; găteşte masă la Crăciun 282_{9-14}; *al doilea* 269_{22}; *de izvoade*, biroul lui 268_{34-39}; strigă soldaţii 297_{31}.
cămară, « *de taină* », biroul uricarilor şi al diecilor 268_{36}
Cananó (Constantin), biv vel paharnic şi başconacciu 311_{36-39}. *(Iordache)*, biv vel medelnicer, la conac 312_{6-7}.
canavaţă, în dar 296_{22}
canon, în Vinerea-mare 292_{34-35}; la Sâmbetii-mari; al Invierii 293_{14}
Cantacuzini, neamul lor 269_{16}
Cantacuzino (Ioniţă), vel vistier 309_{18}, 310_{36}. <*Iordache*>, aprod 269_{17}
Cantemir (Antioh), « Antiohie Vd » 268_7; desfiinţează obiceiul trasului pe văi 296_{6-9}; alegerea logofătului al 3-lea până la el 305_{9-16}. *(Constantin)*, fiul lui Antioh Cantemir, vel comis 268_8. *(Ioan)*, fiul lui Antioh Cantemir, ban 268_{7-8}; ispravnic al Bacăului 268_{13-14}
capot (pl. *capoturi*), în dar, la instalare 267_8; se îmbracă oamenii agăi 273_{22}
Caragea, Scarlat, vel comis 309_{17}
carâtă (sing. şi pl.), se găteşc la Iaşi pentru Ţarigrad, la instalare 264_8;

se sue și unii boeri, în drum, spre instalare 264_{29-31}; pentru mitropolit 301_{36}

carte (pl. *cărțile*), scrisorile de întărire în domnie 264_{5}

catastif, domnesc 289_{20}; pentru bacșișuri 295_{18}

căpitanul, de arnăuți, cu zapciii lui 275_{11}; de Codru 269_{28}; de Cohurlui 269_{30-31}; de Coțman 269_{28-29}; de dărăbani 269_{31}–270_{1}; *despre Doamna*, are steag de călărași 270_{3-5}; de Dorohoiu 269_{30}; *de Drăgani* 270_{2}; *de Iași*, slujitor 269_{28}; *de Ropcea* 269_{30}; *de Soroca* 269_{29}; *de Tecuci* 269_{29}; *de Vânători*, aduce vânat în Ajunul Crăciunului 277_{36-39}

căutare (= inspecție), armatei și slujitorimei 297_{28}–298_{2}

cârjă (pl. cârjăle), 265_{32}; la sărbători mari 275_{23}

ceardac, al lui Mihail (Racoviță) 270_{19}

cecmă, v. *năframă*

ceremonie, « *țărămoniia* », la mucarerriu 270_{6}–271_{17}; la încoronarea lui Gr. Calimachi 271_{18}–273_{39}; Ajunul Crăciunului 274_{1}–279_{32}; Crăciun 279_{33}–285_{9}; Sf. Vasile 285_{10}–286_{17}; Ajunul Bobotezei 286_{18}–287_{20}; Bobotează 287_{21}–290_{7}; Stretenie 290_{9-22}; Duminica lăsatului sec de brânză 290_{23}–291_{2}; în Postul mare 291_{3}–293_{3}; la Paști 293_{4}–298_{10}; Sf. Gheorghe 298_{11}–299_{20}; Sf. Paraschiva 299_{21}–301_{20}; când face mitropolit sau episcop 301_{21}–302_{22}; demisia mitropolitului sau a episcopului 302_{23}–304_{15}; ținerea divanului 304_{16}–305_{30}; primirea solilor 305_{31}–306_{39}; întâlnirea cu Hanul și cu Iucutuilun Pașa 307_{1-26}; trecerea lui Hamza Pașa 307_{27}–312_{30}

Cetatea Neamțului, v. *Neamț*

Cetatea-Nouă, pârcălabul de 267_{26}, 305_{24}

Cetățuia, mănăstire 291_{16}

cherachea, dărueşte Pașa 311_{10}, $311_{20, 23}$

cherodosie, (= dare de lumânări de ceară); v. *făclie*

chesadariul, v. *mehtupciu*

chindie, la « vreame de — » se face divan 305_{6}.

ciauș, cei împărătești 266_{18}, 275_{5}

cioian, (*— ile a mână)* le poartă ciaușii 275_{6}

clucer, *vel*, 268_{15}; la masă 282_{1-4}; aduce miel fript la Sf. Gheorghe 298_{16-19}; îngrijește colivile 298_{19-24}; *al doilea* 268_{26}

coboc, de vin $282_{29, 30, 33}$

cocie 307_{19}; pregătită Paștii 312_{23}

Codru, vel căpitan de 269_{28}

cofețioane, v. *confeturi*

čohodar, 269_{25}; la Ajunul Crăciunului 275_{13}; la Iordan 289_{23}; la Sf. Gheorghe 299_{13}; baș-čohodar 269_{26}

Cohurluiu, vel căpitan de 269_{31}

comănac, *(-ile)* ale Roșilor 297_{26}; însemnarea lui cu literă 297_{26-28}

comis, *vel*, 268_{15}; aranjează caii domnești la Iordan 289_{12-10}; înfățișarea lui la Iordan 289_{20-23}; caii la Sf. Gheorghe 298_{25}–299_{19}; face masă 299_{19-20}; *al doilea* 268_{25-28}

conaccibaș, v. *Costache Vasile*

a conăci, demnitarul turc conăcește la Galata 270_{8}; la Frumoasa 272_{8-9}, 310_{17-18}

condac, se cântă în Ajunul Crăciunului 278_{20}; Ajunul Bobotezei 287_{2}

condica, mitropoliei Moldovei 302_{30-33}; de ceremonii 262_{1-7}; cuprinsul acesteia 262_{8}-263_{15}

confeturi, *(cofeturi, cofețioane)* în Ajunul Crăciunului $279_{11-12, 17-18}$; la Crăciun 280_{38}; la Paști 295_{25}

copil, (de casă) cei mari 275_{6-7}; dau vutcă și cofeturi 379_{15-16}; dau prosopul mitropolitului 279_{19-20}

Copou, se juca halcă 296_{14}

Costache, *(Ilie)*, biv vel ban, la conac 308_{35}. *(Vasile)*, vel ban, întâmpină pe Hamza-Pașa, conaccibaș, 308_{17-18}, 308_{27}

Coțman, vel căpitan de 269_{28-29}

covor (pl. covoarăle), ale copiilor de casă, pe jos, pentru bacşiş 286_{1-3}
Crăciun, « Naşterea [Domnului] » 262_{15}; ceremonia 279_{23}–284_{25}; alte obiceiuri 284_{26}–285_{9}
credinceriul, 269_{21-22}; poartă cupa 277_{27}
credinţă (= *încredinţare*), ia vtori paharnic 277_{6-7}; ia cuparul 279_{14}; din mâncare ia vel stolnic 281_{30-31}; pentru mezeluri ia vel clucerul 282_{4}; (= *încredere*) 305_{17}; (=*confirmare*) a Domnului $305_{21, 29}$, a boerilor 305_{29-30}
cubur, cu cacum, vel postelnicului 311_{11-12}; cu sângeap, lui divan-efendi 311_{10-11}
cuca, o pune Domnul la instalare 265_{18}; o ia de pe cap, când sărută icoanele 266_{2}; o pune când încalecă 266_{27}; la Crăciun 280_{11}
cupa, obiceiul purtării ei 277_{27}
cupariul, ridicat la rangul de vel cupar 269_{2-4}; poartă cupa 277_{36}; pune vin la masă 281_{24-25}
cupărie, o parte a palatului 277_{1}

dascăl, elinesc, sau *cel mare*, cu ucenicii la Crăciun 284_{28-33}; *grecesc*, la Crăciun 284_{34-35}; *şcoalii slavoneşti*, cu engomion în româneşte, la Crăciun 284_{35}–285_{2}; face oraţii a doua zi de Bobotează 290_{1-2} şi la Paşti 295_{24-28}
diac, de divan 268_{36-39}; de visterie, dă bacşiş 279_{4-6}
diaconul (curţii), spune oraţii în Ajunul Bobotezei 287_{9} şi la Duminica lăsatului sec de brânză 290_{26-27}; cere iertare Domnului în numele clerului şi al boerimei 290_{27-30}
divan, norodului înainte de instalare, la Galaţi 264_{25}; la conace dela Galaţi la Iaşi 264_{26-28}; cel mic 266_{26-29}, 270_{36}, 273_{9}; cel mare 275_{10-11}; alcătuirea lui 304_{16}–305_{30}
divan-efendi, citea hatişeriful 266_{35-37}; îmbracă pe schemni-agasi cu blană de samur 266_{39}–267_{2}
divictariul, se creează întâi sub Grigorie Vodă Calimachi 269_{22-23}
doamna, primeşte clerul şi boerimea la Sf. Vasile 286_{13-17}; la Iordan 288_{7-10}; la biserică 289_{30-31}
Dorohoiu, vel căpitan de 269_{30}
Duca, Petrache, vel postelnic 309_{16}
Duminica, lăsatului sec de brânză, ceremonia 290_{23}–291_{2}; Duminicile în postul mare 291_{3-8}; a stâlpilor (*Floriile*) 291_{19-22}
Dumitrache, vel uşer, întâmpină pe Hamza-Paşa 308_{4-13}
Dunărea, la vadul ei se aştepta Domnul, cu saivantul întins 264_{12}; veneau Domnii călări până la ea 267_{18}; dincolo de ea întâmpină pe Hamza-Paşa 308_{7-10}; 308_{14-16}

edec (*—urile*), Paşii 310_{13-14}; ale Domnului 310_{16}
'Ελέησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς, rugăciune (*Miluieşte-ne Dumnezeule*) la încoronarea Domnului 266_{22}
engomion, v. *oraţie*
epitaf, sărutarea lui 292_{31-33}
Ezăreni, întâmpinat Hamza - Paşa 309_{11}

făclie, cu icoanele, în Ajunul Crăciunului 278_{17}; de ceară la Crăciun 280_{15-25}; la Sf. Vasile 285_{20}; la Bobotează 287_{23-32}; la Sf. Paraschiva 300_{16-19}
Fântâna Papii, se întâlnea Domnul cu boerii 265_{8}
feregea, de postav pentru toiagul vornicului Doamnei 288_{18-19}; cu cacum 309_{38}
fiţor (= slugă) primesc confeturi 283_{13}; călări la Iordan 289_{18}
foc, mărunt [de armă] la masă 282_{20-21}; în Ajunul Sf. Vasile 285_{19}; la Iordan 288_{33}
fotă, pentru spălarea picioarelor (Joia mare) 292_{18}

Frumoasa, casele conac 272_{9-15}; găzduește Hamza-Pașa 310_{19}; $311_{3,\ 8}$; pleacă Pașa 312_{17}
fuștași, în Ajunul Crăciunului 275_{15}

Galata, mănăstire, descalică Domnii la instalare $265_{13,\ 15}$; conăcește boerul care aduce caftanul la mucarer $270_{8,\ 21}$; vizitată de Domn 291_{15}
Galați, « Gălați », întâmpină pe Domn 264_{10-12}; rămâne Domnul, în drum spre instalare 264_{18-23}; dela Galați la Iași, conace 264_{26-28}; vine Pașa $308_{15,\ 20,\ 26,\ 27}$; 312_{22}
galbăn, bacșiș 278_{31-32}, 291_{33-34}
Gândul, Constantin, biv vel șătrar, la conac 312_2
Gheorgache, logofăt al 2-lea, autor al Condicei 262_6; « Gheorghie » iscălitura lui 263_{15}
Gheorghe, Sfântul, « Sfete Gheorghie », 263_2; ceremonia și obiceiuri 298_{11}–299_{20}
Gherman, v. *Podul*
Ghica (Grigorie), Domnul Moldovei, boerește pe fiii lui Antioh Cantemir 268_{5-8}; domnia a doua, a ridicat agia după vel comis 268_{18-23}; desființează masa la Ajunul Crăciunului și la Bobotează 279_{24-32}; rărește mesele în a doua domnie 284_{5-7}; schimbă ceremonialul la Iordan 289_{5-9}
(Matei), Domnul Moldovei, da masă la venirea solilor 306_{23-25}
Golia, mănăstire, icoana Precistei, la Iordan 288_5; o vizitează Domnul $291_{5,7}$
gramatic, vel, 268_{23}
Greci, egumeni la Domn, în Ajunul Crăciunului 286_{20-27}; localitate 308_4
gugimana, Domnului 275_{38}; (gugimanul) 307_6
haina, împărătească, o sărută boerii 267_{10-11}
halca, obiceiu 296_{13-25}
Hamza-Pașa, trece prin Iași 307_{27}–312_{30}
harem, are slujbași deosebiți 283_{28-29}; masă 291_2; 294_{33}
hatișeriful, scoate Domnul din sân, la instalare și se citește 266_{33-37}; 273_{12-13}; la mucarer 270_{26-27}
hatman, așteaptă pe Domn la Șanta 265_4; în frunte, la mucarer, dela Galata la Iași 270_{17-18}; și pârcălab Sucevii 267_{26-28}; în vechime înlocuit cu vel portar de Sučavă 267_{28-30}; are grija șănlicului la Crăciun 282_{22-23}; primește solul 305_{36}–306_3
hazdrane, ale episcopilor, la sărbători mici 275_{23-24}
haznatariul, aduce semnele Domniei 272_{22-24}
hirotonisirea, unui episcop 303_{12-33}
Hlincea, biserica cu hramul Sf. Gheorghe 298_{13}
Hotin, pârcălabul de 267_{25}; 305_{23}; sarhatul 308_1
hramul, diferitelor biserici, merge Domnul 291_{7-19}
Hrisoscoleu, Iordache, vel agă 310_{37}
hrisoave, mai puternice cele slavonești 305_{9-25}
Hristos, icoana Lui 266_3; 275_{26}
Hrizoverghi, Grigorie, stolnic, posesorul Condicei 262 (notă)
Huși, episcopul de Huși șade la stânga Domnului 266_{19}; la Ajunul Crăciunului 274_{11}; avansat episcop de Rădăuți 301_{26-27}; se alege cu sobor 301_{28}
Iași, « Eși, Eșului », s'a scris Condica 262_7; trecerea solilor 263_{10}, 305_{31}–306_{39}; trecerea Hanului și a Pașii 263_{12}, 307_1–312_{30}; conace dela Galați la Iași 264_{26-27}; la 2 ceasuri de Șanta 265_1; intră Domnul la instalare 265_{25-29}; vel căpitan 269_{28}; preoți din 273_6, 279_{5-7}; mănăstiri grecești din 284_{14}, 285_{3-4}
icoana, (-ile) purtarea lor în Ajunul Crăciunului 278_{13}–279_{10}; la Iordan 288_{4-7}; la Pași 296_{10-11}
iconomul, un arhimandrit 278_{33}
<Ierusalim>, v. *Sfântul Mormânt*
împăratul (sultanul), închină Domnul pentru el 282_{19-20}

Înălțarea Domnului, hramul m-reî Galata 291_{15}
Iordan, ieșirea cu 287_{32}–289_{30}; se face și în divanul curții 289_{35-39}
Ipsilante, *(Alexandru)*, postelnic și capuchehaie, însoțește pe Domn 309_{15}; *(Constandin)* hatman 297_{21-22}; *(Ianache)*, agă, fiul lui Constandin 297_{21}
'Ησαΐα χόρευε, cântare bisericească (Isaia dănțuește) la încoronare 266_{8}
ispisoc, (pl. ispisoacele) românești 305_{27-28}
ispravnic, de ținuturi, la conace 308_{23-24}
Iuda, în Joia-mare 292_{23}
iuruk bairac, la Iordan 289_{13-14}
izbaș, de divan, la Ajunul Crăciunului 275_{5}; când se ține divanul cel mare 304_{29}
izvod, cu pecete, la întâmpinarea Domnului 265_{22-24}; la mucarer 270_{15-16}; de plocoanele aduse Domnului, la Ajunul Bobotezii 286_{24}
jalbă, (pl. jalbile) citirea lor 305_{6-8}
jăluitori, (petiționari) înaintea divanului 304_{28-19}
jicnicer, *vel*, 268_{16}; *al doilea* 268_{27}
joc, «goc», după masă 283_{18-20}; de obște 283_{34-37}
jupâneasă, «gupâneasă, gupâneasile», masa lor 283_{27-33}

lastră, în dar 296_{22}
leftică, se sue mitropolitul 302_{16}
Leventi, alaiul 311_{2-3}
logofăt, *vel*, 267_{24}; *al doilea* 268_{17}; ține mantia mitropolitului 302_{3-4}; *al treilea* 268_{24}; purta grija mesii egumenilor 284_{16}; anunța pe boeri ora ieșirii la biserică 293_{5-7}; procura cruce Domnului 293_{20-27}; înlesnea audiențe 303_{7-9}; lua dimisii 302_{24-26}; alegerea lui 305_{9-13}; *de taină*, zis și cămăraș de izvoade, cu odae în curte 268_{34-39}; *de visterie*, în caftan 268_{30-33}; dă bacșișuri în Ajunul Bobotezii 287_{14}
Luni, din Săptămâna-mare 291_{23}; după Paști 295_{6}

mabei, o parte din casa Domnului 274_{28}; «maibentul» 283_{35}
macat, stă Domnul cu patriarhul 281_{7}; cu hanul 307_{10}
mahut, postav în dar 297_{1}
maibentul, v. *mabei*
Maica Domnului, «Precista», icoana Ei 266_{4}, 275_{27}
Manolache, vornicul 262 (notă)
Manole, vel clucer, însoțește pe Raliță Calimachi 273_{35}
mantia, mitropolitului 275_{22}, 302_{2-7}
Marți, din Săptămâna-mare 291_{23}
masă, boerilor înainte de instalare, la Galați 264_{25-26}; Ajunul Crăciunului și Boboteaza 279_{25-32}; domnească, la Crăciun 281_{10}–283_{20}; a jupâniței 283_{27-33}; a egumenilor 284_{10-17}; la Paști 294_{35}; solului, dată de Domn și Domnului, dată de sol 306_{21-25}
Mavrocordat, *(Alexandru)*, fiul lui Nicolae Vodă și socrul lui Gr. Calimachi 273_{32-33}. *(Constantin)*, Domnul Moldovei, îmbracă pe logofătul de visterie cu caftan 268_{30-33}; ridică pe cupariu la rangul de vel cupariu 269_{2-4}; desființează masa egumenilor 284_{23-25}; în a doua domnie înființează steagul Arnăuților 298_{5-8}. *(Ioan)*, Domnul Moldovei, desființează obiceiul purtării episcopilor călare 304_{9-15}. *(Nicolae)*, Domnul Moldovei 273_{33}; nu mai merge la mănăstiri în postul mare 291_{7-8}; primește ca sol pe voevodul polon 306_{30}
Mazovia, «Mazoveţkie», voevodul Stanislaw Chomętowski trece prin Moldova 306_{29-32}
medelnicer, *vel*, 268_{15}; atribuțiunile lui la masă 281_{32-39}; dă de spălat Dom-

nului după masă 283_{13-15}; *al doilea* 268_{26}; atribuțiunile lui la masă 281_{37-39}
meghistan, împărătesc 272_{5-6}
mehter, al Pașii 311_{18}; ia bacșiș 311_{20-21}
mehterbaș, al Domnului, ia bacșiș în Ajunul Sf. Vasile 285_{26-27}; al Pașii 311_{17-18}; îl îmbracă Domnul 311_{20}; al Domnului, place lui Hamza Pașa 311_{29-34}
mehterhanea, cea împărătească, după citirea hatișerifului 266_{38}; la sărutarea icoanelor, în Ajunul Crăciunului 278_{24}; la Crăciun 281_{1-2}; Ajunul Sf. Vasile $285_{19, 24}$; la Sf. Vasile 286_{6-7}; la Paști 294_5
mehtup, scrisoarea oficială a vizirului 272_{25-26}, 308_6
mehtupciu, zis și chesadariul 269_{24}
meidan, (=câmp) 265_7; cântă muzica 281_2
mezel, la masă 282_2; trimite Domnul boerilor 283_8
Miercuri, din Săptămâna-mare 291_{23}; se făceau masle 291_{28-32}
Moldova, «Moldaviia» 262_5; primește întâi pe Cantacuzino 269_{17}; domnia lui Ioan Th. Calimachi în 271_{28}; are moaștele Sf. Paraschiva 299_{22}; 307_{35}
Moldoveni, egumeni la Domn 286_{20-27}
molitfa, la încoronare 266_{13}; la încoronarea lui Gr. Calimachi 273_{6-7}; a colivei 277_{14}
Moruzi, «*Muruz*» *Alexandru*, aduce zapt-firman lui Gr. Calimachi 271_{36}–272_3; vel cămăraș, însoțește pe Domn 309_{17-18}
mucarer, 262_{12}; ceremonia lui 270_6–271_{17}
Mustafà, sultan, admite renunțarea la domnie a lui Ioan Th. Calimachi 271_{26-29}; la Sofia 308_{2-3}
muzică (alta, afară de mehterhanea) la masă 282_{21-22}

năframă, zisă cecmă 275_{39}; pentru confeturi 283_{12}; pentru bacșiș 285_{31-34}
Neamț, pârcălabul de 267_{25}; (Cetatea Neamțului) 305_{23-24}
Neculaï, logofătul de obiceiuri al lui Alexandru Calimachi, dărueste Condica 262 (nota)
Nicolae, Sf. (biserica), v. *Sfântul*
nobet, Doamnei 285_{24-25}; «nubet» Domnului 311_{19}; adică chindie 311_{25-26}
norod, îl blagoslovește mitropolitul 276_{16}; îi împarte făclii la Crăciun 280_{28}, 292_{38}; îi cere iertare Domnul 292_6; la Sf. Paraschiva 300_6

oltariu, intră Domnul, la instalare 266_{6-7}; iese din el 266_{17}; moaștele Sf. Paraschiva 301_{15-16}
omoforul, deasupra creștetului Domnului 266_{12}
orație, Grigore Calimachi la instalare 272_{30-32}; diaconul în Ajunul Crăciunului 278_{28-29}; egumenii în Ajunul Crăciunului 278_{34}–279_6; popa din Iași în Ajunul Crăciunului 279_{6-10}; mitropolitul la masa Crăciunului 282_{15-16}; dascălii și ucenicii a doua zi de Crăciun 284_{27}–285_2; diaconul, egumenii și pater prefectus în Ajunul Bobotezii 287_{9-20}; la Paști a doua zi, dascălii cu ucenicii 295_{25-28}; mitropolitul la instalare, în palat 302_{10-11}; mitropolitului la instalare, în biserică 302_{20}
osfeștania, cea mare slujită de episcopul Romanului, în Ajunul Bobotezii 286_{31-32}; la Iordan 287_{37}–288_4; Joi după Paști 296_{25-37}

Păcurari, loc de ceremonie 296_{30}
păhar, la toasturi 282_{15}–283_5; pentru mitropolit fără șănlic 282_{38-39}; se pune în el bacșiș 282_{35-37}; ridicarea lor la mesele jupâniților 283_{29-33}
păharnic, *vel*, 267_{33}; 277_{23}; la masă 281_{22-26}; *al doilea* 268_{25}; atribuțiunea lui în Ajunul Crăciunului 277_6 și $_{24}$
păhărnicel, aduce cupa Domnului 277_1;

paic, la instalarea Domnului 265_{20}; în Ajunul Crăciunului 275_{12}; la primirea solilor 306_4
pajură, la hirotonisirea episcopului 303 $_{26-27}$
Paraschiva, v. *Sfânta*
pârcălabul, de Hotin, Neamţ, Cetatea Nouă, Suceava, 267_{25-28}; confirmă documentele 305_{22-27}
paretisis, a mitropolitului sau a episcopului 263_7; 302_{23}–304_{15}
parisiia, cea domnească 291_{13}, 299_{32-33}
Paşti, «Zioa Invierii» 263_1; ceremonia 293_4–298_{10}
pater (prefectus), «adecă popii ungureşti» la Ajunul Bobotezei 287_{16-20}
pateriţa 275_{22}; la Iordan 288_{21}
patriarh, cinstea care i se da 280_{31-34}; 281_{2-9}
Pavel, Sf., v. *Sfinţii Apostoli*
pecetluituri, de sare, călugărilor 290_{5-7}
Petru, Sf., v. *Sfinţii Apostoli*
peveţi, slăvesc pe Dumnezeu la masă 282_{17}
pitar, *vel*, 268_{16}; *al doilea* 268_{27}
pivniceriul, 269_{25}
pocloane, la Bobotează 284_{12}; aduc egumenii din Iaşi la Crăciun 285_{3-9}; aduc egumenii din ţară la Ajunul Bobotezii 286_{20-27}
Podul lui Gherman, conac 312_1
polcovnecul, 270_1, 275_4; şeful Roşilor 297_{24-25}
polieleu, se împărţeau lumânări 280_{15-31}
polihronion, (πολυχρόνιον) se cântă 266_{24}; la masă 282_{26}
politică 264_2; a meselor 283_{38}–284_4; la facerea mitropolitului 301_{22-24}
pomazanie, (mare) bacşiş la Ajunul Crăciunului, care se da la miruire 276_{24-28}
porunic, hătmănesc 269_{31}
portar, de Sucavă, în vechime în locul hatmanului 267_{26-30}
postaj, în dar 296_{23}, $297_{4, 8, 9, 14}$
postelnicul, *vel*, în alai, la Ajunul Crăciunului 274_{36}; îmbracă pe divan cfendi şi pe vel vistier 267_{4-5}; la masă 281_{19-22}; în caftan la Iordan 288_{15}; cu toiagul 302_{15}; întâmpină solul 306_{7-11}; *al doilea* 268_{24}, 274_{36}
postelnicei, pe lângă primii 3 postelnici 275_1
postelnicie, o parte a palatului 279_{24}
povodnic, scoşi la Bobotează 289_{16}
preastol, îl înconjură Domnul 266_8; îngenuche înaintea lui 266_{10-11}
preoţi, după poartă 278_{30}; despre Doamna 278_{30}; se mai numesc şi domneşti 278_{33}; din Iaşi 279_{6-7}; ai curţii 287_1
pricistui, (a se), în Joia-mare 292_{7-8}
prinţep, de Moldova 306_{20}
Prival, conac 308_{29}
prosop, la umivanie 292_{19}
proschinitar, icoana lui 266_4
protopsaltis 266_1; la Ajunul Crăciunului 278_{19}; ia bacşiş la Crăciun 282_{34-37}; la Ajunul Bobotezii 287_1; i se zice «cel întâi cântăreţ» 300_{32}
Prut, 308_{12}
Puteni, conac 308_{31}
racla, cu moaştele Sf. Paraschiva 300_{36}
Racoviţă, *(Constantin)*, Domnul Moldovei, înfiinţează condica mitropoliei 302_{31-33}; *(Mihail)* Domnul Moldovei, la ceardacul lui se aşteaptă mucarerul 270_{19}; în domnia a treia ţine pe uricari în cinste 284_{21-22}; în domnia a doua ţine pe al 2-lea logofăt zvoritor înaintea lui, la divan 304_{34}–305_3
rade (a se), de pe izvod 297_{33}
Radu, Domnul Moldovei, până la el s'au cinstit aprozii 269_{8-9}
Razu, *Vasile*, hatman, la conac 310_{36}
Rădăuţi, episcopul de, ia pe Domn din stânga $266_{6, 19}$; «Rădăuţul» 266_{19}; şade în stânga Domnului la Ajunul Crăciunului 274_{11-12}; avansat episcop de Roman 301_{25-26}
rădvan, gătite de caimacami 264_8
răşi, plocon Domnului 301_{34}

Roman, episcop de, ia pe Domn din dreapta $266_{5, 18}$; 274_{10-11}; şade în dreapta la Ajunul Crăciunului 274_{10-11} slujeşte în Ajunul Bobotezii 286_{28-32}; avansat mitropolit 301_{24-25}
Ropcea, cel căpitan 269_{30}
Roşii, steagul 297_{12-15} şi $_{24-28}$
rufet, corp de ostaşi 265_5; corporaţie, grupă: rufetul lui vel logofăt 268_{37-39}

sabia, cea împărătească, la Crăciun 280_{8-9}
săbor, se alege episcopul Huşilor 301_{27-28}; bisericesc şi politicesc pentru mitropolit 303_3; pentru episcop 303_5
saivant, întins la Galaţi 264_{13}; la Şanta 265_2; la Iordan 288_8
Sâmbătă, din Săptămâna-mare 292_{33}, 293_9
Σαρκὶ ὑπνώσας ὡς θνητὸς, sfetilnă la Paşti 293_{15}
sarhat, al Hotinului 308_1
sărmaciul, al povodnicilor 289_{15}, 299_3
satâr, în alai 276_4
satârbaş 269_{25}; la Ajunul Crăciunului 275_{12}
săruta (a), Domnului mâna şi poala, la instalare 264_{16}; la mucarer 271_{13-14}; evanghelia 276_{6-8}; mâna Domnului la Sf. Vasile 286_{3-4}; Domnul icoanele, crucea $288_{32, 34}$; Domnul piciorul hanului 307_{5-12}; Domnul şi boerii piciorul Paşii $307_{20-21, 25-26}$; Domnul scara (dela şea) a Paşii 309_{26-27}; boerii picioarele Paşii 310_{7-8}
sărutarea, cea duhovnicească, la Paşti 294_3; cea frăţească 294_{21}; sfintei Invieri, în spătărie 295_{21-22}
Savva, v. *Sfânta*.
Scânteea, conac 308_{38}, 309_{1-2}
schemni-agasi, la instalare 265_{18-20}; descalică la curtea domnească, aşteaptă pe Domn la spătărie 265_{26-27}; i se găteşte scaon în divanul cel mic 266_{29-30}; merge în spătărie 267_{11-12}
sclipul, despre Doamna 282_3
seiz, în alai, la Sf. Gheorghe 299_{13}
seizbaş, în alai, la Sf. Gheorghe 299_{12}
seleam-agasi, al Paşii 309_{22}
semnile, Domniei 272_{23}; boerimei 274_{34}, 275_{10}, 276_{3-4}
Sfânta (Paraschiva) 263_3; slujbă la moaştele Ei 299_1–301_{20}; cea nouă 299_{24-25}
Sfânta Savva, mănăstire, merge Domnul 291_6
Sfânta Vineri, mănăstire, icoana Precistei, la Iordan 288_5; vine Domnul 291_6
Sfântul Ierarh Nicolae, (biserica) descalică întâi Domnul 265_{25-26}; vine alaiul lui Gr. Calimachi 272_{36-37}
Sfântul Mormânt, egumeni cu icoanele în Ajunul Crăciunului 278_{34}
Sfetagoreţi, egumeni cu icoanele în Ajunul Crăciunului 278_{35-37}
Sfinţii Apostoli, (Petru şi Pavel), hramul mănăstirii Cetăţuia 291_{16}
simeni, de curte 297_{36}, 299_5; hătmăneşti 297_{36-37}; steaguri în alai 298_{36-37}
Sinaiţi, egumeni cu icoanele, în Ajunul Crăciunului 278_{35}
slobozire, de tunuri, la citirea haţişerifului 266_{37-38}; la sărutarea icoanei, în Ajunul Crăciunului 278_{24}; la Paşti 294_{4-5}
Sofia, paşalâcul lui Hamza-Paşa 308_{2-3}
Soroca, vel căpitan de 269_{29}
sotnecul, de Cazaci 270_2
spătar, *vel*, 267_{30}; la masă 281_{20-22} în caftan la Iordan 288_{15-16}; în biserică, la Crăciun 280_{8-10}; *al doilea* 268_{24}; rolul lui în Ajunul Crăciunului 274_{29-31}; în biserică 275_{36-39}
spătărie, se bea cafea după încoronare 267_{12}; în Ajunul Crăciunului 277_{34}; la Sf. Vasile 286_{1-12}
steag, organizarea lor 297_{9-15}; de vânători 297_{15-23}; v. *Arnăuţi*, *Roşii*
stolnic, *vel*, 267_{33-34}; la masă 281_{27-31}; *al doilea* 268_{25}
Stretenie, Intâmpinarea Domnului, 2 Febr., slujba 290_{9-22}
Sturza, logofăt, gazda lui sabica spahilar-agasi 273_{25-27}. *(Constantin)*, biv vel medelnicer, la conac 308_{33}

Suceava, pârcălab de 267_{26-27}, 305_{24-25}; portar de 267_{29-30}
sulger, vel, 268_{16}; *al doilea* 268_{26}

Şanta, la 2 ceasuri de Iaşi 265_1; întâmpină alaiurile pe Domn 265_{5-6}
şătrar, vel, 268_{16-17}; aranjează saivantul Domnului 300_{20-23}; *al doilea* 268_{27}
şenlîc, la mucarer 271_7; la Paşti 294_4
şlicul, «a mână» îl ţine aprodul la casa boerului 269_{13}; îl ridică Domnul 278_{11}
Ştefăneşti, (jud. Iaşi) conac 312_6
Şuţu, (Mihalache) biv vel comis 309_{16} *(Nicolae* «Sučo»), biv vel postelnic şi baş capuchehaie, socrul lui Alex. Moruzi 271_{37}; aduce pe Raliţa Calimachi la Iaşi, din Ţarigrad 273_{33-35}

Tabără, conac 312_4
tablabaşa 272_7; îl încalecă vel comis, la Iordan 289_{22}; la Sf. Gheorghe 299_{10}
tacâm, al calului împărătesc trimis lui Gr. Calimachi 272_7; domnesc 310_{28}, 311_2
taftă, naramgie, vel paharnicului, la masă 281_{22-24}; vel stolnicului la masă 281_{27-28}; medelnicerului la masă 281_{32}; pentru cal 299_{11-12}
tâlcuiala, hatişerifului de numire în domnie 267_3; de mucarer 271_8
talgerul, schimbarea lui la masă 281_{35-39}
tărzămânie, a lui Ioan Th. Calimachi 273_3
Tecuci, vel căpitan de 269_{29}
telegar în alaiuri 289_{12-13}, $299_{1,6}$
Τὴν γὰρ σὴν μήτραν, cântare bisericească în Joia-mare 292_5
tipsie, de argint 279_{13}
toiag, îl ţine vel postelnicul 281_{20}
Τὸν δεσπότην, rugăciune la încoronare 266_{24}
topuz, îl poartă şi vel aga 268_{21-23}
Trei-Ierarchi, «Trei sfinţi Ierarşi», mănăstire, merge Domnul 291_5; praznicul sf. Paraschiva 299_{23-26}; «*Trei Sfetitile*» 300_{27}
troparul, în Ajunul Crăciunului 278_{19}; Ajunul Bobotezii 287_2
tuiu, la mucarer, sub ele, se taie doi berbeci 270_{32-34}; Paşă cu trei tuiuri 307_{30}
‹*Turcia*›, «Impărăţie», trimite mucarer 270_{25}; «Poarta» 272_6, 307_{36}
Turci, neguţători 270_{10}; vor să ia copii 312_{8-14}

Ţara-Românească, («rumânească»), influenţează pe Moldova 268_{33-34}; păstrează obiceiul stropitului de Sf. Ioan 295_{36-38}
Ţarigrad, se primeşte domnia 264_3 şi 267_{16-17}; se trimit daruri după instalarea Domnului 264_9; vine funcţionar turc, la mucarer, cu caftan 270_{7-8}; călăraşi de 275_7; soli spre 305_{34}
ţărmoniţa, v. *ceremonie*
ţigani, lăutari la masă 279_{30}; «fac şi ei o zicătură de un scopos» în Ajunul Sf. Vasile 285_{20-21}

umivania, ceremonia spălării picioarelor 292_{12-23}
‹*Ungaria*›, «Ţara ungurească», se comandă suliţe 296_{17-19}
uricar, scriitor al divanului 268_{36}; breasla şi cinstea lor 284_{18-25}; alegerea lor 305_{13-15}
uşăr, vel, 268_{17}, 312_{14}; *al doilea* 268_{28}

Vamă, intrare în Iaşi 265_{25}, 272_{36}
Vameş, vel, 268_{23}; aşează confeturile la masă 282_{5-6}
Vasilie, Lupu, Domnul Moldovei, aduce moaştele Sf. Paraschiva 299_{26-27}
Vasile, Sf., 262_{16}; ceremonia 285_{10}–286_{17}
Vaslui, conac $308_{35, 37}$
Vataţi, Costache, biv vel medelnicer, la conac 308_{29-30}
văhodul, cel mic 276_{5-6}; cel mare 301_{12-13}
vânători, v. *steag*

vătaf, de aprozi, pregătește scaone, la instalare 266_{29-30}; 269_5; de 2 feluri: de târg și de curte 269_{6-7}; importanța lor odinioară 269_{7-10}; acum, din oameni simpli 269_{19-21}; în alai 275_2; așează scaone 300_{22-24}; la ținerea divanului 304_{17-18}; *de copii*, 269_{22}; 276_{1-2}; duce semnele Domnului 310_{14}; *de păhărnicei* 269_4, 275_3; *de stolnicei* 269_{4-5}; *de vânători* 297_{17-18}

veliglas, se citește hatișeriful, la încoronare 266_{37}; la mucarer 271_4

Vineri, din Săptămâna-mare 292_{31-33}; mănăstire, v. *Sfânta*

vistier, vel, 267_{33}; citește tălmăcirea hatișerifului 267_{2-4}; îmbrăcat de divan-efendi 267_{4-5}; îmbracă pe oamenii împărătești 267_{5-9}; dă cuca lui vtori spătar 274_{31-33}; dă bacșișuri 287_{13-14}; îmbracă pe mitropolit *în mantie* 302_{5-6}; *al treilea* 268_{30}

vornecul, Doamnii 269_2; face masă jupânițelor 283_{27-29}; vine cu Doamna la Iordan 288_{18-21}; îi duce crucea la Paști 293_{27-31}; *de poartă*, la Ajunul Crăciunului 275_9; aduce cupa Domnului 277_{1-3}; doi, admiși la masa domnească, de Crăciun 281_{14-15}; 304_{18-20}; *în alai*, la Bobotează 289_3; anunță deschiderea divanului; *de Țara-de-jos* 267_{24}; *de Țara-de-sus* 267_{24-25}

zapciu, al logofătului 268_{38}; ai seimenilor 297_{37}; ai căpitanului de Arnăuți 275_{11}; ai ciohodarilor și satârilor 276_{4-5}; ai curții 299_7; de păhărnicei 283_{24-25}; asupra stolniceilor 283_{25-26}; ai curții, ai hatmanului și ai agăi, sărută mâna și poala Domnului, la sf. Vasile 286_{9-10}; ai curții în alai la Bobotează 289_2; merg primii la inspecție 297_{32}

zicătură, a țiganilor lăutari 285_{20-21}; mehterbașului 311_{32}

zloți, bacșiș, la Ajunul Crăciunului 276_{25}; bacșiș egumenilor, la Crăciun 279_5

zvorelnici, iau masa la Crăciun, la cămară, iar nu cu Domnul 282_{6-14}

LE CÉRÉMONIAL DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE ANCIENNE: LE CODE DES USAGES DE GHEORGAKI

Résumé

« Le code qui contient des usages anciens et nouveaux de Leurs Altesses les Princes », écrit par Gheorgaki le II-e logothète, en 1762, à Jassy, par l'ordre du Prince Grégoire Calimaki, n'a pas été remarqué dans notre historiographie et c'est pour la première fois qu'on le met dans sa véritable lumière.

Selon le contenu, cette œuvre n'est pas une chronique, ni une œuvre littéraire; elle doit être encadrée dans la *littérature de cérémonial*, qui est un genre très répandu chez les Byzantins, auxquels il se rattache aussi par le fait que le cérémonial constantinopolitain a été adopté aux cours de nos voévodes.

Le plan de l'ouvrage m'a obligé de m'occuper, d'abord, de la littérature de cérémonial chez les Byzantins et chez les peuples slaves qui nous entourent: les Bulgares, les Serbes, les Polonais et les Russes. Ensuite, j'ai cherché les éléments de cérémonial qui ont pénétré dans la littérature roumaine jusqu'à Gheorgaki, par l'intermédiaire des œuvres parenéthiques, par les chroniques, par les œuvres d'informations géographiques et ethnographiques (*Le poème polonais* de Miron Costin et *Descriptio Moldaviae* de D. Cantemir).

D'ailleurs, l'apparition du Code a été précédée de plusieurs œuvres proprement dites de cérémonial, qui ont été écrites, ou qui ont circulé chez nous, en grec, jusque vers la seconde moitié du XVIII-e siècle, comme par exemple: Ion Stanos, Pseudo-Kodinos, Hrisant Notara, Georges Papadopol, Const. Dapontes, des

programmes pour les fêtes à caractère religieux. Pour passer à l'analyse du « Code », nous devons remarquer que les cérémonies peuvent être groupées en trois séries:

1. *Les cérémonies politiques*, qui sont sous une forte influence ottomano-byzantine: l'avènement du Prince, le renouvellement (le moucarer), la réception des ambassadeurs, les séances du « divan », etc.

2. *Les cérémonies ecclésiastiques*, qui prouvent leur origine du rituel orthodoxe de l'église de Constantinople: les solennités de Noël, de la Nouvelle Année, de l'Épiphanie, de Pâques, la nomination et la révocation des évêques et des métropolites.

3. *Les éléments qui ont leur origine dans le folklore et l'ethnographie roumains* se trouvent parmi les éléments des cérémonies politiques et ecclésiastiques, en leur imprimant souvent un coloris et un cachet spécifiques populaires roumains: la procession des icônes, la veille de Noël, des coutumes pour la fête de St. Georges, la procession aux champs pour bénir la récolte, la chasse, les festins.

Dans le chapitre sur *les sources*, j'ai montré que Gheorgaki a subi, dans le plan de son ouvrage et dans la manière de présenter les cérémonies, l'influence de Constantin Porphyrogénète (Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως) et du Pseudo-Kodinos (Περὶ τῶν ὀφφικίων).

En qui concerne *l'auteur*, je ne puis partager l'opinion généralement admise, qu'il serait en réalité Gheorgaki Soutzo, grec d'origine; il a été du terroir, petit boyard cultivé, qui a occupé l'emploi de second logothète à la cour de Grégoire Calimaki (1761—1764) en Moldavie, étant âgé.

Le code et difficile à lire à cause des nombreux éléments étrangers (la terminologie du cérémonial) et surtout des mots turcs et grecs.

Ensuite l'édition définitive du Code de Gheorgaki est présentée, ayant comme base le manuscrit original — par lequel cette œuvre nous a été transmise — no. 19 de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest. Cette édition était nécessaire, non seulement parce que les anciennes éditions de M. Kogălniceanu (en 1846 en caractères cyrilliques; en 1874 en caractères latins) étaient épuisées, mais aussi parce qu'elles ne correspondaient plus aux exigences scientifiques de notre époque.

CUPRINSUL

Pag.

INTRODUCERE . . . . . 5—10

Condica, operă unică în literatura românească, a fost totuşi nedreptăţită 5. M. Kogălniceanu o editează 5—6. Alex. Papadopol-Calimah, Al. D. Xenopol, Aron Densuşeanu o cercetează sumar 6—7. N. Iorga pune probleme noi 7. V. A. Urechia şi ms. grec. 116 din Biblioteca Academiei Române 7—8. D. Russo o încadrează în genul literaturii bizantine de ceremonial 8—9. G. Pascu o consideră interesantă pentru terminologia ei 9. Planul lucrării de faţă 9—10

LITERATURA DE CEREMONII INAINTE DE GHEORGACHI 11—74

La Bizantini 11—21.

Genul literar 11—12. Petrus Patrikios 12—13. Philotheus 13—14. Epifanius 14. Const. Porphirogenetul, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως 14—18. Pseudo-Codinos, Περὶ τῶν ὀφφικίων 18—21.

La Slavi 21—28.

Influenţa ceremonialului bizantin asupra Bulgarilor 21—22. Sârbii dau mai multă atenţie ceremonialului decât Bulgarii 23—25. Polonii 25—27. Ruşii 27—28.

La Români 28—74.

1. *Elemente de ceremonial în literatura parenetică* 30—34. Invăţăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie: tocmirea boeriilor, masa, solii 30—32. Nicolae Mavrocordat, Invăţături 32—34.

2. *Elemente de ceremonial în cronici şi hronografe* 34—45. Interpolarea despre dregătorii a lui Misail Călugărul 35—36. Miron Costin contra ceremoniilor fastuoase 36—37. Nicolae Costin şi încoronarea crailor poloni 37—39. Axinte Uricarul 39. Pseudo-Amiras, încoronarea lui Grigore Ghica Vodă (Dec. 1726) 39. Ioan Neculce

Pag.

39—40. Istoriografia munteană 40—43. Instalarea lui Brâncoveanu descrisă de Radu Greceanu şi în Cronica anonimă 40—42. Radu Popescu despre Ştefan Cantacuzino iubitor de ceremonii şi despre alte ceremonii 42—43. Expuneri despre dregătorii în hronografe 43—45.

3. *Elemente de ceremonial în opere cu caracter informativ, geografic şi istoric* 46—66. Miron Costin, Poema polonă 46—49. D. Cantemir, Descriptio Moldaviae 49—63. Ceremonial privitor la diferite acte ale Domnului: învestirea, instalarea, înmormântarea 50—54. Ceremonialul dregătoriilor 55—58. Alaiul în drum spre biserică 59. In biserică 60. Divanul 61—62. Obiceiuri de ceremonial popular: înmormântarea, logodna, nunta 62—63. Descrierea Ţării-Româneşti, ms. rom. din Biblioteca Academiei Române 63—66.

4. *Opere propriu zis de ceremonial* 66—74. Ioan Stanos, Βίβλος χρονική, fragmentul despre solii 66—67. Opera Περὶ τῶν ὀφφικίων a lui Pseudo-Codinos tradusă în greaca-apla în Ţara-Românească (1691) 67—68. Traducerea a fost copiată la 1741 de Const. Daponte 68. Hrisant alcătueşte şi tipăreşte o colecţie de ceremonii bisericeşti: Περὶ τῶν ὀφφικίων κληρικάτων (1715) 68—69. Const. Rosset comandă şi el o copie după Περὶ τῶν ὀφφικίων 69—70. Gheorghe Papadopol şi ceremonialul încoronării 70—71. Const. Daponte şi învestitura lui Ioan Mavrocordat 71—72. Texte greceşti de ceremonial bisericesc (circa 1750) 72—74.

ANALIZA CONDICEI . . . . . 75—178

Ceremonialul politic 75—111.

Mediul în care s'a alcătuit Condica 75—78. Luarea domniei 78—80. Insemnele Domnului 80—81. Ceremonia îmbrăcării caftanelor 81. Instalarea lui Grigore Calimachi 81—83. Iarăşi insemnele Domnului 83—84. Mucarerul 84—87. Primirea solilor 87—91. Intâlnirea cu hanul tătărăsc 91—92. Recepţia Paşei Iuciutuiulun 92—94. Influenţa otomană 94—95. Dregătoriile 95—97. Portarul de Suceava 97—98. Banul 98—99. Logofătul de visterie şi de taină 99—100. Dregători cu osebită rânduială 100—101. Partea slujitorească 101—103. Indatoririle de ceremonial ale veliţilor boieri 103—105. Divanul 105—107. Ceremonia împărţirii darurilor de Paşti 107—109. Garda domnească 109—110. Concluzii 110—111.

Ceremonialul bisericesc 111—151.

Ceremonia încoronării 112—114. Ajunul Naşterii Domnului

Pag.

Iisus Christos 115—118. Ziua Naşterii Domnului Iisus Christos 118—120. Ceremonia la Sf. Vasile 120. Ceremonia în Ajunul Bobotezii şi la Bobotează 120—125. Stretenia 125—126. Lăsatul secului de brânză 126—127. In postul mare 127—128. In Săptămâna-mare 128—134. Slujba Invierii 134—138. Slujba osfeştaniei 138—140. Slujba la Sf. Gheorghe 140—141. Ceremonia în ziua de Sf. Parascheva 142—144. Instalarea mitropolitului sau a episcopului 144—149. Concluzii 150—151.

Elemente etnice şi folklorice 152—178.

Literatura de ceremonii şi studiul obiceiurilor 152—154. Icoanele în Ajunul Crăciunului 154—156. Oraţiile 156—161. Udatul a doua zi de Paşti 161—164. Scoaterea cailor la ciair (Sf. Gheorghe) 164—166. Vânatul 167—168. Halcaoa 168—169. Pehlivanii 169—170. Muzica 170—171. Ospeţe 171—177. Ceremonia cafelei 173. Trataţii, mese 173—177. Concluzii 177—178.

IZVOARELE . . . . . 179—195

V. A. Urechia şi ms. grec. 116 din Biblioteca Academiei Române 179—180. Numai 3 texte din acest ms. sunt de ceremonial: mucarerul, Ajunul Bobotezii şi Boboteaza 180—185. N. Iorga consideră aceste 3 texte drept însemnări, după care s'a redactat Condica 185—186. Argumente contra acestei păreri 186 187. Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως a lui Const. Porphirogenetul şi Περὶ τῶν ὀφφικίων a lui Pseudo-Codinos au servit ca modele lui Gheorgachi 187—194. Tradiţia şi experienţa 194—195. Izvoadele logofeţiei 195.

LIMBA . . . . . 196—234

Fonetica 196—197. Morfologia 197—198. Sintaxa 198. Lexicul 199—233. Elemente latine 199—203. Elemente slave 203—211. Elemente greceşti 211—217. Elemente turceşti 217—228. Elemente ungureşti 228—229. Elemente ruseşti 229—231. Elemente polone 231—232. Elemente obscure 232—233. Stilul 233—234.

AUTORUL . . . . . 235—241

Opera poartă în două locuri numele Gheorgachi 235. N. Iorga identifică pe Gheorgachi cu un membru al familiei Şuţu, grec de origină 235—236. Combaterea acestor argumente 236—240. Autorul n'a revăzut opera 238—240. Personalitatea lui ca scriitor 240—241.

Pag.

RĂSPÂNDIREA OPEREI . . . . . 242—261
Puţina circulaţie a manuscrisului 242. Opera, proprietate domnească 242—244. Intrebuinţarea ei drept cod al ceremoniilor 244—245. Logofeţia de obiceiuri în Moldova 246. In Muntenia 246—250. Ceremonialul în timpul lui Alex. Cuza şi Carol I 251—252. Studiul ediţiilor 252. Modernizări în ediţiile Kogălniceanu, faţă de original 253—255. Arhaizări în ediţii, faţă de original 255—256. Modificări în ediţii, faţă de original 256—257. Omisiuni în ediţii, faţă de original 257—258. Greşeli de punctuaţie 259—260. Lămuriri despre noua ediţie 261.

TEXTUL CONDICEI LUI GHEORGACHI . . . . . 262—312

INDICE LEXICAL . . . . . 313—317

INDICE ANALITIC DE NUME ŞI LUCRURI . . . . . 318—328

RÉSUMÉ . . . . . 329—330

CUPRINSUL . . . . . 331—334

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI 1939